

ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА

С. В. САРАНА

**ФІНАНСОВЕ
ПРАВО
УКРАЇНИ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ПОЛТАВА – 2008

Рецензенти:

Шамрай В.О. – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Навчально-наукового інституту земельних ресурсів та правознавства Національного аграрного університету;

Дмитрик О.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого;

Коросташов О.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Полтавського університету споживчої кооперації України;

Галунов М.І. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Полтавської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Рекомендовано Вченою радою Полтавського інституту економіки і права (протокол № 3 від 12 квітня 2008 року)

Сарана С.В.

Фінансове право України: Навч. посібник. – Полтава: Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

У посібнику автором висвітлюються питання правового регулювання фінансової діяльності держави. Значна увага приділяється теоретичним аспектам фінансового права як науки, галузі та навчальної дисципліни. Разом з цим основний акцент зроблений на практичні питання функціонування бюджетних, податкових, банківських і валютних правовідносин та на правові проблеми, які виникають при їх законодавчому врегулюванні.

Даний посібник розрахований на студентів, аспірантів і викладачів юридичних та економічних факультетів, які за родом наукових інтересів або професійної діяльності цікавляться питаннями фінансового права.

© С.В. Сарана, 2008

© Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008

ЗМІСТ

Передмова.....	9
----------------	---

Загальна частина

РОЗДІЛ І. Фінанси та фінансове право.....	11
--	-----------

Глава 1. Фінанси, фінансова система України та фінансова діяльність держави.....	11
1.1. Поняття фінансів.....	11
1.2. Фінансова система України.....	16
1.3. Фінансова діяльність держави.....	19
1.4. Повноваження органів, що здійснюють фінансову діяльність.....	27

Глава 2. Предмет, метод, система і джерела фінансового права.	
Наука фінансового права.....	68
2.1. Фінансове право та його місце в системі права України.....	68
2.2. Предмет і метод фінансового права.....	71
2.3. Система фінансового права.....	73
2.4. Джерела фінансового права.....	77
2.5. Фінансове право як наука та навчальна дисципліна.....	82

Глава 3. Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини.....	84
3.1. Поняття, структура та особливості фінансово-правових норм.....	84
3.2. Види фінансово-правових норм.....	86
3.3. Поняття і особливості фінансових правовідносин.....	89
3.4. Структура фінансових правовідносин.....	91

Глава 4. Фінансовий контроль.....	95
4.1. Сутність та принципи фінансового контролю.....	95

4.2. Види фінансового контролю.....	98
4.3. Методи фінансового контролю.....	103
4.4. Органи фінансового контролю.....	107
Список використаної та рекомендованої літератури до Розділу I.....	118

Особлива частина

РОЗДІЛ II. Правове регулювання централізованих фондів коштів держави.....	122
Глава 5. Бюджетне право і бюджетний устрій України.....	122
5.1. Поняття та значення державного і місцевих бюджетів.....	122
5.2. Бюджетне право.....	125
5.3. Бюджетна система України, її структура та принципи побудови.....	127
5.4. Структура державного та місцевих бюджетів.....	134
Глава 6. Бюджетні повноваження держави й органів місцевого самоврядування.....	170
6.1. Поняття та зміст бюджетних повноважень держави та органів місцевого самоврядування.....	170
6.2. Міжбюджетні відносини.....	173
Глава 7. Бюджетний процес.....	184
7.1. Поняття та зміст бюджетного процесу.....	184
7.2. Складання проекту бюджету.....	189
7.3. Розгляд та прийняття бюджету.....	201
7.4. Виконання бюджету.....	215
7.5. Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету.....	232
Глава 8. Цільові централізовані фонди коштів.....	240

8.1. Поняття та види цільових фондів коштів.....	240
8.2. Фонди солідарної та накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.....	242
8.3. Інші цільові фонди.....	252

Список використаної та рекомендованої літератури до Розділу II.....	265
---	-----

РОЗДІЛ III. Правове регулювання доходів держави та місцевого самоврядування.....	270
---	------------

Глава 9. Система доходів держави.....	270
--	------------

9.1. Поняття та види доходів держави.....	270
9.2. Склад доходів, які включаються до державного та місцевих бюджетів.....	271

Глава 10. Податкове право.....	278
---------------------------------------	------------

10.1. Податкове право та його місце в системі фінансового права.....	278
10.2. Поняття та ознаки податків і зборів.....	284
10.3. Принципи оподаткування.....	288
10.4. Елементи податкового закону.....	291
10.5. Класифікація податків і зборів.....	297

Глава 11. Податки з фізичних та юридичних осіб.....	301
--	------------

11.1. Податок з доходів фізичних осіб.....	301
11.2. Податок на промисел.....	312
11.3. Податок на прибуток підприємств.....	314
11.4. Податок на додану вартість.....	330
11.5. Акцизний збір.....	347
11.6. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.....	353
11.7. Плата за землю.....	365

Глава 12. Місцеві податки і збори.....	373
Глава 13. Спрощена система оподаткування.....	379
13.1. Єдиний податок.....	379
13.2. Плата за торговий патент.....	382
13.3. Фіксований сільськогосподарський податок.....	387
Глава 14. Загальнодержавні збори та інші доходи	
   державного та місцевих бюджетів.....	391
14.1. Мито та державне мито.....	391
14.2. Ресурсні платежі.....	399
14.3. Рентні платежі.....	405
14.4. Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства та деякі інші загальнодержавні збори.....	410
14.5. Неподаткові доходи.....	414
14.6. Доходи від операцій з капіталом та трансферти.....	417
Глава 15. Правові основи державних та муніципальних запозичень.....	420
15.1. Поняття та завдання державних та муніципальних запозичень.....	420
15.2. Державний кредит.....	423
15.3. Запозичення органів місцевого самоврядування.....	430
Глава 16. Правове регулювання обов'язкового	
   державного страхування.....	434
16.1. Поняття та види страхування.....	434
16.2. Обов'язкове державне страхування.....	436
Список використаної та рекомендованої літератури до Розділу III.....	442

РОЗДІЛ IV. Правове регулювання видатків держави та місцевого самоврядування.....	453
Глава 17. Правові засади державних та місцевих видатків.....	453
17.1. Поняття та загальна характеристика видатків.....	453
17.2. Види видатків.....	456
17.3. Бюджетне фінансування та його принципи.....	458
Глава 18. Кошторисно-бюджетне фінансування	465
18.1. Поняття та порядок здійснення кошторисно-бюджетного фінансування.....	465
18.2. Фінансування соціально-культурних потреб.....	470
18.3. Порядок фінансування оборони.....	478
18.4. Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу.....	480
18.5. Видатки на утримання органів державного управління, місцевої влади та місцевого самоврядування.....	483
Список використаної та рекомендованої літератури до Розділу IV.....	486
РОЗДІЛ V. Правове регулювання банківської діяльності, грошового обігу, розрахунків та валютних відносин.....	491
Глава 19. Правові засади діяльності банківської системи України.....	491
19.1. Банківське право та його місце в системі фінансового права.....	491
19.2. Поняття і склад банківської системи.....	494
19.3. Національний банк України і його правовий статус.....	502
Глава 20. Фінансово-правові основи грошового обігу і розрахунків.....	511
20.1. Правове регулювання грошового обігу.....	511

20.2. Правила ведення касових операцій.....	515
20.3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків.....	520
20.4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків.....	528
Глава 21. Валютне регулювання та валютний контроль.....	540
21.1. Поняття валюти та валютних операцій.....	540
21.2. Поняття і зміст валютного регулювання.....	546
21.3. Валютний контроль.....	551
Список використаної та рекомендованої літератури до Розділу V.....	560

ПЕРЕДМОВА

З 1991 року Україна здобула свою незалежність і вступила на новий шлях розвитку – змінила соціалістичну модель існування суспільства та держави на капіталістичну з всіма притаманними їй рисами.

Новий шлях розвитку економіки, суспільства та держави вимагав нових підходів та докорінних змін у всіх сферах суспільного життя і передусім у правовій сфері. Звичайно, докорінно змінити всю законодавчу базу, яка напрацьовувалась десятиліттями, за один чи навіть кілька років було неможливо, що пояснюється не лише економічними, технічними та юридичними труднощами, а також і протистоянням основних політичних сил суспільства. Саме з цих причин на протязі першого десятиліття незалежності України скасовувались певні нормативні акти, до інших вносились зміни, в невеликій кількості приймалось нове законодавство, але значних прогресивних зрушень в правовому полі країни не спостерігалось.

Найбільш негативний вплив такий стан речей, як це не прикро, справив на економічну та фінансову сферу життєдіяльності суспільства, що було зумовлено відвертим нехтуванням об'єктивних економічних законів при здійсненні правового регулювання економіки та правовому забезпеченні фінансової діяльності держави. В результаті наслідками стали глибока і тривала економічна криза, розбалансованість державних фінансів, зростання внутрішнього та зовнішнього боргу України, девальвація грошової одиниці України та гіперінфляція, яка була подолана лише в другій половині 90-х.

На сучасному етапі розвитку української держави здається, що вказані вище негативні явища вже подолано, і держава стала на шлях економічного розвитку, проте це не зовсім так. Дійсно, починаючи з 1999 року, спостерігається зростання внутрішнього валового продукту, досить стабільною є грошова одиниця України, поступово підвищуються доходи населення. Але останні події доводять, що не все так гарно, як здається.

Так, зростання реальних доходів населення практично немає завдяки стрімкому росту рівня цін, необґрунтована монетарна політика провокує приховану інфляцію, структура державних доходів є деформованою у бік податків з фізичних осіб, високий податковий тиск провокує зростання обсягів тіньової економіки. І знову основною причиною всіх цих явищ є неврахування економічних законів при правовому регулюванні фінансових відносин та слабка законодавча база, а також адміністративно-командні методи управління, що застосовуються для регулювання процесів, які протікають у ринковій економіці, що само по собі є неприпустимо.

Таким чином, для нормального функціонування сфери фінансових відносин в умовах ринкової економіки необхідно враховувати особливості ринку та закони за якими він існує через закріплення їх у чинному законодавстві, базувати правове регулювання на ринкових механізмах, а не на адміністративному контролі і приписах, враховувати при прийнятті законодавчих актів баланс між державними та приватними фінансовими інтересами, а також шляхом зменшення фіскального тиску стимулювати розвиток ключових галузей економіки і забезпечувати збалансування фіскальної та монетарної політики.

Звичайно, все вищезазначене залишиться лише рекомендаціями без закріплення у чинному законодавстві і, перш за все, у нормах фінансового права, завданням якого є регулювання фінансових відносин, які виникають між державою, органами місцевого самоврядування та приватними особами.

З іншого боку, правове регулювання неможливо здійснювати без прийняття норм, що повинні розробляти фахівці, які розуміються як на фінансах, так і на праві. А підготовка таких фахівців має проводитись комплексно у взаємодії та взаємозв'язку навчального матеріалу економістів, фінансистів, фахівців з банківської справи та юристів, які не лише повинні розуміти один одного, а і взаємодіяти таким чином, щоб діяльність одного продовжувалась та доповнювалась працею іншого.

Даний навчальний посібник саме і розрахований на фахівців різних галузей суспільного виробництва та сфери послуг, які прямо чи опосередковано мають справу з фінансами, в частині їх правового регулювання і в зв'язку з цим потребують інформації для професійної діяльності чи навчання.

Загальна частина

РОЗДІЛ I

ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Глава 1

Фінанси, фінансова система України та фінансова діяльність держави

1.1. Поняття фінансів

Основу структури будь-якого цивілізованого суспільства складає економічний базис, без якого неможливо уявити існування тієї чи іншої суспільної формації та взагалі суспільство, яке передусім базується на економіці, що в свою чергу зумовлює соціальний поділ, наявність державної влади, та політичної надбудови.

Економіку прийнято сприймати як сукупність виробничих потужностей, природних запасів, розвиненої інфраструктури, фондових ринків тощо. Останнім часом на перше місце в цьому переліку стали ставити здобутки у сфері високих технологій, з чим не можна не погодитись. Разом з тим, ще однією невід'ємною і вкрай важливою, хоча і дещо прихованою від загального погляду складовою економіки, є сфера фінансових відносин як особлива сфера економічних відносин, яка представляє собою сукупність грошових відносин, за допомогою яких забезпечується фінансування всіх секторів економіки та держави і її апарату, а також підтримуються соціальні стандарти для членів суспільства і соціальна інфраструктура.

Звичайно, фінанси є категорією фінансової науки але разом з цим вони є невід'ємною частиною понятійного апарату юридичної науки. Так, фінанси, як юридична категорія використовується у Конституції України, зокрема в абзаці 2

статті 92, де зазначається, що виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового ринку, а згідно пункту 3 статті 116 на Кабінет Міністрів України покладається функція забезпечення проведення фінансової політики. В свою чергу стаття 142 Конституції України, визначає перелік того, що є матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування [1].

Так, говорячи про фінанси, як про економічну категорію можна визначити, що **Фінанси** – це економічні відносини, які виникають в процесі грошового обігу при формуванні, розподілі та використанні фондів фінансових ресурсів [2, с. 15]. Дещо інше визначення дає Орлюк О.П. вона визначає **фінанси**, як сукупність відносин, що мають розподільчий характер і опосередковуються через доходи й видатки громадян і юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності, фінансово-кредитних установ, держави, міжнародних фінансових організацій тощо [3, с. 6]. Орлюк О.П. характеризує фінанси, виходить з таких ключових елементів, як фінансові відносини та фінансова діяльність, до яких вона відносить рух вартості від одного суб'єкта до іншого, стосовно фінансових відносин і формування доходів та здійснення витрат окремими суб'єктами, стосовно до фінансової діяльності [3, с. 6].

Опарін В.М., посиляючись на Нікбахта Е. і Гроппеллі А., взагалі визначає **фінанси**, як застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, який вкладено у бізнес [4, с. 6]. На цьому фоні взагалі відмінним є *визначення фінансів* дане Вороноюю Л. К., яка визначає їх як відносини, які завжди мають грошовий характер і в яких однією стороною виступає держава [5, с. 13]. Кучерявенко М.П. як один із авторів підручника з фінансового права, зазначає, що наявність фінансів об'єктивно пов'язана з потребою вилучення, формування та розподілу державою частини сукупного суспільного продукту. Цим визначено й призначення фінансів – розподіл і перерозподіл сукупного суспільного продукту в грошовій формі [6, с. 3].

Не можна не звернути уваги і на підхід Вороноюї Л.К. щодо обов'язковості участі держави у економічних відносинах, які представляють собою фінанси. Такий підхід є безперечно виправданим з погляду на фінанси, як юридичну категорію, але стосовно їх, як економічної категорії з цим погодитись навряд чи можна. Це пояснюється тим, що фінанси за загальним правилом поділяються на публічні та

приватні, а останні знаходяться поза межами впливу та регулювання держави і тому у відносинах з приводу приватних фінансів держава навряд чи може приймати у них участь.

Зважаючи на таку різноманітність визначень та підходів до поняття фінансів, спробуємо сформулювати більш універсальне визначення, для чого скористаємося вищенаведеними визначеннями та економічними ознаками і сутністю фінансів. Відповідно фінанси є: 1) невід'ємною складовою діяльності держави, яка забезпечує її ресурсами; 2) засобом забезпечення відносин суспільного обміну (товар-гроші-товар); 3) стрижнем механізму розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту.

З вищенаведеного виникає закономірне запитання про те, що фінанси та гроші (так як фінансові відносини здійснюються в грошовій формі) це одне і теж. Проте фінанси в жодному разі не можна ототожнювати з грошима, так як гроші є лише платіжним засобом (фактично інструментом фінансових відносин), а фінанси представляють собою більш широке поняття, яке охоплює як гроші, так і доходи, видатки, цінні папери, валютні цінності, господарські, майнові та немайнові відносини, які пов'язані з майновими і складаються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання вартості суспільних ресурсів (валового суспільного продукту та національного багатства).

Спираючись на все вищезазначене, можна сформулювати наступне визначення фінансів, як економічної категорії. *Фінанси – це економічні відносини, які здійснюються переважно в грошовій формі і виникають з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів.*

З'ясувавши зміст фінансів як економічної категорії, можна перейти до з'ясування їх значення з погляду юридичної науки. Як вже було зазначено вище, фінанси з правової точки зору доцільно поділяти на публічні (державні) та приватні, оскільки останні не підпадають під вплив та регулювання держави і тому фактично знаходяться поза межами правового поля і вплив на них чинять лише процеси, які проходять у ринковій економіці. Відомий французький фінансист Поль Марі Годме з цього приводу зазначав, що головна відмінність між державними та приватними фінансами полягає в тому, що стан і динаміка державних фінансів визначається

рішеннями держави і діями публічної влади, а стан приватних фінансів залежить від законів ринкової економіки [7, с. 41].

Також, Годме П.М. було визначено відмінні риси державних від приватних фінансів. Такі риси можна сформулювати в наступному вигляді:

1) Держава може в примусовому порядку забезпечити власні доходи за допомогою системи податків і інших обов'язкових платежів, в той же час залишаючись сама поза примусовими стягнення з боку інших суб'єктів. В свою чергу приватні особи не можуть в примусовому порядку забезпечувати власні доходи.

2) Держава використовує свої фінансові ресурси для забезпечення функціонування суспільства і держави в цілому, а також для забезпечення соціальної справедливості. Приватні особи використовують свої фінанси для задоволення власних потреб.

3) Державні фінанси пов'язані із грошовою системою, яка в значній мірі керується державою, але яка не залежить від волі приватних осіб, які мають у розпорядженні лише власні фінансові ресурси. Іншими словами, держава може випускати грошові знаки, встановлювати їхній курс по відношенню до інших валют, здійснювати обмін грошових знаків тощо, а приватна особа або навіть значна частина суспільства на таке не здатні.

4) Розміри державних фінансів незрівнянно більші у порівнянні із приватними фінансами окремої особи. Тобто державні фінанси можна порівняти із фінансовими ресурсами всього суспільства чи великої його частини.

З вищенаведених ознак випливає, що публічні (державні) фінанси можуть бути врегульовані правовими нормами, тобто підпадають під регулювання фінансовим правом, в той час як приватні фінанси під таке регулювання підпасти не можуть і в зв'язку з цим не входять до складу предмета правового регулювання фінансового права [7, с. 41].

Зважаючи на все вищезазначене, можна дійти висновку, що фінанси з правової точки зору є обмеженими наявністю в їх складі лише публічних фінансів і обтяжені наявністю обов'язкового суб'єкта – держави.

Кучерявенко М.П. наводить поняття правової категорії фінансів, як систему відносин, що регулюють рух державних коштів, і як систему понять, категорій, закріплених і використовуваних законодавством. Такий підхід до даного визначення є найбільш вдалим, так як дозволяє розкрити сутність фінансових відносин та зрозуміти їх правовий зміст [6, с. 7]. Слід також відмітити, що сутність фінансів знаходить свій вираз у їхніх функціях. Основними функціями фінансів виступають функції розподілу та контролю.

Функція розподілу – це функція, яка полягає в розподілі валового суспільного продукту і частини національного багатства з метою забезпечення держави і місцевого самоврядування необхідними для їх діяльності ресурсами та забезпечення соціальної справедливості. Тобто дана функція полягає у вилученні частини доходів приватних суб'єктів, акумулюванні державних доходів, отриманих від використання державної власності (в тому числі і природних ресурсів), державних запозичень, коштів, отриманих органами місцевого самоврядування тощо, з метою використання всіх цих ресурсів для повноцінного функціонування державного апарату та забезпечення належного соціального рівня населення, підтримки основних суспільних інститутів та економіки держави.

Функція контролю – це функція, яка полягає в контролі за розподілом коштів з метою забезпечення співрозмірності, справедливості, своєчасності такого розподілу та належних правових підстав отримання і порядку використання коштів. Фактично контрольна функція полягає у нагляді держави за порядком акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання коштів і є невід'ємною частиною фінансового механізму держави.

Зважаючи на багатоплановість вияву фінансових відносин Грідчіна М.В. та Захожай В.Б. пропонують три підходи до визначення сутності поняття фінансів.

По-перше, фінанси – це система економічних (грошових) відносин, за допомогою яких створюються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів.

По-друге, фінанси – це сукупність об'єктивно обумовлених економічних відносин, що мають розподільчий характер, грошову форму вираження, матеріалізуються у грошових доходах і нагромадженнях, які зосереджуються в

державних структурах і у суб'єктів господарювання з метою розширеного відтворення, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб суспільства.

По-третє, фінанси – це система економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових фондів, які повинні регулюватися правовими нормами [8, с. 7-8].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна визначити, що фінанси безперечно є і економічною, і юридичною категорією, проте, якщо їхня економічна природа є об'єктивно обумовленою самими суспільними відносинами, що складаються в економічній сфері, то правового значення вони набувають лише з моменту закріплення їх у чинному законодавстві і застосування до фінансових відносин правового регулювання з боку держави.

Таким чином, визначення фінансів можна сформулювати в наступному вигляді:

***Фінанси** – це відносини, які здійснюються переважно у грошовій формі між державою та юридичними і фізичними особами і виникають з приводу розподілу вартості валового суспільного продукту і частини національного багатства, що здійснюється з метою формування фондів фінансових ресурсів, які використовуються для забезпечення функціонування держави і органів місцевого самоврядування та для загальносуспільних потреб.*

1.2. Фінансова система України

Розглядаючи питання фінансової системи України, слід враховувати, що фінансова система має економічний базис, а вже на ньому створюється суспільна надбудова, елементом якої є правове регулювання публічних фінансових відносин. Зважаючи на це і з метою повного та всебічного розкриття сутності та змісту фінансової системи України, слід спочатку розглянути фінансово-економічний підхід до фінансової системи, а вже потім на його основі розкрити сутність фінансової системи.

Фінансова система України представляє собою сукупність фінансових відносин, які через різноманітні форми вияву утворюють інститути, що є, в свою чергу, носіями певних фінансових відносин, і які здійснюються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів. Склад фінансової системи можна визначити на основі наявності публічних та приватних фінансів, перші з яких, як нам відомо, мають дві складові: державні і муніципальні фінанси та фінанси господарюючих суб'єктів. Не можна обминути увагою і сучасні тенденції, які намітилися в фінансовій системі України і які вносять значні корективи до вищевказаної фінансової системи України. Мова йде про формування фактично окремого елемента фінансової системи, який представляє собою фінанси страхування і який за останній час фактично виділився в окремий елемент, зважаючи на: власну фінансову базу (наявність джерел доходів), власне цільове призначення (надання страхових, в тому числі соціально-страхових послуг), власну правову базу (наявність законодавчого забезпечення страхової діяльності) та державну діяльність, спрямовану на формування окремої фінансової політики у сфері фінансових відносин.

В теорії фінансів існує точка зору, що складовими фінансової системи є:

1) **Державні фінанси** – це основна складова фінансової системи України, до якої входять фінанси держави (державний бюджет, державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит (державні запозичення, державний борг, кредитування держави), фінанси місцевого самоврядування (місцеві бюджети, запозичення органів місцевого самоврядування).

2) **Фінанси суб'єктів господарювання** – це відносини, які виникають з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів у процесі здійснення господарської діяльності. Фінанси господарюючих суб'єктів мають виключно важливе значення як для цих суб'єктів, так і для держави в цілому. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, фінансові ресурси господарюючих суб'єктів дають їм можливість здійснювати певну господарську діяльність незалежно від того, прибуткова вона чи неприбуткова, а з іншого - дозволяють створити базу для фінансування суспільних, в тому числі соціальних потреб (оплати праці, виплати лікарняних, гарантій і компенсацій у випадку втрати працездатності, пенсійних

відрахувань тощо) та сплати загальнодержавних і місцевих податків і зборів, за рахунок яких, в першу чергу, наповнюються державний та місцеві бюджети.

3) **Фінанси домогосподарств** – це відносини з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, які належать фізичним особам і не задіяні в господарській діяльності (заощадження населення, рухоме та нерухоме майно, права на об'єкти інтелектуальної власності, заробітна плата і інші доходи фізичних осіб, пенсійні виплати тощо).

4) **Фінанси страхування** – це відносини з приводу формування, розподілу і використання цільових фінансових фондів страхування, фінансові ресурси в яких акумулюються за рахунок перерозподілу частини фінансових ресурсів, що належать державі, місцевому самоврядуванню, господарюючим суб'єктам і приватним особам (Пенсійний фонд України і інші страхові соціальні державні фонди, недержавні пенсійні фонди, фонди страхових компаній, фонди товариств взаємного страхування).

З'ясувавши економічне розуміння фінансової системи України, можна перейти до юридичного розуміння її змісту та складу. На відміну від економічного підходу, з правової точки зору **фінансова система України** представляє собою *сукупність взаємопов'язаних фінансових відносин, які здійснюються з метою акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання фондів публічних фінансових ресурсів, або сукупність взаємозв'язаних, взаємозалежних і взаємодіючих фінансових інститутів.*

Юридичний підхід до фінансової системи дещо звужений, так як охоплює лише відносини з приводу публічних фінансів, тобто державні фінанси (фінанси держави і місцевого самоврядування), фінанси суб'єктів господарювання та частково фінанси страхування (в частині, яка підлягає правовому регулюванню і державному впливу), залишаючи поза увагою фінанси домогосподарств та фінанси страхування, які не охоплюються державним впливом і регулюванням (фінанси товариств взаємного страхування, добровільне страхування тощо).

1.3. Фінансова діяльність держави

Взаємодія суспільства і держави явище досить складне і багатогранне, а державна діяльність у будь-якій сфері є втіленням такої взаємодії і тому теж є складним процесом, який поєднує у собі об'єктивні закони існування суспільства і взаємодії його членів з одного боку і державний вплив на ці відносини з іншого.

Державна діяльність у сфері фінансових відносин теж не є виключенням, тому що вона поєднує у собі не лише фінансові закони та державний вплив на фінансову діяльність, а і процес взаємодії та впливу фінансів практично на всі сфери суспільного життя. Як зазначають Грідчіна М.В. та Захожай В.Б., фінанси є продуктом існування держави і товарно-грошових відносин [8, с.5]. У зв'язку з чим вони поєднують у собі як приватні, так і публічні аспекти, що тільки додає складності цим відносинам. Зважаючи на те, що у попередніх параграфах було розглянуто поняття та сутність приватних та публічних фінансів, повертатися до них немає жодного сенсу, проте слід нагадати, що фінанси як юридична категорія охоплюють лише публічні фінанси, залишаючи за межами правового регулювання приватні фінанси як фінанси окремих приватних осіб.

Основним інструментом, який використовує держава у своїй фінансовій діяльності, є фонди фінансових ресурсів. Інколи фонди фінансових ресурсів ще називають «фондами коштів», проте з таким визначенням погодитися не можна хоча б через те, що переважна більшість фінансових відносин проходить у грошовій формі (через рух грошей, які є засобом платежу), але разом з цим є нечисленні види фінансових відносин, які здійснюються у товарній (не грошовій) формі (бартерні операції, передача майна в якості засобу платежу, отримання міжнародних трансфертів у майновій формі тощо). Тому всі фінансові відносини зводити лише до грошових неможливо.

Фонди фінансових ресурсів – це сукупність цінних паперів та платіжних засобів, які мають загальне або спеціальне призначення, знаходяться у розпорядженні держави або органів місцевого самоврядування чи суб'єктів господарювання і створення яких передбачене чинним законодавством.

Фонди фінансових ресурсів поділяються на централізовані та децентралізовані.

Централізовані фонди фінансових ресурсів – це фонди, які формуються державою та органами місцевого самоврядування і знаходяться у їх розпорядженні (Державний бюджет України, місцеві бюджети, Пенсійний фонд, інші фонди соціального страхування тощо).

Децентралізовані фонди фінансових ресурсів – це фонди, які формуються окремими суб'єктами господарювання переважно за рахунок їх власних фінансових ресурсів і знаходяться у розпорядженні цих суб'єктів, з врахуванням обмежень, визначених чинним законодавством.

Державна діяльність у сфері фінансових суспільних відносин необхідна як державі, так і суспільству. Це пояснюється тим, що без фінансових ресурсів держава, як механізм управління та примусу, існувати не може (не буде ресурсів для створення державного механізму і виконання основних функцій держави). З іншого боку, сфера фінансових суспільних відносин без державного регулювання та впливу буде мати хаотичний характер. Більше того зважаючи на те, що фінанси безпосередньо поєднуються з грошима, а гроші є платіжним засобом, який випускає держава, то постає питання про можливість існування фінансових відносин без держави взагалі.

Відповідно **державну діяльність у сфері фінансових відносин** можна визначити, як *врегульовану нормами права діяльність держави з управління процесами акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів, яка здійснюється з метою виконання завдань і функцій держави, в тому числі забезпечення соціальної справедливості.*

З'ясувавши сутність фінансової діяльності держави, ми проте не повністю з'ясували її зміст, так як зміст фінансової діяльності держави можна розкрити лише через призму її принципів та методів.

Принципи фінансової діяльності держави представляють собою *основоположні засади, на основі яких держава здійснює свою діяльність у сфері фінансових відносин.*

Принципи фінансової діяльності держави можна поділити на: 1) *загально-правові* – належать до всіх сфер діяльності держави та до всіх галузей права, як регулятора діяльності держави і суспільства; 2) *галузеві* – безпосередньо належать

до сфери фінансової діяльності держави та до галузі фінансового права; 3) *між-галузеві* - належать як до сфери фінансової діяльності держави, так і до суміжних з нею сфер (господарської, управлінської, оборонної, економічної тощо); 4) *принципи окремих правових інститутів і підгалузей, які входять до складу фінансового права* – належать до окремих підгалузей та інститутів фінансового права і, хоча базуються на принципах фінансового права, мають свої особливості, зумовлені відносинами, які регулюються певним інститутом чи підгалуззю (бюджетні правовідносини, податкові правовідносини, відносини з приводу нарахування і сплати неподаткових платежів, відносини з приводу держаних видатків, банківські відносини, відносини з приводу валютного регулювання і валютного контролю).

Загальноправові принципи фінансової діяльності держави представлені принципами законності, рівності, гуманізму, демократизму, справедливості, свободи. Зважаючи на те, що вони відносяться до правової теорії та конституційного права, повторно розкривати їх немає сенсу. Слід лише зазначити, що всі названі принципи при застосуванні у фінансовій сфері діяльності держави мають фінансово-правові особливості, що зумовлені фінансовою сферою правовідносин.

Галузеві принципи фінансової діяльності держави представлені наступними принципами:

1) *Принцип публічності* – передбачає публічний (відкритий) характер діяльності держави у сфері фінансових відносин (відкритість при обговоренні і прийнятті фінансових законів, доступність інформації про фінансову діяльність держави та вимоги до господарюючих суб'єктів тощо);

2) *Принцип плановості* – передбачає здійснення державної фінансової діяльності відповідно до попередньо встановлених планів і умов формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів.

3) *Принцип системності* – передбачає формування і забезпечення взаємодії як між елементами фінансової системи держави (державними фінансами, фінансами підприємств, фінансами приватних осіб, фінансами страхування), так і між інститутами та підгалуззями в межах фінансового права та між фінансовим правом і іншими галузями права;

4) *Принцип розподілу владних повноважень* – передбачає як функціональний, так і адміністративно-територіальний розподіл фінансових повноважень та здійснення на їх основі фінансових функцій (розподіл фінансових повноважень між органами виконавчої, законодавчої і судової влади, створення профільних міністерств і відомств, наділення фінансовими повноваженнями органів місцевої державної влади та місцевого самоврядування);

5) *Принцип пріоритету публічних видатків над доходами* – передбачає, що реалізація державою її завдань і функцій не може бути безпосередньо залежною від обсягів доходів держави. Тобто держава не може відмовитись від своїх соціальних, оборонних чи інших функцій і завдань у зв'язку з тим, що в неї немає для цього фінансових ресурсів. В цьому випадку вона має їх віднайти (встановити додаткові податки і збори, здійснити державні запозичення, реалізувати частину державного майна тощо).

6) *Принцип контролю* – передбачає здійснення обов'язкового контролю за рухом фінансових ресурсів на всіх їх стадіях (акумулявання, розподілу, перерозподілу та використання) з метою недопущення зловживань всіма суб'єктами, які мають доступ до фінансових ресурсів.

Міжгалузеві принципи державної фінансової діяльності є досить чисельними, зважаючи на те, що вони різняться залежно від галузей права, з якими взаємодіє фінансове право. Проте, можна навести універсальний перелік міжгалузевих принципів діяльності держави у сфері фінансових відносин:

1) *Принцип координації і взаємодії державних органів* – передбачає узгодження правових норм і фінансових повноважень, які ними визначені для органів, які діють у суміжних з фінансовою сферах суспільних відносин (господарській, оборонній, соціальній, екологічній, економічній, міжнародній).

2) *Принцип забезпечення державою економічної (в тому числі і фінансової) багатоманітності* – передбачає наявність у державі різних форм власності та форм ведення господарської, в тому числі і фінансової, діяльності;

3) *Принцип свободи підприємницької (в тому числі і фінансової) діяльності у межах, визначених законом* – передбачає можливість ведення суб'єктами діяльності всіма дозволеними законом способами і методами;

4) *Принцип вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України* – передбачає можливість суб'єктів вільно вкладати, отримувати і переміщувати фінансові ресурси на території України;

5) *Принцип захисту національного товаровиробника*;

6) *Принцип обмеження державного регулювання економічних (в тому числі і фінансових) процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави*;

7) *Принцип заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські (в тому числі і фінансові) відносини*;

8) *Принцип недискримінації і принцип найбільшого сприяння* – використовується при регулюванні господарських і митно-фінансових відносин для усунення різних бар'єрів на торгових шляхах;

9) *Принцип еквівалентності товарообміну* – передбачає встановлення правил, умов, обсягів товарообміну і цін на товари, що дозволяє визначати обсяги товарообороту, застосовувати до них ставки податків, зборів і тарифні ставки при ввезенні та вивезенні товарів на територію чи з території України;

10) *Принцип науковості* – передбачає використання досягнень науки, зокрема і фінансової, для регулювання економічних та фінансових відносин, а також враховує досягнення технічного прогресу при правовому регулюванні фінансових відносин, а також технічного прогресу при формуванні митної політики і митного законодавства;

11) *Принцип переваги міжнародно-правових норм над нормами законодавства України* – передбачає наявність вищої юридичної сили норм міжнародних актів, які ратифіковані в Україні.

Принципи окремих правових інститутів і підгалузей, які входять до складу фінансового права, мають значну чисельність і, незважаючи на те, що вони базуються на галузевих принципах, мають певні відмінності між собою. Дані принципи будуть розглянуті у відповідних главах даного посібника і тому зараз можна обмежитися лише загальною вказівкою на їх наявність.

Розглянувши принципи фінансової діяльності держави, можна перейти до розгляду її методів діяльності. У наукових колах підходи до методів фінансової діяльності держави не є однозначними. Так, Воронова Л.К. наводить наступну класифікацію методів фінансової діяльності:

1) *Загальні методи*, куди включаються *імперативний та рекомендаційний* метод.

2) *Спеціальні методи*, куди включаються: а) *формування публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів*; б) *розподіл фінансових ресурсів, які створюють публічні фонди коштів*; в) *використання цих ресурсів при фінансуванні видатків, що супроводжують кожну дію органів держави та органів місцевого самоврядування* [5, с. 17-18].

В свою чергу Кучерявенко М.П. основує класифікацію методів фінансової діяльності на стадіях руху фондів фінансових ресурсів. За класифікацією Кучерявенка М.П. методами фінансової діяльності є:

1) *Методи мобілізації грошових ресурсів*:

2) *Метод розподілу грошових ресурсів*;

3) *Метод використання грошових ресурсів* [6, с. 14-15].

Такий підхід до класифікації методів фінансової діяльності держави є найбільш виправданим, оскільки, по-перше, він ґрунтується на об'єктивних фінансових процесах, які описують рух фінансових ресурсів, а, по-друге, дає чітке уявлення про юридичну природу кожного методу і визначає його можливості та призначення в державній фінансовій діяльності.

Зважаючи на вищезазначене і взявши за основу класифікацію дану Кучерявенком М.П., наведемо перелік методів фінансової діяльності держави та розглянемо кожен із них окремо.

Методи фінансової діяльності – це способи та прийоми за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність та здійснює вплив на фінансову діяльність господарюючих суб'єктів.

Відповідно до наведеного вище визначення виникає потреба не лише розкрити сутність кожного із методів фінансової діяльності держави, а і вказати на способи та прийоми, якими він здійснюється, тобто показати механізм кожної із груп методів та

його складові, які є окремими методами, що включаються до кожної із груп.

Основними групами методів фінансової діяльності є:

1. *Методи мобілізації фінансових ресурсів* – це група методів, основним призначенням яких є акумулювання (накопичення) фінансових ресурсів шляхом мобілізації (вилучення) їх у суб'єктів фінансових відносин для формування фондів фінансових ресурсів.

До методів мобілізації грошових ресурсів належать:

1.1. *Обов'язковий метод мобілізації*, який реалізується через імперативний вплив держави на фінансові відносини (сплата податків і зборів, перерахування до бюджету коштів, отриманих від операцій з державним капіталом, коштів різниці між доходом і видатками Національного банку України тощо);

1.2. *Добровільний метод мобілізації*, який ґрунтується на добровільності вступу до фінансових відносин (продаж цінних паперів держави і органів місцевого самоврядування, благодійна допомога, запозичення у кредитно-фінансових установ тощо).

2. *Методи розподілу фінансових ресурсів* – це група методів, основним призначенням яких є здійснення розподілу наявних у державі фондів фінансових ресурсів через проведення розподільчих та перерозподільних процесів.

До методів розподілу грошових ресурсів належать:

2.1. *Фінансування* – це метод фінансової діяльності держави, який реалізується через надання фінансових ресурсів відповідно до затверджених планів, на певні, чітко встановлені цілі на безоплатній і безповоротній основі.

2.2. *Кредитування (зворотне фінансування)* – це метод фінансової діяльності держави, який реалізується через надання фінансових ресурсів на визначені цілі та на платній, поворотній, терміновій (обмеженій певними часовими термінами) основі.

3. *Метод використання фінансових ресурсів* – це група методів, основним призначенням яких є вплив на процес використання (споживання, інвестування, кредитування) фінансових ресурсів.

До методів використання грошових ресурсів належать:

3.1. *Економічний метод* – це метод, який ґрунтується на економічних

підходах до використання фінансових ресурсів, в основу якого покладено витрату ресурсів на сфери суспільного життя з врахуванням економічного ефекту від їх використання.

3.2. *Функціональний метод* – це метод, який ґрунтується на державницьких підходах до використання фінансових ресурсів, в основу якого покладено витрату ресурсів на забезпечення функціонування держави (державного механізму) та виконання нею своїх основних, в першу чергу соціальних, функцій. При цьому методі економічний ефект від використання фінансових ресурсів відходить на другий план, а першочергово враховуються потреби держави та населення. Даний метод добре ілюструє розглянутий вище фінансовий принцип пріоритету публічних видатків над доходами.

4. *Методи фінансового контролю* – це група методів, які застосовуються на всіх стадіях фінансової діяльності держави (мобілізації, розподілі, перерозподілі і використанні фінансових ресурсів) і основним призначенням яких є виявлення і запобігання порушенням в сфері публічних фінансів, а також недопущення настання або мінімізація негативних наслідків фінансових порушень.

Універсальність цієї групи методів полягає в тому, що вони застосовуються паралельно із трьома вищевказаними групами методів і нерозривно пов'язані з будь-якою публічною фінансовою операцією, так як без контролю фінансові ресурси навряд чи будуть збережені чи використані належним чином у відповідності з вимогами чинного законодавства.

До методів фінансового контролю належать:

- 4.1. Спостереження.
- 4.2. Облік.
- 4.3. Обстеження.
- 4.4. Інспекція.
- 4.5. Аналіз.
- 4.6. Перевірка.
- 4.7. Ревізія.
- 4.8. Фінансово-економічна експертиза.

Наведені методи фінансового контролю безпосередньо відносяться до глави

«Фінансовий контроль» даного розділу і тому більш детально будуть розглянуті у вказаній главі.

Отже, узагальнюючи все вищенаведене про державну діяльність у сфері суспільних фінансових відносин, можна зробити висновок, що фінансова діяльність держави є однією із найважливіших складових державної діяльності, так як на неї покладено не лише врегулювання сфери публічних фінансів за допомогою державного впливу, а і забезпечення держави фінансовими ресурсами, без яких держава, як суверенна політико-територіальна організація суспільства, існувати не зможе.

1.4. Повноваження органів, що здійснюють фінансову діяльність

Держава є складним і багатогранним механізмом управління суспільством, який діє у вигляді політичної надбудови над економічним базисом. У зв'язку з цим держава повинна забезпечувати не лише власне існування, а й існування та злагодженість суспільства, регулювати найважливіші суспільні відносини шляхом прийняття правових норм та гарантувати соціальну справедливість при розподілі і перерозподілі валового суспільного продукту та частини національного багатства.

Держава здійснює свою діяльність практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства, залишаючи поза своїм впливом лише сферу приватного життя громадян. Відповідно державна діяльність здійснюється і у публічній сфері фінансових відносин, при цьому базуючись на певних принципах та використовуючи певні методи фінансової діяльності (дивіться параграф 1.3.). Держава реалізує свою діяльність у сфері фінансових відносин за допомогою **фінансової політики**, якою є *сукупність заходів держави з акумулювання фінансових ресурсів, їх розподілу й використання з метою досягнення певних економічних, соціальних і міжнародних цілей, підпорядкованих реалізації інтересів суспільства.*

Зміст фінансової політики визначається прийнятою концепцією розвитку фінансів, її стратегічними цілями, що розкривають основні напрями формування,

розподілу та використання фінансів, а також системою заходів, які здійснюють органи державної влади та управління щодо досягнення поставлених цілей. А найважливішою метою фінансової політики є збільшення обсягу фінансових ресурсів на основі економічного розвитку, нарощування державних фінансів, необхідних для подальшого задоволення потреб суспільства [8, с. 27].

Перш за все слід вказати, що держава взагалі не може існувати без фінансової діяльності, так як її результатом є отримання державою у своє розпорядження фінансових ресурсів. Відповідно фінансова діяльність фактично пронизує всі сфери державної діяльності незалежно від того, якими вони є (державний апарат не може існувати без фінансових ресурсів, без них держава не зможе здійснювати оборонну, правоохоронну, соціальну і інші функції, які на неї покладені суспільством). Не може держава залишити без регулювання і фінансову сферу суспільних відносин так, як з одного боку вона забезпечує державу фінансовими ресурсами, а з іншого є невід'ємною складовою економічної діяльності, без якої розвиток і навіть існування економічного базису суспільства, в сучасних умовах є практично неможливим (економіка не може існувати без засобу платежу (грошей), кредитів, ринку фінансових послуг, фондового ринку, валютної системи тощо).

Держава намагається вилучати з фінансової системи суспільства рівно стільки ресурсів, скільки їй необхідно, і стільки, щоб не зашкодити економіці, зокрема, щоб не зруйнувати інтерес суб'єктів економічної і фінансової діяльності у продовженні своєї роботи (не встановлювати занадто високі податки і збори, бо це призводить до «тінізації економіки», не перевищувати розумні межі плати за доступ до ресурсів та інфраструктури держави тощо). Сучасна фінансова діяльність української держави носить ліберальний характер, тобто держава застосовує ліберальну фінансову політику. Це проявляється у можливості існування приватних фінансових установ, відсутності тотального фінансового контролю, доступу осіб як до державних, так і приватних фінансових ресурсів. Результатом такої політики є стрімкий розвиток приватних фінансових установ (банків, кредитних спілок тощо) і збільшення обсягу вкладання фінансових ресурсів у економіку (зростання інвестицій, банківських вкладів тощо).

Переходячи до фінансової діяльності органів місцевого самоврядування, слід вказати, що вона безпосередньо залежить від фінансової діяльності держави, хоча разом з цим носить в певній мірі і самостійний характер. Так, органи місцевого самоврядування здійснюють свою діяльність у відповідності до фінансових законів та підпорядковуються єдиним правилам фінансової діяльності (фінансовій політиці) держави. Також на органи місцевого самоврядування може покладатися виконання окремих державних функцій, виконання яких фінансується державою і вони часто дотуються за рахунок державного бюджету чи, навпаки, мають віддавати частину коштів місцевих бюджетів на загальнодержавні потреби. Разом з цим місцеве самоврядування має власну фінансову основу, як це передбачено розділом III Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9] та володіє майном, в тому числі господарюючими суб'єктами.

Таким чином, фінансова діяльність органів місцевого самоврядування є продовженням державної і одночасно з цим вміщує елементи самостійності щодо управління власними фінансовими ресурсами та здійснення процесів формування, розподілу і використання місцевих публічних фондів фінансових ресурсів.

З'ясувавши зміст фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування перейдемо безпосередньо до характеристики органів, що здійснюють фінансову діяльність. Фінансова діяльність здійснюється державою за допомогою державних органів, які мають різну належність, рівень у системі органів державної влади та функціональне призначення і компетенцію. Всі органи державної влади, які діють у сфері публічних фінансових відносин, як і всю структуру державного апарату в цілому, можна поділити на дві групи:

1) *органи державної влади загальної компетенції* – це органи, які здійснюють управління державою в цілому, в тому числі і фінансовою сферою суспільних відносин (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, місцеві державні адміністрації тощо);

2) *органи державної влади спеціальної компетенції* – це органи, які здійснюють управління виключно фінансовою діяльністю держави чи фінансова сфер суспільних відносин є для них однією із кількох основних напрямків діяльності. Ці органи в свою чергу поділяються на:

а) органи, для яких фінансова діяльність є однією із основних (всі міністерства, крім Міністерства фінансів України, переважна більшість державних комітетів, комісій і фондів);

б) органи, для яких фінансова діяльність є основною чи єдиною (Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Національний банк України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Державне казначейство України, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг, Державний комітет фінансового моніторингу тощо).

З'ясувавши загальні структуру органів державної влади, які здійснюють фінансову діяльність, перейдемо до розгляду окремо кожного органу, беручи до уваги його правовий статус та функції, які за ним закріплені чинним законодавством.

Верховна Рада України (ВРУ) є єдиним органом законодавчої влади в Україні, який здійснює фінансову діяльність через прийняття законів і постанови з фінансових питань, а також з питань кадрової політики щодо органів, які здійснюють діяльність у сфері публічних фінансів.

Окремо слід вказати, що ВРУ має повноваження по наданню законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України, в тому числі і договорів з фінансових питань, та денонсацію цих міжнародних договорів. Це є виключно важливим повноваженням з огляду на те, що ратифіковані міжнародні договори є частиною законодавства України, а їх норми мають вищу юридичну силу, ніж норми законів України за умови, якщо вони не суперечать Конституції України. А денонсація міжнародного договору, який регулює фінансові відносини, тягне за собою і зміну у правому регулюванні фінансових відносини (денонсація договору про уникнення подвійного оподаткування своїм наслідком передбачає загальний порядок оподаткування для операцій, які раніше не оподатковувались).

Кабінет Міністрів України (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України та Законом України «Про Кабінет Міністрів України». Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції

може видавати постанови і розпорядження з фінансових питань, які є обов'язковими до виконання на всій території України.

Згідно зі статтею 21 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» КМУ у сфері економіки та фінансів має наступні повноваження: 1) забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки; 2) забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку; 3) визначає доцільність розроблення та виконання державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів; 4) здійснює відповідно до закону управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами, делегує в установленому законом порядку окремі повноваження щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання; забезпечує розроблення і виконання державних програм приватизації; подає Верховній Раді України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; 5) сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та забезпеченню соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; 6) забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку; 7) забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника; 8) визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує відповідно до законодавства інші питання щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах); утворює згідно із законом державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів та приймає рішення про їх використання; 9) забезпечує проведення державної аграрної політики, продовольчу безпеку держави; 10) забезпечує

проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України; 11) розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; 12) приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України; 13) обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск державних внутрішніх та зовнішніх позик, державних грошово-речових лотерей; 14) організовує державне страхування; 15) забезпечує проведення державної політики цін, здійснює державне регулювання ціноутворення; 16) забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності; 17) організовує митну справу; 18) організовує роботу із складення платіжного балансу і зведеного валютного плану України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів; 19) виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземними державами, банками, фінансовими міжнародними організаціями, а в інших випадках – відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10].

Президент України (ПУ) є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України, як випливає зі змісту статті 106 Конституції України, має наступні фінансові повноваження: 1) підписує закони про Державний бюджет України та інші закони з фінансових питань; 2) подає Верховній раді кандидатуру голови Національного банку України; 3) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України; 4) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України, які регулюють фінансові правовідносини з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; 5) скасовує акти з фінансових питань Ради міністрів Автономної Республіки Крим; 6) має право вето щодо прийнятих

Верховною Радою України фінансових законів; 7) видає укази і розпорядження з фінансових питань [1].

Місцеві державні адміністрації є органами державної виконавчої влади, які здійснюють виконавчу владу в областях і районах та містах Києві і Севастополі.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» до їх відання належить вирішення наступних фінансових питань: 1) соціально-економічного розвитку відповідних територій; 2) бюджету, фінансів та обліку; 3) управління майном, приватизації та підприємництва; 4) промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; 5) науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх; 6) використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; 7) зовнішньоекономічної діяльності; 8) соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати [11].

Слід додати, що місцеві державні адміністрації також здійснюють повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування, делеговані їм відповідними радами. А Кабінет Міністрів України в межах, визначених законами України, може передавати місцевим державним адміністраціям окремі повноваження органів виконавчої влади вищого рівня. При цьому передача місцевим державним адміністраціям повноважень інших органів супроводжується передачею їм відповідних фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень.

Розглянувши правовий статус та повноваження *органів загальної компетенції*, можна перейти до розгляду правового статусу та основних функції *органів спеціальної компетенції, які здійснюють фінансову діяльність*.

Розглядаючи *органи, для яких фінансова діяльність є однією із основних*, можна вказати, що це майже весь державний апарат за виключенням окремих державних органів, які належать до органів, для яких фінансова діяльність є основною чи єдиною. З огляду на це немає сенсу розглядати всю структуру державного апарату виконавчої і судової влади, тому що вся його діяльність безпосередньо пов'язана з фінансовими ресурсами, які шляхом фінансування передаються державою для забезпечення діяльності кожного органу державної влади.

Органи, для яких фінансова діяльність є основною чи єдиною, представляють собою групу державних органів які мають виключну компетенцію у сфері публічних фінансових відносин. Цими органами є: Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Національний банк України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Державне казначейство України, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг, Державний комітет фінансового моніторингу.

Рахункова палата України є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави. При цьому Рахункова палата є юридичною особою, має свою печатку із своїм найменуванням і зображенням Державного Герба України.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про Рахункову палату» вона має повноваження:

1) здійснювати експертно-аналітичні, інформаційні та інші види діяльності, що забезпечують контроль за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, коштів позабюджетних фондів, за цільовим використанням фінансово-кредитних і валютних ресурсів під час здійснення загальнодержавних програм;

2) проводити фінансові перевірки, ревізії в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національному банку України, Фонді державного майна України, інших підзвітних Верховній Раді України органах, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності в межах, визначених статтею 16 цього Закону;

3) перевіряти в органах і на об'єктах, зазначених у пункті 2 цієї статті, грошові документи, бухгалтерські книги, звіти, плани, кошториси витрат та іншу документацію щодо фінансово-господарської діяльності, а також здійснювати перевірку касових операцій з готівкою та цінними паперами, матеріальних цінностей, їх обліку, зберігання і витрачання;

4) отримувати від керівників установ та організацій, що перевіряються, всю необхідну документацію та іншу інформацію про фінансово-господарську діяльність;

5) отримувати від Національного банку України, уповноважених банків та інших кредитних установ необхідні відомості про здійснювані ними операції та стан рахунків установ та організацій, що перевіряються, від інших підприємств і організацій — довідки, копії документів по операціях і рахунках цих підприємств та організацій;

6) організовувати і проводити оперативний контроль за використанням коштів Державного бюджету України за звітний період; 7) проводити комплексні ревізії і тематичні перевірки по окремих розділах і статтях Державного бюджету України, у тому числі бюджетів загальнодержавних цільових фондів;

8) проводити експертизу проектів Державного бюджету України, а також проектів законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм та інших документів, що стосуються питань державного бюджету і фінансів України;

9) здійснювати аналіз і дослідження порушень і відхилень бюджетного процесу, підготовку і внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо їх усунення, а також удосконалення бюджетного законодавства в цілому;

10) готувати і подавати висновки до Верховної Ради України та її комітетів щодо виконання Державного бюджету України, у тому числі доходів і видатків загальнодержавних цільових фондів, фінансування загальнодержавних програм за звітний рік;

11) направляти матеріали перевірок, ревізій та обслідувань Кабінету Міністрів України, відповідним центральним органам виконавчої влади, Національному банку України, Фонду державного майна України, підприємствам, установам і організаціям для розгляду і вжиття необхідних заходів;

12) порушувати перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі;

13) залучати до проведення перевірок, ревізій та обслідувань на договірних засадах кваліфікованих спеціалістів і фахівців-експертів з інших установ і організацій, а також працівників інших державних контрольних, податкових і

правоохоронних органів з оплатою їх праці в необхідних випадках за рахунок власних коштів;

14) у разі виявлення під час перевірок, ревізій та обслідувань фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, інших зловживань передавати матеріали перевірок, ревізій та обслідувань до правоохоронних органів з інформуванням про це Верховної Ради України [12].

Таким чином, Рахункова палата, як впливає із змісту її повноважень, веде контроль за обсягами і порядком акумулювання, розподілу і витрачання фінансових ресурсів. Але при цьому не має каральних повноважень, а лише доводить результати своїх перевірок до відома Верховної Ради України і Президента України та подає матеріали виявлених порушень до правоохоронних органів України.

Особливість правового статусу Рахункової палати обумовлюється тим, що вона є вищим органом фінансового контролю у державі, у зв'язку з чим посідає особливе місце у структурі фінансових органів та органів фінансового контролю і фактично є тим містком, який пов'язує фінансову діяльність вищих органів державної влади із нижчестоящими через систему зворотного зв'язку, яка базується на виконанні Рахунковою палатою контрольних та аналітичних функцій.

Міністерство фінансів України (Мінфін України) є центральним органом виконавчої влади, підпорядкованим Кабінету Міністрів України, який забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади.

Мінфін України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його повноважень, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України. Також у межах своїх повноважень Мінфін України організовує виконання актів законодавства і здійснює систематичний контроль за їх реалізацією. Свою діяльність Мінфін України організовує у відповідності до Конституції і законів України, нормативних актів Президента

України і Кабінету Міністрів України та Положення «Про Міністерство фінансів України».

Основними завданнями Мінфіну України, згідно пункту 3 Положення «Про Міністерство фінансів України» є:

1) розроблення та проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики;

2) здійснення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу сучасної економічної та фінансової ситуації в Україні, а також перспектив її розвитку;

3) розроблення стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави і погашення та обслуговування державного боргу;

4) розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозних показників зведеного бюджету України, забезпечення в установленому порядку виконання Державного бюджету України, контроль за дотриманням правил складання звіту про виконання Державного бюджету України та зведеного бюджету України;

5) забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;

5) забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю;

6) удосконалення методів фінансового і бюджетного планування, фінансування, а також звітності та системи контролю за витрачанням бюджетних коштів;

7) розроблення і проведення державної політики у сфері виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння;

8) забезпечення впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських і кредитних установах);

9) інформування громадськості про економічні та фіскальні цілі держави [13].

Звичайно без повноважень Міністерства фінансів України його правовий статус буде далеко не повним. Згідно пункту 5 вищезгаданого Положення міністерство має право:

1) одержувати в установленому порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування інформацію, документи і матеріали, необхідні для розроблення проекту Державного бюджету України, прогнозних розрахунків зведеного бюджету України, складання звіту про виконання зведеного бюджету України та аналізу бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України;

2) одержувати в установленому порядку матеріали щодо надходження та використання коштів цільових бюджетних і державних позабюджетних фондів, їх кошториси та звіти про їх виконання;

3) одержувати від центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій усіх форм власності дані, необхідні для здійснення контролю за раціональним і цільовим витрачанням коштів, що виділяються з бюджету;

4) одержувати в установленому порядку від установ банків та інших фінансово-кредитних установ довідки про операції та стан поточних бюджетних рахунків підприємств, установ і організацій усіх форм власності, що використовують кошти державного бюджету і державних позабюджетних фондів;

5) представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням під час розгляду питань про надання кредитів під гарантію Кабінету Міністрів України у межах розміру державного боргу, затвердженого законом про Державний бюджет України на відповідний рік [13].

Крім вищезазначеного, Мінфін України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. При цьому, в разі потреби, він видає їх разом з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, в результаті чого виникають спільні акти Мінфіну та інших органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Також слід відмітити, що у випадках, передбачених законодавством, рішення Мінфіну України є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності та громадянами.

Міністерству підпорядковуються Державне казначейство України, Головне контрольно-ревізійне управління України, Державна пробірна служба, а також у його складі діє Державний комітет фінансового моніторингу, який був створений Указом Президента України у 2004 році і є правонаступником Державного департаменту фінансового моніторингу.

Державне казначейство України є урядовим органом державного управління, що діє у складі Мінфіну і йому підпорядковується. Воно є учасником системи електронних платежів Національного банку України. У своїй діяльності Державне казначейство керується Конституцією України та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну та Положенням «Про державне казначейство України».

Відповідно до пункту 3 Положення «Про державне казначейство України» основними завданнями казначейства є:

- 1) забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, що передбачає:
- 2) розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;
- 3) контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями;
- 4) в межах своїх повноважень контроль за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства;
- 5) ведення бухгалтерського обліку і складення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів;
- 6) управління наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються;
- 7) визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів [14].

Необхідним елементом статусу державного казначейства є і обсяг його повноважень. Так, Державне казначейство має право:

- 1) відкривати поточні рахунки в іноземній валюті та рахунки для виплат готівкою в Національному банку та інших банках;
- 2) розміщувати в банках тимчасово вільні кошти, що ним обліковуються, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- 3) залучати працівників інших державних органів, спеціалістів і фахівців-експертів для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- 4) ініціювати у межах наданих законодавством повноважень припинення асигнувань та зупиняти проведення операцій з бюджетними коштами у разі вчинення учасником бюджетного процесу бюджетного правопорушення;
- 5) списувати позички, надані місцевим бюджетам на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, відповідно до законодавства;
- 6) надавати послуги (у тому числі платні), пов'язані з обслуговуванням бюджетних коштів, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- 7) вимагати від посадових осіб міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій дотримання встановленого порядку казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, ведення бухгалтерського обліку, складення звітності;
- 8) звертатися до суду, в тому числі у разі виявлення бюджетних правопорушень;
- 9) проводити конференції, семінари та наради з питань, що належать до його компетенції;
- 10) одержувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, підприємств, установ, організацій і банків пояснення, довідки, інформацію, необхідні для виконання покладених на нього завдань;
- 11) здійснювати в межах своїх повноважень співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями, з казначействами інших країн, вивчати досвід роботи з організації їх діяльності та готувати пропозиції щодо його впровадження в Україні [14].

Крім вищезазначеного, Державне казначейство України в межах своїх повноважень видає накази організаційно-розпорядчого характеру та контролює їх виконання.

Державна контрольно-ревізійна служба України (ДКРСУ) є державним контролюючим органом у сфері фінансових відносин, на який покладено завдання контролю за державними фінансовими ресурсами.

Правовою основою діяльності ДКРСУ є Закон України «Про контрольно-ревізійну службу в Україні», відповідно до якого державна контрольно-ревізійна служба складається з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) в районах, містах і районах у містах. При цьому контрольно-ревізійні управління в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі підпорядковуються Головному контрольно-ревізійному управлінню України. А до складу обласних контрольно-ревізійних управлінь входять контрольно-ревізійні підрозділи (відділи, групи) в районах, містах і районах у містах. Також Державна контрольно-ревізійна служба координує свою діяльність з місцевими Радами народних депутатів та органами виконавчої влади, фінансовими органами, державною податковою службою, іншими контролюючими органами, органами прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про контрольно-ревізійну службу в Україні» головним завданням державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, в державних фондах, у бюджетних установах і у суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують (отримували в періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи

комунальне майно (далі – підконтрольні установи), виконанням місцевих бюджетів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому [15].

Зважаючи на потребу повного розгляду правового статусу ДКРСУ, слід вказати і її контрольні повноваження, які безперечно в більшій мірі стосуються здійснення фінансового контролю але разом з цим є і невід’ємною складовою повноважень державної контрольно-ревізійної служби. Державний фінансовий контроль реалізується державною контрольно-ревізійною службою через проведення *державного фінансового аудита, перевірки державних закупівель та інспектування.*

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Державний фінансовий аудит проводиться також Рахунковою палатою у порядку та у спосіб, що визначені законодавством.

Перевірка державних закупівель полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі та проводиться органами державної контрольно-ревізійної служби на всіх стадіях державних закупівель. Результати перевірки державних закупівель викладаються в акті.

Інспектування здійснюється у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті.

Державна пробірна служба є урядовим органом державного управління, який у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами

Президента України і Кабінету Міністрів України, Положенням «Про Державну пробірну службу» та наказами Міністерства фінансів України.

Відповідно до пункту 3 Положення «Про Державну пробірну службу» вона:

1) бере участь у межах своєї компетенції в реалізації державної політики у сфері державного пробірного контролю за якістю дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що містять дорогоцінні метали, і за здійсненням операцій із зазначеними цінностями;

2) здійснює в установленому порядку управління сферою державного пробірного контролю, зокрема в межах, визначених Мінфіном, управління майном підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінфіну;

3) виконує контрольні-наглядові функції у сфері державного пробірного контролю, а також регулятивні та дозвільно-реєстраційні функції щодо фізичних та юридичних осіб, а саме:

- проводить у межах своїх повноважень перевірки додержання суб'єктами підприємницької діяльності та іншими суб'єктами господарювання вимог законодавства у процесі здійснення операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, виробами з них та матеріалами, що містять дорогоцінні метали;

- готує і подає на розгляд Мінфіну пропозиції щодо зупинення дії або анулювання виданих суб'єктам підприємницької діяльності ліцензій на здійснення операцій з металобрухтом дорогоцінних металів і дорогоцінним камінням (крім їх видобутку), виготовлення і реалізацію виробів з їх використанням у разі порушення суб'єктами підприємницької діяльності законодавства та ліцензійних умов;

- проводить щорічну реєстрацію відбитка спеціального знака - іменника, який засвідчує виготовлювача ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, видає дозволи на використання іменників на території України;

- розробляє форми державних пробірних клейм з описом і подає Мінфіну відповідні матеріали для їх затвердження, забезпечує виготовлення зазначених клейм, проводить їх реєстрацію та експертизу відбитків цих клейм;

- організовує роботу арбітражного лабораторного центру, забезпечує його акредитацію відповідно до вимог міжнародних стандартів;

- здійснює організаційно-методичне керівництво діяльністю навчально-методичного центру з підготовки фахівців з питань державного пробірного контролю;

- забезпечує у межах своїх повноважень співробітництво з Європейською асоціацією пробірних палат і Постійним комітетом Міжнародної конвенції з контролю та клеймування виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

- узагальнює практику застосування законодавства у сфері державного пробірного контролю, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення і вносить їх на розгляд Міністра фінансів;

- розробляє нормативно-методичні та інструктивні документи з питань державного пробірного контролю;

- виконує інші функції, що випливають з покладених на неї завдань [16].

Складовою статусу Державної пробірної служби є також її права, які представлені:

1) правом залучати спеціалістів органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до її компетенції;

2) правом проводити в установленому законодавством порядку з метою забезпечення виконання вимог щодо одержання, використання, обліку та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння перевірки та обстеження суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють операції із дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, виробами з них та матеріалами, що містять дорогоцінні метали, а також скуповують, приймають у заставу і на комісію ювелірні та побутові вироби з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, здійснюють торгівлю ними або надають посередницькі послуги в торгівлі, зберігають та експонують різноманітні предмети, що містять зазначені цінності, збирають і переробляють відходи та брухт дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

3) правом здійснювати контроль за виконанням вимог щодо одержання, використання, обліку та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння у військових частинах, підрозділах, установах та організаціях Міноборони, МВС, СБУ, а також в установах та організаціях, що належать до сфери інших центральних

органів виконавчої влади, у разі, якщо вони здійснюють операції з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням;

4) правом вимагати у межах своїх повноважень від суб'єктів підприємницької діяльності та інших суб'єктів господарювання усунення виявлених перевірками порушень;

5) правом проводити в установленому законодавством порядку у суб'єктів підприємницької діяльності та інших суб'єктів господарювання, які перевіряються, відбір проб продукції з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, зразків виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння для перевірки і проведення аналізів у лабораторіях органів, які здійснюють державний пробірний контроль;

6) правом надавати на платній основі послуги з проведення щорічної реєстрації відбитка спеціального знака-іменника, експертизи відбитків державних пробірних клейм, контрольних та арбітражних аналізів матеріалів, що містять дорогоцінні метали, ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, підготовки фахівців з питань державного пробірного контролю;

7) правом одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів суду і прокуратури, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань;

8) правом скликати в установленому порядку наради з питань, які належать до її компетенції.

Також Державна пробірна служба може видавати накази організаційно-розпорядчого характеру.

Державний комітет фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг) є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом (спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Держфінмоніторинг України у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України та Положенням «Про Державний комітет фінансового моніторингу України». Також Держфінмоніторинг України у

своїй діяльності використовує рекомендації міжнародних організацій, спрямовані на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Державний комітет фінансового моніторингу України було створено у 2005 році відповідно до Указу Президента України, яким було змінено його статус з департаменту у структурі Міністерства фінансів України до державного комітету [17].

Згідно з пунктом 3 Положенням «Про Державний комітет фінансового моніторингу України» його основними завданнями є:

1) участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

4) налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;

5) забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму [18].

Правовий статус Держфінмоніторингу України охоплює і його повноваження, у межах яких він має право:

1) одержувати в установленому законодавством порядку:

- від центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, які відповідно до закону виконують функції регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, правоохоронних органів, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також безоплатно від підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності інформацію (в

тому числі ту, що становить банківську або комерційну таємницю, та копії документів, що її підтверджують), необхідну для виконання покладених на нього завдань, зокрема про випадки порушення законодавства суб'єктами первинного фінансового моніторингу;

- від правоохоронних органів, до яких надходять узагальнені матеріали про фінансові операції, інформацію про хід опрацювання та вжиття відповідних заходів на підставі зазначених матеріалів;

- від суб'єктів первинного фінансового моніторингу необхідну для виконання покладених на нього завдань інформацію (в тому числі копії документів, що її підтверджують), пов'язану з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу, зокрема щодо осіб, які здійснюють такі операції;

2) здійснювати в установленому законодавством порядку доступ, у тому числі автоматизований, до баз даних суб'єктів державного фінансового моніторингу, центральних органів виконавчої влади та інших державних органів;

3) залучати до розгляду питань, що належать до його компетенції, спеціалістів державних органів, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками);

4) у рамках міжнародного співробітництва:

- укладати в установленому законодавством порядку міжнародні договори міжвідомчого характеру з компетентними органами іноземних держав з питань співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

- здійснювати обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав;

- брати участь у міжнародних конференціях, симпозиумах, семінарах, зустрічах, нарадах з питань, що належать до його компетенції.

Реалізацію покладених на нього повноважень у регіонах Держфінмоніторинг України через утворення ним відповідних структурних підрозділів. Держфінмоніторинг України під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями

громадян, а також з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями.

Також Держфінмоніторинг України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. При цьому він може видавати їх як самостійно, так і разом з іншими органами державної влади, в результаті чого виникають спільні акти Держфінмоніторингу України та інших органів виконавчої влади.

Державна податкова служба України є системою органів, до якої належать: Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах (далі - органи державної податкової служби). Також у складі органів державної податкової служби знаходяться відповідні спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями (далі — податкова міліція). Державна податкова адміністрація України залежно від кількості платників податків та інших місцевих умов може утворювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (на місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції.

У Державній податковій адміністрації України та державних податкових адміністраціях в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі утворюються колегії. Чисельність і склад колегії Державної податкової адміністрації України затверджуються Кабінетом Міністрів України, а колегій державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі – Державною податковою адміністрацією України. Колегії є дорадчими органами і розглядають найважливіші напрями діяльності відповідних державних податкових адміністрацій. Загальна структура Державної податкової адміністрації України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Органи державної податкової служби України у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, іншими нормативно-правовими актами органів державної влади, а також рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого

самоврядування з питань оподаткування, виданими у межах їх повноважень. Безпосередньо діяльність органів державної податкової служби регулює Закон України «Про державну податкову службу України».

Відповідно до статті 1 цього Закону завданнями органів державної податкової служби є:

1) здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством (далі — податки, інші платежі);

2) внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

3) прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

4) формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків — юридичних осіб;

5) роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

6) запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення [19].

Зважаючи на достатньо складну структуру органів державної податкової служби, розглянемо кожен із них окремо.

Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади, який здійснює наступні функції:

1) виконує безпосередньо, а також організовує роботу державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану із:

- здійсненням контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), контролю за валютними операціями, контролю за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку, а також контролю за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності

та ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

- здійсненням контролю за додержанням виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування цих сум до бюджету;

- обліком платників податків, інших платежів;

- виявленням і веденням обліку надходжень податків, інших платежів;

- проведенням роботи по боротьбі з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, веденням реєстрів імпортерів, експортерів, оптових та роздрібних торговців, місць зберігання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, участю у розробленні пропозицій щодо основних напрямів державної політики і проектів державних програм у сфері боротьби з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, організацією виконання актів законодавства у межах своїх повноважень, здійсненням систематичного контролю за їх реалізацією, узагальненням практики застосування законодавства, застосуванням у випадках, передбачених законодавством, фінансових санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про виробництво і обіг спирту етилового, коньячного, плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, здійсненням заходів по вилученню та знищенню або передачі на промислову переробку алкогольних напоїв, знищенню тютюнових виробів, що були незаконно вироблені чи знаходилися у незаконному обігу;

2) видає у випадках, передбачених законом, нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування, які підлягають обов'язковому опублікуванню;

3) затверджує форми податкових розрахунків, звітів, декларацій та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, декларацій про валютні цінності, зразок картки фізичної особи — платника податків та інших обов'язкових платежів, форму повідомлення про відкриття або закриття юридичними особами, фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності банківських рахунків, а також форми звітів про роботу, проведену органами державної податкової служби;

- 4) в порядку, встановленому законом, надає податкові роз'яснення, організовує виконання цієї роботи органами державної податкової служби;
- 5) здійснює заходи щодо добору, розстановки, професійної підготовки та перепідготовки кадрів для органів державної податкової служби;
- 6) подає органам державної податкової служби методичну і практичну допомогу в організації роботи, проводить обстеження та перевірки її стану;
- 7) організовує роботу по створенню інформаційної системи автоматизованих робочих місць та інших засобів автоматизації та комп'ютеризації робіт органів державної податкової служби;
- 8) розробляє проекти законів України та інших нормативно-правових актів щодо форм та методів проведення планових та позапланових виїзних перевірок у рамках контролю за додержанням законодавства;
- 9) при виявленні фактів, що свідчать про організовану злочинну діяльність, або дій, що створюють умови для такої діяльності, направляє матеріали з цих питань відповідним спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю;
- 10) передає відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;
- 11) подає Міністерству фінансів України та Головному управлінню Державного казначейства України звіт про надходження податків, інших платежів;
- 12) вносить пропозиції та розробляє проекти міжнародних договорів стосовно оподаткування, виконує в межах, визначених законодавством, міжнародні договори з питань оподаткування;
- 13) надає фізичним особам — платникам податків та інших обов'язкових платежів ідентифікаційні номери і направляє до державної податкової інспекції за місцем проживання фізичної особи або за місцем отримання нею доходів чи за місцезнаходженням об'єкта оподаткування картку з ідентифікаційним номером та веде Єдиний банк даних про платників податків — юридичних осіб;
- 14) прогнозує, аналізує надходження податків, інших платежів, джерела податкових надходжень, вивчає вплив макроекономічних показників і податкового

законодавства на надходження податків, інших платежів, розробляє пропозиції щодо їх збільшення та зменшення втрат бюджету;

15) забезпечує виготовлення марок акцизного збору, їх зберігання, продаж та організовує роботу, пов'язану із здійсненням контролю за наявністю цих марок на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і на пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

16) організовує роботу, пов'язану із здійсненням контролю за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють роздрібну торгівлю тютюновими виробами, максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких тютюнових виробів;

17) вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;

18) організовує у межах своїх повноважень роботу щодо забезпечення охорони державної таємниці в органах державної податкової служби.

Державну податкову службу України очолює Голова Державної податкової адміністрації України, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України за поданням Прем'єр-міністра України. Заступники Голови Державної податкової адміністрації України призначаються на посаду і звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Голови Державної податкової адміністрації України. Кількість заступників Голови Державної податкової адміністрації України визначається Кабінетом Міністрів України.

Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються Державній податковій адміністрації України. Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в містах з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя) виконують вищезазначені функції, передбачені для Державної податкової адміністрації України, крім функцій, зазначених у пунктах 2, 3, 8, 11, 12, 13, 17 вищезазначеного переліку, а також пункті 15 цієї статті у частині забезпечення виготовлення марок акцизного збору

Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі очолюють голови, які призначаються на посаду і

звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Голови Державної податкової адміністрації України. *Державні податкові інспекції у районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції* підпорядковуються відповідним державним податковим адміністраціям в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Державні податкові інспекції в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції виконують такі функції:

1) здійснюють контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків та зборів (обов'язкових платежів);

2) забезпечують облік платників податків, інших платежів, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, платежів, а також здійснюють реєстрацію фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

3) контролюють своєчасність подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, інших платежів, а також перевіряють достовірність цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткування і обчислення податків, інших платежів;

4) здійснюють у межах своїх повноважень контроль за законністю валютних операцій, додержанням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку, за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, з наступною передачею матеріалів про виявлені порушення органам, що видають ці документи, за наявністю торгових патентів;

5) ведуть облік векселів, що видаються суб'єктами підприємницької діяльності при здійсненні операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах та щомісяця подають інформацію про це місцевим органам державної статистики; здійснюють контроль за погашенням векселів; видають суб'єктам

підприємницької діяльності дозволи на відстрочення оплати (погашення) векселів із зазначених операцій;

6) забезпечують застосування та своєчасне стягнення сум фінансових санкцій, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами України за порушення податкового законодавства, а також стягнення адміністративних штрафів за порушення податкового законодавства, допущені посадовими особами підприємств, установ, організацій та громадянами;

7) аналізують причини і оцінюють дані про факти порушень податкового законодавства;

8) проводять перевірки фактів приховування і заниження сум податків та зборів (обов'язкових платежів) у порядку, встановленому цим Законом та іншими законами України;

9) за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю проводять перевірки своєчасності подання та достовірності документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів в порядку, встановленому законом;

10) передають відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;

11) подають до судів позови до підприємств, установ, організацій та громадян про визнання угод недійсними і стягнення в доход держави коштів, одержаних ними за такими угодами, а в інших випадках — коштів, одержаних без встановлених законом підстав, а також про стягнення заборгованості перед бюджетом і державними цільовими фондами за рахунок їх майна;

12) проводять роботу, пов'язану з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому законом порядку безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна;

13) контролюють дотримання виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасність і повноту перерахування цих сум до бюджету;

14) розглядають звернення громадян, підприємств, установ і організацій з питань оподаткування та, в межах своїх повноважень, з питань валютного контролю, а також скарги на дії посадових осіб державних податкових інспекцій в порядку, встановленому законом, здійснюють апеляційні процедури узгодження податкових зобов'язань;

15) подають відповідним фінансовим органам та органам Державного казначейства України звіт про надходження податків, інших платежів;

16) здійснюють контроль за наявністю марок акцизного збору на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і на пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

17) здійснюють контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють роздрібну торгівлю тютюновими виробами, максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких тютюнових виробів;

18) надавати відповіді на запити платника податків із додержанням вимог, встановлених Законом України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" та іншими законами України;

19) організовує у межах своїх повноважень роботу щодо забезпечення охорони державної таємниці в органах державної податкової служби а також інші функції, пов'язані із здійсненням відповідними підрозділами податкової міліції їх повноважень.

Державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції очолюють начальники, які призначаються на посаду і звільняються з посади Головою Державної податкової адміністрації України за поданням голів відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Окремим органом державної податкової служби є *податкова міліція*, яка складається із спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних органів державної податкової

служби, і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції. Податкова міліція теж має свою структуру, до складу якої входять:

- 1) *Головне управління податкової міліції;*
- 2) *Слідче управління податкової міліції;*
- 3) *Управління по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби Державної податкової адміністрації України;*
- 4) *управління податкової міліції, слідчі відділи податкової міліції, відділи по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;*
- 5) *відділи податкової міліції, слідчі відділення (групи) податкової міліції відповідних державних податкових інспекцій в районах, містах, районних у містах, міжрайонних та об'єднаних державних податкових інспекцій.*

Крім цього, у складі податкової міліції діє *спеціальний структурний підрозділ, який проводить роботу по боротьбі з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів.*

Завданнями податкової міліції є:

- 1) запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- 2) розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів;
- 3) запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;
- 4) забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Податкова міліція відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) приймає і реєструє заяви, повідомлення та іншу інформацію про злочини і правопорушення, віднесені до її компетенції, здійснює в установленому порядку їх перевірку і приймає щодо них передбачені законом рішення;

2) здійснює відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність, досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, а також проводить дізнання та досудове (попереднє) слідство в межах своєї компетенції, вживає заходів до відшкодування заподіяних державі збитків;

3) виявляє причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування, вживає заходів до їх усунення;

4) забезпечує безпеку працівників органів державної податкової служби та їх захист від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням ними посадових обов'язків;

5) запобігає корупції та іншим службовим порушенням серед працівників державної податкової служби;

6) збирає, аналізує, узагальнює інформацію щодо порушень податкового законодавства, прогнозує тенденції розвитку негативних процесів кримінального характеру, пов'язаних з оподаткуванням.

Податкову міліцію очолює начальник податкової міліції – Перший заступник Голови Державної податкової адміністрації України. А податкову міліцію в державних податкових адміністраціях в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі очолюють начальники управлінь податкової міліції – перші заступники голів відповідних державних податкових адміністрацій. Начальники управлінь податкової міліції призначаються Головою Державної податкової адміністрації України.

Підсумовуючи інформацію про органи державної податкової служби, слід відмітити, що вони координують свою діяльність з фінансовими органами, органами Державного казначейства України, органами служби безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, статистики, державними митною та контрольно-ревізійною службами, іншими контролюючими органами, установами банків, а також з податковими службами інших держав з метою виконання поставлених перед ними завдань і реалізації наданих їм повноважень.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Це спеціально уповноважений

орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг у межах, визначених законодавством.

Комісія у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а також Положенням «Про державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України». При цьому основним законодавчим актом, на якому базує свою діяльність Комісія, є Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [20]. Відповідно до пункту 3 вищезазначеного положення, основними завданнями Комісії у межах її повноважень є:

- 1) проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг;
- 2) розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг;
- 3) здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері;
- 4) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення;
- 5) узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування ринків фінансових послуг, розроблення і внесення пропозицій щодо його удосконалення;
- 6) запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг;
- 7) сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг [21].

Звичайно складовою правового статусу Комісії є і її повноваження, в межах яких вона має право:

- 1) вимагати під час реєстрації фінансових установ та ліцензування їх діяльності документи, визначені законодавством України;
- 2) одержувати в установленому порядку від фінансових установ звітність та іншу інформацію згідно із законодавством, а від підприємств, установ (у тому числі

банків), організацій та громадян — інформацію, необхідну для виконання покладених на Комісію завдань;

3) здійснювати інспектування фінансових установ, а також їх споріднених та афілійованих осіб. Періодичність інспектування встановлюється Комісією залежно від типу фінансової установи;

4) залучати спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності (за погодженням з їхніми керівниками), консультативних та експертних організацій до розгляду питань, що належать до її компетенції, а також зовнішніх експертів, які мають відповідну кваліфікацію, до проведення перевірок (інспектування) фінансових установ;

5) вимагати від посадових осіб фінансових установ, діяльність яких підлягає регулюванню і нагляду з боку Комісії, надання пояснень, необхідної інформації та документів;

6) досліджувати дані про клієнта фінансової установи тільки з метою виконання завдань нагляду;

7) установлювати порядок та форму ведення обліку договорів страхування і вимог (заяв) страхувальників щодо виплати страхової суми або страхового відшкодування;

8) проводити перевірки, в тому числі тематичні та зустрічні перевірки, щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування; призначати не частіше одного разу на рік проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

9) видавати приписи страховикам про усунення виявлених порушень законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання зупиняти чи обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень або приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків);

10) видавати приписи страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а у разі їх невиконання приймати рішення про виключення

страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

11) одержувати в установленому порядку від аварійних комісарів інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань, у тому числі інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду;

12) застосовувати до фінансових установ, які не додержуються законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання фінансових послуг, такі заходи впливу:

- зобов'язати порушника вжити заходів до усунення порушення;

- вимагати скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;

- накладати штрафи відповідно до закону;

- тимчасово зупиняти дію або анулювати ліцензію на право здійснення діяльності з надання фінансових послуг;

- відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати її тимчасову адміністрацію;

- затверджувати план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

- порушувати питання про ліквідацію фінансової установи;

13) призначати проведення примусової санації фінансової установи у випадках та порядку, встановлених законом;

14) звертатися до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика (перестраховика) або страхового посередника у випадках, передбачених законом;

15) засновувати друковані засоби масової інформації, а також висвітлювати питання розвитку та функціонування ринків фінансових послуг в інших засобах масової інформації;

16) одержувати в установленому порядку від органів статистики, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, документи та матеріали, необхідні для виконання покладених завдань;

17) користуватися базами даних Національного банку України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, які ведуться з метою регулювання

ринків фінансових послуг і забезпечення діяльності фінансових установ, та надавати відповідну інформацію зазначеним органам;

18) утворювати у разі потреби за погодженням з Національним банком України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольним комітетом України, міністерствами та іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади комісії та робочі групи;

19) у межах співробітництва з міжнародними організаціями, державними органами і неурядовими організаціями іноземних держав:

- надавати та одержувати інформацію з питань нагляду за фінансовими ринками і установами, яка не становить державної таємниці та не призводить до розголошення професійної таємниці;

- надавати інформацію стосовно діяльності окремих фінансових установ у випадках і у порядку, встановлених у відповідних міжнародних договорах, учасником яких є Україна;

- брати участь у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, зустрічах, нарадах з питань, що належать до її компетенції;

- представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях та укладати у межах своїх повноважень міжнародні договори.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, як колегіальний орган, утворюється у складі дев'яти членів: Голови Комісії, трьох заступників Голови, у тому числі його першого заступника, п'яти членів Комісії — директорів департаментів. Структура центрального апарату Комісії складається з департаментів та їх підрозділів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг і нагляд за діяльністю окремих видів фінансових установ, а також управлінь організаційного та матеріально-технічного забезпечення роботи Комісії. Слід відмітити, що Територіальні управління Комісії не мають статусу юридичної особи і діють відповідно до положень, затверджених Комісією з регулювання ринків фінансових послуг.

Розглянувши правовий статус та функції органів спеціальної компетенції, для яких фінансова діяльність є основною чи єдиною, слід вказати, що дуже наближеними до них є такі органи, як Пенсійний фонд України, Фонди соціального

страхування, які теж приймають активну участь у фінансовій діяльності держави, не можна применшити і ваги Національного банку України у регулюванні фінансових відносин. Проте їх правовий статус та функції доцільно розглядати у нерозривному зв'язку з формуванням і використанням коштів державних позабюджетних цільових фондів та грошово-кредитною діяльністю, що і буде зроблено далі при розгляді відповідних питань.

Переходячи до розгляду повноважень органів місцевого самоврядування стосовно їх фінансової діяльності слід вказати, що наявність місцевого самоврядування є ознакою сучасної демократичної держави, яка поряд із загальнодержавними інтересами, тобто інтересами всього суспільства, враховує і інтереси територіальних громад, надаючи їм можливість самим вирішувати визначений законодавством перелік місцевих справ.

Місцеве самоврядування є практичним продовженням державного механізму, хоча і не входить до його складу. У зв'язку з цим фінансова діяльність органів місцевого самоврядування має багато спільного з функціями державних органів, хоча їх правовий статус значно різниться. Органи місцевого самоврядування представляють собою систему з обласних і районних рад та міських, селищних, сільських рад і їх виконавчих комітетів, які очолюються міськими, селищними, сільськими головами, а також яка включає територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування та органи самоорганізації населення.

Фінансова діяльність органів місцевого самоврядування ґрунтується на тому, що існування місцевого самоврядування неможливе без фінансових ресурсів, так як навіть наділенні організаційно-розпорядчими, управлінськими чи іншими повноваженнями органи місцевого самоврядування не зможуть їх здійснювати без ресурсної бази (немає коштів платити заробітну плату службовцям місцевого самоврядування, для придбання устаткування і предметів довгострокового користування тощо).

Для розгляду фінансових повноважень органів місцевого самоврядування слід визначити, якими вони є, з приводу чого можуть реалізовуватись та якими саме органами можуть здійснюватися. Повноваження у сфері публічних фінансових відносин органів місцевого самоврядування різняться в залежності від органів

місцевого самоврядування. Так, окремо вирізняють повноваження: 1) обласних і районних рад; 2) міських, сільських і селищних рад; 3) міських, сільських і селищних голів; 4) виконавчих органів міських, сільських і селищних рад; 5) обласних і районних державних адміністрацій, які є делеговані їм обласними та районними радами.

Повноваження органів місцевого самоврядування різняться також залежно від об'єктів, які відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» є матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування. Такими об'єктами є: 1) комунальне майно; 2) кошти місцевих бюджетів; 3) кошти, які передані державою до місцевих бюджетів (участь держави у формуванні доходів місцевих бюджетів) 4) фінансування витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконання рішень органів державної влади; 5) місцеві податки і збори; 6) здійснення фінансово-кредитних відносин.

Зважаючи на те, що розгляд повноважень органів місцевого самоврядування як представницьких органів територіальних громад є скоріше завданням конституційного права, ніж фінансового, можна лише вказати, що значна кількість повноважень органів місцевого самоврядування мають ознаки фінансової діяльності, але разом з цим існують і повноваження, які безпосередньо пов'язані зі здійсненням фінансової діяльності (розробка і затвердження місцевих бюджетів, прийняття рішень про введення місцевих податків і зборів тощо). Стосовно повноважень залежно від об'єктів, що є матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування, то їх розгляд має проходити у нерозривному зв'язку як із загальними повноваженнями органів місцевого самоврядування, так і з особливістю кожного із об'єктів.

Повноваження органів місцевого самоврядування з приводу комунального майна регулюються статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно з нею територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди,

частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження [9].

Територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах безпосередньо або через органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати на договірних засадах на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій і створювати для цього відповідні органи і служби. При цьому районні та обласні ради від імені територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюють управління об'єктами їхньої спільної власності, що задовольняють спільні потреби територіальних громад.

Органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду. Доходи від відчуження об'єктів права комунальної власності зараховуються до відповідних місцевих бюджетів і спрямовуються на фінансування заходів, передбачених бюджетами розвитку. Вказані повноваження мають і обмеження. Так, майнові операції, які здійснюються органами місцевого самоврядування з об'єктами права комунальної власності, не повинні ослаблювати економічних основ місцевого самоврядування, зменшувати обсяг та погіршувати умови надання послуг населенню.

Повноваження органів місцевого самоврядування з приводу місцевих бюджетів передбачають можливості даних органів розробляти, затверджувати, виконувати та

встановлювати порядок звітності і обліку виконання місцевих бюджетів (обласних, районних, міських, сільських і селищних). Відповідно до статті 63 Бюджетного кодексу України місцевий бюджет містить в собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [22]. Більш детально структура та джерела надходження і напрямки витрачання коштів місцевих бюджетів буде розглянуто у відповідній главі даного навчального посібника.

Самостійність місцевих бюджетів, згідно частини 4 статті 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до закону [9]. А втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів не допускається, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Повноваження органів місцевого самоврядування з приводу коштів, які передані державою до місцевих бюджетів, полягають в тому, що держава надає фінансову підтримку місцевому самоврядуванню у формуванні дохідних частин місцевих бюджетів і гарантує місцевому самоврядуванню рівень доходів, достатній для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних потреб. Звичайно, органи місцевого самоврядування мають повноваження з розпорядженнями цими коштами з врахуванням того, що держава здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком.

Разом з цим в разі перевищення мінімального розміру місцевого бюджету держава може вилучити з місцевого бюджету частину надлишку доходів від загальнодержавних податків та зборів, які закріплені за місцевим бюджетом. Але з цього правила є і виключення. Так, згідно частини 4 статті 19 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», при затвердженні Державного бюджету України на відповідний рік передача коштів з бюджету міста Києва до Державного бюджету України у вигляді перевищення доходів над видатками та інших внесків не допускається [23].

Повноваження органів місцевого самоврядування з приводу здійсненнями ними повноважень органів виконавчої влади та виконання рішень органів державної влади. Дані повноваження наявні у місцевого самоврядування у зв'язку з тим, що держава у повному обсязі фінансує з Державного бюджету здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень органів виконавчої влади. Так, відповідно до статті 28 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» делегованими повноваженнями у галузі бюджету, фінансів та цін виконавчих органів міських, сільських і селищних рад є: 1) здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності; 2) здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням цін і тарифів; 3) сприяння здійсненню інвестиційної діяльності на відповідній території [9].

Рішення органів державної влади, які призводять до додаткових видатків органів місцевого самоврядування, обов'язково супроводжуються передачею їм необхідних фінансових ресурсів, а витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами, компенсуються державою. Зокрема, частинами 1 і 2 статті 19 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» передбачено, що держава фінансує у повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування міста Києва столичних функцій (кошти, необхідні для здійснення цих функцій, щороку передбачаються в Законі про Державний бюджет України), а рішення органів державної влади, які тягнуть за собою додаткові видатки органів місцевого самоврядування міста Києва, обов'язково супроводжуються передачею їм необхідних для цього матеріальних та фінансових ресурсів [23].

Повноваження органів місцевого самоврядування з приводу місцевих податків і зборів полягають у тому, що органи місцевого самоврядування відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування» і «Про систему оподаткування» та Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» мають право встановлювати місцеві податки і збори, які зараховуються до місцевих бюджетів. Більш детально порядок та умови запровадження місцевих податків і зборів буде розглянуто при розгляді питань оподаткування.

Повноваження органів місцевого самоврядування у фінансово-кредитних відносинах, представлені правами місцевого самоврядування: 1) випускати місцеві позики; 2) випускати лотереї та цінні папери; 3) отримувати позички з інших бюджетів на покриття тимчасових касових розривів з їх погашенням до кінця бюджетного року; 4) отримувати кредити в банківських установах; 5) створювати фінансово-кредитні установи; 6) виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад; 7) розміщувати належні органам місцевого самоврядування кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від їх доходів відповідно до закону із зарахуванням їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету.

Звичайно, розкрити всі сторони фінансової діяльності і повноважень органів місцевого самоврядування можливо лише розглянувши всю фінансову систему держави, як в сукупності, так і кожен її елемент зокрема. При цьому, виділяючи систему місцевих фінансів і встановлюючи її взаємозв'язок із загальнодержавною фінансовою системою, у тому числі системою публічних фінансів (як елемента з цілим), яка регулюється фінансовим правом. Зважаючи на це, окремі сторони фінансової діяльності органів місцевого самоврядування будуть розкриватися в наступних главах та розділах посібника.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансів як економічної та юридичної категорії.
2. Вкажіть відмінності між публічними та приватними фінансами.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні функції фінансів.
4. Дайте визначення та визначіть сутність фінансової системи України.
5. Назвіть складові фінансової системи та дайте їм коротку характеристику.
6. Сформулюйте поняття та визначіть сутність фінансової діяльності держави.
7. Назвіть принципи фінансової діяльності держави.
8. Дайте визначення та назвіть групи методів фінансової діяльності.
9. Назвіть органи держави загальної та спеціальної компетенції, які здійснюють фінансову діяльність та визначіть їх правовий статус.

Глава 2

Предмет, метод, система і джерела фінансового права.

Наука фінансового права

2.1. Фінансове право та його місце в системі права України

Фінансове право України є складовим елементом системи права України, яка поділяється на галузі, підгалузі та інститути права і у зв'язку з цим виникає потреба з'ясувати, до якого із вищеназваних структурних елементів відноситься фінансове право. Для з'ясування цього важливого питання спочатку визначимо характерні ознаки кожного із структурних елементів правової системи, а потім на цій основі визначимо, яким із них є фінансове право України.

Галузь права – це відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу суспільних відносин за допомогою певного методу правового регулювання [24, с. 245].

Інститут права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин [24, с. 248].

Підгалузь права – це система однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права [24, с. 249].

Як зазначалось у попередній главі, фінансове право регулює сферу суспільних публічних фінансових відносин, застосовуючи при цьому сукупність особливих методів, які засновані на методі імперативного державного владного впливу із використанням елементів диспозитивного методу. Зважаючи на це, можна одразу відкинути припущення, що фінансове право є інститутом права. А стосовно фінансового права як підгалузі права, то воно безперечно включає в себе ряд інститутів, хоча разом з цим має у своєму складі і підгалузі права (бюджетне право, податкове право), відповідно теж не може бути підгалуззю права, так як не належить до жодної галузі системи права України. Таким чином, фінансове право є

самостійною галуззю права з властивими йому предметом та методом правового регулювання.

Отже, **фінансове право** – це галузь права, яка регулює публічні фінансові відносини. А даючи більш розширене визначення, можна вказати, що **фінансове право** – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів фінансових ресурсів.

Звичайно, фінансове право, незважаючи на те, що воно є окремою галуззю права, знаходиться у тісному взаємозв'язку з іншими галузями права, які входять до системи права України. Найбільш тісний зв'язок фінансове право, безперечно, має з конституційним правом як основою системи права і провідною галуззю у системі права України. Це обумовлено тим, що конституційне право закріплює основи побудови держави і правового регулювання найважливіших сфер суспільного життя, в тому числі економічної та фінансової.

Чільне місце в системі взаємозв'язків посідає адміністративне право, так як воно регулює суспільні відносини в сфері створення і функціонування державних органів, здійснення ними державного управління в цілому та управління сферою фінансових відносин зокрема. А також зважаючи на те, що саме адміністративно-правовий (імперативний) метою покладений в основу правового регулювання фінансових правовідносин. Безпосередній зв'язок з фінансовим правом мають й інші галузі права. Наприклад, господарське право пов'язане з фінансовим правом зворотнім взаємозв'язком, який проявляється в тому, що з одного боку господарська діяльність є підставою для застосування фінансових норм, зокрема стягнення податків і зборів, а з іншого саме господарська діяльність в значній мірі забезпечує функціонування фінансових механізмів (рух товарної маси і готівки, здійснення операцій з капіталом, забезпечення створення децентралізованих фондів коштів тощо).

Також особливої уваги заслуговує взаємозв'язок цивільного та фінансового права. Це пов'язано з тим, що цивільно-правові та фінансово-правові відносини досить тісно переплетені, а в окремих випадках і взаємозалежні, навіть незважаючи на те, що фінансове право є публічною, а цивільне - приватною галуззю права. Так,

для застосування механізмів передачі фінансових ресурсів (майна, грошей) застосовуються цивільно-правові категорії та досить часто використовуються цивільно-правові норми, зокрема норми зобов'язального права. При стягненні податкових та неподаткових платежів до бюджетів всіх рівнів та позабюджетних цільових фондів правовою підставою виступають наявність майна, отримання прибутків, вчинення певних юридично значущих дій майнового характеру. З іншого боку, фінансове право обумовлює частину цивільно-правових відносин шляхом встановлення обов'язкових фінансово-правових вимог, без яких не можуть вчинятися цивільні дії (без сплати податку і мита неможливо вступити в спадкові права, без виконання фінансово-правових норм неможливо отримати кредит чи вступити в іпотечні відносини тощо).

Не можна обминути увагою і міжнародне право, звичайно в тій частині, яка має відношення до регулювання фінансових відносин. Міжнародне право має взаємозв'язок з фінансовим перш за все на тій основі, що статтею 9 Конституції України визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, а частина 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлює, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [1; 25].

Взаємодія фінансового права з міжнародними нормами відбувається одразу в двох площинах: міжнародного публічного права і міжнародного приватного права. Міжнародне публічне право взаємодіє з фінансовим на основі укладення міждержавних та міжнародних договорів, які встановлюють норми, відмінні від національного законодавства або вводять нові (договори про усунення подвійного оподаткування, про впровадження зон вільної торгівлі, створення митних союзів, про порядок міжнародних запозичень України тощо). Міжнародне приватне право взаємодіє з фінансовим вже в іншій площині, якою є цивільно-правові відносини, ускладнені міжнародним елементом. Іншими словами це цивільно-правові відносини, які виникають між суб'єктами, що здійснюють свою діяльність на

території різних країн і відповідно до цього їх регулювання може ґрунтуватись на законодавстві різних країн, що зокрема передбачено і нормами Закону України «Про міжнародне приватне право» [26].

Таким чином можна стверджувати, що міжнародне право є важливим елементом системи взаємозв'язків фінансового права із галузями системи права України, який виносить фінансово-правові відносини за межі однієї країни і надає їм міжнародного значення.

2.2. Предмет і метод фінансового права

Кожна галузь права має такі характерні ознаки, як предмет та метод правового регулювання, які різняться її від інших галузей системи права України. Фінансове право теж не є виключенням і тому для повного розуміння його сутності і змісту слід визначити предмет та метод правового регулювання фінансового права.

З метою визначення предмету фінансового права виникає потреба визначити відносини, які входять до сфери регулювання фінансового права, а отже являються його предметом. Такими відносинами є:

- 1) суспільні відносини, які складаються у сфері фінансової діяльності держави;
- 2) суспільні відносини, які складаються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів фінансових ресурсів;
- 3) суспільні відносини, які складаються з приводу контролю за процесом акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів фінансових ресурсів.

Таким чином, **предметом фінансового права** є *суспільні відносини, які виникають у процесі акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання публічних фондів фінансових ресурсів, а також з приводу контролю за цим процесом.*

Іншою характерною ознакою галузі фінансового права є метод правового регулювання. Метод правового регулювання фінансового права в значній мірі зумовлюється тим, що фінансове право належить до публічних галузей права і тому йому безпосередньо властивий імперативний метод правового регулювання.

Імперативний метод правового регулювання – це метод державно-владного впливу на суспільні відносини (велінь, заборон, обов'язків, покарань), який характеризується постійною перевагою державних суб'єктів над іншими учасниками правовідносин.

Імперативний метод використовується при врегулюванні майже всіх фінансових відносин. Так, імперативний метод проявляється через: 1) повноваження, які надаються державним органам для регулювання сфери публічних фінансових відносин; 2) зобов'язання в обов'язковій безапеляційній формі, які покладаються на суб'єктів фінансових правовідносин; 3) заборони; 4) рекомендації; 5) погодження.

Не можна обминути увагою і наявність в фінансово-правовому регулюванні елементів диспозитивного методу, що зумовлено тісним взаємозв'язком фінансового та цивільного права.

Диспозитивний метод правового регулювання – це метод, який заснований на автономії волі суб'єктів правовідносин, їх юридичній рівності і регулює правовідносини шляхом узгодження інтересів суб'єктів.

Звичайно, наявність диспозитивного методу у публічній галузі права в теорії неможлива і дійсно даний метод не може повністю реалізовуватися у фінансово-правових відносинах. Разом з цим його окремі елементи досить часто зустрічаються у фінансових правовідносинах, найчастіше в тих, які безпосередньо межують з цивільними. Погляди науковців на це неоднозначні. Так, Воронова Л.К. взагалі не визнає наявності диспозитивного методу чи його елементів у фінансових правовідносинах [5, с. 36-37]. Орлюк О.П. зазначає, що основним методом фінансового права є метод владних приписів, який властивий адміністративному праву [3, с. 24]. Кучерявенко М.П. вказує на зовнішні ознаки диспозитивного методу, які проте при правовому регулюванні фінансових правовідносин набувають ознак методів рекомендації та погоджень [6, с. 44].

З позиціями Воронової Л.К. та Орлюк О.П. погодитись можна лише частково, так як в ряді фінансових правовідносин безпосередньо присутні елементи диспозитивного методу. Зокрема, замість суб'єкта оподаткування податок може сплачувати і банк, який надав йому податкову поруку, як це передбачено пунктом 8.8. статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників

податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [27]. Як зазначає Дуравкін П., податкова порука створює свого роду прецедент, передбачаючи можливість вступу у податкові відносини і прийняття на себе зобов'язань зі сплати податку (податкового боргу) за власним бажанням, а не владним волевиявленням [5, с. 93]. Позиція Кучерявенка М.П. найбільш наближена до істини, проте в ній не враховано, що в окремих випадках цивільні та фінансові відносини практично накладаються одні на одні і тому стосовно окремих випадків (а не всієї фінансової сфери правового регулювання в цілому), можна говорити про наявність поряд з імперативним і елементів диспозитивного методу правового регулювання.

Отже, спираючись на все вищезазначене, можна дійти висновку, що основним (ключовим) методом правового регулювання фінансового права є імперативний метод. Разом з цим в окремих відносинах, поряд із імперативним застосовується і диспозитивний метод правового регулювання, який в даному випадку виступає супровідним (додатком), проте теж відіграє свою роль у регулюванні фінансових відносин.

2.3. Система фінансового права

Фінансове право є окремою галуззю права, у зв'язку з чим правові норми, які входять до його складу, повинні знаходитися в певній системі. **Системою фінансового права** є сукупність фінансових відносин, які складаються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів, фінансових ресурсів, і які визначають внутрішню структуру фінансового права. В основі формування системи фінансового права знаходяться певні суспільні відносини, на основі яких всі фінансово-правові норми відносять до інститутів та підгалузей фінансового права.

Однозначної точки зору на внутрішню структуру фінансового права у науковців немає. Так, Воронова Л.К. зазначає, що в основі побудови фінансового права лежать інститути та субінститути (складні інститути, в склад яких входять кілька правових інститутів) [5, с. 45]. У свою чергу, Кучерявенко М.П. вказує на наявність у системі фінансового права частин, підгалузей і інститутів, опускаючи

при цьому складні інститути (вказуючи лише на їх загальну наявність у галузі права) [6, с. 47-48]. Орлюк О.П., частково поділяючи позицію Кучерявенка М.П., визнає наявність у системі фінансового права підгалузі бюджетного права, при цьому відносячи всі інші види фінансових відносин до інститутів [3, с. 30].

Звичайно, можна довго вести наукову дискусію з приводу структури системи фінансового права, але це не є завданням даного навчального посібника і тому спробуємо навести власний погляд на дане питання. Перш за все, система фінансового права поділяється на *загальну* та *особливу частини*, які співвідносяться як універсальний фінансово-правовий базис та безпосередньо правове регулювання, нагадуючи цим структуру більшості галузей права України.

Загальна частина фінансового права включає в себе фінансово-правові норми і інститути права, в яких містяться:

- 1) Поняття і ознаки фінансів;
- 2) Поняття, принципи, методи і форми фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;
- 3) Поняття і структура фінансової системи України;
- 4) Предмет та метод правового регулювання фінансових відносин;
- 5) Поняття, склад і особливості фінансово-правових норм;
- 6) Поняття і особливості фінансових правовідносин;
- 7) Правовий статус суб'єктів і об'єктів фінансових правовідносин;
- 8) Склад та компетенцію органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері публічних фінансових відносин;
- 9) Поняття, види і методи фінансового контролю.

Отже, загальна частина включає в себе норми і інститути, які використовуються для правового регулювання всіх публічних фінансових відносин і являють собою основу, на якій базуються норми особливої частини фінансового права.

Стосовно особливої частини, то тут погляди науковців значно розходяться. Так, Пацурківський П.С. пропонує поділити особливу частину фінансового права на розділи (підгалузі), які в свою чергу складаються з фінансово-правових інститутів. Такими розділами є: бюджетне право; позабюджетні державні і муніципальні

фонди; фінанси державних підприємств; державні і місцеві податки та інші обов'язкові платежі; державний кредит; державне страхування; державні видатки; банківське кредитування і безготівкові розрахунки; грошовий обіг і валютне регулювання [29, с. 45]. Кучерявенко М.П. вказує на наявність підгалузей і розділів, які регулюють відносини у сфері: бюджетної системи; державних доходів і видатків; обов'язкового державного страхування; кредитування; публічного регулювання банківської діяльності; валютного регулювання [6, с. 48]. Воронова Л.К. зазначає, що особлива частина поділяється на розділи або підрозділи, які складаються з інститутів і субінститутів, у яких згруповані норми, що регулюють відносини у галузі: державного і місцевих бюджетів; державних і муніципальних позабюджетних цільових фондів; державних і муніципальних доходів; державного і муніципального кредиту; державного і муніципального боргу; обов'язкового страхування; державних і муніципальних видатків; валютного контролю; грошової емісії та грошового обігу [5, с. 45].

В свою чергу, як вже зазначалося, Орлюк О.П. підходить до структури особливої частини фінансового права шляхом визнання існування лише підгалузі бюджетного права, а до інститутів відносить: доходи бюджетної системи (податкові та неподаткові); видатки бюджетної системи та цільові фонди; державний кредит; державне обов'язкове страхування (майнове та особисте); грошово-кредитна система. Безперечно, така різноманітність у підходах до структури особливої частини не дає можливості сформулювати єдину думку з цього питання, проте спробуємо об'єднати раціональні підходи всіх вищеназваних науковців для визначення одноманітного підходу до структури особливої частини фінансового права.

По-перше, визначимося чи існують у особливій частині підгалузі права. Дійсно, це питання є досить складним але зважаючи на те, що підгалузь права складається з правових інститутів і має регулювати певний сегмент (частину сфери) фінансових відносин можна визначити, що у фінансовому праві підгалузями є бюджетне право і податкове право.

По-друге, визначимося, які інститути існують у особливій частині фінансового права. Зважаючи на те, що нами були визначені підгалузі, до інститутів фінансового

права слід віднести: складний інститут централізованих цільових фондів коштів; інститут неподаткових доходів; інститут доходів від операцій з капіталом; інститут трансфертів; складний інститут державних та муніципальних запозичень; інститут обов'язкового страхування; складний інститут державних і муніципальних видатків, інститут банківського права; інститут валютного регулювання і валютного контролю.

Визначившись із основними елементами особливої частини фінансового права, сформуємо її загальний склад. Так, до складу особливої частини фінансового права входять:

- 1) Бюджетне право;
- 2) Складний інститут цільових централізованих фондів коштів;
- 3) Податкове право;
- 4) Інститут неподаткових доходів;
- 5) Інститут доходів від операцій з капіталом;
- 6) Інститут трансфертів;
- 7) Складний інститут державних та муніципальних запозичень;
- 8) Інститут обов'язкового страхування;
- 9) Складний інститут державних і муніципальних видатків.
- 10) Фінансово-правовий інститут регулювання банківської діяльності.
- 11) Інститут валютного регулювання і контролю.

Наведена система фінансового права в жодному разі не є єдино правильною, бо, як видно з вищезазначеного, погляди науковців на її склад та елементи значно різняться. Проте вона дає достатньо повне уявлення про внутрішню структуру фінансового права і дозволяє зрозуміти в загальних рисах сутність і систему взаємозв'язків між елементами системи фінансового права, які будуть розглядатися в наступних розділах та главах даного посібника. Зважаючи на це, вказаний підхід до системи можна назвати скоріше структурним, ніж науковим, але в основі цього підходу все ж лежить раціональне наукове зерно, сформоване з думок вчених наукові інтереси яких зачіпають сферу фінансового права.

2.4. Джерела фінансового права

Джерело права – це зовнішня форма виразу і закріплення правових норм, яка визнана державою і походить від неї, і яка надає нормам юридичної сили. Відповідно, **джерело фінансового права** – це зовнішня форма виразу і закріплення фінансово-правових норм, які видаються державою, органами місцевого самоврядування і яка надає їм юридичної сили.

За теорією держави і права до джерел (форм) права належать:

- 1) Нормативно-правовий акт;
- 2) Правовий прецедент;
- 3) Нормативно-правовий договір;
- 4) Правова доктрина;
- 5) Міжнародно-правовий акт;
- 6) Правовий звичай;
- 7) Релігійно-правова норма [24, с. 308].

Проте при застосуванні вищевказаного переліку до регулювання правових (зокрема і фінансово-правових) відносин в Україні можуть в тому чи іншому вигляді застосовуватись лише перші п'ять форм, тому що правові звичаї не застосовуються для регулювання публічних фінансових відносин, а релігійно-правові норми взагалі не властиві нашій правовій системі. Таким чином, в якості джерел фінансового права можна розглядати лише вищезгадані п'ять форм.

Нормативно-правовий акт – це офіційний акт компетентних державних органів, який містить норми права і виконання якого забезпечується державою.

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на: конституцію, закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Конституція – це основний закон держави, який закріплює основи суспільного, економічного і політичного ладу країни, правовий статус громадянина та порядок організації і повноваження органів законодавчої, виконавчої і судової влади та має найвищу юридичну силу. Конституція України регламентує загально-правові положення діяльності держави та органів місцевого самоврядування, в числі

яких окремі фінансові відносини (розробка та прийняття бюджету, грошова одиниця, економічна модель розвитку держави, податки, банківська система тощо).

Закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається за спеціальною процедурою та має вищу юридичну силу. В фінансовому праві присутні як кодифіковані, так і не кодифіковані законодавчі акти. Так, основним кодексом, який регулює фінансові відносини є бюджетний кодекс. Фінансове право також використовує ряд законів, які як призначені виключно для регулювання фінансових відносин (фінансові закони), так і регулюють окремі фінансові відносини поряд із основними, для регулювання яких вони і були прийняті (загальні закони).

Загальними законами є закони України: «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації» «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про правовий режим надзвичайного стану» «Про зайнятість населення», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про страхування», «Про рекламу», «Про захист економічної конкуренції», «Про державну підтримку малого підприємництва», «Про охорону культурної спадщини» тощо.

Фінансовими законами є: Закон України «Про державний бюджет України на 2007 рік», Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», «Про ціни та ціноутворення»; Закон України «Про систему оподаткування», Закон України «Про державну податкову службу в Україні», Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні», Закон України «Про державний внутрішній борг України», Закон України «Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів», Закон України «Про податок на додану вартість», Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», Закон України «Про плату за землю», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про банки та банківську діяльність» Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» тощо.

Підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, який видається компетентними державними органами на підставі та у відповідності до закону для уточнення або роз'яснення положень останнього чи прийняття первинних норм. Підзаконні нормативно-правові акти поділяються на первинні та вторинні акти органів державної влади, а також на підзаконні акти органів місцевого самоврядування та підзаконні нормативні акти підприємств, установ та організацій (локальні акти).

Первинні підзаконні нормативно-правові акти – це акти, які містять норми, що встановлюють загальні основи правового регулювання (є близькими до законів, бо видаються як правило на основі Конституції України). Первинними актами є укази і розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови, розпорядження і декрети Кабінету Міністрів України.

Указами Президента України зокрема є: Указ «Про Положення про Міністерство фінансів України», Указ «Про спрощену систему оподаткування обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва», Указ «Про регулювання розміру плати за користування тимчасово вільними залишками бюджетних коштів і коштів державних позабюджетних фондів».

Постановами Верховної Ради України зокрема є: Постанова «Про затвердження Положення про порядок комплектування, матеріально-технічного, військового, фінансового та соціально-побутового забезпечення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України», Постанова «Про майнові комплекси та фінансові ресурси колишнього Союзу РСР, розташовані на території України», Постанова «Про порядок комплектування матеріально-технічного, військового та фінансового забезпечення Служби безпеки України».

Постановами, розпорядженнями і декретами Кабінету Міністрів України, що містять фінансові норми або є джерелом фінансового права зокрема є: Декрет «Про державне мито», Декрет «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Декрет «Про податок на промисел», Декрет «Про місцеві податки і збори», Постанова «Про затвердження порядку зарахування коштів, одержаних від продажу спеціальних торгових патентів», Постанова «Про заходи щодо залучення

державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій» Розпорядження «Про складання фінансових планів підприємств»,.

Вторинні підзаконні нормативно-правові акти (відомчі акти) – це акти, які видаються компетентними державними органами на підставі та у відповідності до закону і які містять норми, що розкривають і конкретизують норми закону чи норми первинного нормативно-правового акту і спрямовані на забезпечення їх виконання. Вторинними актами є накази, розпорядження, інструкції, роз'яснення міністерств і відомств. Зокрема, вторинними актами є Наказ Державної податкової адміністрації України «Про затвердження положення про реєстр платників податку на додану вартість», Розпорядження Державної податкової адміністрації України «Щодо введення в дію порядку проведення оперативних перевірок та розгляді матеріалів по них», Наказ Державного казначейства України «Про готівкове обслуговування комерційними банками бюджетних коштів», Інструкція Національного банку України «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валюті», Роз'яснення Національного банку України «Щодо питань підтвердження зовнішніми аудиторами фінансової звітності банків»

Підзаконний нормативний акт органів місцевого самоврядування – це акт, який видається в межах компетенції органу місцевого самоврядування, у відповідності до законів та підзаконних нормативно-правових актів органів державної влади, і в який є обов'язковим до виконання на території, де розповсюджується влада органу місцевого самоврядування. Підзаконні нормативні акти з фінансових питань виступають переважно у вигляді постанов, рішень та розпоряджень органів місцевого самоврядування, які стосуються прийняття місцевих бюджетів, здійснення видатків, введення в дію місцевих податків і зборів тощо.

Правовий прецедент – це акт, який вміщує нові норми права на підставі вирішення судом або уповноваженим адміністративним органом конкретної юридичної справи, і який має загальнообов'язкове значення для вирішення аналогічних справ. Правовий прецедент взагалі не властивий нашій правовій системі, проте окремі рішення Конституційно Суду України, рішення Верховного Суду України, Вищого адміністративного та Вищого господарського судів дійсно використовуються в якості правової бази для вирішення фінансово-правових питань

і тому відкидати судовий прецедент, як джерело фінансового права, жодним чином не можна.

Нормативно-правовий договір – це акт, який містить норми права, що встановлені на основі взаємної домовленості між правотворчими суб'єктами [24, с. 309]. В переважній більшості випадків такі договори не мають жодного відношення до публічних фінансових відносин, але їхній опосередкований вплив все ж присутній. Так, конституційний договір між Президентом України та Верховною Радою України розмежував та закріпив повноваження (в тому числі і в фінансові) цих держаних інститутів.

Правова доктрина – це акт, в якому містяться концептуальні правові принципи і ідеї, розроблені з метою удосконалення законодавства і які є обов'язковими до застосування. Правова доктрина, як правило, знаходить своє відображення у нормативно-правових актах, де вона закріплюється. На жаль, доктринального підходу до побудови фінансової системи в Україні до цього часу немає, і це створює значні перепони не лише з теоретичної (нормативного забезпечення фінансової діяльності), а і з практичної (відсутність єдиного підходу і взаємної узгодженості між нормами фінансового права) точок зору.

Міжнародно-правовий акт – це спільний для кількох (двох і більше) держав чи міжнародного співтовариства або його переважної частини акт, який передбачає виникнення, зміну чи припинення певних міжнародних правовідносин. При регулюванні фінансових відносин в Україні досить часто використовуються норми міжнародних актів як загальних (містять лише окремі міжнародні фінансово-правові норми), так і спеціальних (виключно спрямовані на регулювання фінансових відносин). Зокрема, такими актами є Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження ухилення від сплати податків [30], Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і майно [31], Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Таїланд про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи [32]. Не можна обминути увагою і такий засіб впливу міжнародних актів на фінансове право, як

імплементация норм міжнародних договорів у законодавство України, в результаті чого воно зазнає певних змін, а відповідно певним чином змінюється і правове регулювання фінансових відносин.

2.5. Фінансове право як наука та навчальна дисципліна

В попередніх параграфах нами було розглянуто фінансове право як галузь права з її повною характеристикою. Проте фінансове право можна розглядати ще як науку та навчальну дисципліну.

Розгляд фінансового права як науки базується на тому, що крім сукупності правових норм, інститутів, предмету і методу правового регулювання, що властиві галузі права, фінансове право представляє собою ще і галузь юридичних знань, які охоплюють своїм дослідженням відносини, які виникають у публічній фінансовій сфері життєдіяльності суспільства. Воронова Л.К. зазначає, що завданнями науки фінансового права є вивчення фінансового законодавства інших держав, його порівняльний аналіз і використання позитивного досвіду для:

- 1) вдосконалення практики фінансової діяльності державних і муніципальних органів в Україні;
- 2) оновлення фінансових нормативно-правових актів;
- 3) систематизації чинних фінансово-правових актів шляхом доступних для неї як публічно-правої дисципліни методів [5, с. 63].

Безперечно, важливість застосування компаративістики щодо фінансового права не можна применшувати, особливо у світлі загальносвітових глобалізаційних процесів та намагання України вступити до Європейського Союзу. Разом з цим, не можна не брати до уваги сучасні українські реалії, які інколи диктують зовсім інші схеми правового регулювання, ніж це прийнято у розвинених країнах світу, що додає до вищезазначених завдань ще і максимальне наближення фінансового права до реалій суспільного життя, зокрема і щодо використання фінансово-правових механізмів регулювання фінансових відносин.

Потрібно звернути увагу і на те, що наука фінансового права безпосередньо пов'язана не лише з правовими, а і з економічними науками, в першу чергу з

фінансовою наукою, яка є базою для формування і розвитку фінансового права. Таким чином, **наука фінансового права** – це сукупність знань, категорій, тлумачень, наукових положень і ідей про фінансове право, які реалізуються через вивчення сфери суспільних фінансових відносин та відображаються в законодавчій базі фінансового права.

Розглядаючи фінансове право як навчальну дисципліну, слід відмітити, що цей аспект фінансового права виділяється з підстав необхідності вивчення галузі фінансового права, що здійснюється за допомогою донесення до слухачів змісту курсу фінансового права через вивчення фінансово-правових норм та теоретичної бази фінансового права. Фактично фінансове право як навчальна дисципліна поєднує у собі вивчення фінансового законодавства (фінансово-правових норм) та наукової бази фінансового права (теоретичних основ та наукових думок і поглядів вчених на фінансове право в цілому чи його окремі складові).

Відповідно **фінансове право як навчальна дисципліна** – це навчальний курс фінансового права та безпосередня діяльність з вивчення фінансового права як в теорії, так і на практиці.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансового права та вкажіть його місце в системі права.
2. Сформулюйте предмет фінансового права.
3. Визначте метод правового регулювання фінансового права.
4. Дайте визначення та вкажіть склад системи фінансового права.
5. Визначте склад та дайте характеристику загальній частині фінансового права.
6. Визначте склад та дайте характеристику особливій частині фінансового права.
7. Назвіть джерела фінансового права та дайте їм коротку характеристику.
8. Охарактеризуйте нормативно-правовий акт як основне джерело фінансового права.
9. Визначте місце правового прецеденту, нормативно-правового договору, правової доктрини та міжнародно-правового акту у системі джерел фінансового права.
10. Дайте визначення фінансовому праву як науці.
11. Сформулюйте визначення фінансового права як навчальної дисципліни.

Глава 3

Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини

3.1. Поняття, структура та особливості фінансово-правових норм

Розглядаючи систему фінансового права, було звернуто увагу на те, що основою (елементарною частинкою) системи є фінансово-правова норма.

Фінансово-правова норма – це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, яке регулює відносини, що складаються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу та використання публічних фондів фінансових ресурсів і забезпечується силою державного впливу, аж до примусу. Як випливає із визначення, фінансово-правова норма має ряд особливостей, які обумовлені предметом і методом правового регулювання фінансового права, специфікою системи фінансового права і суспільних фінансових відносин загалом.

Стосовно предмету фінансового права, який регулюють фінансово-правові норми, то зрозуміло, що ним є суспільні відносини, які складаються з приводу публічних фінансів. В свою чергу метод правового регулювання фінансового права зумовлює наявність імперативного характеру фінансово-правових норм. Одразу виникає закономірне запитання, як можуть існувати диспозитивні елементи методу правового регулювання фінансового права, якщо норми фінансового права носять імперативний характер. А поясненням цьому є наявність елементів диспозитивності у відносинах, які безпосередньо пов'язані з цивільно-правовими. При цьому самі фінансово-правові норми носять виключно імперативний (державно-владний) характер.

Імперативний характер фінансово-правових норм безперечно несе у собі всі ознаки імперативного методу правового регулювання і разом з цим обумовлює наявність специфічних ознак вказаних норм. Такими ознаками є: 1) наявність у нормах прямих і безапеляційних (категоричних) приписів, які підлягають обов'язковому виконанню всіма учасниками правовідносин; 2) поширення приписів норм на всіх учасників відносин (в тому числі державу та її органи); 3) неможливість

самостійної (за домовленістю) зміни норм учасниками фінансових правовідносин (за виключенням зміни їх державою в односторонньому порядку).

Імперативність фінансових норм визначає також зовнішні прояви (форми) їх реалізації. Воронова Л.К. зазначає, що такими формами реалізації є:

1) *Виконання* (провадження активних дій для виконання приписів, які містяться в зобов'язуючих нормах);

2) *Використання* (здійснення суб'єктивних прав і обов'язків передбачених дозвільними чи уповноважуючи нормами);

3) *Дотримання* (виконання приписів заборонних і зобов'язуючих норм);

4) *Застосування* (провадження активних дій для реалізації уповноважуючих і забезпечення виконання вимог заборонних і зобов'язуючих норм) [5, с. 68-69].

Структура фінансово-правової норми, яка визначає її внутрішню побудову через поділ на складові елементи, які пов'язані між собою в повній мірі відповідає загальнотеоретичній моделі правової норми, що властива практично для всіх галузей права. *Структурними елементами фінансово-правової норми є:*

1) *Гіпотеза* – вказівка на те, в яких саме випадках і для регулювання яких суспільних відносин має застосовуватися норма (за яких умов і для регулювання чого призначена норма). Особливістю гіпотези фінансово-правової норми є те, що вона має *абсолютно-визначений характер*, тобто в ній вичерпно перелічуються обставини і умови, з якими пов'язана чинність і можливість застосування фінансово-правової норми.

2) *Диспозиція* – безпосередній зміст правила поведінки, тобто саме правило поведінки, яке встановлюється нормою. Особливістю диспозиції фінансової норми є те, що вона в переважній більшості випадків представлена абсолютною визначеністю, тобто фінансові норми містять переважно *абсолютно-визначені диспозиції*, які чітко визначають права і обов'язки учасників фінансових правовідносин і чітко вказують на можливі або обов'язкові варіанти поведінки.

3) *Санкція* – вказівка на наслідки, які застосовується до порушника норми (відповідальність за невиконання норми чи неналежне її виконання). Санкції фінансових норм можуть бути представлені і абсолютно-визначеними, і відносно-визначеними, і альтернативними санкціями. Хоча в їхньому складі значна перевага

надана абсолютно- та відносно-визначеним санкціям. Фінансово-правові санкції відокремлюються від інших на тих підставах, що вони передбачені фінансово-правовими нормами і не властиві для інших галузей права (сплата штрафу за несвоєчасне подання податкової звітності, нарахування пені за прострочення сплати податків тощо). Характерними ознаками фінансово-правових санкцій є:

1) носять грошовий характер (штраф, пеня, примусове списання коштів, перехід майна в податкову заставу і подальша його реалізація, зменшення фінансування на суми нецільового використання коштів, повернення коштів, використаних не за цільовим призначенням тощо);

2) застосовуються лише до фінансових правовідносин;

3) мають чіткий перелік підстав і умов застосування;

4) реалізують каральні та правовідновлювальні функції;

5) безпосередньо пов'язані з фінансово-правовою діяльністю держави, органів місцевого самоврядування.

Даючи характеристику елементам фінансово-правової норми, потрібно звернути увагу і на те, що в переважній більшості випадків норми фінансового права є неповноскладовими, тобто в них відсутній один або два елементи норми (гіпотеза, диспозиція чи санкція). Це пов'язано з тим, що фінансові правовідносини достатньо складні і сильно переплітаються з цивільними, господарськими, адміністративними і іншими правовідносинами, що створює необхідність взаємодії норм і не потребує нового повторення вже існуючих в інших галузях чи в підгалузях або інститутах фінансового права норм. А це в свою чергу зумовлює використання переважно відсильного або бланкетного способу викладення норм у статтях фінансових нормативно-правових актів.

3.2. Види фінансово-правових норм

Поділ фінансово-правових норм на види перш за все зумовлений методом правового регулювання фінансового права та характером фінансових правовідносин і форм реалізації норм фінансового права, які в переважній більшості носять

адміністративний характер, який обумовлюється взаємодією держави та інших суб'єктів фінансових правовідносин.

Поділ фінансово-правових норм на види можна провести на підставі наступних критеріїв:

1) За субординацією у правовому регулюванні:

а) *матеріальні норми* – це норми, які вміщують матеріальний зміст юридичних прав і обов'язків суб'єктів фінансових правовідносин (норми про ставки податків і об'єкти оподаткування, права і обов'язки платників податків, повноваження державних органів, що здійснюють фінансову діяльність, розмір бюджетних асигнувань тощо);

б) *процесуальні норми* – це норми, які встановлюють процедуру застосування матеріальних фінансово-правових норм (норми бюджетного процесу, норми, що врегульовують порядок застосування податкових санкцій тощо).

2) За характером впливу на особу:

а) *норми-заохочення* – це норми, які передбачають заходи заохочення для вступу суб'єкта в певні фінансові відносини чи виконання ним певних вимог (наявність відсотків у облігаціях державного займу, знижені відсотки при державному кредитуванні, зменшення кількості перевірок для сумлінних платників податків, спрощення подання податкової звітності через використання електронної системи звітності тощо);

б) *норми-покарання* – це, норми, які закріплюють варіанти обов'язкової з точки зору держави поведінки і за невиконання яких, наступає відповідальність (норми про сплату податків і зборі, норми про порядок бюджетного фінансування, норми про порядок здійснення валютних операцій тощо).

3) За дією у часі:

а) *постійні* – діють протягом необмеженого часу, а припинення їх чинності відбувається, як правило, на підставі прийняття інших норм, які скасовують або замінюють існуючі (більшість норм фінансового права).

б) *тимчасові* – приймаються, як правило, на чітко визначений період протягом якого і діють, і після закінчення якого втрачають свою чинність (норми законів про державний бюджет діють протягом бюджетного періоду – одного року, пільги по

сплаті податків і зборів , як встановлюються на рік чи інший період, тимчасові (перехідні) норми, які діють до прийняття нового закону тощо).

4) За дією в просторі:

а) *загальні* – діють на всій території держави;

б) *місцеві* – діють на тій частині території держави (в межах адміністративно-територіальної одиниці), на яку розповсюджується влада органу місцевої виконавчої влади чи місцевого самоврядування, що прийняв норму.

5) За дією по колу осіб

а) *загальні* – розповсюджуються на всіх учасників фінансових правовідносин;

б) *спеціальні* – поширюються лише на чітко визначене коло учасників фінансових правовідносин (спеціальними правилами щодо оподаткування, а також сплати митних зборів і платежів та відповідальності за фінансові правопорушення користуються дипломатичні представники іноземних держав, обов'язок подавати щорічну податкову декларацію розповсюджується лише на державних службовців тощо);

в) *виняткові* – вміщують винятки із загальних та спеціальних норм (норми по тимчасовому звільненню від сплати податків окремих суб'єктів господарювання, норми по звільненню від сплати ввізного мита партії гуманітарного вантажу чи благодійної допомоги тощо).

6) За суб'єктами правотворчості:

а) *норми органу законодавчої влади* (Верховної Ради України);

б) *норми глави держави* (Президента України)

в) *норми органів виконавчої влади* (Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади, профільних міністерств, державних комітетів, комісій та органів місцевої виконавчої влади);

г) *норми органів місцевого самоврядування* (обласних районних, міських, сільських, селищних рад, виконавчих комітетів міських, сільських, селищних рад та норми обласних і районних державних адміністрацій прийняті на виконання рішень обласних і районних рад);

7) За функціями права:

а) *регулятивні* – регулюють фінансові суспільні відносини шляхом визначення правосуб'єктності їх учасників;

б) *охоронні* – встановлюють підстави, види, межі і способи притягнення до юридичної відповідальності порушників фінансових норм.

8) За характером розпоряджень (засобом впливу на суб'єктів фінансових правовідносин):

а) *зобов'язуючі* – норми, які вказують на необхідність певної поведінки (дії чи бездіяльності) суб'єктів фінансових правовідносин шляхом встановлення прямих однозначних вимог (обов'язок подавати декларацію, платити податки, подавати фінансову звітність тощо);

б) *уповноважуючі* – норми, які надають суб'єктам правовідносин певні чітко визначені повноваження (повноваження державної міської податкової інспекції по обліку платників податків, контролю за своєчасністю та повнотою сплати податків, накладенню податкових санкції тощо)

в) *забороняючі* – норми, які встановлюють чітко визначені вимоги по утриманню від певних діянь (дій чи бездіяльності) для суб'єктів фінансових правовідносин (заборонено виплачувати заробітну плату без утримання із неї податків і зборів, заборонено нецільове використання бюджетних коштів тощо)

3.3. Поняття і особливості фінансових правовідносин

Фінансові правовідносини – це суспільні відносини, які складаються з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів фінансових ресурсів та врегульовані нормами фінансового права. Іншими словами, **фінансові правовідносини** – це юридична форма виявлення і закріплення фінансових суспільних відносин, що реалізується через діяльність держави у сфері публічних фінансів та вплив на неї за допомогою прийняття і впровадження фінансово-правових норм. Фінансові правовідносини входять до системи правових та суспільних відносин, відповідно вони мають риси (ознаки), які притаманні всім правовідносинам, і разом з цим їм властиві ознаки, які відрізняють їх від інших правовідносин.

Загальними ознаками фінансових правовідносин є:

- 1) представляють собою різновид правовідносин, тобто це відносини, які складаються у фінансово-правовій сфері;
- 2) являють собою результат усвідомленої діяльності людей (в результаті розуміння змісту фінансово-правових норм людина діє певним, передбаченим законом, чином);
- 3) проявляються як вольові відносини між державою та іншими суб'єктами правовідносин;
- 4) мають систему взаємозв'язків між учасниками правовідносин та їх правосуб'єктністю;
- 5) виникнення, зміна і припинення фінансових правовідносин відбувається на підставі фінансово-правових норм;
- 6) забезпечуються засобами державного регулювання і в необхідних випадках захищаються державою.

Спеціальними ознаками фінансових правовідносин є:

- 1) виникають лише в сфері фінансової діяльності держави;
- 2) представляють собою юридичну форму виразу та закріплення фінансових відносин;
- 3) виступають переважно у формі грошових відносин;
- 4) виникнення, зміна та припинення фінансових правовідносин відбувається з підстав, закріплених у фінансовому законодавстві;
- 5) практично відсутнє регулювання на основі домовленості сторін (за диспозитивним методом);
- 6) держава завжди є одним із учасників фінансових правовідносин.

Особливостями фінансових правовідносин є також виконання ними у механізмі правового впливу на публічні фінанси ряду функцій. Такими функціями є: 1) функція вказівки на коло осіб, на яких у визначений час поширюється дія фінансово-правової норми; 2) функція закріплення конкретної поведінки учасників фінансових правовідносин, які складаються з приводу акумулювання, розподілу, перерозподілу і використання публічних фондів фінансових ресурсів; 3) функція, що зумовлює

приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників фінансових правовідносин [3, с. 49].

Отже, особливостями фінансових правовідносин є сфера фінансової державної діяльності, особливість суб'єктного складу, де ключову роль відіграє держава, безпосередній взаємозв'язок з виконанням державних функцій, виникнення, зміна і припинення відносин на підставі фінансово-правових норм і з приводу публічних фондів фінансових ресурсів.

3.4. Структура фінансових правовідносин

Структура фінансових правовідносин є аналогічною структурі інших правовідносин і містить у собі: 1) об'єкт правовідносин; 2) суб'єктів (суб'єктний склад) правовідносин; 3) зміст правовідносин; 4) юридичні факти. Розглянемо кожен із вищенаведених елементів з врахуванням особливостей фінансових правовідносин.

Об'єктом фінансових правовідносин є централізовані та децентралізовані публічні фонди фінансових ресурсів. Тобто фінансові правовідносини відносини виникають, змінюються та припиняються з приводу публічних фінансів і не зачіпають сферу приватних фінансових відносин.

Суб'єктами фінансових правовідносин є:

1) *Держава*, яка виступає переважно в особі своїх органів. Слід відмітити, що держава як загально-суспільна організація може виступати в фінансових правовідносинах і в цілому, в тому випадку коли фінансові відносини стосуються всієї держави без винятку (отримання та погашення зовнішніх державних запозичень, надання чи отримання міжнародної гуманітарної чи благодійної допомоги тощо).

2) *Органи місцевого самоврядування*, які можуть виступати у фінансових відносинах самостійно з огляду на майнову, господарську, фінансову, територіальну та функціональну відокремленість від загальнодержавного апарату (мають власне майно, можуть вести господарську діяльність і мати у власності юридичних осіб, мають власні фінансові ресурси, в тому числі і місцеві бюджети, мають

повноваження по управлінню певною територією, відокремленні від органів державної влади і, як правило прямо їм не підпорядковуються).

3) *Юридичні особи* (господарюючі суб'єкти за виключенням фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), які вступають у відносини найчастіше як зобов'язані особи з приводу виконання фінансових зобов'язань перед державою та органами місцевого самоврядування;

4) *Фізичні особи* (громадяни України, особи без громадянства та іноземці), які вступають у фінансові правовідносини з метою виконання своїх обов'язків чи реалізації прав (обов'язок платити податки, право отримати податковий кредит чи податкову соціальну пільгу).

Стосовно суб'єктів фінансового права постає також питання про можливість віднесення до учасників фінансових правовідносин суб'єктів міжнародного права (іноземних держав та міждержавних і міжнародних організацій). З огляду на те, що фінансові правовідносини в Україні частково регулюються нормами міжнародного права, вказані суб'єкти начебто дійсно можуть бути учасниками фінансових правовідносин. Проте їх участь у фінансових правовідносинах носить міжнародно-правовий характер і хоча за формальною ознакою (відносини складаються з приводу публічних фінансів) вони і відносяться до фінансово-правової сфери, але ці відносини скоріше належать до сфери правового регулювання міжнародного економічного права. І тому визнання іноземних держав та міжнародних організацій повноправними учасниками фінансових правовідносин є необґрунтованим, незважаючи на те, що вони дійсно можуть приймати в них участь, проте в міжнародно-фінансовому аспекті.

Зміст фінансових правовідносин – це суб'єктивні права, обов'язки, повноваження і відповідальність (правосуб'єктність) суб'єктів фінансових правовідносин та взаємозв'язок між правосуб'єктністю учасників фінансових правовідносин (державний орган наділений правами вимагати та контролювати сплату податків, а юридична чи фізична особа має обов'язок їх сплачувати).

Юридичні факти (фінансових правовідносин) – це життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення фінансових правовідносин. Юридичні факти можна класифікувати за наступними підставами:

1) За юридичними наслідками:

а) *правоутворюючі* - з ними норми права пов'язують виникнення правовідносин (після подання річної декларації фізична особа має право вимагати повернення їй сум податкового кредиту);

б) *правозмінюючі* - з ними норми права пов'язують зміну правовідносин (після перевищення річного обороту в 1 млн. грн. юридична особа - суб'єкт підприємницької діяльності повинна перейти із спрощеної на загальну систему оподаткування);

в) *правоприпиняючі* - з ними норми права пов'язують припинення правовідносин (після припинення державної реєстрації суб'єкта і зняття його з обліку як платника податку відносини по сплаті податків і подання податкової звітності припиняються).

2) За вольовою ознакою:

2.1) *дії* – життєві обставини, які залежать від волі особи (сплата чи несплата податку, подання фінансової звітності тощо).

Дії поділяються на правомірні та неправомірні:

2.1.1) *правомірні дії* – здійснюються згідно з вимогами чинного законодавства.

Вони поділяються на:

а) *юридичні акти* – дії пов'язані із вступом особи у конкретні правовідносини з метою досягти певних правових наслідків (подання заяви до роботодавця для застосування податкової соціальної пільги);

б) *юридичні вчинки* – дії, не пов'язані із вступом особи в конкретні правовідносини, які незалежно від її мети спричиняють юридичні наслідки (отримання доходу фізичною особою тягне за собою обов'язок сплати податку);

2.1.2) *неправомірні дії* – здійснюються всупереч вимогам закону (делікти і злочини). Вони поділяються на:

а) *злочини* – це суспільно небезпечні кримінально карані діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (ухилення від сплати податків у великих розмірах);

б) *делікти (проступки)* – це протиправні діяння, які не несуть великої суспільної небезпеки і відповідальність за які передбачена адміністративним і фінансовим правом;

2.2) *події* – життєві обставини, які не залежать від волі особи (втрата фінансової документації в результаті раптової пожежі, втрата фінансових ресурсів в результаті стихійного явища тощо)

Події поділяються на абсолютні та відносні:

2.2.1) *абсолютні* – події, які не мають ознак зовнішнього впливу людини (в результаті пожежі було нанесено значних збитків, які має компенсувати держава);

2.2.2) *відносні* – події, які мають ознаки зовнішнього впливу людини (в результаті підпалу згорів ліс та кілька будинків, кошти за які за відсутності палія повинна відшкодувати держава).

2.3) *обставини* – складні юридичні факти, в яких поєднуються дії та події (місце постійного проживання платника податку, недієздатність платника податку фізичної особи тощо). Використання у фінансових правовідносинах обставин обумовлено їх тісним зв'язком з цивільними правовідносинами, використання обставини у яких є об'єктивною необхідністю.

3) **За складом:**

а) *прості* – включають юридичні факти, які належать до однієї галузі права (охоплюють лише факти, які закріплені у нормах фінансового права);

б) *складні* – включають юридичні факти, які належать до різних галузей права (охоплюють факти, які містяться у фінансовому та цивільному праві – отримання спадщини передбачає сплату податку і державного мита).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансово-правової норми та вкажіть її склад і особливості.
2. Вкажіть критерії класифікації для поділу фінансово-правових норм на види.
3. Сформулюйте визначення фінансових правовідносин та вкажіть їх ознаки.
4. Визначте структуру фінансових правовідносин та дайте загальну характеристику кожному її елементу.
5. Дайте визначення юридичним фактам та наведіть їх класифікацію.

Глава 4

Фінансовий контроль

4.1. Сутність та принципи фінансового контролю

Розглядаючи сутність фінансів, структуру фінансової системи України та повноважень органів держави і місцевого самоврядування, що здійснюють фінансову діяльність ми завжди натикаємося на контрольні функції і контрольні правовідносини. Це обумовлено тим, що як держава не може існувати без фінансових ресурсів, так і фінансова діяльність держави, органів місцевого самоврядування і господарюючих суб'єктів немислима без контролю за формуванням, розподілом і використанням публічних фондів фінансових ресурсів.

Фінансовий контроль необхідний не лише тому, що є загроза спрямування за нецільовим призначенням чи розкрадання коштів і інших фінансових ресурсів, а і тому, що контроль дає можливість з'ясувати дійсні обсяги наявних фінансових ресурсів, ефективність їх використання і - що саме головне - розмір і тенденції розвитку фінансової бази для їх накопичення для подальшого розподілу, перерозподілу і використання. Фінансовий контроль є складовою контрольної діяльності, яку проводять практично у всіх сферах суспільного життя, незважаючи на те, чи підпадає вона під правове регулювання чи ні (батьки контролюють свою дитину, приватна особа контролює свої видатки тощо). Разом з цим, фінансовий контроль належить до сфери правового регулювання фінансового права, що не лише надає йому ознак державно-контрольної діяльності, а і визначає особливість – діяльність лише у сфері публічних фінансів. Криницький І.Є. зазначає, що сутність фінансового контролю розкривається в його основних завданнях:

1) перевірка своєчасності і повноти виконання контрольованими суб'єктами фінансових зобов'язань перед державою та органами місцевого самоврядування;

2) перевірка виконання органами державної влади й місцевого самоврядування покладених на них функцій з формування, розподілу й використання грошових фондів;

- 3) перевірка дотримання правильності здійснення фінансових операцій, схоронності коштів і матеріальних засобів;
- 4) перевірка правильності й ефективності використання публічних грошових фондів;
- 5) виявлення і усунення порушень фінансової дисципліни;
- 6) попередження порушень законності в сфері фінансової діяльності, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, виявлення винних осіб і залучення їх до відповідальності;
- 7) виявлення внутрішніх резервів виробництва – підвищення його ефективності, найощадливішого використання матеріальних та грошових ресурсів [6, с. 62].

Зважаючи на вищенаведені принципи, можна констатувати, що фінансовий контроль охоплює всю сферу публічних фінансів, при цьому контролюючи не лише фінансову діяльність органів держави і місцевого самоврядування, а і втручаючись у фінансову діяльність господарюючих суб'єктів з метою забезпечення законності, раціональності і фінансової дисципліни. Категорії законності і раціональності є загальновідомими і використовуються у багатьох галузях права. Але категорія фінансової дисципліни властива лише фінансовому праву і тому їй варто приділити особливу увагу.

Фінансова дисципліна поєднує у собі, з одного боку, вимоги норм фінансового законодавства, а з іншого – діяльність суб'єктів фінансових правовідносин по їх виконанню. Отже, **фінансова дисципліна** – це неухильне дотримання всіма суб'єктами фінансових правовідносин вимог до публічної фінансової діяльності, які встановлені нормами чинного законодавства.

Об'єднавши все вищевикладене, можна сформулювати визначення фінансового контролю. **Фінансовий контроль** – це законодавчо врегульована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання із спостереження за рухом фінансових ресурсів в межах публічних фондів, та додержанням законності, раціональності і фінансової дисципліни в процесі здійснення фінансової діяльності. З визначення випливає, що фінансовий контроль спрямований на забезпечення законності та правопорядку у сфері фінансових

правовідносин через здійснення нагляду за всіма суб'єктами цих відносин і їх діяльністю та в необхідних, передбачених законодавством випадках, шляхом втручання у їх діяльність (перевірки, ревізії, експертизи тощо).

Звичайно, фінансовий контроль здійснюється не хаотично, а у відповідності до визнаних наукою фінансового права та законодавчо закріплених принципів. Великий вплив на формування принципів фінансового контролю справила Лімська декларація керівних принципів контролю, яка була прийнята у 1977 році IX Конгресом Міжнародної організації вищих контролюючих органів (INTOSAI) до складу якої входить і Рахункова палата України. Цією декларацією були закріплені такі принципи як законність, гласність, відкритість, незалежність, ефективність і економність при витрачанні матеріальних ресурсів [33]. Зважаючи на перелічені принципи Лімської декларації та принципи, закріплені у чинному законодавстві, можна визначити, що принципами фінансового контролю є:

1) *законність* – дотримання закону як підконтрольними суб'єктами (тими, кого перевіряють), так і контролюючими органами;

2) *об'єктивність* – проведення контролю незалежно від того, якими є підконтрольні суб'єкти та незважаючи на суб'єктивне відношення до них контролюючих органів і інші обставини;

3) *публічність* – доведення до загального відома інформації про проведення фінансового контролю та його результати, якщо ці відомості не становлять державної чи комерційної таємниці або не порушують право особи на таємницю приватне життя;

4) *гласність* – загальна відкритість для суспільства відносин з приводу проведення фінансового контролю, в тому числі його нормативно-правове регулювання, компетенція, структура та склад контролюючих органів.

5) *плановість* – проведення фінансового контролю у відповідності до встановлених планів і порядку, які визначені чинним законодавством і в передбачених законом випадках повинні узгоджуватись з підконтрольними суб'єктами чи доводитись до їх відома;

6) *незалежність* – контролюючі органи повинні при здійсненні контрольних заходів не залежати від підконтрольних суб'єктів та проводити їх, спираючись на

принцип об'єктивності, незважаючи на ненормативні вказівки вищестоящих органів;

7) *компетентність* – наявність у контролюючого органу прав на проведення фінансового контролю, а також наявність таких прав у безпосереднього контролера (посадової особи). Разом з цим це і професійна підготовка осіб, які проводять контроль і які повинні бути компетентними у питаннях, що підлягають контролю.

8) *системність* – створення системи органів фінансового контролю, між якими розподілено фінансово-контрольні повноваження та проведення контролю за певною системою на основі принципу плановості.

9) *повнота охоплення контролем* – мають бути проконтрольовані всі суб'єкти та з приводу всіх об'єктів, які мають підлягати фінансовому контролю.

10) *збалансованість* – є продовженням принципу повноти охоплення і передбачає одночасність і рівномірність контролю;

11) *превентивність* – контроль має виявляти та попереджувати фінансові порушення і злочини до того, як вони нанесуть шкоду інтересам суспільства, держави чи окремим особам.

12) *ефективність* – отримання реальних і достовірних результатів контролю та досягнення ним своєї мети, як в цілому, так і в кожному окремому випадку.

4.2. Види фінансового контролю

Сукупність класифікаційних ознак на основі яких можна поділити фінансовий контроль на види досить чисельна. Так, до неї належать: фактор часу, періодичність, плановість, суб'єкти контролю, повнота проведення контролю, сфера і форми проведення, місце здійснення контролю, джерела отримання інформації. Проведемо класифікацію фінансового контролю на основі вищевикладених класифікаційних ознак.

За фактором часу проведення контролю він поділяється на:

1) *попередній* – проводиться перед здійсненням фінансових операцій (перевірка документації для одержання фінансування з державного бюджету, проведення аудиторської перевірки перед інвестуванням тощо);

2) *поточний* – проводиться у ході здійснення фінансової операції (перевірка документів у клієнта банку для видачі коштів, перевірка повноти і правильності податкової звітності при її прийнятті тощо);

3) *наступний* – проводиться після проведення фінансової операції і, як правило, за її результатами (перевірка обсягу і напрямків витрачання бюджетних коштів протягом фінансового року, перевірка повноти і вчасності сплати податків за квартал чи рік тощо). Наступний контроль є найбільш комплексним, так як він ґрунтується на результатах діяльності (документах, наявному майні і товарно-матеріальних цінностях, обсягах наявних і витрачених коштів) і у зв'язку з цим дає можливість виявити фактично всі порушення, які були не помічені або проігноровані в ході проведення попереднього і поточного контролю.

За періодичністю контролю він поділяється на:

1) *постійний (безперервний)* – проводиться весь час і, як правило, безперервно (контроль за платіжними операціями в банку);

2) *періодичний (системний)* – проводиться через певний часовий або операційний період (контроль за залишками готівки в касі на кінець дня, щомісячний контроль за повнотою і вчасністю сплати податків, контроль за поверненням ПДВ експортеру тощо);

3) *неперіодичний (безсистемний)* – проводиться незалежно від часових або операційних періодів і найчастіше носить разовий характер (позапланова перевірка суб'єкта за підозрою у ухиленні від сплати податків, перевірка на основі повідомлень чи звернень громадян і юридичних осіб, перевірка за фактом порушення кримінальної справи тощо).

За плановістю контроль поділяється на:

1) *плановий* – проводиться згідно раніше затвердженим і, як правило, погодженим із підконтрольним суб'єктом планом або графіком (планова перевірка податкової інспекції, плановий контроль Ревізійної палати України тощо);

2) *позаплановий* – проводиться не у відповідності до раніше затверджених планів чи графіків і, як правило, носить характер реагування на отриману інформацію про порушення чи розслідування злочину (позапланова перевірка

податкової інспекції, проведення ревізії у випадку виявлення крадіжки або за підозрою у розтраті коштів чи товарно-матеріальних цінностей тощо).

За суб'єктами контролю він поділяється на:

1) *державний* – проводиться уповноваженими державними органами в межах їх компетенції (контроль з боку податкових інспекцій, контрольно-ревізійних управлінь, пробірної служби тощо). До нього входять:

1.1) *загальнодержавний* – проводиться уповноваженими органами, які діють на території всієї держави. Цей контроль у свою чергу поділяється на: а) *державний контроль органами загальної компетенції*; б) *державний контроль органами спеціальної компетенції* (див. органи фінансового контролю);

1.2) *відомчий* – проводиться уповноваженими органами держави, місцевого самоврядування чи державних господарюючих суб'єктів в межах певної території, відомства або державного суб'єкта господарювання. Цей контроль у свою чергу поділяється на: а) *внутрішньовідомчий* – проводиться в межах структури відомства (міністерства, державного комітету, комісії чи вертикалі органів місцевого самоврядування; б) *внутрішньогосподарський* – проводиться в межах державного суб'єкта господарювання (державного органу, установи чи підприємства).

2) *недержавний* – проводиться в межах, передбачених законодавством, недержавними органами за їх власною ініціативою чи на підставі вимоги закону. Цей контроль у свою чергу поділяється на:

2.1) *аудиторський* – контроль незалежними аудиторами, які діють на підставі Закону України «Про аудиторську діяльність» на прохання господарюючого суб'єкта чи за вимогою закону (обов'язковий аудит банківських установ, незалежна аудиторська перевірка приватного підприємства на замовлення власника тощо);

2.2) *внутрішній контроль приватних суб'єктів господарювання* – проводиться органами самого господарюючого суб'єкта в межах і в спосіб, передбачений законодавством;

2.3) *суспільний* – проводиться добровільно та безоплатно громадськістю, найчастіше громадськими організаціями чи окремими представниками громадськості у вигляді нагляду за порядком накопичення, розподілу і витрачання державних і муніципальних фінансових ресурсів.

За повнотою проведення контролю він поділяється на:

1) *загальний* – контролю підлягають всі сфери діяльності підконтрольного суб'єкта (загальна перевірка фінансового господарської діяльності підприємства, одночасна планова перевірка всіма фінансовими контролюючими органами тощо);

2) *частковий* – контролю підлягає лише певна частина (вид чи кілька видів) фінансової діяльності, але не вся фінансово-господарська діяльність в цілому (перевірка контрольно-ревізійною службою порядку використання бюджетних коштів, перевірка податковою інспекцією повноти і вчасності сплати податків та подання податкової звітності тощо);

3) *предметний* – контролюється лише певна фінансова операція або кілька операцій (перерахування коштів на певний рахунок, передача певного майна тощо)

За сферою проведення контролю він поділяється на:

1) *бюджетний* – контролю підлягають лише фінансові операції у бюджетній сфері;

2) *податковий* – контролюється повнота, вчасність і правильність розрахунку і сплати податків та подання податкової звітності;

3) *контроль за сплатою неподаткових зборів і платежів* – контроль за сплатою митних, ресурсних, рентних і інших зборів та платежів;

4) *страховий* – контролюється вчасність, повнота та правильність розрахунку і сплати зборів на обов'язкові види державного та державного соціального страхування;

5) *банківський* – контролюються фінансові операції, які проводяться у банківській сфері, в тому числі у електронній платіжній системі;

6) *валютний* – контролюються рух валюти і валютних цінностей та валютні операції, які проводяться на території України.

За формою проведення контролю поділяється на:

1) *обов'язковий* – проведення якого передбачає і вимагає закон (обов'язковий державний контроль за виконання бюджету і порядком витрачання бюджетних коштів, обов'язкова аудиторська перевірка банківської установи тощо);

2) *ініціативний (необов'язковий)* – проводиться з власної ініціативи контролюваного суб'єкта (проведення планової ревізії на підприємстві, залучення аудиторів до перевірки фінансово-господарської діяльності фірми тощо).

За місцем здійснення контроль поділяється на:

1) *виїзний (контроль на місці)* – контроль проводиться безпосередньо на території органів управління чи господарських об'єктів контролюваного суб'єкта (виїзна перевірка, складська ревізія);

2) *невиїзний (дистанційний)* - проводиться контролюючим органом за місцем свого розташування на підставі отриманої документальної, електронної чи усної інформації.

За джерелами отримання інформації контроль поділяється на:

1) *фактичний* – проводиться за допомогою обстеження об'єкта, що перевіряється (перевірка залишку готівки в касі шляхом її перерахунку, встановлення факту наявності матеріальних цінностей на складі шляхом їх огляду і встановлення кількості на місці ,де вони зберігаються тощо);

2) *документальний* – проводиться за допомогою перевірки відомостей, які містяться у фінансово-господарських документах, на предмет їх достовірності і відповідності відомостям, які містяться у інших документах та відомостям, отриманим за результатами фактичної перевірки.

Зазначені та розглянутий вище перелік видів фінансового контролю, звичайно, є невичерпним. Як правових, так і господарських підходів до проведення контролю існує безліч і в них переплітаються економічні, соціальні, організаційні та інші види контролю, які застосовуються до конкретних фінансових правовідносин і конкретної ситуації. Зокрема, досить часто в науковій літературі робиться посилання на таку підставу класифікації, як цільова спрямованість контролю, за якою він поділяється на стратегічний і тактичний, також посилаються на компетенцію контролюючих органів, характер взаємовідносин між контролюючим та підконтрольним суб'єктом та деякі інші підстави класифікації. У зв'язку з цим можна говорити про вищенаведені види фінансового контролю лише як про основні, поряд з якими може існувати значна чисельність додаткових.

4.3. Методи фінансового контролю

Методи фінансового контролю – це встановлена або не заборонена законодавством сукупність засобів, способів та прийомів, за допомогою яких здійснюється фінансовий контроль.

Стосовно методів фінансового контролю однозначної думки у науковців немає. Так, Воронова Л.К. відносить до основних методів фінансового контролю лише перевірку і ревізію, зазначаючи при цьому можливі форми їх проведення [5, с. 94-100]. Орлюк О.П. методами фінансового контролю називає ревізію, тематичну перевірку, обстеження, безперервне відстежування фінансової діяльності [3, с. 86]. У свою чергу Криницький І.Є. вказує, що основними методами фінансового контролю є спостереження, облік, обстеження, аналіз, перевірка ревізія та фінансово-економічна експертиза [6, с. 68-71], а Пацурківський П.С. додає ще один метод – інспекцію [29, с. 89].

Така палітра методів фінансового контролю звичайно не сприяє однозначному підходу до них та розумінню сутності кожного з методів. Тому спробуємо скласти уніфікований перелік методів, якими переважно користуються при проведенні фінансового контролю.

Слід погодитись з Вороною Л.К., що основними методами фінансового контролю є перевірка та ревізія, але поряд з ними мають знаходитись і інші, менш розповсюджені, але дієві методи. Такими методами можна назвати спостереження (без постійного або хоча б тимчасового нагляду фінансовий контроль неможливий), облік (який закріплений чинним законодавством як складова фінансово-господарської діяльності), обстеження (яке останнім часом набуло ознак аудиту і сприяє покращенню ефективності фінансово-господарської діяльності), аналіз (без якого контроль взагалі уявити неможливо), фінансово-економічна експертиза (яка притаманна діяльності не лише фінансово-контрольних, а і правоохоронних органів, які здійснюють нагляд за сферою фінансових відносин). Такий метод, як інспекція, теж має право на існування, зважаючи на те, що інспекція в державних фінансових установах і організаціях та комерційних банках дуже поширена фінансово-

контрольна процедура, яка здійснюється інспекторами (профільними управляючими) за певними напрямками фінансової діяльності.

Отже, розглянемо всі вищеназвані основні та додаткові методи фінансового контролю.

Спостереження – це фінансовий моніторинг за станом фінансів і їх рухом, який використовуються як державним, так і приватними контролюючими суб'єктами. Тобто це стеження за фінансовою діяльністю та відстежування фінансово-господарських операцій контрольованого суб'єкта. Спостереження використовується майже всіма контролюючими суб'єктами як з підстав закону, так і за їх власною ініціативою.

Облік – це метод фінансового контролю, який передбачає отримання, зберігання і використання даних про фінансово-господарську діяльність підконтрольних суб'єктів. Облік можна розглядати з двох точок зору: 1) як діяльність по реєстрації фінансових операцій та їх суб'єктів (реєстрація платників податків, облік бюджетних установ, які фінансуються з державного бюджету тощо); 2) як діяльність з фінансового (в тому числі і бухгалтерського) обліку коштів, товарно-матеріальних цінностей і інших фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні підконтрольних суб'єктів.

Обстеження – це ознайомлення зі фінансовим станом суб'єкта з метою не лише встановлення стану фінансової дисципліни і дотримання ним законодавства при здійсненні фінансово-господарської діяльності, а і виявлення перспектив та недоліків у його фінансовій діяльності та внесення рекомендацій по її поліпшенню і збільшенню її ефективності. Як правило, за результатами обстеження приймається рішення про проведення перевірок та ревізій або даються обов'язкові до виконання рекомендації (приписи) по покращенню стану фінансової роботи.

Інспекція – це метод фінансового контролю, який передбачає перевірку фінансово-господарської діяльності суб'єкта по місцю його діяльності, яка проводиться, як правило, постійно або періодично і передбачає не лише виявлення порушень, а і надання практичної допомоги (старший касир банку інспектує в процесі роботи інших касирів, податковий інспектор при отриманні від платника звіту вказує на помилки та роз'яснює правильність заповнення звітних документів

тощо).

Аналіз – це метод фінансового контролю, який передбачає формування висновків щодо стану і результатів фінансової діяльності на основі співставлення даних, отриманих за результатами інших методів фінансового контролю та складення прогнозів фінансового стану і рекомендацій по поліпшенню фінансової діяльності. Аналіз, на відміну від обстеження і інспекції, використовує математичні прийоми і методи, які ґрунтуються на даних документів і іншій інформації, який проводиться спеціалістами (співставлення реальних обсягів виробничої діяльності суб'єкта із заявленим ним розміром прибутку, виявлення причин низької ефективності інвестування бюджетних коштів тощо).

Перевірка – це основний метод фінансового контролю, який передбачає вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підконтрольних суб'єктів на предмет дотримання фінансової дисципліни і законодавства. За результатом перевірки складають акт, крім цього, документально оформлюючи доповідними записками, довідками та звітами тощо. Перевірки проводяться з підстав, передбачених нормативними або локальними актами та передбачають наявність окремого уповноважуючого документа на перевірку (наказу, розпорядження тощо) і в цьому їх відмінність від вищезазначених методів контролю для проведення яких, як правило, достатньо лише загальних контрольних повноважень суб'єкта.

Ревізія – це основний метод фінансового контролю, який передбачає перевірку первинних документів, фактичної наявності фінансових ресурсів (коштів і товарно-матеріальних цінностей), звітності, облікових документів на предмет дотримання чинного законодавства та фінансової дисципліни. Чинне законодавство прямо передбачає ревізію як метод фінансового контролю. Так, відповідно до статті 2 Закону України «Про контрольно-ревізійну службу в Україні» ревізія закріплюється як форма державного фінансового контролю і полягає в документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб.

Перевірки та ревізії можуть проводитися кількома способами та із застосуванням різних методик. Зважаючи на це, можна навести наступну класифікацію перевірок та ревізій:

За обсягом:

1) *повні* – повністю охоплюються всі сторони фінансово-господарської діяльності;

2) *комплексні* – охоплюються взаємозв'язані та взаємозалежні сторони фінансово-господарської діяльності одного чи кількох суб'єктів;

3) *часткові* – охоплюється лише певна частина фінансово-господарської діяльності;

4) *предметні* – контролем охоплюється лише певний напрям (предмет) фінансово-господарської діяльності.

За повнотою охоплення:

1) *суцільні* – охоплюють всі дані і об'єкти, в тому числі і документи, які підлягають контролю (перевіряються всі первинні і облікові документи, звітність, кошти і товарно-матеріальні цінності, які підлягають перевірці);

2) *вибіркові* – охоплюються лише окремі елементи даних і об'єктів, які підлягають перевірці (із звіту вибираються кілька документів, які перевіряються, проводиться перевірка лише однієї каси банку із кількох тощо).

За характером контролю:

1) *формальні* – передбачають контроль лише зовнішніх проявів даних і їх відображення у документації (перевірка правильності заповнення податкової декларації, ревізія шляхом порівняння накладних тощо);

2) *математичні* – передбачають арифметичний контроль за правильністю підрахунків і відображених у документах даних;

3) *аналітичні* – передбачають контроль шляхом застосування математичних методик аналізу даних, отриманих на підставі формального та математичного контролю. Аналітичний контроль використовують, як правило, при проведенні ревізій, хоча останнім часом його застосування поширилось і на перевірки (найчастіше внутрішні, які проводять з власної ініціативи підприємницькі структури).

Фінансово-економічна експертиза – це метод фінансового контролю, який передбачає експертно-аналітичну діяльність фахівців із перевірки дотримання законності і фінансової дисципліни та ефективності і доцільності використання фінансових ресурсів, і здійснення фінансово-господарської діяльності. Фінансово-економічна експертиза використовується як спеціалізованими органами, які здійснюють фінансову діяльність, так і органами фінансового контролю, які проводять її з метою виявлення порушень та отримання доказової бази для притягнення винних осіб до відповідальності.

Експертна діяльність передбачена у статті 7 Закону України «Про Рахункову палату» як повноваження по здійсненню нею експертно-аналітичної діяльності щодо проектів Державного бюджету України, законів і інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм та інших документів, які стосуються Державного бюджету і фінансів України. Також експертиза може проводитись у відповідності до статей 65 і 75 Кримінального-процесуального кодексу України, яка є однією із складових фактичних даних, що представляють собою докази у кримінальних справах і подаються у формі висновку експерта [34]. Експертиза, в тому числі і фінансово-економічна, проводиться і на запит суду, що передбачено Законом України «Про судову експертизу» [35].

4.4. Органи фінансового контролю

Фінансовий контроль, як і державна діяльність у сфері фінансових відносин, проводиться спеціалізованими державними органами та органами місцевого самоврядування. Слід відмітити, що при проведенні фінансового контролю, задіяні майже всі державні органи, тому що весь державний механізм зв'язаний фінансовими відносинами. Але разом з цим фінансовий контроль має і свої особливості, які полягають в тому, що він виходить за межі виключно фінансової діяльності і притаманний іншим контролюючим, в тому числі і правоохоронним, державним органам та недержавним структурам, у числі яких аудиторські органи та громадські організації.

Повноваження щодо здійснення фінансового контролю мають Міністерство фінансів України і підпорядковані йому Державне казначейство України, Контрольно-ревізійна служба України, Державна пробірна служба і Державний комітет фінансового моніторингу. Крім цього, такими повноваженнями наділені Національний банк України, Державна митна служба України, Міністерство юстиції України, Державна виконавча служба, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Прокуратура України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України та інші органи, контрольні функції яких є наслідком їх безпосередньої діяльності. Одразу потрібно вказати, що вищезазвані органи не охоплюють весь спектр органів з фінансово-контрольними повноваженнями, проте вони є основними органами, які здійснюють контроль у сфері фінансових правовідносин.

Контрольні повноваженням **Міністерства фінансів України** та вищевказаних підпорядкованих йому державних органів вже були розглянуті нами у Главі 1 (параграф 1.4.) і тому для ознайомлення з ними потрібно звернутися до вказаного матеріалу даного посібника.

Національний банк України (НБУ) займає чільне місце як у системі фінансових органів, так і серед органів, що здійснюють фінансовий контроль. Таке становище НБУ обумовлено тим, що на нього у відповідності до Закону України «Про Національний банк України» покладено основну функцію – забезпечення стабільності грошової одиниці України (гривні), у зв'язку з чим він сприяє стабільності банківської системи і в межах своїх повноважень також цінній стабільності [36].

Для виконання вказаних функцій НБУ наділений такими контрольними повноваженнями:

1) *банківський нагляд* – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення

стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку;

2) контроль за створенням електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

3) ведення державного реєстру банків та ліцензування банківської діяльності і банківських операцій;

4) ведення офіційного реєстру ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

5) здійснення сертифікації аудиторів, які проводять аудиторські перевірки банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банків;

6) здійснення валютного контролю, тобто контролю валютних операцій резидентів та нерезидентів (передбачений Законом України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» [37]);

7) аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин.

Державна митна служба України здійснює, у відповідності до частини 5 статі 13 Закону України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України [37], а також відповідно до статей 40 і 41 Митного кодексу України здійснює митний контроль, складовою частиною якого є контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків і зборів, які відповідно до законів справляються при переміщенні товарів через митний кордон України [38].

Міністерство юстиції України (Мін'юст) є центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики. Звичайно, частиною правової політики є і фінансово-правова політика держави, у зв'язку з цим відповідно до Положень Президента України та Кабінету Міністрів України «Про міністерство юстиції України» Мін'юст здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер і веде реєстр таких актів [39]. Також контролює порядок сплати державного мита і інших зборів, передбачених

чинним законодавством, які здійснюються через органи нотаріату та органи реєстрації актів громадянського стану.

Крім цього, Мін'юст може здійснювати у межах своєї компетенції разом із відповідними центральними органами виконавчої влади контроль за цільовим використанням державних коштів, виділених для реалізації проектів, виконання програм, у тому числі міжнародних. Разом з цим він, як і інші центральні органи виконавчої влади здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення системи обліку, вносить у встановленому порядку пропозиції до планів капітальних вкладень у будівництво приміщень підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також житла для працівників системи Мін'юсту [40].

Державна виконавча служба (ДВС) є державним органом, який входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України. Діяльність ДВС регулюється Законом України «Про державну виконавчу службу» [41]. Фінансово-контрольна функція ДВС полягає в тому, що нею контролюється виконання судових і інших рішень, які в тому числі можуть мати фінансовий характер (конфіскація майна, сплата штрафів, сплата податкової недоїмки тощо), а також можуть накладатися фінансові стягнення на осіб, які не виконують рішення суду чи іншого уповноваженого державного органу.

Міністерство транспорту та зв'язку України (Мінтрансзв'язку) є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики в галузі авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового транспорту та у сфері використання повітряного простору України, забезпечення безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства, надання послуг поштового зв'язку, телекомунікацій та інформатизації, користування радіочастотним ресурсом України.

Діяльність Мінтрансзв'язку регулюється Положенням «Про Міністерство транспорту та зв'язку України», згідно якого воно виконує такі контрольні функції:

1) організовує реалізацію заходів, спрямованих на посилення профілактики правопорушень у сфері фінансово-господарської діяльності підприємств галузі транспорту та зв'язку;

2) здійснює відповідно до законодавства повноваження щодо регулювання цін (тарифів) на послуги транспорту та зв'язку;

3) здійснює контроль за прийняттям, пересиланням та видачею грошових переказів та посилок з цінними речами, а також фінансового-господарських документів [42].

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди) є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, заповідної справи, поводження з відходами, геологічного вивчення надр, а також топографо-геодезичної та картографічної діяльності. Діяльність Мінприроди регулюється положенням «Про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України» [43].

Функції фінансового контролю Мінприроди здійснюються через контроль за раціональним та ефективним і безпечним використання природних ресурсів, які складають частину національного багатства України і є безперечно важливим і цінним ресурсом держави, в тому числі і з фінансової точки зору, а також за повнотою і вчасністю сплати зборів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що діє у сфері регулювання ринку цінних паперів. Діяльність комісії безпосередньо регулюється Положенням «Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» [44], а також низкою законів України, серед яких Закони України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», «Про цінні папери та фондовий ринок».

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку наділена такі контрольними функціями, як контроль за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України і додержанням вимог законодавства у цій сфері та контроль у сфері спільного інвестування.

Прокуратура України, Служба безпеки України та Міністерство внутрішніх справ України здійснюють контрольну діяльність у сфері фінансових відносин шляхом реагування на заяви та інші повідомлення про фінансові правопорушення або зловживання, а також із власної ініціативи за наявності достатніх підстав. Такий контроль здійснюється найчастіше шляхом перевірок, за результатами яких застосовуються додаткові методи, до яких можуть належати вимоги про ревізії, проведення фінансово-економічних експертиз, залучення фахівців для фінансового аналізу і перевірки обліку та звітності. Разом з цим вказані правоохоронні органи приймають активну участь у боротьбі з відмиванням (легалізацією) коштів, здобутих злочинним шляхом, та у фінансово-економічних заходах боротьби з організованою злочинністю, що полягають у відстежуванні, перехопленні, накладенні арешту на кошти, майно і банківські рахунки, які є джерелом чи результатом злочинної, в тому числі терористичної діяльності.

Переходячи до недержавного фінансового контролю, слід вказати, що ключовими суб'єктами, які його здійснюють, є **аудитори та аудиторські фірми**, що діють згідно Закону України «Про аудиторську діяльність». Відповідно до статі 4 вказаного Закону **аудит** – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам [45]. Аудит може проводитись з ініціативи господарюючих суб'єктів, а також у випадках, передбачених чинним законодавством (обов'язковий аудит).

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами) і аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

Аудитор – це фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території

України. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю індивідуально, створити аудиторську фірму, об'єднатися з іншими аудиторами в спілку з дотриманням вимог чинного законодавства України. При цьому аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговельною, посередницькою та виробничою діяльністю, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав, а також аудитором не може бути особа, яка має судимість за корисливі злочини.

Аудиторська фірма — це організація, яка займається виключно наданням аудиторських послуг. Аудиторській фірмі дозволяється здійснювати аудиторську діяльність лише за умови, якщо у ній працює хоча б один аудитор, а керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор. Аудиторські фірми можуть створюватися на основі будь-яких форм власності, при цьому загальний розмір частки засновників (учасників, акціонерів) аудиторської фірми, які не є аудиторами, у статутному фонді не може перевищувати 30 відсотків.

Відповідно до вказаного у статті 4 Закону України «Про аудиторську діяльність» положення аудит може бути обов'язковим або необов'язковим (ініціативним) [45]. Згідно статті 10 вищеназваного Закону *проведення аудиту є обов'язковим* для:

1) підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств та інших господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та виду діяльності, звітність яких офіційно оприлюднюється, за винятком установ та організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю. Обов'язкова аудиторська перевірка річного балансу і звітності господарюючих суб'єктів з річним господарським оборотом менш як двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів проводиться один раз на три роки;

2) перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдінгових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів;

4) порушення питання про визнання неплатоспроможним або банкрутом [45].

Також даною статтею передбачено, що проведення аудиту є обов'язковим в інших випадках, передбачених законами України.

Господарюючі суб'єкти, для яких законодавством встановлено обов'язкове проведення аудиту, зобов'язані до 1 грудня поточного року повідомити відповідним податковим інспекціям про укладання договору на аудиторську перевірку. Господарюючі суб'єкти повинні подати аудиторський висновок та інші документи публічної бухгалтерської звітності до відповідної податкової інспекції України протягом дев'яти місяців року, що настає за звітним.

Подання аудиторського висновку до відповідної податкової інспекції здійснюється не пізніше десяти днів після закінчення аудиторської перевірки. В разі неподання або несвоєчасного подання аудиторського висновку відповідним податковим інспекціям з вини господарюючого суб'єкта до нього застосовуються фінансові санкції та адміністративні штрафи, передбачені законодавчими актами України.

Необов'язковий (ініціативний) аудит може проводитись за бажанням і на замовлення суб'єкта, що перевіряється чи іншої особи, яка зацікавлена в його проведенні і має згоду на проведення аудиту від суб'єкта, якого перевірятимуть. Для проведення аудиту господарюючі суб'єкти можуть залучати будь-яких аудиторів та аудиторські фірми, при цьому статтею 24 Закону України «Про аудиторську діяльність» передбачено, що забороняється проведення аудиту:

1) аудитором, який має прями родинні стосунки з керівництвом господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

2) аудитором, який має особисті майнові інтереси у господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

3) аудитором – членом керівництва, засновником або власником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

4) аудитором – працівником господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

5) аудитором – працівником, співвласником дочірнього підприємства, філії чи представництва господарюючого суб'єкта, що перевіряється;

б) аудитором в інших випадках, при яких не забезпечуються вимоги щодо його незалежності [45].

Членам адміністративних, керівних та контролюючих органів аудиторських фірм, які не є аудиторами, а також засновникам, власникам, учасникам, акціонерам забороняється втручатися у практичне виконання аудиту в спосіб, що порушує незалежність аудиторів, які здійснюють аудит.

Аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. А аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватися на підставі договору, письмового або усного звернення замовника до аудитора (аудиторської фірми). В договорі на проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг передбачаються предмет і термін перевірки, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати, відповідальність сторін. Замовник має право вільного вибору аудитора (аудиторської фірми) з дотриманням вищеназваних вимог, але і зобов'язаний створити аудитору (аудиторській фірмі) належні умови для якісного виконання аудиту. Виконання аудитором (аудиторською фірмою) договору визначається актом прийому-здачі аудиторського висновку або іншого офіційного документа. Аудиторський висновок складається з дотриманням відповідних норм та стандартів і повинен містити підтвердження або аргументовану відмову від підтвердження достовірності, повноти та відповідності законодавству бухгалтерської звітності замовника.

Для повноти розуміння правового статусу аудиторів та аудиторських фірм необхідно з'ясувати обсяг їх прав і обов'язків.

Аудитори і аудиторські фірми мають право:

1) самостійно визначати форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду;

2) отримувати необхідні документи, які мають відношення до предмету перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб.

Треті особи, які мають у своєму розпорядженні документи стосовно предмету перевірки, зобов'язані надати їх на вимогу аудитора (аудиторської фірми). Зазначена вимога повинна бути офіційно засвідчена замовником;

3) отримувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від керівництва та працівників замовника;

4) перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва господарюючого суб'єкта проведення контрольних оглядів, замірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких здійснюється перевірка документів;

5) залучати на договірних засадах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

Аудитори і аудиторські фірми зобов'язані:

1) належним чином надавати аудиторські послуги, перевіряти стан бухгалтерського обліку і звітності замовника, їх достовірність, повноту і відповідність чинному законодавству та встановленим нормативам;

2) повідомляти власників, уповноважених ними осіб, замовників про виявлені під час проведення аудиту недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності;

3) зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту та виконанні інших аудиторських послуг. Не розголошувати відомості, що становлять предмет комерційної таємниці, і не використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

4) відповідати перед замовником за порушення умов договору відповідно до чинних законодавчих актів України;

5) обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг та іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до надання аудиторських послуг у формі консультацій, перевірок або експертиз.

Разом із правами та обов'язками аудиторів слід вказати, що керівництво господарюючого суб'єкта відповідно до законів України несе персональну відповідальність за повноту та достовірність бухгалтерських та інших документів, які надаються аудитору (аудиторській фірмі) для проведення аудиту, та за дії, що впливають на незалежність аудитора. А у разі виявлення фактів недостовірності або неповноти бухгалтерських документів аудитор (аудиторська фірма) зобов'язаний повідомити замовника не пізніше дня закінчення перевірки або надання інших послуг.

За неналежне виконання своїх професійних обов'язків до аудитора Аудиторською палатою України можуть бути застосовані стягнення у вигляді попередження, зупинення дії сертифікату на строк до одного року або анулювання сертифікату. Припинення чинності сертифікату на аудиторську діяльність здійснюється на підставі рішення Аудиторської палати України у випадках:

- 1) встановлення неодноразових фактів низької якості аудиторських перевірок;
- 2) систематичного чи грубого порушення чинного законодавства України, встановлених норм та стандартів аудиту.

Рішення Аудиторської палати України щодо припинення чинності сертифікату можуть бути оскаржені до суду.

Стосовно **громадського фінансового контролю**, то він в Україні мало розповсюджений, особливо у сфері державних фінансових відносин, проте у сфері відносин з приводу муніципальних фінансів останнім часом зустрічаються випадки контролю територіальними громадами фінансово-господарської діяльності органів місцевого самоврядування, і ця діяльність має тенденцію до збільшення.

В світлі євроінтеграційних прагнень України маємо сподівання на те, що сфера громадського фінансового контролю в Україні буде розширюватись, що безперечно буде сприяти підтриманню законності та врахування інтересів населення в ході здійснення фінансової діяльності як державою, так і органами місцевого самоврядування.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте визначення та вкажіть принципи фінансового контролю.
2. Вкажіть критерії класифікації для поділу фінансового контролю на види.
3. Дайте визначення методу фінансового контролю та визначіть основні і додаткові методи.
4. Охарактеризуйте кожен окремий метод фінансового контролю.
5. Визначте державну та приватну складові фінансового контролю.
6. Дайте характеристику державними органами фінансового контролю.
7. Вкажіть особливості аудиторського і громадського фінансового контролю у порівнянні з державним фінансовим контролем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДО РОЗДІЛУ I

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Атіка, 2007. – 48 с.
2. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы. – М.: Юристъ, 2000. – 389 с.
3. Орлюк О.П. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
4. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія). Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2002. – 357 с.
5. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
6. Фінансове право України: Підручник / Бех Г.В., Дмитрик О.О., Криницький І.Є. За ред. Кучерявенка М.П. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
7. Годме П.М. Финансовое право. – М.: Прогресс, 1978.
8. Фінанси (теоретичні основи): Підручник / М.В. Грідчіна, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін. Під керів. і за наук. ред. М.В. Грідчіної, В.Б. Захожая. – 2-ге вид, випр. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.
9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.
10. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 21 грудня 2006 року № 514-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 11.
11. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21.
12. Про рахункову палату: Закон України від 11 липня 1996 року № 315/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 43.
13. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 17 вересня 1999 року № 1081/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 35.
14. Питання державного казначейства: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 року № 1232 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 1.
15. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13.

16. Про утворення Державної пробірної служби та казенних підприємств пробірною контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2000 року № 732 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 17.
17. Про державний комітет фінансового моніторингу: Указ Президента України від 28 вересня 2004 року № 1144/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 37.
18. Про Положення про державний комітет фінансового моніторингу: Указ Президента України від 24 грудня 2004 року № 1527/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 53.
19. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4 грудня 1990 року № 509-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 6.
20. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
21. Про Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг. Указ Президента України від 4 квітня 2003 року № 292/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 14.
22. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37-38.
23. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15 січня 1999 року № 401-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11.
24. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
25. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50.
26. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32.
27. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21 грудня 2000 року № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10.
28. Дуравкін П. Договір податкової поруки: проблеми теорії та практики // Підприємництво, Господарство і Право. – 2007. – № 5. – с. 93-95.

29. Фінансове право: Підручник / (Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін.); Керівник авт. колективу і відп. ред. Л.К. Воронова. – Х: Консум, 1999. – 496 с.
30. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження ухилень від сплати податків: Закон України від 6 жовтня 1995 року № 369/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 36.
31. Про ратифікацію Угоди між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і майно: Закон України від 22 листопада 1995 року № 449/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 44.
32. Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Королівства Таїланд про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи: Закон України від 22 вересня 2004 року № 2035-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1.
33. Лімська декларація керівних принципів контролю (прийнята у 1977 році IX Конгресом Міжнародної організації вищих контролюючих органів (INTOSAI) // Правова система «Інфодиск» (на CD-диску). – 2007. – № 9.
34. Кримінально-процесуальний кодекс України (станом на 10 вересня 2007 року). – К.: Кондор, 2006. – 157 с.
35. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28.
36. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29.
37. Про систему валютного регулювання та валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17.
38. Митний кодекс України (станом на 20 травня 2007 року). – Харків: Консум, 2007. – 146 с.

39. Про затвердження Положенні про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 30 грудня 1997 року № 1396/97 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1.
40. Про затвердження Положенні про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 року № 1577 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 43.
41. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 року № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37.
42. Про затвердження Положенні про Міністерство транспорту та зв'язку України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2006 року № 789 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19.
43. Про затвердження Положенні про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: Указ Президента України від 27 грудня 2005 року № 1845/2005 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 2.
44. Про затвердження Положенні про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 14 лютого 1997 року № 142/97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 9.
45. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 року № 3125-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Алисов Е.А. Финансовое право Украины: Учебное пособие. – Х.: Эспада, 2000. – 285 с.
2. Дмитрик О.А. Содержание и классификация финансовых правоотношений: Монография / Под. ред. проф. Н.П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2004. – 160 с.
3. Дмитренко Е.С. Финансовое право Украины. Загальна частина: Навчальний посібник. – К.: Алеута; КНТ, 2006. – 376 с.
4. Ковальчук А.Т. Финансовое право Украины. Стан та перспективи розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 488 с.
5. Финансовое право: Учебник / Под ред. И.Н. Пахомова. – Х.: Одиссей, 2003. – 447 с.

Особлива частина

РОЗДІЛ II

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ФОНДІВ КОШТІВ ДЕРЖАВИ

Глава 5

Бюджетне право і бюджетний устрій України

5.1. Поняття та значення державного і місцевих бюджетів.

У попередньому розділі неодноразово зверталась увага на те, що без фінансів існування держави як механізму управління суспільством неможливе. Державі фінансові ресурси необхідні не лише для власного функціонування держави, а і для забезпечення виконання нею своїх функцій, перш за все соціальних. Рух державних фінансів можна порівняти із рухом фінансових ресурсів у межах сім'ї, беручи при цьому за основу принцип конфуціанства, за яким держава представляє собою велику сім'ю. Така аналогія не метафорична, а реальна, так як сім'я має власні фінансові ресурси (гроші, майно, майнові права тощо), якими вона розпоряджається для задоволення власних потреб, складаючи для цього сімейний фінансовий план («сімейний бюджет»). За аналогією державі теж необхідно скласти власний фінансовий план – державний бюджет, на основі якого вона повинна здійснювати свою діяльність.

Наявність в Україні, як державі, бюджету прямо передбачено Конституцією України через надання Верховній Раді України повноважень по його прийняттю, а Кабінету Міністрів України і іншим органам державної влади обов'язків по його розробці і виконанню [1]. Слід вказати, що Конституцією України закріплена і наявність місцевого самоврядування, в тому числі автономного утворення – Автономної Республіки Крим, яке теж повинно мати фінансову основу свого функціонування – місцеві бюджети.

Відповідно в українській державі створюється Державний бюджет України та місцеві бюджети, які разом складають зведений бюджет України. Проте наявність місцевих бюджетів, як і наявність місцевого самоврядування, означає, що держава не має дві окремі бюджетних структури, як вона не має і федеративного устрою. Таким чином, весь процес руху коштів в межах бюджетів підпорядковується єдиним фінансовим законам, які забезпечують правове регулювання бюджетних відносин. Отже, бюджетом є основний фінансовий план держави, на основі якого розробляються і затверджуються інші фінансові плани (загальнодержавні програми економічного і соціального розвитку, фінансові плани (бюджети) державних органів тощо). Зважаючи на це, бюджет, як і всі публічні фінанси, має одночасно юридичну і економічну складові.

З економічної точки зору бюджет представляє собою *сукупність економічних суспільних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням публічних централізованих фондів коштів держави та місцевого самоврядування, які діють протягом визначеного проміжку часу з подальшим продовженням у інших часових межах*. Тобто з економічної точки зору під бюджетом слід розуміти рух державних коштів, які використовуються для потреб держави і органів місцевого самоврядування та для виконання ними їхніх функцій. Разом з цим бюджет несе у собі і інші аспекти, які безпосередньо пов'язані з його економічною природою. Так, бюджет виконує роль державного кошторису, свого роду бухгалтерського балансу, у якому ведеться облік доходів та видатків держави і територіальних громад. Також бюджет безпосередньо несе у собі і соціально-економічний аспект, так як саме в ньому акумулюються і за рахунок його фондів і розподіляються кошти.

З юридичної точки зору бюджет представляє собою *нормативний акт уповноваженого органу законодавчої влади, який діє протягом встановленого проміжку часу і яким визначається порядок формування, розподілу, перерозподілу і використання публічних централізованих фондів коштів держави та місцевого самоврядування*. Законодавче визначення бюджету міститься у статті 2 Бюджетного кодексу України, згідно якої **бюджет** – *це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами*

державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [2].

Таким чином, бюджет представляє собою нормативно-правовий акт, в якому містяться фінансово-правові норми, які регулюють відносини з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання державного та місцевих бюджетів. Як випливає з визначення бюджету, він приймається та діє протягом певного періоду часу, який є чітко визначеним. Згідно статті 96 Конституції України та статті 3 Бюджетного кодексу України таким періодом вважається 1 календарний рік з 1 січня по 31 грудня одного і того ж року [1;2]. Цей період стаття 3 Бюджетного кодексу України називає «бюджетним періодом», і згідно неї він є єдиним для всіх бюджетів, навіть у випадку неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня року, в якому повинен діяти бюджет [2].

Разом з цим потрібно вказати, що відповідно до статті 96 Конституції України за особливих обставин може встановлюватись інший бюджетний період. Такі особливі обставини передбачає частина 3 статті 3 Бюджетного кодексу України. Згідно неї ними є:

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;
- 3) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф.

Також у разі прийняття Державного бюджету України на інший бюджетний період місцеві бюджети можуть бути прийняті на такий же період.

Насамкінець, не можна обминути увагою і питання тісної взаємодії Державного бюджету України та місцевих бюджетів, що теж має важливе значення і дозволяє збалансувати всю систему державних фінансів через зворотній зв'язок між місцевими та державним бюджетом. Така співпраця дає можливість задовольняти мінімально визначені потреби місцевих бюджетів у фінансових ресурсах і в свою чергу наповнювати державний бюджет через механізм перерахування до нього надлишків коштів із місцевих бюджетів. Таким чином забезпечується не лише стабільність та збалансованість бюджетної системи України, а і досягається головна

мета державної діяльності – наблизити державну діяльність до населення і максимально врахувати та забезпечити його потреби.

5.2. Бюджетне право

Бюджетне право є невід’ємною складовою частиною фінансового права, у зв’язку з чим йому притаманні всі ознаки останнього. Разом з цим бюджетне право як підгалузь права у системі фінансового права має сукупність видів суспільних відносин, які підлягають його регулюванню та певні особливості, зумовлені характером бюджетних правовідносин. Відповідно **бюджетне право** – це сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини з формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування шляхом прийняття та виконання державного та місцевих бюджетів.

Бюджетне право має два інститути: інститут бюджетного устрою та інститут бюджетного процесу. З цього приводу, Воронова Л.К. зазначає, що у фінансовому праві його інститути вміщують у єдності як матеріальні, так і процесуальні норми. І тільки в бюджетному праві, матеріальні правові норми об’єднуються в інституті бюджетного устрою, а процесуальні – у бюджетному процесі (встановленій законом процедури проходження бюджету) [3, с. 70].

Інститут бюджетного устрою – це сукупність фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу формування, складу та регулювання міжбюджетних відносин у межах бюджетної системи. Тобто даний інститут регулює ту групу фінансових відносин, яка стосується загальних засад формування структури загальнодержавного бюджету та відносин, які складаються між його елементами (державним бюджетом і місцевими бюджетами).

Інститут бюджетного процесу – це сукупність фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу розробки, прийняття, виконання та обліку і звітності виконання державного і місцевих бюджетів. Іншими словами, даний інститут регулює фінансові відносини, які складаються

безпосередньо з приводу створення проектів бюджетів та їх затвердження, формування (акумулювання фінансових ресурсів), розподілу, перерозподілу і використання централізованих фондів фінансових ресурсів бюджетів та обліку і звітності, які супроводжують всі стадії виконання бюджетів (формування, розподілу, перерозподілу і використання).

Звичайно, елементарною частинкою бюджетного, як і фінансового, права є фінансово-правова норма. В бюджетному праві вона має такі ж характеристики, які властиві їй як нормі фінансового права, але поряд з цим в ній містяться певні відмінності. Так, як зазначає Воронова Л.К. посилаючись на Хімічеву Н.І, бюджетні норми за змістом можна поділити на матеріальні та процесуальні. Це безпосередньо відбиває і інституційна побудова бюджетного права, наведена вище [3, с. 113].

Матеріальні бюджетні норми – це норми фінансового права, які визначають структуру бюджетної системи, порядок міжбюджетної взаємодії, джерела доходів і видатків бюджетів та бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин.

Процесуальні бюджетні норми – це норми фінансового права, які визначають порядок розробки, розгляду, прийняття і виконання бюджетів та ведення обліку і звітності виконання бюджетів.

Зважаючи на вищезазначене, можна визначити наступні ознаки бюджетного права.

По-перше, бюджетне право діє у сфері відносин між органами державної влади і місцевого самоврядування та державними установами і організаціями, а недержавні органи і господарюючі суб'єкти їх учасниками бути не можуть.

По-друге, бюджетне право регулює лише ті фінансові відносини, які складаються з приводу державного чи місцевих бюджетів (бюджетні та міжбюджетні відносини).

По-третє, бюджетне право ґрунтується на нормах Конституції України і безпосередньо регулюється кодифікованим нормативно-правовим актом – Бюджетним кодексом України.

По-четверте, бюджетні відносини можуть регулюватися виключно законами України, як цього вимагає стаття 92 Конституції України.

По-п'яте, бюджетним правовідносинам властива *строковість* – їх здійснення пов'язано з певними строками, які прямо встановлені у законі про Державний бюджет та у рішеннях про затвердження місцевих бюджетів (виконати бюджетні показники по доходах і видатках потрібно в строк – місяць, квартал, рік, а не взагалі за річним підсумком, тому що фінансування і виплати не повинні затримуватись і не здійснюються всі в кінці бюджетного року).

По-шосте, бюджетним правовідносинам властива *періодичність* – бюджети приймаються на певний період (календарний рік), і саме протягом цього періоду діють їх норми, а з нового періоду бюджетні відносини вже регулюються нормами нових бюджетів (за виключенням випадку, коли Державний бюджет України не приймається до 1 січня бюджетного року, і в цьому випадку продовжують діяти норми попереднього бюджету).

5.3. Бюджетна система України, її структура та принципи побудови

У попередніх параграфах даної глави було з'ясовано, що бюджетне право регулює відносини не лише щодо Державного бюджету України, а і щодо місцевих бюджетів. Останні у свою чергу мають тісний взаємозв'язок із державним бюджетом, складаючи по суті єдину загальнодержавну систему бюджетних відносин. Ця система і носить назву бюджетної системи України.

Відповідно до частини 1 статті 2 Бюджетного кодексу України **бюджетна система України** – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

До структури бюджетної системи України входять:

1) **Державний бюджет України** – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду. Державний бюджет забезпечує діяльність всього державного механізму, при цьому також виділяє частину фінансових ресурсів на потреби місцевого самоврядування та отримує від них певну

частку фінансових ресурсів. Таким чином, державний бюджет реалізує засади неупередженості і справедливості розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами, передбачені статтею 95 Конституції України [1].

2) Місцеві бюджети – це бюджети, які регулюють доходи і видатки територіальних громад. Місцеві бюджети складаються з бюджетів:

2.1) *Автономної Республіки Крим* – бюджет, який регулює доходи і видатки АРК та приймається Верховною Радою АРК відповідно до пункту 13 частини 1 статті 18 Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України «Про Автономну Республіку Крим» та Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» [4; 5; 6]. Виконання бюджету АРК покладається на Раду міністрів Автономної Республіки Крим.

2.2) *областей* – бюджети, які регулюють доходи і видатки в межах областей та приймаються обласними радами. Виконання обласних бюджетів покладається на обласні державні адміністрації, які виконують повноваження виконавчих органів обласних рад.

2.3) *районів* – бюджети, які регулюють доходи і видатки в межах районів та приймаються районними радами. Виконання районних бюджетів покладається на районні державні адміністрації, які виконують повноваження виконавчих органів районних рад.

2.4) *районів у містах* – бюджети, які регулюють доходи і видатки в межах районів міст на основі їх територіального поділу і приймаються районними у містах радами. Виконання цих бюджетів, як правило, покладається на виконавчі комітети районних у містах рад.

2.5) *бюджети місцевого самоврядування* – це бюджети територіальних громад, які відокремлені від обласних, районних та районних у містах бюджетів. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад:

- а) міст;
- б) селищ;
- в) сіл;
- г) об'єднань вищеназваних територіальних громад.

Слід відмітити, що бюджети міст республіканського значення – Києва і Севастополя мають особливості, що зумовлені наявністю у них особливого статусу адміністративно-територіальної одиниці. Зокрема, відповідно до статті 19 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» держава фінансує у повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування міста Києва столичних функцій (кошти, необхідні для здійснення цих функцій, щороку передбачаються в Законі про Державний бюджет України). Доходи міського бюджету та бюджетів районів формуються за рахунок власних та закріплених доходів, 100-відсоткового відрахування податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб, плати за землю, а також субвенцій та субсидій з Державного бюджету України на виконання столичних функцій, але не менш як 50 відсотків від суми податків, зборів і обов'язкових платежів, які справляються на території міста Києва. А при затвердженні Державного бюджету України на відповідний рік передача коштів з бюджету міста Києва до Державного бюджету України у вигляді перевищення доходів над видатками та інших внесків не допускається.

Слід вказати, що стаття 6 Бюджетного кодексу України закріплює наявність *зведеного бюджету*, який є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет держави є економічно-аналітичним бюджетом, який не приймається реально, а лише містить сукупність зведених показників бюджетів держави. *Зведений бюджет України* включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

В свою чергу, *зведений бюджет Автономної Республіки Крим* включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення. *Зведений бюджет області* включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. *Зведений бюджет району* включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. *Зведений бюджет міста з районним поділом* включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. У

разі, коли місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Бюджетна система України передбачає наявність *бюджетної класифікації* – єдиного систематизованого згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Бюджетна класифікація застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівняльності бюджетних показників.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

1) *Класифікація доходів бюджету*, які класифікуються за наступними розділами:

1.1) *податкові надходження* – це передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов’язкові платежі;

1.2) *неподаткові надходження* – це:

а) доходи від власності та підприємницької діяльності;

б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;

б) надходження від штрафів та фінансових санкцій;

в) інші неподаткові надходження.

1.3) *доходи від операцій з капіталом* – це доходи від використання державного майна (доходи від продажу капітальних активів, природних ресурсів чи права на їх використання і державних запасів);

1.4) *трансферти* – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

2) *Класифікація видатків* (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) бюджету, які класифікуються за:

2.1) *функціями, з виконанням яких пов'язані видатки* (функціональна класифікація видатків). Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації:

а) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

б) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

2.2) *економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки* (економічна класифікація видатків). Економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України

2.3) *ознакою головного розпорядника бюджетних коштів* (відомча класифікація видатків). Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

2.4) *за бюджетними програмами* (програмна класифікація видатків). Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом, тобто видатки підпорядковані системі державних і місцевих програм, які фінансуються з бюджету.

3) *Класифікація фінансування бюджету* визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

Класифікація фінансування бюджету здійснюється за такими ознаками:

3.1) фінансування за типом кредитора — за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань;

3.2) фінансування за типом боргового зобов'язання — за засобами, що використовуються для фінансування дефіциту або профіциту.

4) *Класифікація боргу* систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування, при цьому борг класифікується за:

4.1) типом кредитора;

4.2) типом боргового зобов'язання.

Слід вказати, що з метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету Міністр фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, а також зміни до неї та інформує про це в обов'язковому порядку Верховну Раду України. Бюджетна класифікація представлена в таблицях додатків до державного бюджету, де вона набуває вигляду цифрових позначень до кожного пункту доходів, видатків, фінансування та боргу.

Розглянувши склад бюджетної системи, не можна не розглянути принципи її побудови, тому що склад відображає зовнішню форму, а принципи формують зміст бюджетної системи. Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) *принцип єдності бюджетної системи України* — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) *принцип збалансованості* — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) *принцип самостійності* — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть

відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) *принцип повноти* — до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) *принцип обґрунтованості* — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) *принцип ефективності* — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) *принцип субсидіарності* — розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) *принцип цільового використання бюджетних коштів* — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) *принцип справедливості і неупередженості* — бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) *принцип публічності та прозорості* — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання

приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) *принцип відповідальності учасників бюджетного процесу* – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. Бюджетна відповідальність найчастіше може полягати в зменшенні бюджетного фінансування на суми нецільового використання коштів, поверненні коштів, витрачених не за бюджетним призначенням тощо.

5.4. Структура державного та місцевих бюджетів

Державний бюджет України та місцеві бюджети як фонди коштів мають певну внутрішню будову, яка обумовлена як необхідністю правового регулювання бюджетних відносин, так і фінансово-економічного регулювання руху коштів в межах фондів бюджетів.

Структура бюджету як нормативного акту передбачає наявність загальної та особливої частин, а також значної кількості додатків, де регламентуються та деталізуються доходи і видатки бюджету. Так, Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» складається з розділів:

1) *Загальні положення*, де визначаються розміри доходів і видатків державного бюджету, обсяги повернення і надання кредитів, встановлюється граничний розмір дефіциту бюджету та розмір оборотної касової готівки.

2) *Доходи Державного бюджету України*, де визначається перелік доходів державного бюджету за загальним і спеціальними фондами;

3) *Державний борг та фінансування Державного бюджету України*, де визначаються граничні розміри державного внутрішнього і зовнішнього боргу, установлюються граничні розміри внутрішніх і зовнішніх запозичень та перелік запозичень, під які даються державні гарантії.

4) *Видатки та кредитування Державного бюджету України*, де затверджені розпорядники бюджетних коштів, перелік захищених статей видатків, визначено порядок стягнення коштів з Рахунків державного казначейства України,

компенсація втрат доходів та виплату пенсій, джерела фінансування спеціального фонду державного бюджету та напрямки витрачання його коштів.

5) *Взаємовідносини Державного бюджету України та місцевих бюджетів*, де встановлено джерела доходів загального фонду місцевих бюджетів, затверджено обсяг міжбюджетних трансфертів і субвенцій з державного бюджету, дотації вирівнювання місцевим бюджетам, джерела доходів спеціального фонду місцевих бюджетів.

б) *Особливі положення*, де затверджуються прожиткові мінімуми, розмір мінімальної пенсії, облік бюджетних зобов'язань. бюджетні заборони, встановлюються бази оподаткування окремих податків, порядок здійснення видатків на заробітні плати і соціальне забезпечення, зупиняються чи змінюються норми окремих законодавчих актів, встановлюються наслідки нецільового використання бюджетних коштів, розміри страхових тарифів та страхових внесків та окремі статті бюджетних цільових видатків.

7) *Прикінцеві положення*, де визначено дату і порядок набрання чинності Законом України «Про державний бюджет України на 2007 рік» та окремі положення, які підлягають змінам за результатом моніторингу.

Також до складу Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік» входять 8 додатків.

Місцеві бюджети мають аналогічну вищенаведеній структуру, при цьому в них обов'язково враховують обсяги міжбюджетних трансфертів, які проводяться з державним чи іншими місцевими бюджетами. Статтею 13 Бюджетного кодексу України встановлено, що бюджет може складатися із загального та спеціального фондів [2]. Такий поділ, як впливає із змісту вищенаведеної норми, не є обов'язковим. Проте він був взятий на озброєння розробниками бюджетів і на даний час Державний бюджет України і місцеві бюджети мають дві складові частини: загальний і спеціальний фонди.

Відповідно до частини 2 статті 13 Бюджетного кодексу України загальний фонд бюджету включає:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

- 2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- 3) фінансування загального фонду бюджету [2].

Таким чином, *загальний фонд бюджету* представляє собою сукупність доходів і видатків бюджету, які не мають чітко визначеного цільового призначення і використовуються у відповідності з законом про Державний бюджет за потребою (надходження від податків зараховуються до загального фонду і можуть витратитися на будь-які видатки бюджету в межах загального фонду).

Частиною 3 цієї ж статті передбачено, що спеціальний фонд бюджету включає:

- 1) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
- 2) гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;
- 3) різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету [2].

Відповідно *спеціальний фонд бюджету* на відміну від загального передбачає цільові надходження від державних доходів до окремих чітко визначених фондів і витрачення цих ресурсів на конкретні державні потреби. Тобто кошти від джерела доходу зараховуються до окремого спеціального фонду бюджету і в межах наявних у ньому сум використовуються на передбачені цим фондом цілі.

Слід відмітити, що розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України а джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України. Відповідно, правовою підставою для рішення ради територіальної громади про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно закон про Державний бюджет України. Не слід асоціювати загальний та спеціальний фонди бюджету з окремими фондами фінансових ресурсів, які між собою жодним чином не пов'язані, так як загальний так і спеціальний фонди виконують єдину місію – забезпечують державу і її органи фінансовими ресурсами для їх діяльності та виконання державних функцій. Крім цього, Бюджетний кодекс України у частині 6 статті 13 передбачає можливість передачі коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету, в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

Потрібно вказати, що з існуванням спеціального фонду бюджету пов'язано і фактичне зникнення позабюджетних фондів, які доволі широко використовувались у бюджетній практиці до 1998 року та мали провокувати негативне бюджетне явище – відсутність чіткого контролю за використанням фінансових ресурсів, які в них перебували. На даний час існування позабюджетних фондів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших бюджетних установами заборонено Бюджетним кодексом України (частина 8 статті 13) [2].

Наявність поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди не вичерпує його структуру, оскільки крім цього поділу існує і класичний економічно-фінансовий поділ бюджету на дохідну і видаткову частину, який властивий всім бюджетам. У Бюджетному кодексі України передбачено окремі розділи, які регулюють відносини в межах державного та місцевих бюджетів, і якими, зокрема, визначається структура державного та місцевих бюджетів з огляду на їх доходи та видатки. Розглянемо структуру доходів та видатків Державного бюджету України, передбачену главою 5 Бюджетного кодексу.

Доходи Державного бюджету України включають:

1) доходи (за винятком тих, що згідно з статтями 64, 66 та 69 Бюджетного кодексу України закріплені за місцевими бюджетами), що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів», а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

2) гранти і дарунки у вартісному обрахунку;

3) міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів.

Підходячи більш детально до складу доходів Державного бюджету, можна вказати, що статтями 2 і 8 Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік» встановлено склад доходів загального і спеціального фондів бюджету.

До доходів загального фонду Державного бюджету України на 2007 рік належать:

1) податок на додану вартість (крім податкової заборгованості з податку на додану вартість Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України”, яка є джерелом формування спеціального фонду державного бюджету за відповідними напрямками, визначеними у цьому Законі);

2) податок на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств комунальної власності, а також податкової заборгованості з податку на прибуток Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України”, яка є джерелом формування спеціального фонду державного бюджету за відповідними напрямками, визначеними у цьому Законі);

3) збір за спеціальне водокористування;

4) збір за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;

5) платежі за користування надрами загальнодержавного значення;

6) 25,45 відсотка збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету України;

7) акцизний збір з вироблених в Україні товарів (крім акцизного збору з вироблених в Україні товарів, що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, акцизного збору з вироблених в Україні нафтопродуктів і транспортних засобів);

8) акцизний збір із ввезених на територію України товарів (крім акцизного збору з ввезених на територію України нафтопродуктів і транспортних засобів);

9) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності (крім плати за ліцензії, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади та плати за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами);

10) кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України та 90 відсотків коштів, отриманих за вчинення консульських дій за межами України в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

11) ввізне мито (крім ввізного мита на нафтопродукти і транспортні засоби та шини до них);

12) рентна плата за нафту, природний газ, газовий конденсат, що видобуваються в Україні;

13) надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів, які обліковуються на рахунках Державного казначейства України;

14) державне мито в частині, що відповідно до закону зараховується до державного бюджету;

15) надходження від санкцій (штрафів, пені тощо), що застосовуються за рішеннями уповноважених посадових осіб Антимонопольного комітету України, інших органів виконавчої влади (крім адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад та утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями, штрафних санкцій за порушення законодавства про патентування), а також за рішеннями судів, прийнятими за зверненнями уповноважених підрозділів Міністерства внутрішніх справ України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; штрафних санкцій внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів угод з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів державного бюджету;

16) кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, скарбів, майна, одержаного державою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач валютних цінностей, що пересилаються в міжнародних поштових відправленнях із порушенням норм актів Всесвітнього поштового союзу, невручених міжнародних та внутрішніх поштових відправлень, майна з обмеженим терміном зберігання, майна, вилученого для забезпечення сплати штрафів або з метою відшкодування належних державному бюджету платежів, знахідок, а також валютні цінності і грошові кошти, власники яких невідомі;

17) частина прибутку (доходу) господарських організацій, що вилучається до бюджету (крім надходження коштів від Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» відповідно до статті 7 Закону України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної

безпеки»), та дивіденди (доходи), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, які є у державній власності;

18) 80 відсотків коштів, отриманих бюджетними установами та організаціями за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння і 50 відсотків коштів, отриманих бюджетними установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

19) 20 відсотків надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;

20) 10 відсотків портового (адміністративного) збору;

21) надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву в обсягах, визначених у додатку № 1 до Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік» по загальному фонду Державного бюджету України;

22) до розмежування земель державної та комунальної власності — 10 відсотків коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності (крім земельних ділянок, визначених пунктом 30 статті 8 та абзацом третім пункту 1 частини першої статті 59 цього Закону); після розмежування земель державної та комунальної власності — 100 відсотків надходжень від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності;

23) рентна плата за транзитне транспортування природного газу (крім податкової заборгованості з рентної плати за транзитне транспортування природного газу Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України”, яка є джерелом формування спеціального фонду державного бюджету за відповідними напрямками, визначеними у цьому Законі);

24) рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами;

25) рентна плата за транзитне транспортування аміаку;

26) 50 відсотків суми виконавчого збору, стягнутого державною виконавчою службою;

27) надходження від Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України” в рахунок погашення заборгованості за Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників ТУ-160 та ТУ-95 МС, крилатих ракет повітряного базування великої дальності та обладнання;

28) плата за видачу, переоформлення, продовження терміну дії ліцензій на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій та видачу копій і дублікатів таких ліцензій;

29) плата за виділення номерного ресурсу;

30) плата за видачу, переоформлення, продовження терміну дії ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України та видачу дублікатів таких ліцензій;

31) надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних Сил України (крім надходжень від реалізації військових містечок та іншого нерухомого майна);

32) 50 відсотків плати за оренду майна (крім військового майна і майна Національної академії наук України та галузевих академій наук), що належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок державного бюджету;

33) кошти, що надійдуть від рекламодавців алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

34) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення;

35) плата за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів (з моменту набуття Україною членства в Світовій організації торгівлі);

36) митні збори (до моменту набуття Україною членства в Світовій організації торгівлі);

37) надходження коштів від продажу спеціальних дозволів на користування надрами та збору за видачу таких дозволів;

38) надходження від секретаріату ООН, ОБСЄ або іншої регіональної організації за участь українського контингенту Збройних Сил України в миротворчих операціях;

39) кошти, що надійдуть від надання учасниками торгів забезпечення їх тендерної пропозиції, які не підлягають поверненню учасникам торгів у випадках, передбачених Законом України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”;

40) кошти, що надійдуть від учасника — переможця процедури закупівлі, під час укладання договору про закупівлю, забезпечення його виконання, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, відповідно до умов договору;

41) надходження від плати за оренду цілісних майнових комплексів та іншого державного майна (крім надходжень, визначених пунктом 32 цього переліку);

42) вивізні мито;

43) єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

44) 40 відсотків надходжень від видачі сертифікатів на експортно-імпортні операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами [8].

До надходжень фінансування загального фонду Державного бюджету України на 2007 рік належать:

1) надходження в результаті здійснення державних внутрішніх та державних зовнішніх запозичень;

2) кошти, одержані від приватизації державного майна та інших надходжень, безпосередньо пов’язаних з процесом приватизації та кредитуванням підприємств, а також кошти, які надійдуть від сплати штрафів та пені за невиконання власниками приватизованих об’єктів умов договорів їх купівлі-продажу, з урахуванням пункту 2 статті 20 цього Закону;

3) повернення коштів з депозитів або пред’явлення цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю;

4) зміни обсягів готівкових коштів загального фонду Державного бюджету України [8].

Джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України на 2007 рік у частині доходів є:

1) акцизний збір із вироблених в Україні нафтопродуктів і транспортних засобів;

- 2) акцизний збір із ввезених на територію України нафтопродуктів і транспортних засобів;
- 3) ввізне мито на нафтопродукти і транспортні засоби та шини до них;
- 4) 10 відсотків коштів, отриманих за вчинення консульських дій за межами України;
- 5) надходження від збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію;
- 6) платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до укладеної 28 травня 1997 року Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;
- 7) 50 відсотків суми виконавчого збору, стягнутого державною виконавчою службою;
- 8) надходження коштів від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення, що належить Національному космічному агентству України;
- 9) надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна утворених відповідно до законів України військових формувань (крім Збройних Сил України) і правоохоронних органів;
- 10) збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються при здійсненні безготівкових операцій з купівлі-продажу валют, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння та при відчуженні легкових автомобілів, з операцій купівлі-продажу нерухомого майна, з надання послуг стільникового рухомого зв'язку (додаткові збори на виплату пенсій) у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- 11) 80 відсотків надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;
- 12) 90 відсотків портового (адміністративного) збору;
- 13) надходження до страхового фонду безпеки авіації;

14) надходження від зборів за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, та коштів, одержаних від продажу контрольних марок;

15) 60 відсотків надходжень від видачі сертифікатів на експортно-імпортні операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами;

16) власні надходження бюджетних установ (у тому числі наукових установ Національної академії наук України і галузевих академій наук), які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі плата за оренду військового майна, майна Національної академії наук України і галузевих академій наук та 50 відсотків плати за оренду іншого майна, що належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету;

17) надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву;

18) надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву понад обсяги, визначені додатком № 1 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» по загальному фонду Державного бюджету України;

19) надходження від секретаріату ООН, ОБСЄ та іншої регіональної організації за участь українського контингенту органів внутрішніх справ України в миротворчих операціях;

20) надходження до Фонду соціального захисту інвалідів;

21) 65 відсотків збору за забруднення навколишнього природного середовища та грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності;

22) 70 відсотків надходжень від збору за проведення гастрольних заходів;

23) 74,55 відсотка збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету України;

24) надходження від плати за оформлення посвідчення закордонного українця;

25) надходження від Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» від погашення заборгованості компанії перед цільовим галузевим фондом створення ядерно-паливного циклу в Україні за

придбаний концентрат природного урану та поставлене йому на компенсаційній основі протягом 1994-1999 років ядерне паливо у сумі 165.687 тис. гривень;

26) надходження коштів від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;

27) надходження коштів від Державного підприємства “Національна атомна енергогенеруюча компанія “Енергоатом” відповідно до статті 7 Закону України “Про впорядкування питань, пов’язаних із забезпеченням ядерної безпеки”;

28) надходження збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності;

29) надходження від енергогенеруючих компаній у рахунок погашення заборгованості перед Державним комітетом України з державного матеріального резерву за поставлене протягом 1997-2000 років органічне паливо, але не менше 50.000 тис. гривень;

30) 90 відсотків коштів, отриманих від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об’єкти, які підлягають приватизації;

31) відсотки за користування пільговим довгостроковим державним кредитом, наданим молодим сім’ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;

32) платежі, що пов’язані з виконанням Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про участь Російської Федерації у розвитку соціально-економічної сфери міста Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

33) надходження від реалізації військових містечок та іншого нерухомого майна Збройних Сил України;

34) надходження від Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України” в рахунок погашення заборгованості перед Державним комітетом України з державного матеріального резерву за поставлені матеріальні цінності у сумі не менше 50.000 тис. гривень;

35) кошти, що надійдуть від плати за використання бюджетної позики в межах режиму державних заставних закупівель зерна;

36) надходження від оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах;

37) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації прав та їх обтяжень;

38) надходження податкової заборгованості Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України” з податку на додану вартість, податку на прибуток та рентної плати за транзитне транспортування природного газу [8].

Джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України на 2007 рік у частині фінансування є:

1) позики, що залучаються державою від міжнародних та іноземних організацій з метою їх подальшого рекредитування або надання трансфертів для впровадження проектів розвитку;

2) кошти, які надійдуть від приватизації об’єктів незавершеного будівництва, що споруджувалися відповідно до Чорнобильської будівельної програми, але не більше ніж 242 тис. гривень [8].

Джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України на 2007 рік у частині кредитування є:

1) повернення кредитів, наданих з Державного бюджету України індивідуальним сільським забудовникам;

2) повернення кредитів, наданих з Державного бюджету України молодим сім’ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, і пеня;

3) повернення бюджетних позичок, наданих на закупівлю сільськогосподарської продукції за державним замовленням (контрактом) 1994-1997 років;

4) повернення коштів у частині відшкодування вартості сільськогосподарської техніки, переданої суб’єктам господарювання на умовах фінансового лізингу;

5) кошти, що надійдуть у рахунок погашення заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії і наданими для закупівлі сільськогосподарської техніки іноземного виробництва, переданої

сільгосптоваровиробникам та іншим суб'єктам господарювання (крім надходжень за рахунок відшкодування з державного бюджету сум податку на додану вартість та надходжень, визначених пунктом 10 цього переліку);

б) повернення кредитів, наданих з Державного бюджету України фермерським господарствам;

7) повернення коштів, наданих Міністерству аграрної політики України на формування державного продовольчого резерву Аграрним фондом та для здійснення заставних закупівель, товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку;

8) повернення коштів, наданих з Державного бюджету України на закупівлю сільськогосподарської продукції;

9) повернення безвідсоткових бюджетних позичок, наданих у 2004 році підприємствам державної форми власності паливно-енергетичного комплексу на погашення заборгованості із заробітної плати в межах 80.207,8 тис. гривень та наданих у 2005 році підприємствам та організаціям вугільної промисловості на погашення заборгованості із заробітної плати працівникам в межах 14.104,3 тис. гривень;

10) до 5 відсотків фактичних надходжень до Державного бюджету України внаслідок забезпечення юридичними особами стягнення простроченої заборгованості перед державою за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, бюджетними позичками та фінансовою допомогою на поворотній основі;

11) повернення кредиту, наданого на реконструкцію гідроелектростанцій [8].

Видатки Державного бюджету України включають видатки на:

1) державне управління:

а) законодавчу владу;

б) виконавчу владу;

в) Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;

7) освіти:

а) загальну середню освіту:

- спеціалізовані школи (в тому числі школи-інтернати), засновані на державній формі власності;

- загальноосвітні школи соціальної реабілітації;

в) вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності;

г) післядипломну освіту;

г) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

8) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрфільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів Великої Вітчизняної війни);

г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);

г) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їх сімей, пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб, передбачені законом; фінансування доплат, надбавок, підвищень до пенсій, встановлених законом;

б) державні програми соціальної допомоги (грошову допомогу біженцям; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду України соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України; щорічна разова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія для учасників бойових дій; кошти, що передаються до Фонду соціального страхування на випадок безробіття; часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів);

в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

г) державну підтримку молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

д) державні програми підтримки будівництва (реконструкції)

житла для окремих категорій громадян;

10) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театральні-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;

г) державні програми розвитку кінематографії;

г) державну архівну справу;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми підготовки резерву та складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення (утримання центральних спортивних шкіл вищої спортивної майстерності, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, формування національних команд, проведення навчально-тренувальних зборів і змагань державного значення з традиційних та нетрадиційних видів спорту; підготовка і участь національних збірних команд в олімпійських та параолімпійських іграх, у тому числі фінансова підтримка баз олімпійської підготовки);

б) державні програми з інвалідного спорту та реабілітації (центр "Інваспорт", участь у міжнародних змаганнях з інвалідного спорту, навчально-тренувальні збори до них);

в) державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

16) державні інвестиційні проекти;

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та референдумів, державне фінансування політичних партій;

21) інші програми, які мають виключно державне значення [2].

Окремо слід відмітити напрями видатків, які передбачаються із спеціального фонду Державного бюджету України. Перелік цих видатків можна навести на прикладі Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік».

Так, *кошти, отримані до спеціального фонду Державного бюджету України спрямовуються* на:

1) розвиток мережі і утримання автомобільних доріг загального користування та погашення боргових зобов'язань за кредитами, отриманими Україною або Державною службою автомобільних доріг України під державні гарантії на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування;

При цьому із загального обсягу зазначених коштів, за вирахуванням зобов'язань за кредитами, 40 відсотків спрямовується на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, в першу чергу у сільській місцевості, у тому числі 500.000 тис. гривень як субвенція місцевим бюджетам на будівництво, реконструкцію, ремонт автомобільних доріг комунальної власності; субвенцію з державного бюджету міському бюджету міста Запоріжжя на будівництво автотранспортної магістралі через річку Дніпро у місті Запоріжжя в обсязі 250.000 тис. гривень;

2) виплати, пов'язані з функціонуванням консульських відділів дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном, представництв та консульської служби Міністерства закордонних справ України на території України;

3) заходи з реалізації Комплексної програми будівництва вітрових електростанцій;

4) здешевлення кредитів на будівництво енергоблоків атомних, гідроакумулюючих та інших електростанцій, магістральних, гірських та сільських ліній електропередачі за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, а також на створення запасів твердого палива для теплоелектростанцій;

5) заходи із реалізації Комплексної програми створення ядерно-паливного циклу в Україні та приведення об'єктів виробничого об'єднання "Придніпровський хімічний завод" в екологічно безпечний стан;

6) державну підтримку підприємств з видобутку кам'яного вугілля, лігніту (бурого вугілля) і торфу на будівництво, технічне переоснащення та капітальний ремонт гірничо-шахтного обладнання;

7) здешевлення кредитів для будівництва та технічного переоснащення підприємств з видобутку кам'яного вугілля, лігніту (бурого вугілля) і торфу;

8) надання кредитів на реалізацію інвестиційних проектів впровадження енергозберігаючих технологій у галузях економіки, у першу чергу з впровадження передових енергозберігаючих технологій з виробництва альтернативних джерел палива;

9) реструктуризацію вугільної та торфодобувної промисловості;

10) здійснення витрат, пов'язаних з організацією і проведенням виконавчих дій, виплату винагороди державним виконавцям;

11) забезпечення міжнародних зобов'язань України у космічній галузі;

12) потреби утворених відповідно до законів України військових формувань (крім Збройних Сил України) і правоохоронних органів відповідно до кошторисів, затверджених у встановленому порядку;

13) дотацію Пенсійному фонду України на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;

14) забезпечення діяльності цивільної авіації в Україні та участь України у міжнародних авіаційних організаціях і утримання Державної авіаційної адміністрації;

15) морську і річкову транспортну діяльність та участь України у міжнародних організаціях морського і річкового транспорту, утримання Державного

департаменту морського і річкового транспорту та Головної державної інспекції України з безпеки судноплавства Міністерства транспорту та зв'язку України;

16) міжнародну діяльність у галузі рибного господарства;

17) заходи з підтримання належного рівня безпеки польотів, авіаційної безпеки і забезпечення пошукових та авіаційно-рятувальних робіт;

18) заходи, пов'язані з охороною інтелектуальної власності;

19) здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

20) заходи, пов'язані з організацією надання послуг, реалізації продукції та виконання робіт бюджетними установами, та інші заходи з утримання цих установ згідно із законодавством;

21) накопичення (приріст) матеріальних цінностей державного матеріального резерву;

22) обслуговування державного матеріального резерву підприємствами Державного комітету України з державного матеріального резерву;

23) відшкодування підприємствам, установам та організаціям витрат, пов'язаних з обслуговуванням матеріальних цінностей державного резерву;

24) участь українського контингенту органів внутрішніх справ України у міжнародних миротворчих операціях та інші потреби органів внутрішніх справ відповідно до кошторису Міністерства внутрішніх справ України;

25) програми і заходи щодо соціального захисту інвалідів, у тому числі на функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації інвалідів і державних та обласних центрів ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

26) заходи, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища;

27) захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів, смт. Лазурного та сільськогосподарських угідь;

28) комплексний протипаводковий захист у басейні річки Тиса у Закарпатській області;

29) реструктуризацію та ліквідацію об'єктів підприємств гірничої хімії і здійснення невідкладних природоохоронних заходів у зоні їх діяльності;

- 30) утилізацію твердого ракетного палива;
- 31) підтримку екологічно безпечного стану у зонах відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення;
- 32) підтримку гастрольних заходів вітчизняних виконавців на загальнодержавному рівні;
- 33) розвиток мінерально-сировинної бази;
- 34) формування державного продовольчого резерву Аграрним фондом, здійснення заставних закупівель, товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку;
- 35) рекредитування або надання трансфертів для впровадження проєктів розвитку;
- 36) заходи, пов'язані з проведенням приватизації державного майна відповідно до Державної програми приватизації;
- 37) державні капітальні вкладення на реалізацію Чорнобильської будівельної програми, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, але не більше 217,8 тис. гривень;
- 38) надання державного пільгового кредиту індивідуальним сільським забудовникам за відповідною бюджетною програмою;
- 39) надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;
- 40) заходи, пов'язані з формуванням державного резервного насінневого фонду;
- 41) придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу;
- 42) часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;
- 43) надання кредитів фермерським господарствам;
- 44) заходи щодо формування державного замовлення на ринку продовольчих товарів;

45) державну підтримку вугледобувних підприємств (включаючи підприємства з видобутку бурого вугілля) на часткове покриття витрат із собівартості продукції, у тому числі забезпечення гарантійних зобов'язань по поверненню бюджетних позик;

46) оплату послуг юридичних осіб, які залучаються для стягнення простроченої заборгованості перед державою за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, бюджетними позичками та фінансовою допомогою на поворотній основі;

47) заходи, пов'язані з виготовленням та видачею посвідчення закордонного українця;

48) будівництво пускового комплексу "Вектор";

49) виконання робіт у сфері поводження з радіоактивними відходами неядерного циклу та ліквідацію радіаційних аварій;

50) закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками;

51) державну підтримку розвитку хмелярства;

52) субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи з енергозбереження, у тому числі оснащення інженерних вводів багатоквартирних житлових будинків засобами обліку споживання води і теплової енергії, ремонт і реконструкцію теплових мереж та котелень, будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів;

53) видатки і надання кредитів за кодами програмної класифікації видатків та надання кредитів державного бюджету: 0501820, 2101140, 2201390, 2211030, 2311020, 2408030, 2701810, 2701820, 2701830, 2711020, 3121020, 3401830 (згідно додатків до Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік»);

54) компенсацію витрат державних органів приватизації на виготовлення земельпорядної документації та організацію продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації;

55) фінансову підтримку Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву;

56) здійснення природоохоронних заходів;

57) субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на розвиток соціально-економічної сфери міста Севастополь та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

58) модернізацію, розробку, закупівлю озброєння та військової техніки, підготовку, реформування і розвиток Збройних Сил України;

59) субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів по передачі житлового фонду та об'єктів соціально-культурної сфери Міністерства оборони України у комунальну власність;

60) інформування учасників судового процесу про хід і результати розгляду справи, а також виготовлення та видачу копій судових рішень;

61) державну підтримку органів реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

62) компенсацію Національній акціонерній компанії “Нафтогаз України” різниці між цінами закупівлі імпортованого природного газу та його реалізації суб'єктам господарювання на виробництво теплової енергії, яка споживається населенням [8].

Не можна обминути увагою і питання таємних видатків, які передбачені статтею 31 Бюджетного кодексу України. Згідно неї Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, що пов'язані з державною таємницею (таємних видатків) [2]. Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України у порядку, визначеному Верховною Радою України. При цьому, звіти про проведені таємні видатки розглядаються Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони. А окремі звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому засіданні.

Переходячи до розгляду **структури місцевих бюджетів** стосовно їх доходів та видатків, слід вказати, що вони містять в собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Розглянемо склад доходів та видатків місцевих бюджетів відповідно до їх структури (бюджети АРК, областей, районів, районів у містах та бюджети місцевого самоврядування). Одразу потрібно звернути увагу на те, що *бюджети АРК, областей та районів* формуються з врахуванням наявності у їх складі міжбюджетних трансфертів (перерахувань коштів між бюджетами). Зважаючи на це для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад *доходи бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів*, формуються за рахунок:

1) 25 відсотків податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на відповідній території;

2) 25 відсотків плати за землю, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на території Автономної Республіки Крим та відповідної області;

3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями.

В свою чергу, для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад *доходи районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів*, формуються за рахунок:

1) 50 відсотків податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

2) 15 відсотків плати за землю, що сплачується на території сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

3) плати за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

4) плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» районними державними адміністраціями;

5) надходження адміністративних штрафів, що накладаються районними державними адміністраціями або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями.

Бюджети Автономної Республіки Крим та бюджети міст Києва і Севастополя мають свої особливості, які передбачені статтею 67 Бюджетного кодексу України. Згідно з нею надходження та витрати бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів міст Києва і Севастополя формуються в порядку, встановленому Бюджетним кодексом із врахуванням Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», Закону України «Про столицю України — місто-герой Київ» та законодавства, що визначає особливий статус міста Севастополя. При цьому фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, що застосовуються для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів для бюджетів міст Києва та Севастополя, визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості для обласних бюджетів та бюджетів міст республіканського (Автономної Республіки Крим) та міст обласного значення з урахуванням особливостей їх статусу [2]. Також до доходів бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100 відсотків загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на території цих міст. А до доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) значення зараховується 75 відсотків від загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на території цих міст. Аналогічна норма застосовується і до міст обласного значення, до складу бюджетів яких зараховується 75 відсотків від загального обсягу податку з доходів фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» на території цих міст.

Стосовно районних у містах бюджетів склад їх доходів і видатків визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам. До доходів, що закріплюються за *бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів*, належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

1) податок з доходів фізичних осіб у обсязі 25 відсотків від його загального обсягу;

2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;

4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;

5) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;

6) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Розглянувши доходи місцевих бюджетів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, слід вказати і на їх доходи, які не враховуються при визначенні цього обсягу.

Ними згідно статті 69 Бюджетного кодексу України є:

1) місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;

2) 100 відсотків плати за землю — для бюджетів міст Києва та Севастополя; 75 відсотків плати за землю — для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; 60 відсотків плати за землю — для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;

- 3) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- 4) надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
- 5) податок на промисел, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 6) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;
- 7) плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;
- 8) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебуває у комунальній власності;
- 9) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 10) плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності;
- 11) надходження від місцевих грошово-речових лотерей;
- 12) плата за гарантії, надані з дотриманням умов, визначених статтею 17 цього Кодексу;
- 13) гранти та дарунки у вартісному обрахунку;
- 14) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок коштів відповідного бюджету;
- 15) податок на прибуток підприємств комунальної власності;
- 16) платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- 17) інші надходження, передбачені законодавством.

Охарактеризувавши доходи місцевих бюджетів, можна перейти до характеристики їх видатків.

Згідно зі статтею 70 Бюджетного кодексу України видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на

конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією програм, перелік яких визначено статтями 88-91 цього ж Кодексу. Вказані видатки, як і доходи, поділяються в залежності від того, враховуються чи не враховуються вони при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

До видатків, які здійснюються з *бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань* та *враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів*, належать видатки на:

- 1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;
- 2) освіти:
  - дошкільну освіту;
  - загальну середню освіту (школи-дитячі садки);
- 3) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти);
- 4) сільські, селищні та міські палаци культури, клуби та бібліотеки;
- 5) місцеву міліцію.

До видатків, які здійснюються з *районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів*, належать видатки на:

- 1) державне управління:
  - а) органи місцевого самоврядування міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення;
  - б) органи місцевого самоврядування районного значення;
- 2) освіти:
  - а) дошкільну освіту (у містах республіканського Автономної Республіки Крим та містах обласного значення);
  - б) загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, у тому числі: школи-дитячі садки (для міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення), спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні (змінні) школи;

г) інші державні освітні програми;

г) вищу освіту (вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, спільній власності територіальних громад, а також вищі навчальні заклади державної та комунальної форм власності) відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів;

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, пологові будинки, станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки, дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти, в тому числі ті, що знаходяться на території сіл, селищ, міст районного значення відповідного району);

б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи по санітарній освіті);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального забезпечення: притулки для неповнолітніх (у разі, якщо не менше 70 відсотків кількості дітей, які перебувають в цих закладах, формується на території відповідного міста чи району), територіальні центри і відділення соціальної допомоги на дому;

б) державні програми соціального захисту: пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

5) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми (театри, бібліотеки, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей);

б) сільські, селищні та міські палаци культури, клуби та бібліотеки;

б) державні програми розвитку фізичної культури і спорту: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо юнацьких спортивних шкіл всіх типів (крім шкіл республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення;

7) місцеву міліцію.

До видатків, які здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) державне управління:

а) представницьку і виконавчу владу Автономної Республіки Крим;

б) обласні ради;

2) освіти:

а) загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування, дитячих будинків, та дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей);

б) заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим і виконують державне замовлення;

в) вищу освіту (вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, спільній власності територіальних громад, а також вищі навчальні заклади державної та комунальної форм власності) відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів;

г) післядипломну освіту (інститути післядипломної освіти вчителів та центри і заходи з підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, постійно діючі курси

(центри) підвищення кваліфікації працівників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що знаходяться у комунальній власності);

г) інші державні освітні програми;

3) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, будинки дитини, станції переливання крові);

в) санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);

г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, інші програми і заходи);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для престарілих і інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри по нарахуванню пенсій; притулки для неповнолітніх;

б) республіканські Автономної Республіки Крим і обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

в) інші державні соціальні програми;

5) культуру і мистецтво:

а) державні культурно-освітні програми (республіканські Автономної Республіки Крим та обласні бібліотеки, музеї та виставки);

б) державні театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, інші заклади та заходи у галузі мистецтва);

в) інші державні культурно-мистецькі програми;

б) фізичну культуру і спорт:

а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, заходи з фізичної культури і спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

б) державні програми з інвалідного спорту і реабілітації (республіканський Автономної Республіки Крим та обласні центри з інвалідного спорту і дитячо-юнацькі спортивні школи інвалідів та спеціалізовані спортивні школи параолімпійського резерву; проведення навчально-тренувальних зборів і змагань з інвалідного спорту республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення);

7) місцеву міліцію.

В свою чергу, до *видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів*, належать видатки на:

1) місцеву пожежну охорону;

2) позашкільну освіту;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення:

а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів;

4) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;

5) культурно-мистецькі програми місцевого значення;

б) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації місцевого значення;

7) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту;

8) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури місцевого значення;

9) транспорт, дорожнє господарство:

а) регулювання цін на послуги метрополітену за рішеннями органів місцевого самоврядування;

б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (в тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажньо-експлуатаційними підрозділами);

в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення;

10) заходи з організації рятування на водах;

11) обслуговування боргу органів місцевого самоврядування;

12) програми природоохоронних заходів місцевого значення;

13) управління комунальним майном;

14) регулювання земельних відносин;

15) інші програми, затверджені відповідною радою згідно із законом.

Розглядаючи структуру доходів та видатків місцевих бюджетів, не можна не звернути уваги на **бюджети розвитку** місцевих бюджетів, якими згідно статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» є *доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази* [9]. Бюджети розвитку місцевих бюджетів є не окремими бюджетами, а складовою спеціального фонду місцевих бюджетів, за якими згідно статті 71 Бюджетного кодексу України закріплені надходження та витрати.

Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

1) кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;

2) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї)

господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

3) кошти від повернення позик, які надавалися з відповідного бюджету до набрання чинності цим Кодексом, та відсотки, сплачені за користування ними;

4) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної ради;

- 5) запозичення, здійснені у порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законами України;
- 6) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

- 1) погашення основної суми боргу відповідно Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування;
- 2) капітальні вкладення;
- 3) внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

Вище було розглянуто структуру місцевих бюджетів їх як нормативних актів, так і фінансово-економічних документів. Проте, крім структури, виключно важливим є і зміст, який полягає в обсязі доходів бюджетів та забезпеченні за їх рахунок бюджетних видатків. Держава та органи місцевого самоврядування прагнуть до збалансованості бюджету в частині їх доходів та витрат. Тобто головним завданням при створенні бюджету є баланс між доходами і витратами, в ідеалі якого вони повинні дорівнювати один одному. Але, на жаль, практика диктує зовсім інше і найчастіше цього балансу досягти не вдається. У цьому випадку утворюються різниці між доходами і видатками, які можуть бути представлені дефіцитом чи профіцитом бюджету.

Дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами. Звичайно, в цьому випадку спостерігається розрив між дохідною та видатковою частинами бюджету, який необхідно покрити за рахунок якихось джерел або погодитись з тим, що певні статті видатків будуть недофінансовані або взагалі не профінансовані. Безперечно, держава не може ставити свої функції в пряму залежність від її доходів і тому з метою покриття дефіциту можуть здійснюватись державні запозичення та збільшуватись державні доходи (в межах існуючих можливостей). Або в крайньому випадку намагатися зменшити витрати, якщо це не наносить значної шкоди виконанню державних функцій. Так, відповідно до статті 14 Бюджетного кодексу України прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету [2].

Оборотна касова готівка – це частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка формується на початок планового бюджетного періоду з метою покриття тимчасових касових розривів. Збереження розміру оборотної касової готівки на кінець бюджетного періоду має бути обов'язковим, а її розмір не може перевищувати 2 відсотків планових видатків загального фонду бюджету.

Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів. Стосовно останнього, то ним є різниця між залишком коштів загального фонду бюджету та оборотною касовою готівкою на кінець бюджетного періоду, яка не підлягає вилученню й використовується на проведення видатків згідно з рішенням відповідної ради.

Більш детально про державні запозичення буде йтися у відповідній главі даного посібника. Слід лише відмітити, що граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи інших територіальних громад, граничний обсяг надання гарантій встановлюється на кожний бюджетний період відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет. При цьому величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 відсотків фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України, інакше це може призвести до дефолту (неплатоспроможності країни за своїми зобов'язаннями).

Профіцит бюджету – це перевищення доходів над його видатками. Профіцит бюджету є безперечно позитивним явищем за виключенням випадку, коли він утворюється в результаті недофінансування певних статей бюджетних видатків, як це було з бюджетом 1999 року. Відповідно до частини 2 статті 14 Бюджетного кодексу України профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки. Проте світова бюджетна практика знає і випадки не планованого профіциту, як це було у США з бюджетами другої половини 90-х років XX століття і профіцит яких був викликаний стрімким зростанням економіки США. Маємо надію, що в майбутньому Україна теж буде мати такі профіцитні бюджети.

Питання для самоконтролю

1. Визначте значення бюджету для держави та місцевого самоврядування.
2. Дайте визначення бюджету з економічної та з юридичної точок зору.
3. Вкажіть особливості бюджету як нормативно-правового акту.
4. Сформулюйте визначення бюджетного права та вкажіть його склад.
5. Дайте характеристику бюджетно-правовим нормам.
6. Назвіть ознаки бюджетного права.
7. Дайте визначення бюджетної системи України та вкажіть складові її структури.
8. Дайте поняття зведеного бюджету держави та адміністративно-територіальних одиниць.
9. Дайте визначення та вкажіть складові бюджетної класифікації.
10. Назвіть та дайте коротку характеристику принципам бюджетної системи.
11. Вкажіть структуру Державного бюджету України як нормативно-правового акту.
12. Дайте характеристику загальному та спеціальному фондам бюджету.
13. Назвіть склад доходів Державного бюджету України.
14. Назвіть склад видатків Державного бюджету України.
15. Дайте поняття таємних видатків Державного бюджету України.
16. Вкажіть особливості формування доходів місцевих бюджетів.
17. Перерахуйте доходи і видатки бюджетів Автономної республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.
18. Перерахуйте доходи і видатки районних, районних у містах бюджетів та бюджетів сіл, селищ, міст (районного і обласного значення).
19. Дайте визначення та вкажіть склад надходжень і витрат бюджетів розвитку.
20. Сформулюйте визначення та вкажіть причини виникнення і джерела фінансування дефіциту бюджету.
21. Сформулюйте визначення та вкажіть причини виникнення і можливі шляхи використання профіциту бюджету.

Глава 6

Бюджетні повноваження держави й органів місцевого самоврядування

6.1. Поняття та зміст бюджетних повноважень держави й органів місцевого самоврядування

Бюджетні повноваження є невід'ємною частиною існування бюджетів та бюджетних відносин. Такі повноваження надаються чинним бюджетним законодавством державі та органам місцевого самоврядування як підтвердження їх прав на розробку проектів бюджетів, розгляд та прийняття бюджетів, їх виконання (формування, розподіл і використання загального та спеціального фондів бюджетів) та підготовку і розгляд звітів щодо їх виконання. Таким чином, бюджетні повноваження виконують роль зв'язку між бюджетними відносинами, в яких приймають участь органи держави та місцевого самоврядування. І разом з цим дані повноваження є ще однією ознакою самостійності і незалежності України як держави та фінансово-економічною гарантією існування органів місцевого самоврядування.

Бюджетні повноваження – це закріплена нормами чинного законодавства сукупність взаємопов'язаних прав і обов'язків органів держави і місцевого самоврядування в сфері державного і місцевих бюджетів. Об'єктивна необхідність наявності бюджетних повноважень у бюджетних відносинах зумовлена тим, що бюджетна система України є сукупністю взаємозв'язаних елементів (державного і ряду місцевих бюджетів), у відносинах між якими слід чітко встановити межі і разом з цим визначити систему і порядок взаємозв'язків (особливо це стосується руху коштів за міжбюджетними трансфертами). В іншому випадку бюджетна система буде розбалансованою і не зможе належним чином виконувати покладені на неї функції.

Бюджетні повноваження можна поділити в залежності від органів, яким вони належать та бюджетів, в розробці, виконанні та обліку і звітності яких вони приймають участь. Крім цього, бюджетні повноваження поділяються в залежності

від стадій бюджетного процесу. Зважаючи на те, що бюджетні повноваження за своєю основною ознакою поділяються на повноваження держави і місцевого самоврядування візьмемо ці дві великі групи повноважень за основу, на якій розглянемо інші види повноважень, базуючись на вищенаведених критеріях їх поділу.

Бюджетні повноваження держави здійснюються її державними органами, які діють у сфері бюджетних відносин. Фактично ці повноваження представляють собою наступні групи:

1) *Повноваження щодо Державного бюджету України*, які здійснюються Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України і іншими спеціалізованими органами, які діють у сфері публічних фінансових відносин. Ці повноваження охоплюють виключно сферу відносин в межах державного бюджету і не стосуються інших бюджетів (більш детально повноваження (в тому числі і бюджетні) вказаних органів розглянуті у Главі 1);

2) *Повноваження щодо місцевих бюджетів*, які здійснюються вищезазначеними державними органами в частині впливу на величину дохідних і видаткових частин цих бюджетів, перш за все через механізми міжбюджетних трансфертів (встановлення обсягів дотацій і субвенцій місцевим бюджетам, визначення переліку податків і зборів, обсяги яких повністю або частково зараховуються до місцевих бюджетів тощо).

3) *Повноваження щодо зведеного бюджету*, які стосуються збирання, розрахунку та аналізу його показників.

Вказані групи повноважень нерозривно пов'язані з бюджетним процесом, в світлі якого кожна із вищеназваних груп включає:

1) *повноваження щодо розробки (складання) проекту Державного бюджету*, які здійснюються Міністерством фінансів України та іншими міністерствами і відомствами під керівництвом Кабінету Міністрів України та *проектів місцевих бюджетів* через механізм прийняття місцевих бюджетів на основі державного, а також зведеного бюджету, державні повноваження щодо формування показників якого покладаються на Міністерство фінансів України;

2) *повноваження щодо розгляду і затвердження бюджетів*, крім місцевих, повноваження щодо розгляду і затвердження яких мають відповідні місцеві ради (при цьому враховуючи норми і показники Державного бюджету України);

3) *повноваження щодо виконання бюджетів* (виконання запланованих показників по доходах і видатках та обсягам запозичень і обслуговування боргу), крім загальнодержавного, який представляє собою лише сукупність фінансово-аналітичних показників та частково місцевих бюджетів, що пов'язано із включенням до них частини державних доходів чи, навпаки, отримання від них частини доходів, що перевищує встановлені мінімальні нормативи;

4) *повноваження щодо підготовки і розгляду звіту про виконання бюджету та ведення бухгалтерського обліку*, які безпосередньо стосуються Державного бюджету України, а також можуть частково стосуватись державних органів, перш за все місцевих державних адміністрацій, які є виконавчими органами обласних та районних рад.

Стосовно органів, які приймають участь у бюджетному процесі, то їх правовий статус, в тому числі бюджетні повноваження, детально розглядалися нами у Главах 4 та 5 і знову повертатись до їх розгляду немає жодного сенсу. Слід лише вказати, що повноваження даних органів можуть бути комплексними (з приводу доходів, видатків, запозичень, фінансування, кредитування, контролю тощо), а також предметними (окремо з приводу доходів чи видатків або того і іншого одночасно, але не охоплюють весь спектр бюджетних відносин).

Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування належать відповідним радам та їх виконавчим органам (виконавчим комітетам сільських, селищних і міських рад та обласним і районним державним адміністраціям). Ці повноваження представляють собою аналогічні попереднім групи, але з певними особливостями:

1) *Повноваження щодо місцевих бюджетів*, які полягають у розробці, розгляді, затвердженні, виконанні та обліку і звітності, при цьому повної самостійності ради не мають, так як повинні підпорядковуватись показникам, зазначеним у державному бюджеті та взаємодіяти з органами державної влади на всьому перерізі бюджетного процесу.

2) *Повноваження щодо Державного бюджету України*, які полягають у забезпеченні надходжень з території місцевого самоврядування загальнодержавних податків і зборів та отримання частини від них до місцевих бюджетів, отримання державних дотацій та субвенцій, виконання делегованих повноважень органів державної влади за рахунок коштів Державного бюджету України, прийняття участі у бюджетному процесі тощо.

3) *Повноваження щодо зведеного бюджету*, які стосуються збирання, розрахунку та аналізу його показників в межах відповідних бюджетів місцевого самоврядування.

Повноваження окремих органів місцевого самоврядування в сфері фінансових відносин, в тому числі і в частині бюджетів вже були розглянуті вище (див. Главу 1) і тому їх повторний розгляд недоречний. Потрібно лише вказати, що фактично органи місцевого самоврядування виконують як власні, так і делеговані бюджетні повноваження в частині, що не заборонена чинним законодавством.

6.2. Міжбюджетні відносини

У попередньому параграфі вказувалось, що органи держави та органи місцевого самоврядування мають бюджетні повноваження. Наявний стан бюджетних повноважень зумовлений формою державного устрою самої української держави, структурою її фінансової, в тому числі і бюджетної системи. В зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба врегулювати відносини, які виникають між бюджетами шляхом створення системи міжбюджетних відносин, яка органічно влітається в бюджетну систему України.

Міжбюджетні відносини — це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України. Згідно частини 2 статті 81 Бюджетного кодексу України, **метою регулювання міжбюджетних відносин** є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними

ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень. В основу регулювання міжбюджетних відносин покладено конституційну норму про побудову бюджетної системи України на засадах справедливості і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (стаття 95 Конституції України) [1]. Зважаючи на це система міжбюджетних відносин в першу чергу намагається забезпечити оптимальний розподіл наявних у державі фінансових ресурсів між державним та місцевими бюджетами.

Зважаючи на те, що бюджетні повноваження мають бути підкріплені відповідними фінансовими ресурсами, Бюджетний кодекс України фактично зводить регулювання міжбюджетних відносин до регулювання відносин між бюджетами з приводу видатків, що з економічної точки зору є повністю вірним та виправданим підходом. Звичайно, виникає закономірне питання, що стосується регулювання доходів. І дійсно, доходи в міжбюджетних відносинах фактично присутні, але займають другорядне місце, безпосередньо прив'язуючись до видатків.

Видатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів, поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню (здійснюються за рахунок Державного бюджету України);

2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності (здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі міжбюджетних трансфертів);

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України (здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі міжбюджетних трансфертів).

Слід відмітити, що згідно статті 84 Бюджетного кодексу України здійснення першої групи видатків покладається на органи державної влади в межах їх компетенції, а видатки другої і третьої груп покладаються на Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міських, селищних, сільських голів (якщо відповідні виконавчі органи не створені). Крім цього, держава може передати Раді міністрів Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з Державного бюджету України.

У свою чергу Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міські, селищні, сільські голови (якщо відповідні виконавчі органи не створені) зобов'язані забезпечити здійснення видатків з відповідних місцевих бюджетів з додержанням розподілу цих видатків між бюджетами. При цьому забороняється планувати та здійснювати видатки, не віднесені до місцевих бюджетів цим Кодексом, а також здійснювати впродовж бюджетного періоду видатки на фінансування бюджетних установ одночасно з різних бюджетів, за винятком державних професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів державної форми власності (фінансування зазначених навчальних закладів за рахунок коштів місцевих бюджетів може здійснюватися виключно у разі перевиконання доходної частини загального фонду відповідного бюджету).

Для здійснення видатків з місцевих бюджетів за умови вищенаведеної заборони одночасного фінансування з різних бюджетів бюджетних установ виникає потреба у розмежуванні видатків між місцевими бюджетами. Таке розмежування здійснюється відповідно до статті 86 Бюджетного кодексу України, згідно якої розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача [2]. За цими критеріями види видатків поділяються на такі групи:

1) *перша група* – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів (здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань і бюджетів міст Києва і Севастополя);

2) *друга група* – видатки на фінансування бюджетних установ та закладів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України (здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів і бюджетів міст Києва і Севастополя);

3) *третья група* — видатки на фінансування бюджетних установ та закладів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах [2].

Таким чином, з'ясувавши загальну структуру розмежування видатків, можна було б перейти безпосередньо до видатків, які здійснюються з Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Проте дані видатки були детально розглянуті у попередній главі при розгляді питання структури державного та місцевих бюджетів, тому зараз обмежимося лише вказівкою на те, що кожна з вищенаведених груп видатків в свою чергу поділяється на окремі видатки, які передбачаються окремо у Законі про Державний бюджет України. Разом з цим потрібно вказати, що Бюджетним кодексом України передбачена можливість передачі видатків на виконання власних повноважень між місцевими бюджетами та виконання делегованих державних повноважень. Відповідно до статті 92 Бюджетного кодексу передбачено наступне:

1) територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах кошти відповідних бюджетів для виконання власних повноважень;

2) міські (міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) ради та районні ради можуть передати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень Верховній Раді Автономної Республіки Крим чи обласній раді з передачею відповідних коштів до бюджету Автономної Республіки Крим чи до обласного бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту.

3) сільські, селищні та міські (міст районного значення) ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень районній раді чи раді іншої територіальної громади з передачею коштів до відповідного бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту [2].

При цьому передача видатків здійснюється за спільним рішенням відповідних рад на договірних засадах, а всі угоди про передачу видатків укладаються до 1 серпня року, що передує плановому. Стаття 93 Бюджетного кодексу України врегульовує порядок здійснення видатків на виконання делегованих державних повноважень. Згідно неї встановлено, що міські (міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) ради можуть передати частину видатків на виконання делегованих державних повноважень районній раді з відповідними коштами районному бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту. А районні ради можуть передавати частину видатків на виконання делегованих державних повноважень міській раді (міста республіканського Автономної Республіки Крим та міста обласного значення) з відповідними коштами міському бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту. Ця передача здійснюється на підставі спільних рішень відповідних рад і укладення договору [2].

В свою чергу передача прав на здійснення видатків на виконання делегованих державних повноважень до бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань може здійснюватися за рішеннями районної або міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим чи міст обласного значення) ради з відповідними коштами у вигляді міжбюджетного трансферту. При цьому, якщо на території міста (республіканського Автономної Республіки Крим чи міста обласного значення) чи району недостатньо бюджетних установ, які забезпечують надання послуг, в обсязі, визначеному фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, обрахований обсяг видатків на фінансування цих послуг враховується при визначенні міжбюджетного трансферту бюджету, з якого утримуються бюджетні установи, що надають ці послуги. А всі угоди про передачу видатків на виконання делегованих державних повноважень укладаються до 1 серпня року, що передує плановому.

Як впливає із вищезазначеного, однією із невід'ємних і вкрай важливих складових міжбюджетних відносин є **міжбюджетний трансферт**, який представляє собою кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Видами міжбюджетних трансфертів є:

- 1) *дотація вирівнювання* – це міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує;
- 2) *субвенція* – це міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції;
- 3) *кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;*
- 4) *інші дотації.*

У *Державному бюджеті України* можуть передбачатися такі **міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам**:

- 1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;
- 2) субвенція на здійснення програм соціального захисту;
- 3) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- 4) субвенція на виконання інвестиційних проектів;
- 5) інші субвенції.

Дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим та обласним бюджетам визначається як перевищення обсягу видатків цих бюджетів, і який обраховано із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів над прогнозними показниками доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, призначених для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад.

Дотація вирівнювання бюджетам міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного значення і районним бюджетам визначається як перевищення обсягу їх бюджетних видатків і який обраховано із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів:

1) над кошиком доходів бюджетів місцевого самоврядування – для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

2) над доходами районних бюджетів призначених для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад.

Слід відмітити, що дотації вирівнювання не мають цільового характеру, а застосовуються лише для покриття розриву між доходами та видатками бюджету.

Субвенція на здійснення програм соціального захисту передбачає фінансування за рахунок субвенцій з Державного бюджету фінансування державних програм соціального захисту (пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян)

Субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою. Ця субвенція передбачає надання державою податкових пільг, що зменшують доходи бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень. Вона має супроводжуватися внесенням змін до закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період, що передбачають надання субвенції на компенсацію відповідних втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування.

Субвенція на виконання інвестиційних проектів передбачає надання з Державного бюджету України відповідної субвенції бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя з їх подальшим перерозподілом для бюджетів місцевого самоврядування. Особливістю даної субвенції є те, що вона надається на засадах конкурентності між бюджетами

місцевого самоврядування та передбачає фінансову участь бюджету отримувача субвенції у здійсненні програми чи проекту. При цьому органи місцевого самоврядування, у яких середньорічний фактичний обсяг видатків на утримання бюджетних установ за три останні бюджетні періоди менший за обсяг, визначений згідно з фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, мають пріоритетне право на отримання субвенції на виконання інвестиційних проектів.

Інші субвенції надаються у порядку передбаченому Державним бюджетом України. Так, зокрема, пунктами 52 і 57 статті 40 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» передбачено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи з енергозбереження, у тому числі оснащення інженерних вводів багатоквартирних житлових будинків засобами обліку споживання води і теплової енергії, ремонт і реконструкцію теплових мереж та котелень, будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів та субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на розвиток соціально-економічної сфери міста Севастополь та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [8].

Місцеві бюджети теж мають право на *міжбюджетні трансферти*. Відповідно до статті 101 Бюджетного кодексу України міські (міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, а також кошти, що передаються з цих бюджетів. Крім цього, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі *види міжбюджетних трансфертів*:

- 1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;
- 2) субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- 3) субвенції на виконання інвестиційних проектів;
- 4) інші субвенції [2].

Субвенція на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування надається з одного місцевого бюджету іншому для компенсації цих видатків. При цьому умови утримання об'єктів спільного користування чи ліквідації негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування та надання субвенції визначаються на договірних засадах між надавачем субвенції та її отримувачем.

Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад можуть передбачатися в складі їх бюджетів у разі, якщо інший орган державної влади чи місцевого самоврядування може виконати цю функцію ефективніше. Умови та порядок надання субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад визначаються відповідною угодою сторін.

Субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються з одного місцевого бюджету іншому на підставі договору між надавачем субвенції та її отримувачем. Вищевикладене може навести на думку, що міжбюджетні трансферти проводяться по вертикалі – від державного бюджету до місцевих бюджетів через відповідний ланцюжок цих місцевих бюджетів. Проте таке уявлення є невірним, так як міжбюджетні трансферти можуть мати і зворотній напрямок – від місцевих бюджетів (по ланцюжку) до державного.

Так, статтею 100 Бюджетного кодексу України передбачено кошти, які передаються від місцевих до державного бюджету. Згідно неї, якщо прогнозні показники доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, міських (міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) бюджетів, перевищують розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, обрахований із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, для такого бюджету встановлюється обсяг коштів, що підлягають передачі до Державного бюджету України. При цьому коефіцієнт вирівнювання, який застосовується до обчисленого за формулою обсягу коштів, що підлягають передачі до Державного бюджету України, визначається в межах від 0,60 до одиниці.

Розглянувши види та сутність міжбюджетних трансфертів, слід звернути увагу і на порядок їх надання та розрахунку.

Порядок надання міжбюджетних трансфертів передбачає, що дотація вирівнювання та субвенції з Державного бюджету України місцевим бюджетам перераховуються з рахунків Державного бюджету України органами Державного казначейства України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва і Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення і районним бюджетам. А зворотній процес перерахування коштів, що передаються до Державного бюджету України з бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів міст Києва і Севастополя, бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, районних і обласних бюджетів, забезпечується відповідними органами Державного казначейства України.

При цьому порядок перерахування дотації вирівнювання та субвенцій з Державного бюджету України місцевим бюджетам, коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються Кабінетом Міністрів України і повинні забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів

Розрахунок обсягу міжбюджетних трансфертів проводиться відповідно до формули, яка затверджується Кабінетом Міністрів України і повинна враховувати:

1) *фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них;*

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості – це гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів

Коригуючі коефіцієнти – це коефіцієнти, які враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від:

- а) кількості населення та споживачів соціальних послуг;
- б) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

2) *кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг* (передбачає розрахунок навантаження соціальних витрат на одного мешканця);

3) *індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району* – це коефіцієнт, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці у порівнянні з аналогічним середнім показником по Україні у розрахунку на одного мешканця. Індеси відносної податкоспроможності відповідних бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж раз на три роки;

4) *прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, і прогноз доходів, для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад районних бюджетів;*

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – це податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. Обсяг кошика доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди.

5) *коефіцієнт вирівнювання* – це коефіцієнт, який застосовується до обчисленого за формулою обсягу дотації вирівнювання і визначається в межах від 0,60 до одиниці. При цьому загальний обсяг коштів, на який зменшується сума дотацій вирівнювання, є тотожним загальному обсягу коштів, на який зменшується сума коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів у разі застосування коефіцієнту вирівнювання.

У разі внесення змін до *формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів* на плановий бюджетний період проект таких змін та аналітичні розрахунки і порівняльні таблиці щодо впливу запропонованих змін подаються разом з проектом закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення та загальну характеристику бюджетним повноваженням.
2. Вкажіть групи бюджетних повноважень держави.
3. Наведіть класифікацію бюджетних повноважень органів місцевого самоврядування.
4. Сформулюйте визначення міжбюджетних відносин та вкажіть їх сутність.
5. Вкажіть склад видатків на здійснення повноважень.
6. Охарактеризуйте групи видатків, які застосовуються для розмежування видів видатків між місцевими бюджетами.
7. Дайте визначення міжбюджетному трансферту та вкажіть його види і дайте їм коротку характеристику.
8. Вкажіть порядок надання міжбюджетних трансфертів.
9. Дайте характеристику розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів.

Глава 7

Бюджетний процес

7.1. Поняття та зміст бюджетного процесу

Бюджетний процес можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні, яке закріплено і в чинному законодавстві, **бюджетний процес** – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України. А у вузькому значенні **бюджетний процес** – це процес розробки, складання і прийняття Закону про Державний бюджет України та рішень про місцеві бюджети. Звичайно, розгляд бюджетного процесу у його вузькому значенні фактично призведе до розгляду законотворчої процедури без врахування важливих норм по виконанню та обліку і звітності. Тому, розглядаючи бюджетний процес, слід підходити до його розгляду у широкому його значенні.

Головне завдання бюджетного процесу полягає в досягненні балансу доходів і видатків як між бюджетами, так і в кожному окремому бюджеті та оптимальному співвідношенні зростання економіки із забезпеченням добробуту населення (перш за все дотриманням соціальних стандартів) з одного боку, а з іншого - прийняття норм, які б безпосередньо врегульовували процедури бюджетних відносин і забезпечували ефективність і несуперечливість бюджетного процесу.

Бюджетний, як і будь-який інший, процес складається із стадій (етапів), які необхідно пройти для того, щоб досягти результату, в нашому випадку – виконання бюджету. Щодо до визначення стадій бюджетного процесу є чотири підходи.

Перший підхід є законотворчим, тобто в його основі лежать процеси законотворення, які перш за все базуються на Конституції України та нормах Регламенту Верховної Ради України.

Відповідно до *другого підходу*, згідно глави 26 Регламенту Верховної Ради України, стадіями бюджетного процесу є:

- 1) схвалення основних напрямків бюджетної політики;

- 2) підготовка до розгляду проекту закону про Державний бюджет України;
- 3) представлення проекту закону про Державний бюджет України Верховній Раді України;
- 4) процедура розгляду проекту закону про Державний бюджет України, яка включає:
  - а) перше читання;
  - б) друге читання;
  - в) третє читання;
- 5) внесення змін до закону про Державний бюджет України;
- 6) контроль за виконанням Державного бюджету України;
- 7) затвердження річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Безперечно, вищенаведена процедура враховує лише законотворчі моменти бюджетного процесу, практично випускаючи зі своєї уваги процедуру виконання бюджету і тому з практичної точки зору за основу при розгляді бюджетного процесу взята бути не може.

Третій підхід є науковим і представляє собою підхід юридичної і, зокрема, науки фінансового права до бюджетного процесу. За цим підходом стадіями бюджетного процесу є:

- 1) розробка та складання проекту бюджету;
- 2) розгляд проекту бюджету;
- 3) затвердження проекту бюджету;
- 4) виконання бюджету;
- 5) складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

Слід відмітити, що аналогічні вищенаведеним стадії містилися у такому, що вже втратив чинність Законі України «Про бюджетну систему в Україні» (стаття 5 Закону) і на наш погляд є більш зрозумілими та органічно вплітаються в бюджетний процес.

Четвертий підхід - це нормативний підхід бюджетного законодавства. Так, статтею 19 Бюджетного кодексу України передбачені наступні стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття бюджету України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

При цьому на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Бюджетний процес ґрунтується на принципах, єдиних для всієї бюджетної системи України, які були наведені вище. Так, можна виокремити такі принципи бюджетного процесу:

Принцип справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами, який прямо передбачений Конституцією України;

Принцип врахування загальнодержавних інтересів, який означає необхідність враховувати при розробці і затвердженні бюджету та його виконанні інтереси всієї держави;

Принцип врахування інтересів територіальних громад, який означає вимогу враховувати потреби територіальних громад при складанні бюджетів, у тому числі і шляхом надання дотацій і субвенцій з державного та місцевих бюджетів;

Принцип збалансованості, який означає досягнення балансу між доходами і видатками бюджетів та у відносинах між бюджетами, найчастіше через надання міжбюджетних трансфертів;

Принцип єдності бюджету, який означає існування єдиного підходу до доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи та до її правового регулювання, системи показників, документації і застосування бюджетної політики при формуванні, розподілі і використанні фінансових ресурсів бюджету.

Принцип повноти, який полягає у відображенні всіх бюджетних показників, в тому числі доходів, видатків, запозичень та сум боргу.

Принцип достовірності, який означає формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів та відображення у звіті про

виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків;

Принцип гласності, який забезпечує доступ громадськості до інформації про бюджетні показники і звітів про їх виконання;

Принцип наочності, означає відображення показників бюджетів у взаємозв'язку з загальноекономічними показниками в Україні та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Принцип самостійності, який означає наявність власних джерел доходів у бюджетів всіх рівнів і повноважень по визначенню напрямів їх використання відповідно до чинного законодавства України.

Не можна обійти увагою і питання циклічності в бюджетному процесі. Циклічність бюджетного процесу пояснюється необхідністю повторення бюджетного процесу кожного року у зв'язку з тим, що бюджет представляє собою основний законодавчо закріплений фінансовий план країни на рік і наступного року має бути знову повторений. Циклічність бюджетного процесу зумовлюється наявністю **бюджетного циклу** – *повторюваного процесу розробки проекту бюджету, його розгляду, прийняття, виконання та звітності за результатами виконання бюджету, який охоплює проміжок часу від моменту прийняття рішення про складання проекту бюджету до звітності за результатами його виконання*. Як зазначає Орлюк О.П., бюджетний цикл виходить за межі бюджетного періоду (одного календарного року) і може розтягтися на термін більше двох років [11, с. 176], зважаючи на те, що стадія складання проекту бюджету має починатися задовго до початку бюджетного року, так як статтею 96 Конституції України передбачено подання вже розробленого Кабінетом Міністрів України проекту Державного бюджету України до 15 вересня кожного року на наступний рік, а стадія звіту за результатами виконання бюджету може бути реалізована лише після виконання бюджету, тобто за результатами бюджетного року.

Насамкінець слід вказати, що бюджетний процес втілює у собі реалізацію норм бюджетного права на практиці у відповідності до вимог чинного законодавства та порядку їх реалізації. У зв'язку з чим в ході бюджетного процесу реалізуються як

норми, що регулюють бюджетну систему, бюджетні повноваження і міжбюджетні відносини, так і процесуальні норми, які покликані врегульовувати і регламентувати застосування вищеназваних норм.

7.2. Складання проекту бюджету

Бюджет держави, як і бюджети місцевого самоврядування, не можуть бути розглянуті і затверджені до того моменту, поки не буде розроблено (складено) проекту бюджету. Етап складання проекту закону чи рішення, в тому числі і проекту бюджету, є загальновизнаною та необхідною стадією законотворчого процесу. Проте стосовно проекту бюджету ця стадія бюджетного процесу набуває виключної ваги, що пов'язано із великим обсягом інформації, яка в ньому міститься та з врахуванням величезної кількості економічних показників, проведенням складних математичних розрахунків та великою аналітичною роботою, що здійснюється практично всіма органами державної влади і місцевого самоврядування під керівництвом Кабінету Міністрів України.

Розглядаючи складання проекту бюджету, слід розрізняти складання проекту Державного бюджету України та складання проектів місцевих бюджетів, в тому числі бюджетів місцевого самоврядування. Це зумовлено ієрархічністю бюджетної системи України та прямим приписом бюджетного законодавства про прийняття проектів місцевих бюджетів вже після прийняття Державного бюджету України і на його основі.

Відповідно до статей 96 і 116 Конституції України та статті 32 Бюджетного кодексу України *розробка проекту закону про Державний бюджет України* покладена на Кабінет Міністрів України [1]. В свою чергу складання проекту Державного бюджету України віднесено до обов'язків Міністерства фінансів України. Міністр фінансів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення пропозицій проекту Державного бюджету України. Також він на підставі основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на

наступний бюджетний період та аналізу виконання бюджету у поточному бюджетному періоді визначає загальний рівень доходів та видатків бюджету і дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України.

Важливим елементом процесу складання проекту Державного бюджету України є визначення Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період, з якими до 1 червня або першого наступного за цією датою дня виступає на пленарних слуханнях у Верховні Ваді України Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України. Передбачено, що Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період не пізніше, ніж за чотири робочих дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Статтею 33 Бюджетного кодексу України передбачено, що проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо:

- 1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;
- 2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;
- 3) граничного обсягу державного боргу та його структури;
- 4) обґрунтувань і розрахунків питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;
- 5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;
- 6) взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді;
- 7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;
- 8) переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;

9) захищених статей видатків бюджету;

10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди;

11) встановлення розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період [2].

При цьому відповідно до статті 147 Регламенту Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період розробляє Кабінет Міністрів України з урахуванням основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, прогнозованого рівня безробіття [10]. Потрібно відмітити, що проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період розглядається разом із проектами *основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період* та *кошторису доходів та видатків Національного банку України на наступний бюджетний період*, які подаються Національним банком України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України до 1 квітня року, що передує плановому. Це пов'язано із об'єктивною економічною залежністю грошово-кредитної системи України та ресурсів Національного банку України від бюджетної політики держави та зворотній їх вплив на бюджетну систему України та на фінансову систему держави і її економіку в цілому.

Розгляд Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період проходить наступну процедуру:

1) подання проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

2) розробка пропозицій народними депутатами і комітетами і надсилання їх до Комітету ВРУ з питань бюджету не пізніше ніж за три дні до розгляду питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період Верховною Радою.

3) безпосередньо парламентські слухання у Верховній Раді України (доповідь з приводу Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та її обговорення);

4) підготовка Комітетом ВРУ з питань бюджету узагальнених пропозицій, що надійшли, і підготовка проекту постанови Верховної Ради про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

5) прийняття Верховною Радою України постанови про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період не пізніше 1 червня року, що передує плановому, або першого наступного за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради (постанова може містити пропозиції Верховної Ради України до проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період в межах передбаченого змісту Основних напрямів бюджетної політики, в тому числі і відповідні доручення Кабінету Міністрів України).

Так, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики на 2007 рік» Кабінету міністрів України було доручено підготувати і подати проект Державного бюджету України на 2007 рік і разом з цим йому було дано вказівку врахувати 21 пропозицію та виконати 30 доручень [12]. Схвалення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період є підставою для початку активної фази роботи Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України по складанню проекту Державного бюджету України.

Для складання проекту Державного бюджету України Міністерству фінансів України необхідно отримати інформацію від учасників бюджетного процесу про обсяги запланованих доходів і видатків бюджету, а також обсяг дефіциту бюджету і можливі джерела його покриття. Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями, якими визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються *розпорядникам бюджетних коштів*. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на *головних*

розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня. Головними розпорядниками бюджетних коштів за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, можуть бути виключно:

1) органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади;

2) Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди;

3) установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності;

4) Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України в особі їх керівників.

Для підготовки пропозицій до проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів. Такі інструкції можуть запроваджувати організаційні, фінансові та інші обмеження, яких зобов'язані дотримуватися усі розпорядники бюджетних коштів у процесі підготовки бюджетних запитів.

Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів України в терміни та порядку, встановлені Міністерством фінансів України. При цьому вони несуть відповідальність за своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів України бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту Державного бюджету України згідно з вимогами Міністерства фінансів України. За результатами аналізу бюджетних запитів з урахуванням реальних показників прогнозованих доходів *Міністерство фінансів України складає проект Державного бюджету України.*

Потрібно вказати, що аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів стосовно його відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів проводить Міністерство фінансів України на будь-якому етапі складання і розгляду проекту Державного бюджету України. І на основі результату такого аналізу Міністр фінансів України приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України. Також Міністерство фінансів України в період підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України розглядає та вживає заходів щодо усунення розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів. У разі, коли узгодження не досягнуто, Міністерство фінансів України додає свій висновок з неузгоджених питань до зазначених пропозицій, які подаються Кабінету Міністрів України.

Після складання проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів України подає його для розгляду Кабінету Міністрів України, а також вносить пропозиції щодо термінів і порядку розгляду цього проекту в Кабінеті Міністрів України. За результатами розгляду проекту Закону України про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України приймає одне із двох рішень: 1) повертає проект до Міністерства фінансів України на доопрацювання; 2) приймає постанову про схвалення проекту Державного бюджету України.

Необхідно звернути увагу на те, що при розгляді проекту Державного бюджету України Кабінет Міністрів України повинен враховувати доручення та пропозиції, надані йому у відповідності до Основних напрямів бюджетної політики. Окрім того він обмежений часовими межами – має подати проект закону про Державний бюджет України разом із відповідними матеріалами до Верховної Ради України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому.

Законом України про Державний бюджет України визначаються:

- 1) загальна сума доходів і загальна сума видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні);
- 2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді і державного боргу на кінець наступного

бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій, а також обсягу цих гарантій;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

6) розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України;

7) розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період;

8) рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період;

9) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

З приводу матеріалів, які подаються разом із проектом Державного бюджету України, то відповідно до статті 38 Бюджетного кодексу України ними є:

1) пояснювальна записка до проекту закону про Державний бюджет України, яка повинна містити:

а) інформацію про економічне становище держави та основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені в основу проекту Державного бюджету України;

б) оцінку надходжень доходів та інших коштів (позик), що пропонуються для забезпечення фінансовими ресурсами витрат бюджету;

в) пояснення до основних положень проекту Державного бюджету України та проекту закону про Державний бюджет України, включаючи аналіз пропонованих обсягів видатків на виконання функцій, програм у розрізі територій. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди в розрізі класифікації видатків бюджету;

г) інформацію щодо врахування Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозицій Верховної Ради України до них;

г) аналітичні дані, розрахунки з обґрунтуваннями особливостей міжбюджетних взаємовідносин, а саме:

- детальні розрахунки прогностичного загального обсягу доходів та видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами, за видами доходів та за функціями;

- базові показники та результати обрахунку індексів відносної податкоспроможності в розрізі місцевих бюджетів;
  - детальний розрахунок розміру фінансового нормативу бюджетної забезпеченості по функціях та видах місцевих бюджетів;
  - детальний розрахунок коригуючих коефіцієнтів та коефіцієнту вирівнювання;
  - розрахунки обсягів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам за видами пільг і допомог та детальними фінансовими та кількісними показниками;
- д) інформацію щодо обсягів державного боргу, в тому числі за типом боргового зобов'язання, графіка його погашення, обсягів та умов запозичень;
- е) прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди;
- 2) прогнозні показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України;
- 3) перелік пільг по податках, зборах (інших обов'язкових платежах) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання;
- 4) показники видатків Державного бюджету України, необхідних на наступні бюджетні періоди для завершення програм, що враховані в проекті Державного бюджету України, за умови реалізації цих програм протягом більш як одного бюджетного періоду;
- 5) зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на обслуговування державного боргу;
- 6) перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України;
- 7) доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточному бюджетному періоді;
- 8) проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які створюються за рахунок податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до закону;

9) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України (подаються до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету);

10) інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Кабінет Міністрів України [2].

Складання проектів місцевих бюджетів має подібний до вищенаведеного порядок. Проте головною особливістю є те, що проекти місцевих бюджетів складаються вже на підставі схваленого Кабінетом Міністрів України проекту Закону про Державний бюджет України, і тому їх показники мають бути узгодженими з показниками Державного бюджету та враховувати обсяги міжбюджетних трансфертів. Складання проекту місцевого бюджету можна розділити на дві частини: 1) *підготовчу частину*, в ході якої розробляються планові показники місцевих бюджетів та формуються бюджетні запити; 2) *розробка проекту бюджету*, в ході якої безпосередньо на основі визначених в першій частині показників розробляється проект місцевого бюджету.

Підготовча частина починається з того, що відповідно до статті 75 Бюджетного кодексу України Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний період. При цьому Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад зобов'язані надавати необхідну інформацію: а) Міністерству фінансів України – для проведення розрахунків обсягів міжбюджетних трансфертів та інших показників; б) Верховній Раді України – для перевірки достовірності цих розрахунків.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад, районні державні адміністрації в містах Києві та Севастополі подають відповідно районним чи міським фінансовим органам пропозиції щодо показників проектів відповідних бюджетів. Місцеві фінансові органи розробляють і доводять до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів, згідно з типовою формою бюджетних запитів, визначеною Міністерством фінансів України, та з урахуванням особливостей складання проектів місцевих

бюджетів. В свою чергу головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання місцевим фінансовим органам в терміни та порядку, встановлені цими органами. При цьому вони несуть відповідальність за своєчасність, достовірність та зміст поданих місцевим фінансовим органам бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту місцевого бюджету згідно з вимогами місцевих фінансових органів.

Безпосередньо *розробка проекту місцевого бюджету* починається після схвалення Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України, за результатами якого Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад розрахунки прогнозних обсягів міжбюджетних трансфертів, методику їх визначення та інші показники, необхідні для складання проектів місцевих бюджетів, а також пропозиції щодо форми проекту рішення про місцевий бюджет (типова форма рішення). Після цього у тижневий термін з часу ухвалення закону про Державний бюджет України в другому читанні Кабінет Міністрів України доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад положення та показники міжбюджетних відносин (обсяги міжбюджетних трансфертів для відповідних бюджетів і текстові статті, що визначають особливості міжбюджетних відносин на наступний бюджетний період), які були проголосовані Верховною Радою України при прийнятті проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні. І вже на підставі всієї вище перерахованої інформації Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад готують проекти рішень про відповідні місцеві бюджети.

Проект рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради схвалюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної ради (стаття 76 Бюджетного кодексу України) [2]. При цьому разом з ним необхідно подавати:

- 1) пояснювальну записку до проекту рішення, яка повинна містити:

а) інформацію про соціально-економічний стан відповідної адміністративно-територіальної одиниці і прогноз її розвитку на наступний бюджетний період, які покладено в основу проекту місцевого бюджету;

б) оцінку надходжень доходів з урахуванням втрат доходів у результаті наданих відповідною радою податкових пільг;

в) пояснення до основних положень проекту рішення про місцевий бюджет, включаючи аналіз пропонованих обсягів видатків щодо функцій та програм. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди в розрізі класифікації видатків бюджету;

г) обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин (для районних, міських з районним поділом, міських, що об'єднують бюджети села, селища, міста районного значення) та надання субвенцій на виконання інвестиційних проектів (для бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів міст Києва та Севастополя, обласних бюджетів);

г) інформацію щодо погашення боргу Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, обсягів та умов запозичень;

2) прогноз показників відповідного бюджету за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди;

3) проект показників зведеного бюджету району, міста з районним поділом, міста, що об'єднує бюджети села, селища, міста районного значення;

4) показники видатків, необхідні на наступні бюджетні періоди для завершення проектів, що враховані в бюджеті, за умови, якщо реалізація проекту триває більше одного бюджетного періоду;

5) перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період та на наступні три бюджетні періоди;

б) інформацію про хід виконання відповідного бюджету у поточному бюджетному періоді;

7) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту відповідного бюджету (подаються до бюджетної комісії відповідної ради);

8) інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація чи виконавчий орган відповідної ради [2].

В свою чергу, рішенням про місцевий бюджет визначаються:

1) загальна сума доходів і видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди), а також з розподілом видатків на поточні і капітальні;

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) місцевого бюджету в наступному бюджетному періоді і боргу Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування на кінець наступного бюджетного періоду; повноваження щодо надання гарантій Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, а також розміри цих гарантій з урахуванням положень статті 17 цього Кодексу;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

6) розмір оборотної касової готівки місцевого бюджету;

7) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету, в тому числі перелік захищених статей місцевого бюджету [2].

Потрібно також відмітити, що місцеві фінансові органи на будь-якому етапі складання і розгляду проектів місцевих бюджетів проводять аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, стосовно його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості та ефективності використання бюджетних коштів. І вже на основі результатів аналізу керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд відповідно Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад.

Таким чином, можна зробити висновок, що процедури складання проекту державного та місцевих бюджетів мають багато подібного, а ключовою відмінністю між ними є сам принцип побудови бюджетної системи, відповідного до якого нижчестоящі бюджети залежні від вищестоящих, у зв'язку з чим їх розробка

основується на факті прийняття Державного бюджету України і вищестоящих місцевих бюджетів та на затверджених ними бюджетних показниках, в тому числі міжбюджетних трансфертів.

7.3. Розгляд та прийняття бюджету

Стадія розгляду та прийняття з огляду на законотворчу процедуру має бути розділена на розгляд проекту бюджету та його прийняття. Також в межах даної стадії, слід виділити розгляд і прийняття проекту закону про Державний бюджет України та розгляд і прийняття рішень про місцеві бюджети.

Розгляд і прийняття Державного бюджету України регулюється Бюджетним кодексом України та Регламентом Верховної Ради України. *Розгляду проекту закону про Державний бюджет України* передуює його подання до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України не пізніше 15 вересня року, який передуює бюджетному. При цьому разом з проектом подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

До етапів розгляду Державного бюджету України входять:

- 1) представлення проекту бюджету;
- 2) підготовка до розгляду та розгляд бюджету у першому читанні;
- 3) підготовка до розгляду та розгляд бюджету у другому читанні;
- 4) розгляд бюджету у третьому читанні.

Представлення проекту бюджету відповідно до статті 39 Бюджетного кодексу України передбачає, що не пізніше ніж через п'ять днів після подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради України Міністр фінансів України представляє його на пленарному засіданні Верховної Ради України. В свою чергу Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету (бюджетного комітету) доповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам цього Кодексу, Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період [2]. Поданий Кабінетом Міністрів України проект закону про Державний

бюджет України на наступний рік надається народним депутатам для ознайомлення не пізніше як за чотири дні до його представлення у Верховній Раді.

За результатами обговорення проекту закону про Державний бюджет України Верховна Рада України може прийняти одне з наступних рішень: 1) про прийняття його до розгляду; 2) рішення про його відхилення.

Рішення про прийняття проекту бюджету до розгляду має наслідком проходження бюджетом всіх етапів розгляду, зазначених вище, і при позитивному рішенні його подальше затвердження у вигляді закону Верховною Радою України.

Рішення про його відхилення має наслідком зобов'язання Кабінету Міністрів України у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект закону про Державний бюджет України на повторне представлення з обґрунтуванням внесених змін, пов'язаних з відповідним рішенням Верховної Ради України. При цьому Міністр фінансів України повторно представляє проект закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України. Рішення про відхилення має бути вмотивованим і приймається у разі невідповідності нормам Бюджетного кодексу України та Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до них, а також внесення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік без подання всіх документів, передбачених Бюджетним кодексом України.

Представлення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік проводиться за процедурою повного обговорення. Процедура повного обговорення питань на пленарному засіданні Верховної Ради України включає:

1) доповідь народного депутата — ініціатора внесення пропозиції або іншого суб'єкта права законодавчої ініціативи чи його представника, запитання доповідачу і відповіді на них;

2) співдоповідь визначеного головним комітетом чи тимчасовою спеціальною комісією співдоповідача, запитання співдоповідачу і відповіді на них;

3) виступи народних депутатів — членів головного комітету чи тимчасової спеціальної комісії з оголошенням та обґрунтуванням окремої думки, якщо вона не

була надана народним депутатам разом з висновком відповідного комітету чи тимчасової спеціальної комісії;

4) виступи по одному представнику від кожного комітету, тимчасової спеціальної комісії, до яких, крім головного комітету, направлявся проект закону чи іншого акта Верховної Ради, у разі якщо висновки цих комітетів чи тимчасових спеціальних комісій не були надані народним депутатам;

5) виступи представників депутатських фракцій, народних депутатів;

6) оголошення головуючим на пленарному засіданні про припинення обговорення та повідомлення про кількість промовців, які виступили і які записалися на виступ;

7) заключне слово доповідача і співдоповідача (співдоповідачів);

8) уточнення та оголошення головуючим на пленарному засіданні пропозицій, які надійшли щодо обговорюваного питання і будуть ставитися на голосування.

Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік розглядається за процедурою трьох читань (звичайної законотворчої процедури Верховної Ради) з урахуванням особливостей, передбачених для розгляду бюджету.

Підготовка до розгляду та розгляд бюджету у першому читанні.

Підготовка до розгляду. Після прийняття Верховною Радою до розгляду проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік народні депутати, комітети не пізніше 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект закону був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому, формують свої пропозиції до проекту закону і направляють їх до бюджетного комітету ВРУ. А пропозиції, направлені до бюджетного комітету після 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект закону був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому, до розгляду не приймаються.

В свою чергу пропозиції народних депутатів і комітетів не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо проект закону був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) розглядаються бюджетним комітетом спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів України та за участі ініціаторів внесення пропозицій. При цьому причини відхилення пропозицій

комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету, обґрунтовуються у висновках комітету.

За результатами розгляду проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік бюджетний комітет готує висновки і пропозиції, порівняльну таблицю та проект відповідної постанови Верховної Ради.

Порівняльна таблиця вміщує:

- 1) текст законопроекту, прийнятого за основу;
- 2) усі внесені та не відкликані пропозиції (можливо, із стислим обґрунтуванням), поправки, що мають суцільну нумерацію і розміщуються на рівні з відповідними статтями законопроекту, із зазначенням ініціаторів їх внесення — суб'єктів права законодавчої ініціативи;
- 3) висновок головного комітету щодо внесених пропозицій, поправок;
- 4) остаточну редакцію статей законопроекту, що пропонується головним комітетом для прийняття.

Порівняльна таблиця, проект постанови Верховної Ради, висновки і пропозиції комітету та супровідні документи надаються народним депутатам не пізніше як за п'ять днів до розгляду Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні.

Розгляд бюджету у першому читанні. Верховна Рада розглядає проект закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект закону був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому. У разі, якщо бюджетний період не співпадає з календарним роком, строки розгляду встановлюються за процедурним рішенням Верховної Ради України. Перше читання проекту закону про Державний бюджет України починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України. В обговоренні цього питання беруть участь представники комітетів Верховної Ради України, депутатських фракцій та груп, народні депутати України, представники Кабінету Міністрів України та Рахункової палати.

Розгляд проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні проводиться за процедурою повного обговорення (зазначеною вище) з врахуванням наступних особливостей:

1) слово для виступу надається представникам комітетів за письмовими заявами, депутатських фракцій, народним депутатам, представникам Кабінету Міністрів України та Рахункової палати.

2) після завершення розгляду законопроекту в першому читанні ставляться на голосування в цілому висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, підготовлені Комітетом з питань бюджету ВРУ.

Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік вважаються прийнятими, а проект закону вважається прийнятим у першому читанні, якщо на їх підтримку проголосувала більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. Схвалені Верховною Радою висновки та пропозиції Комітету з питань бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради. Проте, якщо Верховною Радою не прийнято позитивного рішення на підтримку висновків і пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України у цілому, проводиться постатейне голосування пропозицій. Під час постатейного голосування пропозицій першими ставляться на голосування ті пропозиції, які Комітет з питань бюджету пропонує відхилити і на розгляді та голосуванні яких наполягають ініціатори їх внесення. У разі якщо народні депутати — ініціатори внесення пропозицій, які Комітетом з питань бюджету пропонується відхилити, не наполягають на їх розгляді, голосування щодо них не проводиться.

Стосовно процедури потрібно вказати, що голосування пропозицій, які бюджетний комітет пропонує відхилити і на розгляді яких наполягають ініціатори їх внесення, проводиться щодо кожної пропозиції окремо. Після розгляду пропозицій проводиться постатейне голосування пропозицій, які Комітет з питань бюджету пропонує врахувати. При цьому, якщо у народних депутатів немає зауважень, пропозиції, які бюджетний комітет пропонує врахувати, ставляться на голосування разом у цілому.

За результатами розгляду можуть бути отримані два протилежні результати: збалансування і розбалансування показників бюджету. Так, якщо під час постатейного голосування пропозицій показники бюджету, які містить підготовлений до першого читання проект закону про Держаний бюджет України на наступний рік, залишаються збалансованими, Верховна Рада може прийняти рішення про прийняття його за основу в першому читанні. В протилежному випадку – Верховна Рада направляє проект закону про Державний бюджет України на наступний рік до Комітету з питань бюджету для підготовки на повторне перше читання.

Підготовка до розгляду та розгляд бюджету у другому читанні.

Підготовка до розгляду. Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік за основу в першому читанні Кабінет Міністрів України у чотирнадцятиденний строк, але не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект закону був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому, подає до Комітету з питань бюджету проект закону про Державний бюджет України на наступний рік, доопрацьований відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради, і порівняльну таблицю щодо врахування Бюджетних висновків Верховної Ради. Комітет з питань бюджету протягом трьох днів після дня внесення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, підготовленого Кабінетом Міністрів України до другого читання, готує висновок щодо пропозицій та поправок, запропонованих до другого читання Кабінетом Міністрів України, з відповідним обґрунтуванням щодо них.

Доопрацьований до другого читання проект закону про Державний бюджет України має містити текстові статті та показники, які пропонувались Кабінетом Міністрів України в першому читанні, або схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради України. У разі, якщо Кабінет Міністрів України пропонує нові текстові статті, до них додається детальне обґрунтування їх необхідності. Ці вимоги щодо цифрових показників можуть бути змінені виключно у випадку, якщо основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені Кабінетом Міністрів України в основу

проекту Державного бюджету України, поданого до Верховної Ради України 15 вересня року, що передує плановому, змінилися на час розгляду в другому читанні більше ніж на два відсотки. Проект закону про Державний бюджет України, підготовлений Кабінетом Міністрів України з порушенням вищенаведених правил повертається Кабінету Міністрів України на доопрацювання і подається ним на повторне друге читання у тижневий термін з дня прийняття Верховною Радою України відповідного рішення.

Розгляд бюджету у другому читанні проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік починається з доповіді Міністра фінансів України щодо доопрацьованого з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради проекту закону. Голова Комітету з питань бюджету доповідає висновки комітету щодо врахування Бюджетних висновків Верховної Ради Кабінетом Міністрів України при підготовці проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік до другого читання. Після доповідей Міністра фінансів України та Голови бюджетного комітету слово для виступу надається представникам депутатських фракцій. А після закінчення їх виступів Верховна Рада України переходить до постатейного голосування поданого на друге читання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

Потрібно вказати, що друге читання передбачає в першу чергу затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розміру мінімальної заробітної плати, рівня забезпечення прожиткового мінімуму, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення на плановий бюджетний період, необхідні для формування місцевих бюджетів з подальшим постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України, поданого Кабінетом Міністрів України на друге читання. Вказані положення згідно частини 3 статті 43 Бюджетного кодексу України повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду в третьому читанні [2]. При цьому інші, крім вказаних положень (необхідних для формування місцевих бюджетів), не прийняті в другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні. Жорсткість вимоги обов'язкового прийняття у другому читанні положень,

необхідних для формування місцевих бюджетів, пояснюється особливістю порядку складання їх проектів, вказаною у попередньому параграфі.

За результатами постатейного голосування Верховною Радою України може бути прийнято рішення про прийняття проекту бюджету в другому читанні або направлення до Кабінету Міністрів України для підготовки на повторне друге читання. При цьому, розгляд у другому читанні проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік завершується не пізніше 20 листопада року, що передує плановому.

Підготовка до розгляду та розгляд бюджету у третьому читанні.

Підготовка до розгляду. Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні бюджетний комітет не пізніше 25 листопада року, що передує плановому, готує його до третього читання з урахуванням пропозицій, підтриманих Верховною Радою у другому читанні. Комітет з питань бюджету (бюджетний комітет), готує висновки і пропозиції щодо розбіжностей у визначенні доходів, видатків, а також дефіциту Державного бюджету України, які виникли в результаті внесення змін до проекту закону у другому читанні і готує порівняльну таблицю. Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні внесення до нього нових пропозицій та поправок не допускається, їх розгляд не проводиться.

Розгляд бюджету у третьому читанні. Третє читання проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік починається з доповіді Голови бюджетного комітету та співповіді Міністра фінансів України щодо:

1) висновків стосовно тих статей законопроекту, які були змінені після врахування при підготовці до третього читання не прийнятих у другому читанні статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік і врахування яких призвело до необхідності внесення змін до інших статей проекту закону, прийнятих у другому читанні;

2) пропозицій комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, стосовно уточнення статей проекту закону, до яких пропонується внести зміни з метою збалансування доходів і видатків для досягнення затвердженого дефіциту Державного бюджету України на наступний рік.

Після доповіді та співдоповіді проводиться голосування пропозицій бюджетного комітету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, які не були прийняті в другому читанні та прийняття проекту закону в цілому. У разі якщо рішення про прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік із запропонованими пропозиціями бюджетного комітету в цілому не прийнято, проводиться голосування щодо кожної пропозиції, запропонованої комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету. У тому разі, коли проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у цілому не прийнято, він за рішенням Верховної Ради України направляється на повторне третє читання з визначенням строків його наступного розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України. Якщо ж таке рішення все ж не прийнято, то проект закону про Державний бюджет України на наступний рік вважається відхиленим. У такому випадку, а також у разі неприйняття зазначеного законопроекту у повторному третьому читанні Верховна Рада приймає рішення (з установленням строків) щодо підготовки Кабінетом Міністрів України нового проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

Закінчуючи характеристику розгляду проекту Державного бюджету у Верховній Раді України, слід вказати на особливості цього процесу в порівнянні з загальновизначеною законотворчою процедурою. Такими особливостями є:

1) у разі порушення Кабінетом Міністрів України строків подання до Верховної Ради проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, а також порушення строків подання його на друге читання строки розгляду Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік обчислюються з дня його фактичного подання Кабінетом Міністрів України;

2) у разі відставки Кабінету Міністрів України до подання до Верховної Ради проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік або після відхилення Верховною Радою поданого проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік відлік строків розгляду Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік припиняється і відновлюється після подання до Верховної Ради проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік новосформованим Кабінетом Міністрів України;

3) терміном перебування проекту закону про Державний бюджет України на розгляді у Верховній Раді України є час з моменту його офіційного подання Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України до його прийняття Верховною Радою України за вирахуванням часу, коли цей проект знаходився в Кабінеті Міністрів України згідно з бюджетною процедурою;

4) у разі відхилення Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України відлік терміну перебування проекту на розгляді у Верховній Раді України поновлюється з моменту повторного його подання Кабінетом Міністрів України.

5) термін перебування прийнятого Верховною Радою України закону про Державний бюджет України на розгляді у Президента України, а також термін повторного розгляду Верховною Радою України, у разі повернення його Президентом України із вмотивованими і сформульованими пропозиціями до цього закону з наступним його поверненням до Верховної Ради України на повторний розгляд, не включаються до загального терміну перебування проекту закону про Державний бюджет України у Верховній Раді України.

Вищенаведені особливості зумовлюють потребу у розгляді ще і такого важливого на сучасному етапі розвитку України питання, як несвоєчасне прийняття Державного бюджету України, тобто прийняття його після 1 січня бюджетного року, в якому він повинен був діяти. Так, відповідно до статті 46 Бюджетного кодексу України передбачається, що якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, Кабінет Міністрів України має право здійснювати витрати Державного бюджету України з наступними обмеженнями:

1) витрати Державного бюджету України можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період і одночасно передбачені у проекті закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України;

2) щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на

попередній бюджетний період, крім: а) витрат на погашення зобов'язань із боргу, які здійснюються відповідно до кредитних угод, а також нормативно-правових актів, за якими виникають державні боргові зобов'язання; б) витрат спеціального фонду бюджету, які мають постійне бюджетне призначення, яке дає право провадити їх виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно з законодавством, якщо законом про Державний бюджет України не встановлено інше.

3) до прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Також обмеження стосуються і щодо запозичень, які можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу, а також податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень, які справляються відповідно до закону про Державний бюджет України на попередній бюджетний період та інших нормативно-правових актів.

Безпосередньо *прийняття проекту закону про Державний бюджет України* Верховною Радою України не має відмінностей від загальної законотворчої процедури. Для прийняття Закону України про Державний бюджет України необхідно, щоб за нього проголосувало більше половини конституційного складу Верховної Ради України, тобто 226 народних депутатів чи більше. Відповідно до статті 94 Конституції України прийнятий Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України [1].

Процедура підпису деталізована у статті 125 Регламенту Верховної Ради України, згідно якої текст закону, прийнятий Верховною Радою, не пізніше як у десятиденний строк оформляється головним комітетом (в нашому випадку бюджетним комітетом), візується головою комітету та керівником секретаріату цього комітету чи особами, які виконують їх обов'язки, керівником юридичного підрозділу та керівником підрозділу, на який в установленому порядку покладено функцію з оформлення на підпис Голові Верховної Ради України прийнятих Верховною Радою актів, і подається на підпис Голові Верховної Ради України. При

цьому, якщо текст закону завізований із зауваженнями, вони разом із текстом закону подаються Голові Верховної Ради України [10].

Відповідно до статті 94 Конституції України, Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (накладає вето). Якщо ж під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів (подолання вето Президента України). У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом [1].

Якщо Президент України протягом встановленого строку (15 днів від моменту отримання закону) не повернув закон для повторного розгляду, він вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. За загальним правилом закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Проте Закон України про Державний бюджет України, незважаючи на дату його опублікування, набирає чинності лише з початку бюджетного періоду, на який його було прийнято, тобто бюджетного (календарного) року.

Закінчуючи дослідження стадії розгляду і прийняття проекту закону про Державний бюджет України, слід зазначити, що на думку багатьох науковців і парламентарів, серед яких Косинський В., Погорілко В.Ф., Шаповал В. М, Тодика О.Ю., Селиванов А. В., Сас С.С., Литвин В.М., регламентна процедура прийняття законопроектів в Україні розроблена на досить високому рівні, з врахуванням багатьох традицій парламентаризму, проте на заваді плідній роботі парламенту найчастіше стає неузгодженість позицій різних політичних сил та лобіювання власних інтересів [14 с. 29 ; 15, с. 13-14; 16 с. 34; 17, с. 5; 28, с. 11; 19, с. 23]. А це в

черговий раз піднімає питання поділу влади та бізнесу, особливо у сфері фінансових відносин.

Загальну дімку з цього приводу висловив Голова ВРУ Литвин В.М. у своєму виступі в парламенті 2 липня 2004 року: «Проблема з проблем – системність і якість законів. Правда, ми нерідко заспокоюємо себе тим, що низька якість законів компенсується їх невиконанням, що в нас панують не закони, а юристи. Зате виконання лобістських законів забезпечується предметним супроводом, починаючи з розробки і особливо після їх підписання» [17, с. 6]. Будемо сподіватися, що з часом процедура розгляду і прийняття бюджету набуде більш цивілізованих форм і впритул наблизиться до європейської моделі, яка дійсно використовує бюджет для забезпечення загальносуспільного блага, а не для задоволення власних інтересів його творців.

Розгляд і прийняття проектів місцевих бюджетів за сутністю аналогічні вищенаведеним процедурам по розгляду і прийняттю Державного бюджету України. Проте стосовно процедурних моментів мають свої відмінності. Вони полягають в тому, що процедура розгляду місцевих бюджетів у відповідних радах може мати ряд особливостей, які зумовлені регламентом такої ради, а також порядку обговорення, опрацювання, складання порівняльних таблиць тощо. Зокрема, Регламент Верховної Ради Автономної Республіки Крим мав значні відмінності від регламентної процедури Верховної Ради України та законодавства України, що навіть стало підставою для конституційного подання Президента України у 2001 році [20]. Аналогічні різночитання та плюралізм думок у регламентних процедурах органів місцевого самоврядування (рад), які розглядають та приймають проекти місцевих бюджетів є практично повсюдно і тому говорити про подібність процедур розгляду та прийняття місцевих бюджетів можна лише умовно.

Розгляд проекту місцевого бюджету передбачає, що проект рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради схвалюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної ради. Після чого вказані органи зобов'язані їх передати на розгляд

відповідній Раді, яка і проводить їх розгляд за процедурою визначеною регламентом відповідної Ради.

Прийняття (затвердження) проекту місцевого бюджету врегульовано статтею 77 Бюджетного кодексу України, відповідно до якої Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради при затвердженні місцевих бюджетів повинні врахувати обсяги міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, що були затверджені Верховною Радою України при прийнятті проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні, основується при цьому на умовах складання проекту місцевого бюджету, наведених у попередньому питанні.

Бюджет Автономної Республіки Крим, обласні і районні бюджети, міські (міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення) бюджети на наступний бюджетний період затверджуються рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної обласної, районної чи міської ради не пізніше ніж у двотижневий термін після офіційного опублікування закону про Державний бюджет України.

Міські (міст районного значення) бюджети, районні у містах (якщо такі створено), селищні та сільські бюджети на наступний бюджетний період затверджуються відповідно рішеннями міської, районної в місті, селищної або сільської ради не пізніше ніж у двотижневий термін після затвердження районного чи міського (міст Києва і Севастополя, міста республіканського Автономної Республіки Крим чи міста обласного значення) бюджету.

Таким чином, можна констатувати, що як розробка проектів місцевих бюджетів, так і їх розгляд та затвердження нерозривно пов'язані із аналогічними процедурами Державного бюджету України, зважаючи на ієрархічність бюджетної системи України. А це, безперечно, призводить до суттєвих затримок (інколи на 2-3 місяці) у прийнятті місцевих бюджетів у тому випадку, коли Державний бюджет України було прийнято напередодні нового бюджетного року.

7.4. Виконання бюджету

Виконання бюджету є найважливішою стадією бюджетного процесу, так як саме по собі існування Закону України про Державний бюджет України чи рішень про затвердження місцевих бюджетів не дає і не може дати жодного результату без здійснення дій, які направлені на їх виконання. Виконання бюджету по своїй суті передбачає виконання всіх зазначених у бюджеті завдань і дотримання передбачених ним показників, в тому числі по обсягу доходів і видатків. При цьому необхідно розмежовувати виконання Державного бюджету та місцевих бюджетів.

Виконання Державного бюджету України базується на нормах Закону України про Державний бюджет України та Бюджетного кодексу України. На даний час основну роль у виконанні бюджету відіграють Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України та Державне казначейство України, яке діє при даному міністерстві.

Кабінет Міністрів України (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який відповідно до пункту 6 статті 116 Конституції України та статей 21 і 32 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» забезпечує виконання Державного бюджету України [1; 21]. Цю функцію КМУ може здійснювати як безпосередньо, так і через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, діяльність яких він спрямовує, координує та контролює. Згідно статті 32 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» він відповідно до Бюджетного кодексу України визначає перелік головних розпорядників коштів державного бюджету, на підставі якого розробляється проект закону про Державний бюджет України на відповідний рік та проводиться його виконання [21].

Основним органом, на який спирається КМУ при виконанні бюджету та який відповідно до чинного законодавства має виключні повноваження для діяльності у фінансовій сфері, є *Міністерство фінансів України* [22]. Дане міністерство фактично безпосередньо і виконує Державний бюджет України, лише в окремих випадках спираючись на допомогу КМУ і інших органів державної влади та місцевого самоврядування. Може скластися думка, що Міністерство фінансів

України самостійно здійснює діяльність по виконанню бюджету, проте це не так. Воно лише координує та контролює роботу інших органів, які виконують окремі повноваження по акумулюванню, розподілу і витрачання бюджетних коштів. Так, Державна податкова служба України забезпечує сплату податків і зборів на території України, Державна митна служба здійснює контроль за сплатою митних зборів і платежів, інші органи державної влади контролюють сплату штрафних санкцій, проведення конфіскацій і реквізицій майна тощо. З іншого боку, Міністерство праці та соціальної політики разом з Пенсійним фондом та іншими соціальними фондами здійснюють соціальні видатки, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції проводить видатки на економічні перетворення, Міністерство промислової політики витрачає бюджетні кошти на промисловість тощо.

Виключно важливу роль у процесі виконання бюджету відіграє і Державне казначейство України основними завданнями якого є:

1) забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, що передбачає:

- розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;

- контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів за цими зобов'язаннями;

- в межах своїх повноважень контроль за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства;

- ведення бухгалтерського обліку і складення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів;

2) управління наявними фінансовими ресурсами, що ним обліковуються;

3) визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку і звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів [23].

Стаття 48 Бюджетного кодексу в Україні встановлює, що в Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету. Ця форма передбачає здійснення Державним казначейством України:

- 1) операцій з коштами державного бюджету;
- 2) розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- 3) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- 4) бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного бюджету.

Взагалі світова практика знає три системи виконання бюджету: 1) банківську; 2) казначейську; 3) змішану.

Банківська система полягає у виконанні бюджету за допомогою установ банків, які накопичують бюджетні кошти на своїх рахунках та потім, виконуючи доручення розпорядників бюджетних коштів, перераховують їх на вказані останніми цілі. Банківська система виконання бюджету застосовувалась в Україні до 1997 року на основі статті 32 Закону України «Про бюджетну систему України», що втратив чинність. Вона передбачала створення Державного бюджетного банку України, установи якого забезпечували виконання бюджету. Цими установами були комерційні банки, уповноважені НБУ на обслуговування бюджетних коштів. Ця система не виправдала себе і в умовах прогресуючої економічної кризи лише сприяла інфляційним процесам та гальмувала оперативність розпорядження бюджетними фінансовими ресурсами і була складно контрольованою. Тому з 1997 року Україна поступово перейшла на вже відому казначейську систему виконання бюджету.

Змішана система виконання бюджету полягає у поєднанні двох вищенаведених систем, які діють одночасно і суміщуються шляхом поділу сфер бюджетної діяльності по його виконанню.

Повертаючись до казначейської системи, слід вказати, що вона ґрунтує свою діяльність на акумулюванні і витрачанні коштів бюджетної системи через єдиний казначейський рахунок. *Єдиний казначейський рахунок* – це рахунок, який призначений для обліку коштів на кореспондентських рахунках органів Державного

казначейства, які відкрито в установах Національного банку України. Даний рахунок входить до плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів як основний рахунок, на базі якого вже відкриваються інші рахунки та проводяться всі бюджетні операції.

Відповідно до Наказу Державного казначейства України «Про затвердження Положення про Єдиний казначейський рахунок» *єдиний казначейський рахунок* — це основний рахунок держави для проведення фінансових операцій та ефективного управління коштами державного та місцевих бюджетів рахунок, відкритий Державному казначейству України в Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у Системі електронних платежів Національного банку України [24]. Єдиний казначейський рахунок об'єднує кошти субрахунків, що відкриті в Державному казначействі України (центральний рівень), управлінням Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

У балансі Державного казначейства України відкритий відповідний єдиний казначейський рахунок. Управлінням Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі рахунки у Національному банку не відкриті, що пов'язано з тим, що безпосереднім учасником Системи електронних платежів Національного банку України є Державне казначейство України. Для відображення операцій, проведених через Систему електронних платежів Національного банку України протягом банківського дня, у цій системі Державному казначейству та територіальним управлінням Державного казначейства відкриті технічні рахунки, а у балансі Державного казначейства України відкриті відповідні субрахунки територіальних управлінь.

Операції, проведені органами Державного казначейства через Систему електронних платежів Національного банку України, відображаються на технічному рахунку Державного казначейства та на відповідних технічних рахунках територіальних управлінь, у балансі Державного казначейства — на відповідному єдиному казначейському рахунку та субрахунках територіальних управлінь. При цьому Державне казначейство України керує видатковими операціями територіальних управлінь, що проводяться через Систему електронних платежів

Національного банку України за допомогою механізму встановлення ліміту технічного рахунку та ліміту початкових оборотів у системі. Також Державне казначейство України формує щоденний оборотно-сальдовий баланс рахунків, що є підставою для отримання інформації щодо фактичної наявності коштів для прийняття управлінських рішень та проведення фінансових операцій.

У свою чергу в органах Державного казначейства, відкрито: 1) рахунки для зарахування надходжень, передбачених законодавством України; 2) рахунки розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів; 3) рахунки підприємствам, установам, організаціям тощо за операціями, що не відносяться до операцій з виконання бюджетів, але відповідно до вимог законодавства обслуговуються органами Державного казначейства. Операції за вищенаведеними рахунками здійснюються засобами програмного забезпечення Державного казначейства України.

Слід вказати і на переваги Єдиного казначейського рахунку. Так, функціонування цього рахунку забезпечує: 1) можливість швидкої мобілізації коштів, які протягом дня надходять на рахунки, відкриті в органах Державного казначейства, та використання їх для проведення бюджетних видатків і здійснення інших операцій, що не суперечать законодавству України; 2) надання інформації органам законодавчої та виконавчої влади за здійсненими на єдиному казначейському рахунку операціями; 3) оптимальні можливості для прийняття представниками законодавчої та виконавчої влади оперативних рішень щодо забезпечення ефективного використання коштів бюджетів.

Розглянувши механізм дії казначейської системи виконання бюджету, можна перейти безпосередньо до порядку виконання бюджету, визначеному Бюджетним кодексом України. Основу виконання бюджету складає **бюджетний розпис**, який є документом, в якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів по певних періодах року відповідно до бюджетної класифікації. Відповідно до статті 49 Бюджетного кодексу України Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний

бюджет України. А до затвердження розпису Міністром фінансів України затверджується тимчасовий розпис на відповідний період. При цьому примірник затвердженого бюджетного розпису передається до бюджетного комітету Верховної Ради України з подальшим інформуванням про внесені до нього зміни.

Відповідно до Інструкції «Про складання і виконання розпису Державного бюджету України» *розпис Державного бюджету України на відповідний рік* включає:

1) розпис доходів державного бюджету, що поділяється на річний розпис доходів загального і спеціального фондів державного бюджету та помісячний розпис доходів загального фонду державного бюджету;

2) розпис фінансування державного бюджету, що поділяється на річний розпис фінансування загального і спеціального фондів державного бюджету та помісячний розпис фінансування загального фонду державного бюджету;

3) розпис асигнувань державного бюджету (за винятком надання кредитів з державного бюджету), що поділяється на річний розпис асигнувань державного бюджету загального і спеціального фондів державного бюджету та помісячний розпис асигнувань загального фонду державного бюджету;

4) розпис повернення кредитів до державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету, що поділяється на річний розпис повернення кредитів до державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету, помісячний розпис повернення кредитів до загального фонду державного бюджету та надання кредитів із загального фонду державного бюджету;

5) річний розпис витрат спеціального фонду державного бюджету з розподілом за видами надходжень;

6) помісячний розпис спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків) [25].

Річний розпис асигнувань державного бюджету (за винятком надання кредитів з державного бюджету) – це розпис асигнувань загального і спеціального фондів державного бюджету на рік у розрізі головних розпорядників коштів за програмною класифікацією видатків та кредитування й повною економічною класифікацією видатків бюджету без розподілу за періодами року.

Помісячний розпис асигнувань загального фонду державного бюджету (за винятком надання кредитів з державного бюджету) – це розпис асигнувань загального фонду державного бюджету на рік за місяцями в розрізі головних розпорядників за програмною класифікацією видатків та кредитування й скороченою економічною класифікацією видатків бюджету.

Скорочена економічна класифікація видатків бюджету включає: 1) оплату праці працівників бюджетних установ; 2) нарахування на заробітну плату; 3) медикаменти та перев'язувальні матеріали; 4) продукти харчування; 5) оплату комунальних послуг та енергоносіїв; 6) дослідження і розробки, окремі заходи розвитку по реалізації державних (регіональних) програм; 7) окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку; 8) поточні трансферти населенню. А решта економічних категорій видатків відображається загальною сумою як «інші видатки».

Річний розпис витрат спеціального фонду державного бюджету з розподілом за видами надходжень – це річний розпис витрат спеціального фонду (за кодами програмної класифікації видатків та кредитування, кодами економічної класифікації видатків, кодами класифікації кредитування та кодами класифікації фінансування за типом боргового зобов'язання) в розрізі доходів (за кодами класифікації доходів), фінансування (за кодами класифікації фінансування за типом боргового зобов'язання), повернення кредитів до спеціального фонду (за кодами програмної класифікації видатків та кредитування).

Помісячний розпис спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків) – це помісячний розпис витрат спеціального фонду (за кодами програмної класифікації видатків та кредитування, кодами скороченої економічної класифікації видатків, кодами класифікації кредитування та кодами класифікації фінансування за типом боргового зобов'язання) в розрізі доходів (за кодами класифікації доходів), фінансування (за кодами класифікації фінансування за типом боргового зобов'язання), повернення кредитів до спеціального фонду (за кодами програмної класифікації видатків та кредитування і кодами класифікації кредитування). Розпис складається без помісячного розподілу власних надходжень бюджетних установ та відповідних

видатків. Бюджетний розпис є основою для виконання бюджету за доходами і видатками.

Виконання Державного бюджету України за доходами. Відповідно до статі 50 Бюджетного кодексу України Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету і має виключне право надання відстрочок по сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах податкового кредиту за поданнями органів стягнення на термін до трьох місяців в межах поточного бюджетного періоду [2]. У свою чергу Державне казначейство України веде бухгалтерський облік всіх надходжень, що належать Державному бюджету України, та за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету. А органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до державного бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів відповідно до законодавства.

Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету України і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення. А визнаються вони зарахованими з моменту зарахування на єдиний казначейський рахунок державного бюджету.

Виконання Державного бюджету за доходами здійснюється органами Державного казначейства України, які відповідно до Порядку виконання державного бюджету за доходами, виконують наступні функції:

1) установлюють порядок відкриття та відкривають рахунки в управліннях Державного казначейства України для зарахування податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів;

2) ведуть бухгалтерський облік доходів бюджету відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, у розрізі кодів бюджетної класифікації доходів і типів операцій;

3) здійснюють розподіл платежів до державного бюджету відповідно до нормативів відрахувань, затверджених законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, та перераховують за належністю розподілені кошти;

4) здійснюють розподіл у розмірах, визначених законодавством, інших платежів, що зараховуються до державного бюджету та перераховують за належністю розподілені кошти;

5) готують розрахункові документи і проводять повернення надмірно або помилково сплачених платежів до бюджету на підставі висновків органів державної податкової служби, рішень судових органів, інших органів, що здійснюють контроль за нарахуванням та сплатою платежів тощо;

6) здійснюють відшкодування податку на додану вартість на підставі висновків органів державної податкової служби та рішень судових органів; складають щоденну, періодичну та річну звітність за доходами відповідно до кодів бюджетної класифікації доходів та подають її відповідним органам, що здійснюють контроль за нарахуванням та сплатою платежів до бюджету та державних цільових фондів [26].

Виконання Державного бюджету України за видатками передбачає розподіл передбачених Державним бюджетом коштів на визначенні у ньому цілі, з урахуванням фактичної наявності коштів та наявних обмежень на їх використання. Виконання державного бюджету відповідно до частини 1 статті 51 Бюджетного кодексу України передбачає наявність наступних стадій:

1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;

2) затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;

3) взяття бюджетних зобов'язань;

4) отримання товарів, робіт та послуг;

5) здійснення платежів;

6) використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм [2].

Бюджетне асигнування – це повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету.

Бюджетне призначення — повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом України, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. Відповідно до затвердженого

бюджетного розпису розпорядники коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів. Затвердження, а також коригування протягом бюджетного року кошторисів бюджетних установ здійснюється розпорядниками коштів відповідно до затвердженого бюджетного розпису Державного бюджету України.

Кошторис – це основний плановий документ бюджетної установи, який надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень. Важливість кошторисів при виконанні Державного бюджету за видатками полягає в тому, що вони надають змогу чітко встановити обсяг бюджетного фінансування тієї чи іншої бюджетної установи на основі затверджених і введених до Державного бюджету України бюджетних запитів.

Відповідно до Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ кошторис має такі складові частини:

1) загальний фонд, який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання бюджетною установою (далі — установа) основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету;

2) спеціальний фонд, який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету [27].

Установа незалежно від того, чи веде вона облік самостійно, чи обслуговується централізованою бухгалтерією, для забезпечення своєї діяльності складає індивідуальні кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду за кожною виконуваною нею бюджетною програмою (функцією), а вищі навчальні заклади та наукові установи також індивідуальні плани використання бюджетних

коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів. Установам можуть виділятися бюджетні кошти тільки за наявності затверджених кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, а вищим навчальним закладам та науковим установам також за наявності затверджених планів використання бюджетних коштів і помісячних планів використання бюджетних коштів. Установи мають право брати бюджетні зобов'язання витратити бюджетні кошти на цілі та в межах, установлених затвердженими кошторисами, планами асигнувань загального фонду бюджету, планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами спеціального фонду, а вищі навчальні заклади та наукові установи також установлених затвердженими планами використання бюджетних коштів і помісячними планами використання бюджетних коштів. Державне казначейство України здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису Державного бюджету України.

Бюджетне зобов'язання — будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому. Слід відмітити, що бюджетні зобов'язання охоплюють лише сферу відносин в межах затверджених бюджетних кошторисів і не можуть розповсюджуватись на позабюджетні відносини (не передбачені кошторисами установ). Ці відносини вже відносяться до сфери позабюджетних зобов'язань і повинні бути, як правило, виконані без використання коштів бюджетного фінансування.

Так, будь-які зобов'язання, взяті фізичними та юридичними особами за коштами Державного бюджету України без відповідних бюджетних асигнувань або ж з перевищенням повноважень, встановлених Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України, не вважаються бюджетними зобов'язаннями. Витрати державного бюджету на покриття таких зобов'язань не можуть здійснюватися. Стосовно *товарів, робіт та послуг*, то після їх отримання відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання розпорядник бюджетних

коштів приймає рішення про їх оплату та подає доручення на здійснення платежу органу Державного казначейства України, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами.

В цьому контексті слід вказати, що Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

- 1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України;
- 2) відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;
- 3) наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Діяльність із виконання Державного бюджету України здійснюється, як було вже зазначено, розпорядниками бюджетних коштів.

Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються *розпорядникам бюджетних коштів*, якими є бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету. За обсягом наданих прав розпорядники поділяються на головних розпорядників коштів бюджету та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Головні розпорядники бюджетних коштів – це бюджетні установи в особі їх керівників, які затверджуються законом про державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

Розпорядник коштів бюджету нижчого рівня – це розпорядник, який у своїй діяльності підпорядкований відповідному головному розпоряднику та (або) діяльність якого координується через нього. Розпорядники нижчого рівня, до сфери управління яких належать інші розпорядники нижчого рівня, в процесі складання, розгляду, затвердження та виконання кошторисів застосовують до них положення, визначені для головних розпорядників.

На кінцевому етапі виконання знаходяться *одержувачі бюджетних коштів* – це підприємства і госпрозрахункові організації, громадські та інші організації, що не мають статусу бюджетної установи, які одержують безпосередньо через

розпорядників кошти з бюджету як фінансову підтримку або уповноважені органами державної влади на виконання державних цільових програм та надання послуг. Одержувачі витрачають бюджетні кошти відповідно до плану використання бюджетних коштів.

Відповідно до Порядку обслуговування державного бюджету за видатками головні розпорядники бюджетних коштів до початку бюджетного року визначають мережу розпорядників коштів бюджету нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів за територіями (обласний рівень), чітко визначившись із статусом кожної установи, яка обслуговується у відповідному органі Державного казначейства [28]. При цьому установа не може бути одночасно розпорядником бюджетних коштів та їх одержувачем. А розпорядники нижчого рівня та одержувачі бюджетних коштів включаються до мережі головних розпорядників або розпорядників нижчого рівня, якщо вони отримують асигнування безпосередньо від них. Підприємство (установа, організація) не може бути включене одночасно до мережі головного розпорядника та розпорядника нижчого рівня за однією бюджетною програмою.

Під час виконання Державного бюджету України з огляду на об'єктивну залежність Державного бюджету від процесів, які протікають в економіці та загальною ситуацією в державі, можливо внесення до нього змін. Статтею 155 Регламенту Верховної Ради України передбачено внесення змін до закону про Державний бюджет України потягом бюджетного року за поданням суб'єктів права законодавчої ініціативи з додержанням вимог Бюджетного кодексу України. При цьому внесення змін до закону про Державний бюджет України, які безпосередньо передбачають внесення змін до інших законодавчих актів України, не допускається. У такому разі спочатку вносяться зміни до відповідного закону і лише після того розглядаються пропозиції про зміни до закону про Державний бюджет України відповідно до положень Бюджетного кодексу України [10].

Відповідно до статі 52 Бюджетного кодексу України зміни до закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу макроекономічних і соціального розвитку України та надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури

видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених цим даним кодексом. При цьому Міністерство фінансів України проводить щомісячну оцінку відповідності прогнозу надходжень показникам, встановленим Державним бюджетом України. А Кабінет Міністрів України проводить щоквартальну оцінку відповідності прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України показникам, врахованим при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Зміни до закону про Державний бюджет України подаються у формі проекту закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України. Основними підставами для внесення змін до закону про Державний бюджет України є дефіцит або профіцит бюджету.

У випадку *профіциту* доходи, що перевищують враховані у законі про Державний бюджет України показники доходної частини Державного бюджету України, розподіляються відповідно до закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України. Факт перевиконання доходної частини Державного бюджету України визнається за результатами офіційних висновків Рахункової палати та Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за підсумками трьох кварталів у разі перевищення показників доходів, врахованих у розписі державного бюджету на відповідний період, більше ніж на 15 відсотків. Такі висновки подаються Комітету Верховної Ради України з питань бюджету до 15 жовтня поточного року. Кабінет Міністрів України протягом двох тижнів з дня оголошення зазначених офіційних висновків зобов'язаний подати Верховній Раді України відповідний проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

У випадку *дефіциту*, тобто у разі перевищення видатків бюджету над доходами необхідно зменшувати видатки бюджету, якщо не винайдено джерел їх фінансування, зокрема і за рахунок державних запозичень. Так, якщо за результатами місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету України виявиться, що отриманих надходжень недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного рівня дефіциту (профіциту), затвердженого законом про Державний

бюджет України, Міністерство фінансів України встановлює тимчасове обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України. А у разі, якщо за результатами квартального звіту про виконання Державного бюджету України має місце недоотримання доходів загального фонду Державного бюджету України більше ніж на 15 відсотків від суми, передбаченої розписом державного бюджету на відповідний період, Міністерство фінансів України готує пропозиції про внесення змін до Державного бюджету України. Кабінет Міністрів України, розглянувши ці пропозиції, подає до Верховної Ради України розроблений на їх основі проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України не пізніше двох тижнів з дня подання пропозицій Міністром фінансів України. Окремо потрібно вказати на захищені статті видатків бюджету, якими визнаються статті видатків Державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень. Відповідно вони не можуть підпадати під скорочення витрат Державного бюджету України.

Проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України розглядається бюджетним комітетом, який готує проект відповідного висновку. При цьому будь-який закон, що впливає на зменшення доходів та/або збільшення видатків бюджетів поточного року, не може бути прийнятий у цілому Верховною Радою, якщо одночасно з його прийняттям не будуть внесені відповідні зміни до закону про Державний бюджет України на відповідний рік. Верховна Рада України приймає рішення щодо зазначеного проекту закону стосовно скорочення видатків Державного бюджету України у двотижневий термін з дня відповідного подання Кабінетом Міністрів України. До прийняття Верховною Радою України відповідного рішення видатки провадяться з урахуванням тимчасових обмежень бюджетних асигнувань, встановлених Міністерством фінансів України.

Виконання місцевих бюджетів передбачає що їх забезпечують Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені), а місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету,

координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється територіальними органами Державного казначейства України за функціями і процедурою виконання Державного бюджету розглянутою вище. При цьому Державне казначейство України веде облік всіх надходжень, що належать місцевим бюджетам, та за поданням органів стягнення, погодженим з відповідними фінансовими органами, здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету.

Місцевий бюджет виконується за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. До затвердження розпису керівником місцевого фінансового органу затверджується тимчасовий розпис на відповідний період. Керівник місцевого фінансового органу протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису місцевого бюджету встановленим бюджетним призначенням.

Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи місцевого бюджету зараховуються безпосередньо на рахунок відповідного бюджету, відкритий в територіальному органі Державного казначейства України, і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи визнаються зарахованими в доход місцевого бюджету з моменту зарахування на рахунок відповідного бюджету, відкритий в територіальному органі Державного казначейства України. Органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до місцевих бюджетів податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів відповідно до законодавства.

Стосовно рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет, то воно ухвалюється відповідною радою за поданням офіційного висновку місцевого фінансового органу про обсяг вільного залишку бюджетних коштів, перевиконання чи недовиконання доходної частини загального фонду відповідного бюджету. Факт перевиконання доходної частини загального фонду місцевого бюджету визнається за підсумками першого півріччя та наступних звітних періодів поточного бюджетного періоду на підставі офіційних висновків місцевого фінансового органу за умови перевищення доходів загального фонду місцевого бюджету (без урахування

міжбюджетних трансфертів), врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, не менше ніж на 5 відсотків. *Факт недоотримання* доходів загального фонду місцевого бюджету визнається на підставі офіційних висновків місцевого фінансового органу за підсумками квартального звіту при недоотриманні доходів загального фонду місцевого бюджету, врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період більше ніж на 15 відсотків.

Рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет можуть бути також ухвалені відповідною радою у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу макроекономічних і соціального розвитку та надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при його затвердженні на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків бюджету. Потрібно вказати, що після введення в дію закону про Державний бюджет України органам державної влади та їх посадовим особам забороняється приймати рішення, що призводять до виникнення нових бюджетних зобов'язань місцевих бюджетів, які не забезпечені бюджетними асигнуваннями, без визначення джерел коштів, виділених державою для виконання цих зобов'язань.

Не можна обминути увагою і питання несвоєчасності затвердження місцевого бюджету, на яке було вказано у попередньому питанні і яке безпосередньо впливає на виконання бюджету. Так, відповідно до статті 79 Бюджетного кодексу України, якщо до початку нового бюджетного періоду не прийнято відповідне рішення про місцевий бюджет, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад мають право здійснювати витрати з відповідного бюджету лише на цілі, які визначені у рішенні про місцевий бюджет на попередній бюджетний період. При цьому щомісячні видатки не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених рішенням відповідної ради про бюджет на попередній бюджетний період, крім:

- 1) витрат на погашення зобов'язань із боргу, які здійснюються відповідно до кредитних угод, а також нормативно-правових актів, за якими виникають боргові зобов'язання Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, незалежно від обсягу коштів, передбачених на цю мету в рішенні про місцевий бюджет;

2) витрат спеціального фонду бюджету, які мають постійне бюджетне призначення, яке дає право провадити їх виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно з законодавством, якщо рішенням про місцевий бюджет не встановлено інше [2]. Також даною статтею забороняється до прийняття рішення про місцевий бюджет на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки.

Таким чином, можна дійти висновку, що виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів базується на діяльності державної структури фінансових органів, перш за все Міністерства фінансів України та Державного казначейства України і при цьому має подібний порядок та умови. Основною особливістю виконання місцевих бюджетів є наявність бюджетних повноважень з цієї діяльності у Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад.

7.5. Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету

Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього є останньою стадією його виконання. Щодо обліку ресурсів бюджету, то неможливо підтримувати фінансову дисципліну і взагалі виконувати бюджет, так як відсутні дані про наявні та витрачені кошти, а також про тенденції, які панують в ході виконання бюджету. Щодо звітності, то вона є вкрай важливою, так як дає змогу побачити реальні результати виконання бюджету і за потреби внести зміни до бюджету або скоригувати його показники в бік збільшення або зменшення. Облік та звітність про виконання бюджету слід розглядати окремо для державного та для місцевих бюджетів.

Облік та звітність про виконання Державного бюджету України. Відповідно до статті 56 Бюджетного кодексу України єдині правила бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань держави визначаються Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України. Бухгалтерський облік усіх операцій щодо виконання Державного бюджету України здійснюють органи Державного

казначейства України. Цей облік повинен відображати всі активи та зобов'язання держави [2].

Розпорядники бюджетних коштів ведуть бухгалтерський облік відповідно до правил, встановлених Державним казначейством України. Усі надходження до бюджету та витрати бюджету обліковуються у валових показниках незалежно від того, передбачається чи не передбачається у бюджетних призначеннях взаємозарахування цих показників. При цьому усі надходження до бюджету та витрати бюджету повинні заноситися на рахунки в хронологічному порядку відповідно до встановленої законодавством процедури, а всі бухгалтерські записи повинні підтверджуватися документально.

Звичайно, бюджетний процес нерозривно пов'язаний із бюджетним періодом, протягом якого діє та повинен бути виконаний Державний бюджет України. І тому виникає питання про відкриття та закриття рахунків, на яких обліковуються бюджетні кошти.

Так, не пізніше 31 грудня або на останній день іншого бюджетного періоду Державне казначейство України закриває всі рахунки, відкриті у поточному бюджетному періоді. За виняткових обставин Міністр фінансів України може визначити інший термін закриття рахунків, який повинен настати не пізніш як через п'ять робочих днів після закінчення бюджетного періоду. При цьому на кінець бюджетного періоду Державне казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду Державного бюджету України для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення. А рахунки спеціального фонду Державного бюджету України відкриваються в наступному бюджетному періоді із записом про всі не витрачені в попередньому бюджетному періоді кошти, які були одержані на виконання відповідних завдань. Важливою є і вказівка на те, що усі надходження і витрати записуються в тому бюджетному періоді, в якому вони були здійснені. Відповідно і бухгалтерський облік ведеться залежно від бюджетних періодів.

З'ясувавши порядок ведення бухгалтерського обліку, можна вказати, що його результати відображаються у *звітності*, яка супроводжує весь процес виконання бюджету. Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного

бюджету України здійснюються Державним казначейством України, воно також встановлює єдині форми звітності за погодженням з Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України. Розпорядники бюджетних коштів відповідно до єдиної методики звітності складають та подають детальні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію за формами, встановленими законодавством України.

Звітність про виконання Державного бюджету України за часовою ознакою можна поділити на:

- 1) оперативну;
- 2) місячну;
- 3) квартальну;
- 4) річну.

Оперативна звітність про виконання Державного бюджету України являє собою звіт про стан бюджетних ресурсів та виконання бюджету на конкретну дату чи за певний короткий строк (кілька днів, тиждень тощо).

Місячна звітність про виконання Державного бюджету України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним.

Зведені показники звітів про виконання бюджетів, інформація про виконання захищених статей Державного бюджету України, інформація про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним. А звіт про бюджетну заборгованість надається не пізніше 15 числа другого місяця, наступного за звітним.

Місячний звіт про фактичні надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів до бюджету, місячний звіт про податкову заборгованість, включаючи суми недоїмки та переплат (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності), надається органами стягнення Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України,

Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 12 числа місяця, наступного за звітним.

Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 35 днів після закінчення звітного кварталу. Квартальний звіт включає такі частини:

- 1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про рух грошових коштів;
- 3) звіт про виконання Державного бюджету України;
- 4) інформацію про стан державного боргу;
- 5) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 6) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань.

Органи стягнення надають інформацію Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України про втрати доходів бюджету внаслідок податкових пільг, а також про суми реструктуризованої та списаної податкової заборгованості (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності) і суми відстрочених та розстрочених платежів не пізніше 35 днів після закінчення кварталу.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1 травня року, наступного за звітним. Річний звіт включає такі частини:

- 1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про виконання Державного бюджету України;
- 3) звіт про рух грошових коштів;
- 4) інформацію про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;
- 5) звіт про бюджетну заборгованість;
- 6) звіт про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- 7) інформацію про стан державного боргу;

- 8) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань;
- 9) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 10) інформацію про виконання місцевих бюджетів;
- 11) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

Щодо розпису про виконання бюджету, то зведення, складання та надання звітності про виконання державного бюджету здійснюються Державним казначейством України:

щодо доходів – враховуючи розпис доходів наростаючим підсумком з початку року;

щодо фінансування – враховуючи розпис фінансування наростаючим підсумком з початку року;

щодо видатків – враховуючи розпис асигнувань наростаючим підсумком з початку року;

щодо розпису повернення кредитів та надання кредитів – враховуючи розпис повернення кредитів до державного бюджету та надання кредитів із державного бюджету наростаючим підсумком з початку року.

До 10-го числа місяця, що настає за звітним, Державне казначейство України проводить з Департаментом державного бюджету Мінфіну звірку розпису за загальним фондом державного бюджету за звітний період, уточненого з урахуванням унесених змін. В свою чергу, головні розпорядники бюджетних коштів, у мережі яких є наукові установи та вищі навчальні заклади, щомісяця до 10 числа місяця, що настає за звітним, подають Міністерству фінансів України виконання зведених планів використання бюджетних коштів і зведених помісячних планів використання бюджетних коштів з урахуванням внесених протягом місяця змін.

У звіті про виконання державного бюджету за спеціальним фондом відображаються планові показники, враховані при затвердженні закону про Державний бюджет України, та уточнені планові показники з урахуванням змін, внесених до кошторисів. А звіт про виконання розпису за спеціальним фондом

державного бюджету складається за бюджетними програмами головних розпорядників у розрізі джерел надходжень, урахуваючи розпис витрат спеціального фонду державного бюджету з розподілом за видами надходжень (підгрупами власних надходжень бюджетних установ та надходжень спеціального фонду).

Безперечно, подання самого звіту носить лише інформаційний характер і не передбачає певних юридичних наслідків. У зв'язку з цим бюджетним законодавством закріплено обов'язок по розгляду та затвердженню звіту про виконання бюджету.

Контроль за виконанням Державного бюджету України здійснює Верховна Рада як безпосередньо, так і через Рахункову палату. Рахункова палата протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України готує висновки щодо використання коштів Державного бюджету України.

Верховна Рада України розглядає звіт про виконання закону про Державний бюджет України у двотижневий термін з дня отримання висновків Рахункової палати щодо використання коштів Державного бюджету України. Звіт Кабінету Міністрів України перед Верховною Радою України про виконання закону про Державний бюджет України представляє Міністр фінансів України. Із співповіддю про виконання закону про Державний бюджет України виступають Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Голова Рахункової палати. Верховна Рада України може заслухати головних розпорядників коштів Державного бюджету України щодо використання ними бюджетних коштів.

За результатами розгляду звіту Верховна Рада України приймає постанову щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України. При цьому річний звіт про виконання Державного бюджету України за минулий рік підлягає обов'язковому оприлюдненню, що втілює у собі принцип гласності, який притаманний бюджетному процесу. Так, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» було затверджено вказаний звіт за доходами у сумі 133521,7 млн. гривень, видатками — 137108,0 млн. гривень, обсягом повернення кредитів — 858,6

млн. гривень та обсягом надання кредитів — 1048,9 млн. гривень, з дефіцитом у сумі 3776,6 млн. гривень [29], який потім було офіційно оприлюднено.

Облік та звітність при виконанні місцевих бюджетів має певні особливості, які переш за все полягають у тому, що порядок ведення обліку і звітності, хоча і регулюється загальнодержавним законодавством, проте безпосередньо на місцях його реалізація здійснюється на основі підзаконних актів органів місцевого самоврядування, які ведуть звітність, яка одночасно подається до державних фінансових органів та до вищих виконавчих органів місцевого самоврядування і відповідних рад. Статтею 80 Бюджетного кодексу України встановлено, що періодичність, структура та терміни подання звітності про виконання місцевих бюджетів визначаються Державним казначейством України відповідно до вимог, встановлених для подання звітності про виконання Державного бюджету України [2].

Територіальні органи Державного казначейства України складають та подають відповідним місцевим фінансовим органам баланси, звіти про виконання місцевих бюджетів та інші фінансові звіти за правилами та формами, встановленими Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України та Рахунковою палатою. Зведені показники звітів про виконання бюджетів одночасно подаються територіальними органами Державного казначейства України відповідно Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, фінансовим органам місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад. В свою чергу органи стягнення надають місцевим фінансовим органам відповідні звіти про фактичні надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів до бюджету, про податкову заборгованість, включаючи суми недоїмки та переплат (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності).

Квартальний та річний звіти про виконання місцевого бюджету подаються до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевою державною адміністрацією, виконавчим органом відповідної ради чи міським, селищним, сільським головою (у разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені) у двомісячний строк після завершення

відповідного бюджетного періоду. Перевірка звіту здійснюється Рахунковою палатою Автономної Республіки Крим (щодо використання органами виконавчої влади коштів бюджету Автономної Республіки Крим) чи комісією з питань бюджету відповідної ради, після чого відповідні ради затверджують звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу.

Отже, виходячи із змісту даного параграфу та попередніх параграфів, можна зробити заключний висновок про те, що бюджетний процес Державного бюджету України та місцевих бюджетів має багато спільного на основі спільності бюджетної системи, до якої вони належать, разом з цим ключовою відмінністю між цими процесами є наявність власних бюджетних повноважень у органів місцевого самоврядування і значний ступінь незалежності місцевих бюджетів, який зумовлює певні особливості при їх складанні, розгляді, затвердженні, виконанні та звітності за результатами такого виконання.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення бюджетного процесу у широкому та вузькому значенні.
2. Вкажіть головне завдання та підходи до визначення стадій бюджетного процесу.
3. Назвіть принципи бюджетного процесу.
4. Дайте визначення бюджетно циклу та вкажіть його сутність.
5. Сформулюйте поняття складання проекту бюджету.
6. Вкажіть складові стадії розробки проекту закону про Державний бюджет.
7. Вкажіть зміст та процедуру розгляду Основних напрямків бюджетної політики.
8. Визначте роль розпорядників бюджетних коштів у розробці проекту бюджету.
9. Що визначається законом про Державний бюджет України?
10. Вкажіть відмінності стадії розробки місцевих бюджетів від Державного бюджету.
11. Дайте характеристику стадії розгляду і прийняття Державного бюджету.
12. Визначте особливості стадії розгляду і прийняття місцевих бюджетів.
13. Визначте учасників процесу виконання Державного бюджету України.
14. Вкажіть учасників процесу виконання місцевих бюджетів та їх повноваження.
15. Охарактеризуйте стадію обліку та звітності про виконання Державного бюджету.
16. Вкажіть особливості стадії обліку та звітності про виконання місцевих бюджетів.

Глава 8

Цільові централізовані фонди коштів

8.1. Поняття та види цільових фондів коштів

У попередніх главах цього розділу розглядалися фінансові правовідносини, які виникають з приводу бюджетів всіх рівнів. Але самими бюджетними відносинами відносини в сфері централізованих фондів коштів держави не обмежуються, бо разом з ними існують і відносини, які складаються з приводу централізованих цільових фондів коштів.

При розгляді питань системи фінансового права вказувалось, що *цільові централізовані фонди коштів* регулюються окремим складним інститутом. Вказаний підхід є до певної міри умовним, так як далеко не всі науковці підтримують думку про складний характер інституту цільових централізованих фондів коштів.

Централізовані цільові фонди коштів представляють собою особливу складову системи централізованих фондів держави, так як вони, як і спеціальний фонд бюджетів, мають цільове призначення, проте на відміну від них є самостійними і формуються як за рахунок бюджетних, так і інших ресурсів, що не зараховуються до бюджету. Централізовані цільові фонди коштів у свою чергу можна поділити на позабюджетні та ті, що включаються до бюджетів.

Позабюджетні цільові фонди коштів займають нішу, яка залишена бюджетними фондами (загальними і спеціальними фондами державного і місцевих бюджетів) у зв'язку з неможливістю використовувати останні не за бюджетним призначенням, тобто не на чітко визначені в бюджеті і сформовані за обсягом фінансових ресурсів цілі.

На даний час існує певний дуалізм законодавчого регулювання створення та функціонування позабюджетних фондів. Так, частиною 8 статті 13 Бюджетного кодексу України прямо заборонено створення позабюджетних фондів органами державної влади, місцевого самоврядування і іншими бюджетними установами. Але разом з цим дані фонди об'єктивно існують і в законодавстві, що регулює їх

діяльність, закріплено їхній позабюджетний статус (Пенсійний фонд, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб і деякі інші фонди не включаються до Державного бюджету). Зважаючи на вищевказане, можна говорити про те, що реально законодавець закріпив, що окремі фонди відокремлені від бюджету і їх формування, розподіл і використання віднесено до сфери управління окремих державних органів, які не приймають безпосередньої участі у бюджетних відносинах.

Бюджетні цільові фонди коштів, на відміну від позабюджетних, включаються до складу бюджету, але при цьому, як вже було вказано, мають самостійність та власні чітко визначені джерела формування і цілі використання коштів.

Централізовані цільові фонди коштів можна поділити на види, використовуючи при цьому наступні класифікаційні ознаки:

1) *За ціллю створення (цільовим призначенням)* фонди можна поділити на:

а) *соціальні* – призначені для реалізації програм і заходів соціального забезпечення населення (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття тощо).

б) *економічні* – призначені для реалізації економічних програм і заходів, перш за все для збереження фінансових ресурсів (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб).

2) *За джерелами фінансування* фонди можна поділити на:

а) *фонди, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів*;

б) *фонди, що фінансуються з бюджетів та інших джерел* (Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності);

в) *фонди, що знаходяться на самофінансуванні* (фінансуються лише з джерел, передбачених для них законодавством і які не отримують бюджетних коштів, наприклад, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд соціального страхування від нещасних випадків).

3) *За належністю* фонди поділяються на:

а) фонди, що включені до Державного бюджету України і місцевих бюджетів (цільові централізовані фонди Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів);

б) фонди, що не включені до Державного бюджету України і місцевих бюджетів (позабюджетні) (Пенсійний фонд України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків).

Підходячи з наукової точки зору до вище висвітленого питання, слід вказати, що цільові фонди коштів, крім централізованих, можуть бути і децентралізованими. Тобто такими, що належать господарюючим суб'єктам і створюються ними у відповідності до фінансового законодавства для виконання вимог закону чи задоволення власних потреб у фінансових ресурсах. Проте такі фонди мають, як правило, локальний характер та велику різноманітність і тому предметом розгляду даної глави не являється.

Насамкінець слід відмітити, що правові відносини, які складаються з приводу централізованих цільових фондів коштів, виходять далеко за межі правового регулювання фінансового права і несуть у собі цивільні, трудові, соціальні та інші складові, які підпадають під регулювання інших галузей права.

8.2. Фонди солідарної та накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Розглядаючи питання пенсійних фондів, слід одразу вказати, що до них є два підходи. Перший підхід розуміє під пенсійним фондом державний орган - Пенсійний фонд України, який здійснює управління фондами солідарної та накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. А за другим підходом пенсійними фондами є фонди вже названих солідарної та накопичувальної систем.

Звичайно, перш ніж переходити до сутності та правового і фінансового змісту названих фондів, слід розглянути їх керівний орган, тобто Пенсійний фонд України.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України; здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України. Діяльність Пенсійного фонду України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра праці та соціальної політики України.

Відповідно до Положення «Про Пенсійний фонд України» *основними завданнями Пенсійного фонду України є:*

1) участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування;

2) забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, що здійснюються з коштів Пенсійного фонду України;

3) ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, здійснення в межах своєї компетенції контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів Пенсійного фонду України [30].

Пенсійний фонд України під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому законодавством порядку з Міністром праці та соціальної політики України, з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, відповідними органами інших держав. Пенсійний фонд України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує та контролює їх виконання. Також в разі потреби видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування спільні акти. При цьому проекти

нормативно-правових актів Пенсійного фонду України погоджуються з Міністром праці та соціальної політики України.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду України є:

- 1) страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, крім частини внесків, що спрямовується до Накопичувального фонду;
- 2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- 3) кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених законом;
- 4) суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до цього Закону та інших законів до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;
- 5) благодійні внески юридичних та фізичних осіб;
- 6) добровільні внески;
- 7) інші надходження відповідно до законодавства.

При цьому бюджет Пенсійного фонду України щороку затверджується Кабінетом Міністрів України, а *кошти Пенсійного фонду України спрямовуються на:*

- 1) фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України;
- 2) оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- 3) формування резерву коштів Пенсійного фонду України;
- 4) погашення банківських кредитів та відсотків за їх використання;
- 5) створення та функціонування системи персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування;
- 6) утримання центрального апарату та органів Пенсійного фонду України, розвиток їх матеріально-технічної бази;

7) організацію роз'яснювальної роботи серед населення та здійснення інших заходів відповідно до завдань Пенсійного фонду України.

Кошти Пенсійного фонду України зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду України і зберігаються на окремих рахунках його органів в уповноваженому банку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Вони використовуються виключно за призначенням і вилученню не підлягають.

Переходячи до **фондів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**, слід вказати, що їх діяльність регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якого фондами пенсійного страхування є:

Солідарний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який формується за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел і призначений для виплати пенсій за рахунок коштів Пенсійного фонду України;

Накопичувальний пенсійний фонд – це цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до законодавства і акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші встановлені законодавством цілі.

Недержавний пенсійний фонд – це пенсійний фонд, який створений за рахунок добровільних внесків громадян та юридичних осіб, які вносять їх з метою отримання пенсійних виплат від недержавних страхових пенсійних органів та діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. Потрібно вказати, що недержавні пенсійні фонди представляють собою господарюючі структури, що діють на основі, як правило, приватного капіталу, в зв'язку з чим ці фонди відносяться до нецентралізованих цільових фондів і тому не є предметом розгляду даного питання.

Відповідно до вищенаведеної структури фондів державного пенсійного страхування система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

Перший рівень – це солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (далі — солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.

Другий рівень – це накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – це система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. А другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Суб’єктами солідарної системи є: 1) застраховані особи, а в окремих випадках, визначених законодавством, і члени їхніх сімей та інші особи; 2) страхувальники; 3) Пенсійний фонд; 4) уповноважений банк; 5) підприємства, установи, організації (далі — організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб’єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є: 1) особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; 2) підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; 3) Накопичувальний фонд; 4) недержавні пенсійні фонди; 5) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами; 6) зберігач; 7) страхові організації.

8) інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення, які можуть бути визначені законами України.

На сьогоднішній день діє система за якою страхувальниками та застрахованими особами сплачуються страхові внески (в тому числі на основі добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування) та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Основним джерелом наповнення **Солідарного пенсійного фонду** є збір, який сплачуються у відповідності до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», у якому встановлено платники, об'єкти оподаткування, ставки і порядок обчислення та сплати даного збору.

Відповідно до статті 1 вищевказаного Закону *платниками збору* є фізичні особи, що працюють на умовах трудового договору чи виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи та організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи та їх філії, відділення і інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників, адвокати, нотаріуси, інші особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, але займаються діяльністю, пов'язаною з одержанням прибутку (самозайняті особи) та інші особи, перелік яких визначено даним законом [32].

Об'єктами оподаткування за статтею 2 цього ж Закону є фонд оплати праці роботодавців, сума оподаткованого доходу (прибутку), сукупний оподаткований дохід, вартість реалізованих ювелірних виробів із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння, вартість легкового автомобіля, вартість нерухомого майна (зазначена в договорі його купівлі-продажу), вартість будь-яких послуг стільникового зв'язку(з встановленими законом обмеженнями) [32].

На обов'язкове державне пенсійне страхування встановлюються *ставки збору*, які є досить чисельними і різноманітними та залежать від платника збору та об'єкту оподаткування. Ними є наступні:

1) для суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднань, бюджетних, громадських та інших установ та організацій, об'єднань громадян та інших юридичних осіб, та їх філій, відділень і інших відокремлених підрозділів, що не мають статусу юридичної особи:

32,3 відсотки від фактичних витрат на оплату праці працівників, які включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, а також винагороди, що виплачуються громадянам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру;

100 відсотків від фактичних витрат на виплату і доставку пенсій, до досягнення працівниками пенсійного віку

Для вищезазначених платників збору, які використовують працю найманих працівників із числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілоти, штурмани, бортінженери, бортмеханіки, бортрадисти, льотчики-наглядачі) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування визначається окремо за ставкою 42 відсотки від об'єкта оподаткування для осіб льотних екіпажів (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, та за ставкою 32,3 відсотки від об'єкта оподаткування для інших працівників.

Для підприємств, установ і організацій, де працюють інваліди, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування визначається окремо за ставкою 4 відсотки від об'єкта оподаткування для працюючих інвалідів та за ставкою 32,3 відсотки від об'єкта оподаткування для інших працівників такого підприємства.

Для підприємств всеукраїнських громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування визначається за ставкою 4 відсотки від об'єкта оподаткування для всіх працівників цих підприємств.

2) для суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетних, громадських та інших установ та організацій, об'єднань громадян та інших юридичних особи, а також фізичних осіб - суб'єктів

підприємницької діяльності, які використовують і не використовують працю найманих працівників та адвокатів, їх помічників, приватних нотаріусів, інших осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і займаються діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу -

32 відсотки від суми оподаткованого доходу (прибутку), яка обчислена в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України.

3) *для всіх вищезазначених платників збору платників збору – 32,3 відсотки суми винагород, які виплачуються фізичним особам за договорами цивільно-правового характеру;*

4) *для фізичних осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та фізичних осіб, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі членів творчих спілок, творчих працівників, які не є членами творчих спілок тощо:*

1 відсоток від сукупного оподаткованого доходу, якщо він не перевищує 150 гривень;

2 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, якщо він перевищує 150 гривень.

Для фізичних осіб, які працюють на умовах трудового договору з числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах:

1 відсоток від сукупного оподаткованого доходу, якщо він менше 150 гривень;

2 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, якщо він становить від 150 до 250 гривень;

3 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, якщо він становить від 250 до 350 гривень;

4 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, якщо він становить від 350 до 500 гривень;

5 відсотків від сукупного оподаткованого доходу, якщо він перевищує 500 гривень;

5) для фізичних осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту), та фізичних осіб, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі членів творчих спілок, творчих працівників, які не є членами творчих спілок, які мають статус державного службовця або працюють на посадах, робота на яких зараховується до трудового стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до законів України “Про державну службу”, “Про прокуратуру”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про статус народного депутата України”, “Про Національний банк України”, “Про службу в органах місцевого самоврядування”, Митного кодексу України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України:

1 відсоток від сукупного оподаткованого доходу, з його частини, що не перевищує 150 гривень;

2 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, з його частини в розмірі від 151 до 250 гривень;

3 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, з його частини в розмірі від 251 до 350 гривень;

4 відсотки від сукупного оподаткованого доходу, з його частини в розмірі від 351 до 500 гривень;

5 відсотків від сукупного оподаткованого доходу, з його частини в розмірі понад 501 гривню.

б) для юридичних та фізичних осіб, що здійснюють операції з купівлі-продажу валют – 1 відсоток від сума операції з купівлі-продажу валют.

7) для суб’єктів підприємницької діяльності, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння – 5 відсотків від вартість реалізованих ювелірних виробів із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння.

8) для юридичних та фізичних осіб при відчуженні легкових автомобілів, крім легкових автомобілів, якими забезпечуються інваліди, та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом – 3 відсотки від вартості легкового автомобіля.

9) для підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та фізичних осіб, які придбавають нерухоме майно, за винятком державних підприємств, установ і організацій, що придбавають нерухоме майно за рахунок бюджетних коштів, установ та організацій іноземних держав, що користуються імунітетами і привілеями згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також громадян, які придбавають житло і перебувають у черзі на одержання житла або придбавають житло вперше – 1 відсоток від вартості нерухомого майна, зазначеної в договорі купівлі-продажу такого майна.

10) для підприємств, установ та організацій, фізичних осіб, які користуються послугами стільникового рухомого зв'язку, а також операторів цього зв'язку, які надають свої послуги безоплатно (збір на обов'язкове державне пенсійне страхування не сплачується, якщо послугами стільникового зв'язку користуються річкові, морські, повітряні, космічні транспортні засоби, засоби наземного технологічного транспорту (у тому числі таксі), що мають стаціонарно вбудоване обладнання радіозв'язку, радіонавігації та радіоастрономії, яке не може бути відокремлено від таких засобів без втрати його технологічних або експлуатаційних якостей чи характеристик) – 7,5 відсотка від вартості будь-яких послуг стільникового рухомого зв'язку, сплаченої споживачами цих послуг оператору, що їх надає, включаючи вартість вхідних та вихідних телефонних дзвінків, абонентську плату, плату (надбавку) за роумінг, суму страхового завдатку, авансу, вартість інших спеціальних послуг, зазначених у рахунку на оплату послуг стільникового рухомого зв'язку.

Нарахування і сплата збору. Нарахування збору здійснюється самостійно його платниками відповідно до норм бухгалтерського обліку та Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування». При цьому натуральні доходи перераховуються у грошову форму на основі середньої ціни, а кошти, які знаходяться в іноземні валюти, перераховуються у гривні за офіційним курсом Національного банку України.

Сплата збору здійснюється одночасно з одержанням коштів в установах банків чи шляхом перерахування сум збору через установи банків або поштові відділення.

У разі недостатності у платників збору коштів на оплату праці і сплату збору в повному обсязі видача коштів на оплату праці і сплата збору здійснюються у пропорційних розмірах. В свою чергу суми збору, донараховані під час перевірок органами державної податкової служби і органами державної контрольно-ревізійної служби та фінансових санкцій перераховуються до Пенсійного фонду України у повному обсязі без спрямування їх на розвиток матеріально-технічної бази цих органів, а суми штрафів, накладених органами Пенсійного фонду України сплачуються на рахунки відповідних органів Пенсійного фонду України.

Основним джерелом формування коштів **Накопичувального фонду** є страхові внески, які відповідно до пункту 9 прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» сплачуються застрахованими особами, яким на день запровадження цих внесків не виповнилось: чоловікам 40, а жінкам 35 років. На даний час накопичувальний фонд лише починає свою діяльність і окремого закону про спрямування частини страхових внесків до нього, передбаченого пунктом 8 перехідних положень вищевказаного Закону, не прийнято. Тому окремих правових підстав для нарахування та сплати до нього зборів немає, а діє вищенаведена система, передбачена Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

8.3. Інші цільові фонди

Централізовані цільові фонди за ціллю створення можна поділити на соціальні та економічні. **Соціальні цільові фонди** мають своїм основним призначенням забезпечення соціального захисту населення та виконання державних соціальних функцій. Соціальні цільові фонди переважно є позабюджетними фондами і це зумовлює окремий розгляд даних фондів.

Позабюджетними соціальними цільовими фондами є: Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття. **Бюджетними соціальними цільовими фондами** зокрема є Фонд соціального захисту інвалідів та Страховий фонд безпеки авіації.

Діяльність *Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності* регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням». Відповідно до статі 9 цього Закону Фонд є *органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, провадить збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені законодавством, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів*. Цей Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів, а усі застраховані особи є членами цього Фонду. При цьому Фонд не може провадити будь-яку іншу діяльність, крім зазначеної в частині першій цієї статті, та використовувати страхові кошти не за цільовим призначенням [33].

Джерелами формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, є:

- 1) страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених цим Законом;
- 2) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб відповідно до вказаного Закону та інших актів законодавства;
- 3) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- 4) асигнування із Державного бюджету України;
- 5) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- 6) інші надходження відповідно до законодавства.

Вищезазвані кошти не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням, а у

разі їх невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік. При цьому до цих коштів застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України.

Основним джерелом формування коштів Фонду є страхові внески, які справляються згідно Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування». Розмір таких внесків закріплюється в Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік. Наприклад у 2007 році відповідно до статті та статі 93 Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» розміри таких внесків становили:

1) *для роботодавців* — 2,9 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб (у 2007 році розмір внесків становить 1,5 відсотка);

2) *для роботодавців* — на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 відсотків суми витрат на оплату праці, — окремо 0,7 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів та 2,9 відсотка (у 2007 році 1,5 відсотка) суми фактичних витрат на оплату праці інших працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб [8; 34];

3) *для роботодавців* — на підприємствах та в організаціях товариств УТОГ і УТОС — 0,5 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній

формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

4) для найманих працівників — від суми оплати праці, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб:

а) 0,25 відсотка — для найманих працівників — інвалідів, які працюють на підприємствах і в організаціях УТОГ і УТОС;

б) 0,5 відсотка — для найманих працівників, заробітна плата яких нижча прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи;

в) 1,0 відсотка — для найманих працівників, заробітна плата яких вища прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи [34].

Діяльність **Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття** регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», згідно статті 8 якого *Фонд створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із чинним законодавством. Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією, а держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг Фондом, усі застраховані особи є членами Фонду. При цьому, Фонд не може провадити будь-яку діяльність, крім передбачено вказаним Законом та статутом Фонду, а кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України [35]. Джерелами формування коштів Фонду є:*

1) страхові внески страхувальників – роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавчими актами;

2) асигнування державного бюджету;

3) суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до цього Закону та Закону України “Про зайнятість населення”, інших законів до підприємств, установ,

організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

4) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку;

5) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

6) інші надходження відповідно до законодавства України.

Як і у попереднього фонду, основним джерелом формування коштів Фонду є страхові внески, які справляються згідно Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування», і відповідно до статті 1 якого та статі 93 Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» встановлені наступні їх розміри:

1) *для роботодавців* — 1,6 відсотка (у 2007 році 1,3 відсотка) суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України «Про оплату праці», та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб [8; 34];

2) *для найманих працівників* — 0,5 відсотка суми оплати праці, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб [8].

При цьому на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 відсотків суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів А роботодавці підприємств та організацій товариств УТОГ і УТОС взагалі звільняються від сплати внесків.

Слід вказати, що окремі ставки збору, який стягується до вищеназваних фондів, передбачені для осіб, які беруть участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах, забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, осіб, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, а також громадян України, які працюють за межами України та не застраховані в системі обов'язкового державного соціального страхування країни, в якій вони перебувають – 5,5 (у 2007 році 3,8 відсотка) відсотка суми оподаткованого доходу (прибутку), у тому числі:

1) 3,4 відсотка (у 2007 році 2,0 відсотка) – на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

2) 2,1 відсотка (у 2007 році 1,8 відсотка) – на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [8; 34].

Фонд соціального страхування від нещасних випадків є фондом, який здійснює страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили стійку втрату працездатності і являється комерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням. Відповідно до статті 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» Фонд соціального страхування від нещасних випадків провадить збір та акумулювання страхових внесків, має автономну, незалежну від будь-якої іншої, систему фінансування [36].

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

1) внесків роботодавців: для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;

2) капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

3) прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;

4) коштів, одержаних від стягнення відповідно до цього Закону штрафів і пені з страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

5) добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Кошти на здійснення страхування від нещасного випадку не включаються до складу Державного бюджету України та використовуються виключно за їх прямим призначенням. До коштів на здійснення страхування від нещасного випадку застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України.

Сплата внесків на соціальне страхування від нещасних випадків здійснюється відповідно до Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [37], згідно якого відповідно до класів професійного ризику на основі таблиць встановлюються страхові тарифи до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників (наприклад, 50 клас ризику – тариф 2,55 або сільське господарство – тариф 0,2).

Цільовим фондом, який включається до складу Державного бюджету України є Фонд соціального захисту інвалідів, який формується у відповідності до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та Положення «Про фонд соціального захисту інвалідів», відповідно до яких фінансування заходів щодо соціальної захищеності інвалідів і дітей-інвалідів здійснюється Фондом соціального захисту інвалідів, а також органами місцевого самоврядування за місцевими програмами соціального захисту окремих категорій населення за рахунок коштів місцевих бюджетів [38]. Фонд соціального захисту

інвалідів є урядовим органом державного управління, який діє у складі Міністерства праці та соціальної політики України та підпорядковується йому.

Основними завданнями Фонду є:

1) реалізація у межах своєї компетенції державної політики у сфері соціального захисту інвалідів;

2) контроль за виконанням підприємствами, установами, організаціями, у тому числі підприємствами і організаціями громадських організацій інвалідів, фізичними особами, які використовують найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, встановленого Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;

3) фінансування заходів щодо соціального захисту інвалідів [39]

Бюджет Фонду соціального захисту інвалідів формується за рахунок *коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень*. А органи місцевого самоврядування мають право утворювати цільові фонди соціальної допомоги інвалідам, які є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету, при цьому порядок і умови витрачання коштів цих фондів визначаються органами місцевого самоврядування з урахуванням пропозицій громадських організацій інвалідів. Так, у Законі України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» кошти Фонду соціального захисту інвалідів зараховуються до спеціального фонду бюджету (пункт 20 статті 8), а згідно додатка 3 до цього Закону видатки на Фонд передбачені у сумі 426472,5 тис. грн.

Суттєвим джерелом надходжень до Фонду соціального захисту інвалідів є відрахування, які сплачуються за невиконання норми статті 19 Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», згідно якої для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця [38].

Відповідно до *Порядку сплати підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що використовують найману працю, суми адміністративно-господарських санкцій та пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів*, роботодавці сплачують суму санкцій відділенням Фонду соціального захисту інвалідів за місцем їх державної реєстрації як юридичних осіб або фізичних осіб — підприємців на балансовий рахунок в установах Національного банку, відкритий в органах Державного казначейства, або на балансовий рахунок в установах комерційних банків до 15 квітня року, що настає за роком, в якому відбулося порушення нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів. При цьому обчислення суми адміністративно-господарських санкцій проводиться роботодавцями самостійно згідно з порядком заповнення звіту про зайнятість і працевлаштування інвалідів, затвердженим Мінпраці за погодженням з Держкомстатом. А у разі, коли роботодавець не одержує прибутку, сума адміністративно-господарських санкцій сплачується за рахунок інших джерел відповідно до законодавства [40].

Страховий фонд безпеки авіації теж є цільовим фондом, який **включається до складу бюджету**. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про страховий фонд безпеки авіації» та Положення про порядок формування і використання страхового фонду безпеки авіації *страховий фонд безпеки авіації України* створено з метою забезпечення позабюджетного фінансування загальнодержавних витрат на здійснення державних послуг стосовно підтримання належного рівня безпеки польотів, авіаційної безпеки та забезпечення пошуково-рятувальних робіт, які впливають з державних обов'язків України.

Основними завданнями Фонду є: відшкодування шкоди потерпілим від страхового випадку, стихійного лиха, що призвело до страхового випадку; стимулювання профілактичної діяльності щодо підвищення безпеки авіації України; проведення пошукових і аварійно-рятувальних робіт.

Кошти Фонду формуються за рахунок надходження відрахувань 10 відсотків платежів з видів обов'язкового авіаційного страхування, визначених для авіації статтею 6 Закону України “Про страхування” а саме: 1) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті; 2) страхування членів екіпажу й авіаційного

персоналу; 3) страхування працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу при виконанні авіаційних робіт, та пасажирів, які перевозяться за заявкою замовника без придбання квитків; 4) страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, прийнятим до перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам; 5) страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за збитки, які можуть бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт; страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів; 6) страхування авіаційних суден. Страховики здійснюють відрахування до Фонду протягом 5 банківських днів з дня отримання коштів [41].

Економічні цільові фонди мають своїм основним призначенням надання економічних гарантій. Таким фондом є **Фонд гарантування вкладів фізичних осіб**, що представляє собою фонд кошти якого не включаються до складу Державного бюджету України і який створений з економічною метою для забезпечення гарантування вкладів фізичних осіб. Правовою основою діяльності фонду є Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

Фонд є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, також він є економічно самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України (стаття 8 Закону) [42]. *Джерелами формування коштів Фонду є:*

- 1) початкові збори з учасників Фонду;
- 2) регулярні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;
- 3) спеціальні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;
- 4) кошти, внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень;
- 5) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- 6) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України, Національного банку України, банків та іноземних кредиторів;

7) пеня, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду;

8) доходи від депозитів, розміщених Фондом у Національному банку України.

Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності. Він має право придбавати та орендувати майно, необхідне для виконання його функцій, у межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою і погодженого з Міністерством фінансів України та Національним банком України, а *кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України.*

Основними джерелами формування коштів фонду звичайно є збори, які до нього вносяться. Такими зборами є: початковий, регулярний та спеціальний.

Початковий збір встановлено в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку (приписного капіталу філії іноземного банку), який перераховується учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності. А банки, створені в результаті реорганізації шляхом їх злиття, приєднання або перетворення (в разі сплати початкового збору до Фонду банками, які реорганізувалися), звільняються від сплати початкового збору та набувають усіх прав і обов'язків реорганізованих банків щодо участі у Фонді.

Регулярний збір сплачується учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані закладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року. Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Спеціальний збір застосовується, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам учасників (тимчасових учасників) Фонду. Рішення про встановлення спеціального збору приймає адміністративна рада Фонду за погодженням з Національним банком України. Внесення спеціального збору учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду проводиться у строки та згідно з умовами, встановленими адміністративною

радою. При цьому загальний розмір спеціальних зборів, сплачених учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду протягом року (в разі вичерпання фінансових можливостей Фонду для виконання покладених на нього завдань), не повинен перевищувати розміру щорічного регулярного збору з учасника (тимчасового учасника) Фонду.

А у випадку, якщо фінансові можливості Фонду вичерпані, *Кабінет Міністрів України надає Фонду кредит у грошовій формі або у вигляді державних цінних паперів*. Ліміт кредитування на наступний рік визначається щорічно як десятикратний розмір надходжень від учасників (тимчасових учасників) Фонду за перше півріччя поточного року і передбачається Міністерством фінансів України в проекті закону про Державний бюджет України в грошовій формі або в правах на здійснення цільової емісії державних цінних паперів. При отриманні Фондом кредиту від Кабінету Міністрів України у вигляді цінних паперів Фонд має право реалізувати їх на відкритому ринку, отримати кредит під заставу у банків, іноземних кредиторів, Національному банку України. Також *Національний банк України має право надавати Фонду кредит під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції строком на п'ять років*.

На даний час відповідно до Рішення адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб «Про збільшення розміру відшкодування коштів за вкладами» (від 14 лютого 2007 року № 1) розмір відшкодування, включаючи відсотки, становить 25000 грн. на одного вкладника на день настання недоступності вкладу у кожному банку, де фізична особа мала вклад. Розмір відшкодування є невеликим через невелику величину фонду, а для його збільшення потрібна постійна участь держави шляхом регулярних відрахувань державних коштів до Фонду [43, с. 98].

Таким чином, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб здійснює свою діяльність з метою як компенсації втрат, понесених вкладниками (фізичними особами), так і забезпечення стабільності банківської системи України через збереження довіри до банківських установ дрібних вкладників, якими переважно є фізичні особи.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення цільовим централізованим фондам коштів та визначте місце бюджетних та позабюджетних фондів коштів у їх складі.
2. Наведіть класифікацію централізованих цільових фондів коштів.
3. Вкажіть місце децентралізованих фондів коштів у складі цільових фондів.
4. Дайте характеристику Пенсійному фонду України як органу виконавчої влади.
5. Охарактеризуйте Пенсійний фонд України як фонд коштів.
6. Порівняйте фонди солідарної та накопичувальної систем.
7. Вкажіть джерела формування коштів Пенсійного фонду України.
8. Перерахуйте напрямки використання коштів Пенсійного фонду України.
9. Назвіть платників, об'єкти оподаткування та ставки збору на обов'язкове державне пенсійне страхування.
10. Дайте загальну характеристику позабюджетним соціальним цільовим фондам.
11. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
12. Фонд соціального страхування від нещасних випадків.
13. Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття.
14. Охарактеризуйте бюджетні соціальні цільові фонди.
15. Фонд соціального захисту інвалідів.
16. Страховий фонд безпеки авіації.
17. Назвіть платників, об'єкти оподаткування та ставки внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
18. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОЗДІЛУ II

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Атіка, 2007. – 48 с.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37-38.
3. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
4. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України від 23 грудня 1998 року № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6.
5. Про Автономну Республіку Крим: Закон України від 17 березня 1995 року № 95/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11.
6. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10 лютого 1998 року № 90/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 29.
7. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15 січня 1999 року № 401-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11.
8. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 грудня 2006 року № 489-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 7-8.
9. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.
10. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 16 березня 2006 року № 3547-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 23, 24-25.
11. Орлюк О.П. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
12. Про Основні напрями бюджетної політики на 2007 рік: Постанова Верховної Ради України від 27 липня 2006 року № 42-V // Відомості Верховної Ради України (ВВРУ). – 2006. – № 40.
13. Коментар до Конституції України. – К.: Ін-т зак-ва ВРУ, 1996.

14. Косинський В. Законодавчий процес та процедура, їх основні стадії і етапи // Право України. – 1999. – № 6.
15. Сас С. Законодавча процедура парламентів світу: порівняльно-правовий аналіз норм і регламентів // Підприємництво, Господарство і Право. – 2004. – № 3. – с. 13-17.
16. Селиванов А. Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України // Право України. – 2004. – № 9. – с. 34-36.
17. Виступ Голови Верховної Ради України Литвина В.М. 2 липня 2004 року // Голос України. – 2004. – 3 липня. – с. 5-7.
18. Шаповал В. Безпосередня демократія і представницька демократія у взаємозв'язках // Право України. – 2004. – № 8. – с. 8-12.
19. Тодика О.Ю. Проблеми становлення народовладдя: теоретичний і конституційно-правовий аспекти // Право і безпека. – 2004. – № 3'2. – с. 21-25.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Регламенту Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Положення про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Положення про порядок управління майном, що належить Автономній Республіці Крим або передане в її управління, затверджених відповідними постановами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим про заходи щодо посилення кадрової роботи в Автономній Республіці Крим (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим) (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001) // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 3.
21. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 21 грудня 2006 року № 514-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 11.
22. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 17 вересня 1999 року № 1081/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 35.

23. Питання державного казначейства: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 року № 1232 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 1.
24. Про затвердження Положення про Єдиний казначейський рахунок: Наказ Державного казначейства України від 26 червня 2002 року № 122 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 43.
25. Про затвердження Інструкції про складання і виконання розпису Державного бюджету України: Наказ Міністра фінансів України від 28 січня 2002 року № 57 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 4.
26. Про затвердження Порядку виконання державного бюджету за доходами: Наказ Державного казначейства України від 19 грудня 2000 року № 131 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 5.
27. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 року № 228 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9.
28. Про затвердження Порядку обслуговування державного бюджету за видатками: Наказ Державного казначейства України від 25 травня 2004 року № 89 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 27.
29. Про звіт про виконання Закону України про Державний бюджет України на 2006 рік: Постанова Верховної Ради України від 25 травні 2007 року № 1086-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 32.
30. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Указ Президента України від 1 березня 2001 року № 121/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34.
31. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51.
32. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 26 червня 1997 року № 400/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 37.

33. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими народженням та похованням: Закон України від 18 січня 2001 року № 2240-ІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14.
34. Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: Закон України від 11 січня 2001 року № 2213-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11.
35. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22.
36. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 23.
37. Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 22 лютого 2001 року № 2272-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 17.
38. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21.
39. Про затвердження Положення про фонд соціального захисту інвалідів: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2002 року № 1434 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 37.
40. Про реалізацію статей 19 і 20 Закону України про основи соціальної захищеності інвалідів: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року № 70 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14.
41. Про страховий фонд безпеки авіації: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1272 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31.
42. Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 вересня 2001 року № 2740-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5.

43. Мазур Т. Діяльність фонду гарантування банківських вкладів: зарубіжний досвід і пропозиції для України // Підприємництво, Господарство і Право. – 2007. – № 2. – с. 95-98.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Алисов Е.А. Финансовое право Украины: Учебное пособие. –Х.: Эспада, 2000. – 285 с.
2. Бюджетне законодавство України: Бюджетний кодекс. Бюджетний процес. – К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416 с.
3. Воронова Л.К., Кучерявенко Н.П. Финансовое право: Учебное пособие. – Х.: Легас, 2003. – 360 с.
4. Грачёва Е.Ю. Соколова Э.Д. Финансовое право: Учебное пособие – М.: Юристъ, 2001. – 378 с.
5. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика. – К.: Истина, 2005. – 424 с.
6. Дмитренко Е.С. Фінансове право України. Практикум. – К.: Атіка, 2003. – 216 с.
7. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. – 4-те вид., допов. – К.: МАУП, 2007. – 568 с.
8. Капасьва Л.М. Лях М.С. Фінансове право: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
9. Ковальчук А. Законодавчі проблеми бюджетного процесу в Україні // Право України. – 2005. – № 12.
10. Коломієць Т.О. Фінансове право: Курс лекцій. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1999. – 71 с.
11. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2002. – 495 с.

РОЗДІЛ III
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВИ ТА
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 9
Система доходів держави

9.1. Поняття та види доходів держави

Сучасне суспільство та держава не можуть існувати без фінансових ресурсів та фінансових відносин. Звичайно, для того, щоб отримати фінансові ресурси, потрібно мати джерела, з яких вони повинні надходити. Такими джерелами є доходи від використання фінансових ресурсів держави і місцевого самоврядування, податкові і неподаткові платежі та інші джерела, передбачені чинними законодавством. Для держави основними доходами є податки і збори, які справляються до державного та місцевих бюджетів.

Надходження фінансових ресурсів у дохід держави регулюється податковим правом, як підгалуззю фінансового права, складним інститутом державних та муніципальних запозичень, а також інститутом доходів від операцій з капіталом і інститутом трансфертів. Кожен із вищеназваних інститутів та підгалузь податкового права належать до тих, що приносять доходи через те, що в їх основі лежать фіскальні, кредитні (запозичувальні) або компенсаційні функції як основні, задля виконання яких вони і створені. Реалізація завдань наповнення скарбниць держави та територіальних громад проходить червоною ниткою через них.

Так, нормами податкового права врегульовується порядок встановлення, нарахування і сплати податків і зборів, які запроваджуються на території держави. Інститут загальнодержавних і місцевих зборів, що входить до податкового права, має аналогічне призначення, але базується не на врегулюванні, встановленні, нарахуванні, сплаті податків, а на здійсненні цієї ж діяльності стосовно зборів (обов'язкових платежів), стягнення яких передбачено чинним законодавством.

Інститут доходів від операцій з капіталом теж має на меті отримання доходів, але вже як результаті від використання капіталу (перш за все державного та комунального майна).

Особливу роль у доходах держави та місцевого самоврядування відіграє інститут державних та муніципальних запозичень, який з одного боку дає можливість отримати доходи для покриття дефіциту державного та місцевих бюджетів, а з іншого – вимагає здійснення видатків на обслуговування створених запозиченнями боргів. Така двоякість створює складності з віднесенням цього інституту до доходів, бо одночасно з цим ним передбачено і здійснення видатків. Проте в його основі лежить все ж отримання фінансових ресурсів (доходи, хоча і тимчасові), а видатки на покриття боргів відносять до інших періодів, тому даний інститут все ж доцільно віднести до інститутів, що регулюють доходи держави і територіальних громад.

Таким чином, спираючись на все вищезазначене, можна дійти висновку, що доходи в системі публічних фінансів відіграють ключову роль, так як завдяки саме їм відбувається оборот фінансових ресурсів в державі (створюють стимул для їх використання) та забезпечуються потреби держави і територіальних громад у фінансових ресурсах як для власного функціонування, так і для виконання покладених на них завдань.

9.2. Склад доходів, які включаються до державного та місцевих бюджетів

Конституцією України передбачено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (стаття 95) [1].

Звичайно, розподіл суспільного багатства, до складу якого входить валовий суспільний продукт та частина національного багатства України, неможливий без відібрання частини власності в одних суб'єктів фінансових правовідносин, передачі її іншим суб'єктам та системи такого розподілу. Система розподілу суспільного багатства як з економічної, так і з юридичної точки зору має складну структуру, так

як об'єднує елементи, які відносяться майже до всіх сфер життєдіяльності суспільства і відповідно регулюється практично всіма галузями права.

Так, щоб розподілити валовий внутрішній продукт (ВВП) та частину національного багатства, яка переважно представлена об'єктами навколишнього природного середовища, в тому числі і корисними копалинами, необхідно здійснити її монетизацію, тобто перевести наявні ресурси в кошти або перевести в ресурси, які піддаються розподілу. Звичайно, цей процес повинен бути належним чином врегульований правовими нормами, щоб забезпечити реальність оцінки фінансових ресурсів та захисту прав осіб, які приймають у ньому участь. Правове регулювання оцінки фінансових ресурсів здійснюється, як норми цивільного права (ціни договорів і угод), господарського права (вартість, зазначена в установчих документах чи визначена відповідно до результатів бухгалтерського обліку і звітності), адміністративного права (суми штрафних та інших фінансових санкцій), так і податкового права (визначення податкової недоїмки та нарахування пені) тощо.

Після оцінки необхідно визначитись із підставами стягнення (сплати) частин від наявних доходів (прибутків), власності і інших речових прав та здійснення юридично значимих дій (сплата державного мита за розірвання шлюбу чи звернення до суду, сплата мита при ввезенні (вивезенні) товарів і предметів за межі чи в Україну, оподаткування доходів і майна, перерахування прибутків державних підприємств до бюджету тощо). Далі потрібно визначити і уповноважити суб'єктів на вилучення вказаної частини ресурсів, забезпечивши їм для цього належні, в тому числі і правові, можливості.

Зібравши фінансові ресурси, необхідно їх розподілити і для цього в свою чергу необхідно визначитись із потребами суб'єктів, яким ресурси будуть надані та із можливістю їх надання через оцінку наявних ресурсів (визначення прожиткового мінімуму в Україні і встановлення мінімальної заробітної плати на рівні можливостей держави, оцінка потреб державних органів і забезпечення їх фінансування відповідно до реальних можливостей). Насамкінець необхідно визначити уповноважених суб'єктів, які їх будуть розподіляти, наділити їх відповідними повноваженнями та надати їм ресурси для розподілу.

В наведеній вище схемі розподілу ресурсів доходи охоплюють практично всі етапи до початку розподілу ресурсів. Таким чином створюється ціла система, призначена для встановлення джерел доходів і їх збирання. Звичайно, основну роль у цьому процесі відіграють Державний бюджет України і бюджети місцевого самоврядування, до яких саме і збираються доходи з метою їх подальшого розподілу і використання.

Відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України **доходи бюджету можна класифікувати за такими розділами:**

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти [2].

Податкові надходження (доходи) – це передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов’язкові платежі. Податкові надходження передбачають отримання доходів від застосування податків і зборів на території всієї України чи лише територіальної громади (застосовуються за рішеннями органів місцевого самоврядування). Податки є основним джерелом наповнення бюджетів як в Україні, так і у більшості країн світу.

Основою для застосування всіх податків і зборів є Закон України «Про систему оподаткування», у якому встановлено перелік податків і зборів, що носять як загальнодержавний, так і місцевий характер. Крім цього, податки і збори (обов’язкові платежі) поділяються на загальнодержавні та місцеві, тому їх розгляд слід вести окремо.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про систему оподаткування», до *загальнодержавних* належить 27 податків і зборів (обов’язкових платежів), із них податками є наступні:

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний збір;
- 3) податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некоорпоративними, казенними або комунальними підприємствами;

- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 6) плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності);
- 7) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- 8) податок на промисел;
- 9) плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- 10) фіксований сільськогосподарський податок [3].

Згідно статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» та вищенаведеного переліку податків до *загальнодержавних* належить 17 зборів (обов'язкових платежів):

- 1) мито;
- 2) державне мито;
- 3) рентні платежі;
- 4) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 5) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- 6) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 7) збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
- 8) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 9) збір до Державного інноваційного фонду;
- 10) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 11) єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- 12) збір за використання радіочастотного ресурсу України;
- 13) збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний);

14) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

15) збір за проведення гастрольних заходів;

16) судовий збір;

17) збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності [3].

У свою чергу до *місцевих податків* належать податок з реклами і комунальний податок, а до *місцевих зборів* віднесено 12 обов'язкових платежів [3].

Потрібно вказати, що податки і збори є серйозним важелем у керуванні сферою фінансових відносин та економікою в цілому, тому їх застосування має бути досить обережним та виваженим, щоб з одного боку не зруйнувати економіку через спричинення відтоку капіталу і зменшення доходів населення, а з іншого - щоб забезпечити достатню кількість фінансових ресурсів для держави та територіальних громад.

Неподаткові надходження (доходи) – це:

а) доходи від власності та підприємницької діяльності;

б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;

в) надходження від штрафів та фінансових санкцій;

г) інші неподаткові надходження [2].

Доходи від власності та підприємницької діяльності передбачають неподаткові надходження, які отримуються від використання майна та за результатами господарювання. Так, відповідно до Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» цих неподаткових надходжень включаються: 1) частина прибутку (доходу) господарських організацій, що вилучається до бюджету та дивіденди нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, які є у державній власності; 2) перевищення валових доходів над видатками Національного банку України; 3) надходження від грошово-майнових лотерей; 4) рентна плата; 5) інші надходження [4].

Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу відповідно до Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік»

включають: 1) реєстраційний збір за проведення державних прав і обтяжень; 2) оплата вартості інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах; 3) плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ; 4) виконавчий збір; 5) державне мито; 6) митні збори; 7) Єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України тощо.

Штрафи та фінансові санкції теж складають вагому частину неподаткових доходів, проте вони не є постійними і не можуть бути заплановані наперед. Тому їх застосування носить випадковий (казуїстичний) характер у випадку виявлення порушень чинного законодавства, за які передбачені такі санкції.

Інші неподаткові надходження представляють собою надходження від платежів, які носять неподатковий характер і при цьому є обов'язковими. Так, відповідно до Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» до інших неподаткових надходжень включено: 1) надходження коштів від реалізації конфіскованого майна; 2) надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності; 3) надходження коштів від реалізації космічної техніки військового та подвійного призначення; 4) надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів; 5) інші надходження (збори за послуги пов'язані з охороною прав інтелектуальної власності тощо) [4].

Доходи від операцій з капіталом – це доходи від використання державного майна (доходи від продажу капітальних активів, природних ресурсів чи права на їх використання і державних запасів). До доходів від операцій з капіталом відносять: 1) надходження від продажу основного капіталу; 2) надходження від реалізації державних запасів товарів; 3) надходження від продажу землі і нематеріальних активів.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Міжбюджетні трансферти вже були розглянуті при розгляді бюджетного права. Стосовно ж міжнародних трансфертів, то вони, згідно Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік», поділяються на: 1) трансферти від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій; 2) надходження від секретаріату ООН, ОБСЄ або іншої операції за участь українського контингенту у миротворчих операціях [4].

Питання для самоконтролю

1. Визначте значення державних доходів для суспільства, держави та місцевого самоврядування.
2. Назвіть види доходів держави.
3. Вкажіть економічні та соціальні потреби розподілу валового внутрішнього продукту та національного багатства.
4. Назвіть класифікацію доходів бюджету.
5. Дайте характеристику податковим надходженням.
6. Вкажіть склад неподаткових надходжень.
7. Порівняйте доходи від операцій з капіталом та трансферти.

10.1. Податкове право та його місце в системі фінансового права

Оподаткування є невід'ємною складовою фінансової системи будь-якої сучасної держави, яка використовує його в першу чергу як фіскальний механізм для наповнення державної скарбниці.

В ході розгляду загальної частини фінансового права та в попередній главі зазначалось, що податкове право є підгалуззю фінансового права, яка регулює відносини, що складаються у сфері оподаткування. З приводу цього думки науковців неоднозначні. Так, Воронова Л.К. у своєму підручнику вказує, що норми фінансового права, які регулюють податкові відносини, об'єднуються у підгалузю фінансового права і складають податкове право [5, с. 214]. Цю позицію підтримують Гега П.Т та Доля Л.М., які теж відносять податкове право до підгалузей фінансового права [6, с. 10]. Пацурківський П.С., якого підтримує Воронова Л.К як керівник авторського колективу, теж вказує, що особлива частина фінансового права складається з низки розділів (підгалузей), одним з яких є розділ державних та місцевих податків і зборів [7, с. 54].

У свою чергу наукова школа, лідером якої є Кучерявенко М.П. стоїть на думці, що податкове право – це складний інститут фінансового права, який регулює дохідні частини бюджетів [8, с. 4; 9, с. 46]. На подібній позиції стоїть і Орлюк О.П., яка називає податкове право фінансово-правовим інститутом, який регулює відносини у сфері справляння податків та обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів, встановлюючи при цьому права, обов'язки та відповідальність сторін [10, с. 247]. Гаврилюк Р. теж підтримує таку позицію [11, с. 42].

На захист позиції про те, що податкове право є підгалуззю права, можна навести такий аргумент, як регулювання ним сукупності особливих груп (видів) відносин, які складаються з приводу встановлення, нарахування і сплати податків, а також відповідальності, яка виникає за порушення податкових зобов'язань. Сукупність податкових норм, як вірно вказує Воронова Л. К., відокремлюються у

підгалузь на основі регулювання податкових відносин [5, с. 214], які б фактично склали окрему галузь аби не наявність фінансового права.

Ознакою податкового права як підгалузі є і його відносна самостійність та залежність від інших підгалузей і інститутів фінансового права лише через систему взаємозв'язків, а не відносин підпорядкування. Податкове право виступає регулятором окремого сегмента у сфері фінансових відносин, який має значний ступінь обособленості, не останню роль у формуванні якого відіграє податкове законодавство. Так, як зазначає Кучерявенко М.П., масив нормативних актів не є основним критерієм формування галузі права, тому будь-який кількісний розвиток податкового права з врахуванням змін його якісних характеристик скоріш за все призведе до формування підгалузі податкового права [8, с. 3]. З часу висловлення даної думки пройшло вже кілька років, за цей час податкове право набуло значного розвитку, перш за все з стосовно його систематизації і кодифікації через формування проекту Податкового кодексу України та розробку системних правових підходів до регулювання податково-правових відносин.

Таким чином, можна зробити висновок, що на даний момент податкове право вже фактично набуло ознак підгалузі, які найближчим часом втіляться в життя шляхом формування цілісної системи податкового права та законодавства, яка буде базуватись на Податковому кодексі України.

Податкове право – це підгалузь фінансового права, яка представляє собою сукупність норм, які регулюють відносини з приводу встановлення, нарахування і сплати (стягнення) податків, зборів і платежів до бюджетів та централізованих цільових фондів, а також відповідальності за порушення податкового законодавства.

Правова норма як елементарна частинка податкового права є основою його будови і тому їй теж слід приділити увагу у даному питанні. Податково-правові норми в цілому відповідають характеристикам норм, які властиві фінансовому праву і були розглянуті у Главі 3 даного посібника, разом з цим їм властиві окремі особливості, які зумовлені специфікою податкового права. Так, основними особливостями податково-правових норм є наступні: 1) *предмет регулювання* – регулюють лише податкові відносини; 2) *презумпція вини платника податків* –

податкові норми виходять із принципу, що платник має виконати своє податкове зобов'язання в будь-якому випадку і обставин, які звільняють його від відповідальності, практично не існує; 3) *наявність виключно норм-приписів*, які носять загальнообов'язковий та однозначний характер; 4) *широкий сектор охоплення відносин* – податково-правові норми охоплюються регулюванням відносин практично з усіх галузей законодавства за умови, що дані відносини чи їх результати підпадають під оподаткування (отримання результату від ведення господарської діяльності (прибутку) підлягає оподаткуванню, отримання дару або спадщини теж оподатковується, за порушення податкових норм передбачається широкий спектр відповідальності від фінансової до кримінальної).

Стосовно класифікації податково-правових норм, то вона майже аналогічна класифікації фінансово-правових норм, бо, як і остання, передбачає поділ *за характером розпоряджень* на уповноважуючі, зобов'язуючі і забороняючі, *за характером впливу на особу* є переважно рекомендаційними (заохочення майже відсутнє) та *за субординацією* матеріальні і процесуальні. Потрібно вказати, що наявність майже 100% норм-приписів не сприяє належному стану відносин між платниками та податковими органами. Як зазначає Гаврилюк Р. у висновках до своєї наукової статті цілком очевидним є той факт, що публічно-правовий сенс податкового права за роки існування в умовах панування етатистських доктрин оподаткування значною мірою втратився, і тому в податковому праві зараз прийнято бачити насамперед адміністрування, вираження односторонньої волі держави. Проте податковому праву, як і публічно-правовій галузі фінансового права, властивий іманентний глибокий демократизм, який необхідно відродити [11, с. 42].

Таке відродження необхідно перш за все для того, щоб платники усвідомлювали необхідність сплати податків і, що найголовніше, бачили результати від їх сплати, а не просто віддавали частину своїх прибутків або майна на невідомі цілі. Тому що в останньому випадку буде лише погіршуватись наявна ситуація із ухиленням від сплати податків, приховуванням прибутків, а також веденням «тіньового» бізнесу, яку можна подолати лише загальносуспільним розумінням необхідності сплати податків та їх помірними розмірами.

Звертають на себе увагу також і процесуальні норми податкового права, які порівняно із процесуальними нормами інших галузей, підгалузей та інститутів мають ряд суттєвих відмінностей. Основою таких відмінностей є врегулювання ними *податково-правового процесу*, яким за визначенням Криницького І.Є є врегульований процесуальними нормами податкового права порядок процедурної (неюрисдикційної) діяльності компетентних органів публічної влади (іноді і інших уповноважених суб'єктів) у сфері оподаткування, податково-процесуальних правовідносин, що виникають на цій основі [12, с. 137]. Як видно із визначення, податковий процес – явище досить складне і певною мірою багатогранне, тому і процесуальні норми податкового права мають власну, відмінну від інших процесуальних норм, класифікацію.

На даний час існує дві достатньо обґрунтовані класифікації авторами яких є Гаврилюк Р. та Криницький І.Є. Зважаючи на те, що класифікація дана Криницьким І.Є., є більш розгалужена, тому наведемо саме її. Так, Криницький І.Є. пропонує поділити податково-правові процесуальні норми за наступними класифікаційними ознаками:

1) *за видами податково-процесуальних проваджень* виділяються норми, які регулюють: а) провадження з ведення податкового обліку; б) провадження із сплати податкових платежів; в) провадження з податкової звітності; г) провадження з податкового контролю; д) провадження із позасудового розв'язання податкових суперечок.

2) *за видами податково-процесуальних стадій* норми спрямовуються на регулювання: а) підготовчого періоду; б) прийняття рішення по суті; в) виконання рішення; г) оскарження актів податкових органів та дій їх посадових осіб.

3) *за видами податково-процесуальних режимів* норми поділяються на: а) принципи податкової процесуальної діяльності; б) засоби і способи реалізації (здійснення) податково-процесуальних принципів; в) гарантії принципів, що складаються в податково-процесуальній правовій сфері.

4) *за обсягом правового регулювання*, норми розрізняють на: а) загальні (поширюють дію на всіх суб'єктів, всі податкові відносини та на територію всієї

держави та постійні у часі); б) конкретні (спеціальні), які регулюють конкретні податкові відносини.

5) за юридичною силою: а) норми-закони; б) норми підзаконних актів;

6) за дією у просторі: а) загальнодержавні; б) регіональні; в) місцеві.

7) за дією у часі: а) постійні; б) тимчасові [13, с. 83-84].

Як видно із наведеної класифікації, податково-правові процесуальні норми, крім загальноприйнятих критеріїв (часу, простору, юридичної сили, обсягу регулювання), містять і особливі критерії, які властиві лише податково-процесуальним нормам та на основі, яких і складають їх особливості.

Такими основними особливостями, що відокремлюють податково-правові процесуальні норми від інших процесуальних норм, враховуючи авторитетну думку того ж Криницького І. Є., є *предмет регулювання* (регулювання податково-процесуальних відносин, що одночасно є відокремленими від матеріальних та спільними з ними), *розповсюдження дії лише на податкові правовідносини у контексті реалізації матеріальних податкових норм, регулювання неюрисдикційних відносин* (відносини не пов'язаних із здійснення правосуддя), *особливість побудови*, яка зумовлена нерозривним зв'язком матеріальних і процесуальних норм податкового права через продовження матеріальних приписів у процесуальних нормах, які доповнюють їх диспозиції (забезпечують нерозривний процес правого податкового припису та його реалізації, фактично являючись прошарком між матеріальною нормою та механізмом правого регулювання) [14, с. 71-72; 15, с. 82].

З приводу внутрішнього поділу податкового права на інститути Кучерявенко М.П. пропонує поділяти його на основі норм-принципів, які визначаються прямо в тексті законодавчого акту (перш за все Закону України «Про систему оподаткування») [8, с. 8]. Такий підхід безперечно науково обґрунтований, але з практичної точки зору податкове право можна поділити на складний інститут податків та складний інститут податкових зборів, до складу якого входять інститути митних платежів та платежів, які не відносяться до митних (ресурсних, рентних та інших платежів).

Складний інститут податків охоплює не лише регулювання відносин з приводу податків, а і встановлює загальні основи регулювання системи оподаткування,

вміщуючи у собі норми загальної частини податкового права. В свою чергу визначення інституту податкових зборів як складного обумовлюється наявністю у ньому двох великих по суті різних груп відносин, одними з яких є митні (відносини з приводу встановлення, нарахування і сплати митних зборів і платежів, який охоплює державне мито, збір у пунктах попуску через державний кордон України та митні збори і платежі, які стягуються при ввезенні (вивезенні) товарів і предметів в Україну чи з України), а інші немитого характеру (складаються з приводу зборів, які до митних не відносять і як правило з рухом товарів, переметів і транспортних засобів через кордон чи із здійсненням юридично значимих дій не пов'язані, до них відносяться ресурсні і рентні платежі, цільовий збір на розвиток виноградарства садівництва та хмелярства тощо).

Стосовно місця податкового права у системі фінансового права, то воно як підгалузь права посідає чільне місце поряд із іншими підгалуззями та інститутами, перш за все завдяки своєму призначенню – забезпечення держави та місцевого самоврядування доходами від податків і зборів, які складають переважну частину доходів бюджетів. Потрібно відмітити, що податкове право як частина фінансового права теж поділяється на загальну та особливу частини. В загальній частині закріплені єдині підходи до регулювання системи оподаткування, які стосуються всіх податків, зборів і платежів, що справляються на території України, а в особливій вміщено інститути, які регулюють відносини з приводу окремих податків і зборів.

Відповідно система взаємозв'язків податкового права із системою фінансового права має два рівні. На першому рівні присутній зв'язок норм загальної частини фінансового права із загальною частиною податкового (податкові норми, метод правого регулювання тощо), а на другому зв'язок уже зумовлюється окремими нормами чи інститутами особливої частини податкового права, які взаємопов'язані та взаємодіють із іншими підгалуззями та інститутами особливої частини фінансового права.

10.2. Поняття та ознаки податків і зборів

Податок є категорією фінансового права, яка може мати кілька підходів до свого розуміння. Як зазначає професор Кучерявенко М.П., багатогранна категорія «податок» дозволяє ставити питання про виділення в рамках єдиного терміну двох значень: правової категорії і законодавчо закріпленого (прикладного) поняття. З огляду на податок як на правову категорію робиться акцент на переході власності до держави шляхом виконання суб'єктом своїх конституційних обов'язків по сплаті податку. А як законодавчо закріплене поняття податок взагалі охоплює собою податки і збори (обов'язкові платежі), якими є обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, що здійснюється платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування [8, с. 52-54].

Основними ознаками податку можна назвати наступні:

- 1) *обов'язковість* – передбачає безальтернативний обов'язок по сплаті до бюджету чи позабюджетного цільового фонду;
- 2) *безповоротність* – вірно сплачений податок не передбачається до повернення платнику, крім рідкісних випадків, які фактично є виключеннями, що підтверджують правило (наприклад, частина сплаченого податку з доходів фізичних осіб може повертатися через податковий кредит). Разом з цим держава витрачає отримані від податків кошти на задоволення суспільних потреб, в тому числі можливо і самого платника податку;
- 3) *безвідплатність* – у відповідь на сплату податку платник не отримує жодного зиску із виконання цього свого обов'язку, якщо звичайно не враховувати частину від суспільних благ, які надаються йому за рахунок сплачених податків;
- 4) *односторонність* – податок встановлюється та стягується лише державними органами і в жодному разі не може стягуватись з держави чи її органів на відміну від виконання цивільних чи інших зобов'язань. Цим податок нагадує штрафні та інші санкції, які застосовуються за порушення адміністративних чи кримінальних норм;

5) *безумовність сплати* – обов’язок сплати податку не залежить від будь-яких, юридичних фактів, які прямо не передбачені податковими нормами (втілює презумпцію вини платника податку);

6) *чіткість спрямування* – податок спрямовується до чітко встановлених фондів бюджетів чи позабюджетних цільових фондів;

7) *нецільовий характер* – податок стягуються не на певні раніше встановлені цілі (напрямки використання), а просто зараховується до відповідного фонду бюджету чи цільового фонду.

8) *встановлення виключно законами* – це означає, що лише Верховна Рада України може встановлювати обов’язкові платежі. Разом з тим це не виключає можливість регулювання податкових правовідносини нормами підзаконних актів податкових і інших органів або ініціювання їх застосування органами місцевого самоврядування.

Беручи до уваги вищезазначене та враховуючи ознаки податку, можна дати йому наступне визначення:

Податок – це обов’язковий платіж, який встановлюється органом законодавчої влади з метою безповоротного, безвідплатного, безумовного, нецільового, а у випадку відмови від добровільної сплати і примусового стягнення частини від результатів діяльності або власності суб’єктів, який справляється уповноваженими державними органами для спрямування у бюджети чи позабюджетні цільові фонди.

Таке визначення податку до певної міри є універсальним стосовно опису ним обов’язкових платежів, тобто наявності в ньому змісту як податку, так і збору та мита. Проте збори та мита мають відмінності від податку, які необхідно з’ясувати не лише для розуміння їх сутності, а і для використання на практиці.

Погляди науковців на питання розмежування податку, збору та мита значно різняться один від одного і носять більше характер наукової дискусії, ніж практичний підхід до їх розмежування. Тому наведемо основні ознаки цих платежів, спираючись на думки авторитетних вчених, які працюють у царині податкового права.

Податок є узаконеною формою відчуження власності юридичних та фізичних осіб до бюджетів [6, с. 80], яка при цьому, незважаючи на ряд характерних ознак, властивих іншим платежам, має нецільовий характер.

Збір є на відміну від податку є цільовим платежем, який стягується на раніше встановлені цілі (що є його головною ознакою), а також який є умовним платежем (за отримання певних благ або прав). При цьому, як зазначає Кучерявенко М.П., в певних випадках збір може носити не загальнообов'язковий характер [8, с. 62], що прямо пов'язано з його умовністю, тобто особа самостійно може вирішувати чи вступати їй у відносини з приводу сплати збору чи ні (користувач природними ресурсами самостійно приймає рішення про їх використання і у зв'язку з цим у нього виникає обов'язок сплачувати збір за використання природних ресурсів).

Мито має схожі із збором характеристики, проте, на відміну від нього, його головною ознакою є сплата за здійснення юридично значущих дій [9, с. 173], а не за отримання благ або прав (державне мито сплачується за розірвання шлюбу за отримання спадщини, а мито за факт переміщення через кордон товарів і предметів, як підлягають обкладанню митом).

З'ясувавши характерні риси податку та визначивши на основі них його відмінності від збору та мита, потрібно визначити і основні напрями його діяльності, які втілені у функціях. Науковці по різному підходять до функцій податку. Так, Воронова Л.К. виділяє основними функціями фіскальну та регулюючу [5, с. 211]. Кучерявенко М.П. вказує на фіскальну, регулюючу та контрольну функції як на основні, та на розподільчу, стимулюючу та накопичувальну як на додаткові [8, с. 58-59]. Гега П.Т. та Доля Л.М. у своєму навчальному посібнику оминають це питання приділяючи увагу замість нього принципам сплати податків (загальність, обов'язковість, визначеність, зручність, справедливість) [6, с. 81]. Орлюк О.П. стосовно функцій податків вказує, що вони безпосередньо впливають із функцій фінансів – розподільчої та контрольної і називає ними фіскальну, регулюючу, розподільчу, стимулюючу та контрольну функції [10, с. 236-237].

Зважаючи на таке різноманіття підходів, охарактеризуємо кожен із вищезазначених функцій, сподіваючись на те, що у спорі народжується істина і з часом науковці прийдуть до спільної позиції з приводу цього питання.

Фіскальна функція є безперечно основною, оскільки за допомогою неї виконується основне завдання податків – їх справляння з платників на користь держави.

Регулююча функція виконує роль податкового важеля, за допомогою якого здійснюється вплив на виробників і споживачів товарів і послуг, які виробляються чи споживаються в межах країни. Тобто вона забезпечує державу можливістю здійснювати тарифне регулювання господарської, в тому числі і виробничої діяльності та споживання шляхом введення, зміни або скасування податків (збільшення податку на прибуток може загальмувати розвиток виробництва і призвести до подорожчання товарів, збільшення ПДВ напряду впливає на ціну товару, а відповідно і на його споживання тощо).

Контрольна функція по праву має належати до основних, так як без податкового контролю справляння податків є доволі складним завданням (невідомо, чи в повному обсязі і з усіх об'єктів оподаткування були сплачені податки і збори платником та чи не приховує він щось від оподаткування). Дана функція в цілому збігається із контрольною функцією фінансів, а її особливістю є лише застосування контролю до податкових правовідносин та дещо особливі методики здійснення (ведення податкових реєстрів, отримання даних із фінансових, в тому числі банківських установ тощо).

Розподільча функція виконує завдання більш справедливого розподілу валового національного продукту і національного багатства у суспільстві.

Стимулююча функція податку проявляється через створення зацікавленості у здійсненні певної діяльності через отримання податкових пільг, зменшення податкового тиску чи спрощення механізму оподаткування (надання пільг сільськогосподарським виробникам в частині звільнення від сплати ПДВ, запровадження спрощеної системи оподаткування обліку і звітності для суб'єктів малого бізнесу тощо).

Накопичувальна функція полягає в збиранні разом всіх податків з метою передачі їх до державної скарбниці для подальшого використання. З приводу даної функції податку можна досить довго дискутувати, проте це не є завданням даного

навчального посібника і тому обмежимося лише простим констатування факту її наявності поряд з іншими функціями.

10.3. Принципи оподаткування

Названі у попередньому питанні функції податку визначають основні напрями його діяльності. В свою чергу виникає потреба визначити основні (принципові) засади, на яких дані функції повинні здійснюватись, а також якими повинен керуватися податковий процес як процес встановлення, нарахування і сплати податку та подання податкової звітності і відповідальності за невиконання податкових норм. Тобто принципи є тими керівними засадами, на яких будується оподаткування.

Слід вказати, що оподаткування охоплює собою складний процес справляння податків, який включає його встановлення (запровадження), нарахування, сплату, звітність та відповідальність за повноту і вчасність сплати податку. Принципи оподаткування можна поділити на *принципи системи оподаткування* (сукупності податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, що справляються у встановленому законами порядку), які закріплюються Законом України «Про систему оподаткування», та *принципи податкового законодавства*, які властиві податковому законодавству як складовій фінансового законодавства.

Запропонований підхід до принципів оподаткування в першу чергу переслідує практичну мету розуміння читачами відображення його принципів положень у податковому законодавстві та його окремих нормах і тому в жодному разі не зазіхає на цілісність їх наукових складових, які аргументовано виділяються у працях з податкового права.

Розглядаючи принципи оподаткування, перш за все потрібно розглянути принципи системи оподаткування, що є визначальними для інших принципів, які закріплюються Законом України «Про систему оподаткування» який виступає базовим актом для інших податкових нормативних актів. Відповідно до статті 3 вищевказаного Закону, **принципами побудови системи оподаткування є:**

1) *стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;*

2) *стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності* – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

3) *обов'язковість* – впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

4) *рівнозначність і пропорційність* – справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутків і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

5) *рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

6) *соціальна справедливість* – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

7) *стабільність* – забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

8) *економічна обґрунтованість* – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

9) *рівномірність сплати* – встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

10) *компетенція* – встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;

11) *єдиний підхід* – забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

12) *доступність* – забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів) [3].

В свою чергу **принципами податкового законодавства** можна назвати:

1) *Принцип врахування економічних законів та соціальних інтересів* – при введенні нових податків та зміні чи скасуванні існуючих, а також при розробці і запровадженні податкових механізмів повинні враховуватись як об'єктивні економічні закони і потреба економічного розвитку, так і соціальні потреби суспільства та його окремих верств, а також виконання економічних і соціальних функцій держави;

2) *Принцип встановлення податків виключно законами*, який закріплений у Конституції України;

3) *Принцип пріоритету податкового закону над неподатковим* передбачає, що перевагу при регулюванні податкових відносин має спеціалізована податково-правова норма, а інші правові норми можуть регулювати податкові відносини лише в частині, що не врегульовується податково-правовими нормами.

4) *Принцип непорушності прав і свобод*, який означає неможливість погіршення правового становища або зменшення обсягу прав і свобод, які надані суб'єктам податкових правовідносин чинним законодавством і є гарантованими державою;

5) *Принцип повноти податкового закону* – цей принцип означає, що податковий закон має бути з одного боку самодостатнім, тобто самостійно у взаємодії з іншими законами регулювати податкові відносини, а з іншого повинен бути повно складовим, тобто містити всі необхідні елементи для створення цілісної системи податкового регулювання. Іншими словами податковий закон має охоплювати весь спектр відносин, які він регулює та повинен мати всі елементи, необхідні для визначення та справляння податку, інакше він є недієвим (прогалина у регулюванні відносин дає можливість ухилитися від сплати податку, а відсутність одного із елементів не дає можливості взагалі справляти податок за відсутності правової підстави);

6) *Принцип дотримання законодавчої процедури* означає, що податкові закони мають прийматися лише за спеціально встановленою процедурою і компетентним органом;

7) *Принцип субординації податкових законодавчих актів*, який передбачає врахування юридичної сили актів при їх прийнятті та застосуванні;

8) *Принцип системності податкового законодавства* – цей принцип є ключовим, так як передбачає прийняття податкових законів у певній системі, яка базується на системі оподаткування та прагнення до систематизації податкового законодавства.

Потрібно додати, що перелічені вище принципи можна доповнити ще і загальними принципами, які властиві всьому законодавству України, проте вони є загальновідомими і тому додаткового розгляду не потребують.

10.4. Елементи податкового закону

Податковий закон, як і інші нормативні акти чинного законодавства, має певну структуру, яка визначає його внутрішню будову. Але на відміну від інших нормативних актів, у податкових законах його елементи розміщуються відповідно до певної системи, що зумовлено потребою оподаткування, яке має базуватися на чіткості та однозначності сприйняття всіма суб'єктами податково-правових норм.

Зважаючи на це, податкові закони мають майже однакову структуру, ознаками відмінності у якій можуть бути лише додаткові обов'язкові та факультативні елементи, які властиві окремим видам податку. Таким чином, податковий закон у будь-якому випадку містить обов'язкові (основні та додаткові) елементи, поряд з якими можуть бути присутні і факультативні.

До *обов'язкових основних елементів податкового закону* можна віднести:

1) *суб'єкт оподаткування (платник податку)*, яким є особа (юридична чи фізична), яка зобов'язана сплачувати податок із свого доходу (прибутку) чи власності. Тобто це особа яка за вказівкою закону зобов'язана із своїх фінансових ресурсів платити податок.

2) *об'єкт оподаткування* – це те, що обкладається податком, тобто результати діяльності суб'єкта оподаткування (прибуток, доход) чи його власність (вже набуте ним майно чи майнові права, або майно чи права, для набуття яких потрібно сплатити податок).

Потрібно вказати, що в межах об'єкту виділяють дві складові: предмет оподаткування та юридичний факт. *Предметом оподаткування* виступають речі матеріального світу чи нематеріальні блага, які відповідно до чинного законодавства підлягають оподаткуванню, а *юридичним фактом* є обставини, з якими податковий закон пов'язує виникнення, зміну і припинення обов'язку платити податки. Такий поділ об'єкта оподаткування є логічним та практично обґрунтованим, тому що наявність самого предмета у суб'єкта оподаткування ще не є підставою для сплати податку, а вона виникає тоді, коли настають встановлені законом обставини (володіння нерухомим майном в Україні поки не оподатковується, але отримання його у спадщину чи в дар буде підлягати оподаткуванню).

4) *ставка податку* – це розмірна величина, яка встановлюється для сплати податку на одиницю оподаткування (ставка на прибуток підприємства – 25% від його розміру, ставка податку з власників транспортних засобів 3, 4, 5 і більше гривень за кожні 100 см³ залежно від об'єму двигуна тощо). Ставки можна поділити на натуральні (фіксовані, тверді) та відносні (відсоткові, пропорційні), а також на єдині та диференційовані.

Натуральні (фіксовані, тверді) ставки встановлюються в певних сумах коштів чи в частині натурального об'єкту оподаткування (при застосуванні оподаткування бартерних операцій).

Відносні (відсоткові, пропорційні) ставки, які встановлюються в визначених розмірах до одиниці оподаткування і не прив'язані до фіксованих сум чи величин як натуральні. Найчастіше такими ставками є відсоткові ставки, хоча зустрічаються і пропорційні, які встановлюються у кратних розмірах (найчастіше властиві ресурсним і рентним платежам та митам).

Найбільш поширеними у системі оподаткування України є відсоткові ставки, які застосовуються до більшості об'єктів оподаткування. При цьому їх можна поділити на: а) *пропорційні* – встановлюються у визначені пропорції від об'єкта оподаткування і не залежать від його збільшення чи зменшення; б) *прогресивні* – залежать від зміни величини об'єкта оподаткування, при збільшенні якої вони зростають; в) *регресивні* – теж залежать від величини об'єкта, але при збільшенні якої вони навпаки зменшуються [18, с. 22].

Відповідно до потреб їх градації ставки діляться на:

Єдині – передбачають єдиний підхід до всіх суб'єктів і об'єктів оподаткування, тобто вони є єдиними для всіх (ставка податку з доходів фізичних осіб складає 15% для всіх категорій населення з усіх видів доходів, які вони отримують від своєї праці найманого працівника тощо).

Градаційні (диференційовані), які змінюються в залежності від суб'єктів та об'єктів оподаткування. Їх у свою чергу можна поділити на: а) *базові* – це ставки, які застосовуються до переважної більшості суб'єктів і об'єктів оподаткування (всі підприємства, крім пільговиків, сплачують єдину ставку на прибуток – 30% тощо); б) *підвищені* – мають вищий розмір (ставку) порівняно із іншими податками і застосовуються до окремих категорій суб'єктів і об'єктів, як правило, до штучних речей і предметів, або предметів розкошу; в) *знижені* – мають відповідно нижчий розмір, ніж інші ставки, що зумовлено особливостями об'єкта чи суб'єкта оподаткування (малозабезпеченістю, соціальною спрямованістю тощо).

До *обов'язкових додаткових елементів податкового закону* можна віднести:

1) *джерело сплати податку* – це джерело фінансових ресурсів, за рахунок яких здійснюється сплата податку. Джерело сплати може як збігатися із об'єктом оподаткування (бути його частиною як частина доходу чи прибутку суб'єкта), так і не збігатися з об'єктом. В останньому випадку сплата податку проводиться за рахунок інших джерел, а не об'єкта оподаткування.

2) *база оподаткування* – це кількісна, вартісна чи інша характеристика об'єкта оподаткування, на основі якої визначається сума (величина) даного податку. Також можна звернути увагу на те, що база оподаткування в значній кількості випадків є характеристикою об'єкта, з якої починається, закінчується чи припиняється оподаткування певним податком чи однією із його ставок (після перевищення обороту в 1 млн. грн. юридична особа, яка використовувала єдиний податок, має перейти на загальну систему оподаткування; до визначеної законом суми обороту ПДВ суб'єктами господарювання не сплачується тощо).

3) *одиниця оподаткування* – це одиниця виміру об'єкта оподаткування (точніше його предмету), яка застосовується при розрахунку податку. Тобто це вимірنا величина, яка застосовується для розрахунку величини або вартості об'єкта оподаткування і яка є елементарною частинкою об'єкта оподаткування щодо конкретного податку (для оподаткування земель може використовуватися одиниця виміру і гектар або 1 м^2 , для сплати податків з доходів (прибутків) використовується одиниця в 1 грн., власники транспортних засобів сплачують податок за 100 см^3 об'єму двигуна чи 1 кВт потужності тощо).

4) *податкові пільги* – передбачені податковим законом випадки звільнення (повного або часткового) від сплати податку. Пільги можуть надаватися шляхом виключення з оподаткування певних об'єктів, звільнення окремих суб'єктів чи їх категорій від сплати податку, зміни підходу до бази чи одиниці оподаткування або зниження чи скасування окремих ставок податку.

5) *строк сплати* – строк, протягом якого потрібно сплатити податок. Як правило, він встановлюється крайнім строком (до певного числі місяця, кварталу, року).

6) *порядок і методи розрахунку* – визначають, на якій основі (результати бухгалтерського обліку, оцінка об'єкта тощо) та за допомогою яких методів і їх методик розраховується величина податкового зобов'язання.

7) *способи сплати податку* – це визначені податковим законом шляхи виконання податкового зобов'язання (сплата на рахунки державного казначейства, продаж майна, яке перебувало у податковій заставі, зарахування в рахунок оплати сум переплати податків тощо).

8) *одержувач податку (збору)* – це бюджет чи цільовий фонд, до якого перераховується сплачений податок.

9) *податкова звітність* – порядок, умови і строки подання звітності про нарахування і сплату податків.

10) *відповідальність за порушення податкового закону* – це міра покарання для суб'єкта оподаткування (платника податку) чи податкового представника (безпосереднього платника податку), який порушив норми податкового закону. Стосовно віднесення даного елемента до обов'язкових можна довго дискутувати, так як він не приймає участі у фактичному оподаткуванні. Проте його роль у виконанні норм податкового закону теж переоцінити важко, так як без санкцій за порушення рідко хто буде з доброї волі платити податки. Також більшість податкових законів містять норми, які передбачають відповідальність платників податків чи вміщують відсилочні або бланкетні норми, які вказують на інші акти законодавств, які передбачають таку відповідальність.

Факультативні (необов'язкові) елементи податкового закону характеризуються тим, що можуть бути як присутні, так і відсутні у його нормах. Такими елементами зокрема є реєстри платників податків (фізичних осіб, ПДВ тощо), майнові кадастри, методики розрахунку податкових зобов'язань тощо.

Варто звернути увагу на, те що останнім часом до факультативних елементів податкового закону додався *податковий представник (агент)* - це особа, на яку законом чи договором покладено обов'язок сплачувати податок за рахунок та замість суб'єкта оподаткування, а також вести податковий облік і подавати податкову звітність. Платник податку, який є представником суб'єкта оподаткування, може бути як *повністю зобов'язаним суб'єктом*, який несе поряд із

обов'язком нарахування і сплати податку також і відповідальність за це, так і *частково зобов'язаним*, який має обов'язок лише розраховувати і сплачувати податок та подавати звітність, а відповідальність за це вже покладається на суб'єкта оподаткування.

Так, замість працівника податок з його заробітної плати розраховує і сплачує роботодавець, виступаючи при цьому податковим агентом (особою, яка не лише розраховує і сплачує податок та подає звітність, а також особою, яка несе відповідальність за повноту, вчасність сплати і подання звітності). Законні представники фізичної особи (батьки, опікуни, піклувальники) теж мають обов'язок сплачувати податок замість суб'єкта оподаткування і несуть за це відповідальність. Також замість суб'єкта оподаткування податок може сплачувати і банк, який надав йому податкову поруку, як це передбачено пунктом 8.8. статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [16]. Як зазначає Дуравкін П., податкова порука створює свого роду прецедент, передбачаючи можливість вступу у податкові відносини і прийняття на себе зобов'язань зі сплати податку (податкового боргу) за власним бажанням, а не владним волевиявленням [17, с. 93]. Такий підхід звичайно не вписується в загальну теорію податкових відносин, проте дає чітке уявлення про відмінності між суб'єктом оподаткування і податковим представником.

Стосовно *частково зобов'язаного суб'єкта* то ним може бути особа, яка за договором розраховує і сплачує податок, а також подає звітність, але наслідки її діяльності (з податкової точки зору) наступають для суб'єкта оподаткування, бо саме він буде сплачувати штрафні санкції та нести іншу відповідальність, а вже потім може пред'явити регресний позов до уповноваженої ним особи.

Потрібно вказати, що у середовищі науковців немає єдиної узгодженої позиції щодо елементів податкового закону. Так, Воронова Л.К. називає лише 7 елементів податкового закону, які за її словами повинні чітко у ньому визначатися (суб'єкт, об'єкт, ставка, одиниця обкладання, строк сплати, пільги, база оподаткування) [5, с. 218-219]. Орлюк О.П. називає ще додатково джерело сплати [10, с. 256-259]. Позиція Кучерявенка М.П. в багатьох елементах збігається з окресленою нами [9, с. 177-178]. А автори підручника з системи оподаткування взагалі називають 19

елементів податку, які на їхню думку, повинен містити податковий закон [18, с. 21-24]. В свою чергу Бабін І. пропонує взагалі застосовувати функціональний підхід до елементів юридичної конструкції податку і поділяє їх на три групи елементів: фіскальні елементи (суб'єкт податку, об'єкт податку, предмет податку, податкова база, ставка податку, податкові пільги та підстави для одержання податкових пільг), організаційні елементи (масштаб податку, податковий період, одиниця оподаткування, порядок обчислення податку, строк сплати податку, порядок сплати податку), захисні елементи (порядок стягнення податкового боргу, порядок повернення надміру сплачених сум податку чи стягнення податкового боргу, відповідальність за податкове правопорушення) [19, с. 70-73].

Таке різноманіття наукових підходів до елементів податкового закону звичайно не сприяє їх однозначному розумінню та сприйняттю. Тому при розгляді окремих податків будемо брати за основу вищенаведену систему елементів з метою повного і всебічного з'ясування сутності, змісту та механізму кожного з податків і зборів (обов'язкових платежів), які будуть розглянуті нами у даному розділі.

10.5. Класифікація податків і зборів

Податки, як вже було неодноразово зазначено, є складною правовою категорією, у зв'язку з чим і їх класифікація може бути проведена залежно від великої кількості ознак покладених у її основу. Податки можна класифікувати за такими ознаками:

1) За територіальною ознакою (територією застосування):

а) *загальнодержавні* – діють на всій території держави;

б) *регіональні* – діють в межах певного регіону (адміністративно-територіальної одиниці). Їх прикладом є податки, які діють в Автономній Республіці Крим і більше не застосовуються ніде на території України.

в) *місцеві* – діють в межах територіальних громад шляхом введення в дію рішеннями органів місцевого самоврядування на основі загальнодержавних податкових законів.

2) За органом введення:

- а) податки введені Верховною Радою України;
- б) податки введені Верховною Радою Автономної Республіки Крим;
- в) податки введені органами місцевого самоврядування.

3) За суб'єктом оподаткування:

- а) податки з фізичних осіб;
- б) податки з юридичних осіб;
- в) податки з юридичних і фізичних осіб (змішані податки);

4) За об'єктом оподаткування:

4.1) податки з прибутків і доходів;

4.2) податки з власності:

а) податки з майна;

б) податки з майнових прав (наприклад цінних паперів, прав);

в) податки з прав на нематеріальні об'єкти (наприклад об'єкти інтелектуальної власності);

4.3) податки на споживання (товари, роботи і послуги, які споживаються у суспільстві) - застосовуються у вигляді непрямих податків збільшуючи ціну товару чи послуги шляхом додавання до неї податку (акцизний збір, ПДВ);

4.4) податки за використання державних ресурсів чи інфраструктури (стягуються у формі зборів за використання ресурсів чи рентних платежів).

5) За часом дії:

а) постійні – діють весь час аж до зміни або скасування;

б) тимчасові – вводяться на певний, як правило чітко встановлений час.

6) За одержувачем податку:

а) податки, які надходять до Державного бюджету України;

б) податки, які надходять до місцевих бюджетів;

в) податки, які надходять до централізованих цільових фондів;

г) податки, які розподіляються в певних пропорціях між бюджетами чи між бюджетами та централізованими цільовими фондами;

7) За формою оподаткування:

а) прями – податки, які залежать від результатів діяльності суб'єкта і передбачають зменшення цього результату шляхом відокремлення від нього

частини у вигляді податку оподаткування (податки з прибутку, доходу, майна чи отриманих майнових прав або нематеріальних об'єктів);

б) *непрямі* – податки, які не залежать від діяльності суб'єкта і справляються через додавання податку до вартості об'єкта оподаткування, що призводить до здорожчання такого об'єкту (непрямі податки представлені податками на споживання, тобто акцизним збором і ПДВ).

8) За способом справляння:

а) *розкладні (розподільчі)* – передбачають розподіл загальної суми податку на певну кількість платників. Слід відмітити, що дані податки, ще називають подушними податками, які в наш час використовуються досить рідко, в основному в місцевому самоврядуванні і в їх основі лежить потреба у покритті витрат [18, с. 27]. Ці податки в системі оподаткування України не представлені.

б) *квотарні (дольові)* – передбачають стягнення податку з конкретного суб'єкта, залежно від його доходу чи наявного майна, а не розподіл податку на певну кількість суб'єктів без встановлення схеми їх поділу між ними.

9) За способом зарахування податкових надходжень:

а) *закріплені* – спрямовуються лише в певний бюджет чи централізований цільовий фонд;

б) *регулюючі* – можуть спрямовуватися до різних бюджетів чи централізованих цільових фондів, при цьому у разі потреби напрям надходжень і їх розмір може коригуватися.

10) За періодичністю:

а) *разові* – сплачуються єдиним платежем за певний період часу (податок з власників транспортних засобів, плата за землю, податок на дар чи спадщину тощо);

б) *регулярні* – сплачуються через певні, встановлені законодавством, проміжки часу протягом всього часу дії податку.

11) За джерелом сплати:

а) *податки, які сплачуються з об'єкта оподаткування;*

б) *податки, які сплачуються з інших джерел.*

12) За фактором постійності:

- 1) *постійні* – діють весь час протягом свого існування і сплачуються з встановленою регулярністю (через певний період - раз в місяць, квартал, рік)
- 2) *періодичні (сезонні)* - діють лише певний час, як правило протягом певного сезону чи іншого проміжку часу (як правило це мита або окремі акцизні збори);
- 3) *непостійні* – вводяться за потребою і без певної системи, як правило для покриття поточних державних видатків.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення та охарактеризуйте податкове право як складову системи фінансового права.
2. Вкажіть особливості та дайте класифікацію податково-правових норм.
3. Сформулюйте визначення та вкажіть основні ознаки податку.
4. Визначте відмінності між податком, збором та митом.
5. Назвіть та охарактеризуйте функції податку.
6. Вкажіть принципи системи оподаткування.
7. Назвіть принципи податкового законодавства.
8. Поясніть необхідність існування елементів податкового закону.
9. Перерахуйте та охарактеризуйте обов'язкові основні елементи податкового закону.
10. Назвіть та дайте характеристику обов'язковим додатковим елементам податкового закону.
11. Вкажіть необов'язкові (факультативні) елементи податкового закону.
12. Визначте класифікаційні ознаки для поділу податків і зборів на види.

Глава 11

Податки з фізичних осіб та юридичних осіб

11.1. Податок з доходів фізичних осіб

Податок з доходів фізичних осіб є основним податком на основі якого здійснюється оподаткування доходів отриманих фізичними особами на території України, а також в окремих випадках і за її межами. Даний податок регулюється Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» відповідно до статті 2 якого його **платниками податку** є: 1) резидент, який отримує як доходи з джерелом їх походження з території України, так і іноземні доходи; 2) нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України [20].

При цьому, *не є платником податку* нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені на умовах взаємності міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, щодо доходів, одержуваних ним безпосередньо від здійснення такої дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором іншої діяльності.

Розглядаючи оподаткування фізичних осіб слід звернути увагу на те, що поряд з ними **платником податку** виступає і податковий агент. *Податковим агентом* є юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа чи представництво нерезидента – юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм чинного податкового законодавства.

Так, податковим агентом зокрема виступають: 1) роботодавець, який розраховує і утримує суму податку з заробітної плати і інших доходів отриманих платником податку за місцем роботи, які підлягають оподаткуванню; 2) нотаріус, який посвідчує відчуження об'єктів нерухомого майна; 3) особа, яка закуповує

брухт чорних або кольорових металів стосовно особи, що здає такий брухт через утримання податку із суми оплати за нього; 4) орендар, щодо доходу отриманого від орендодавця тощо.

Об'єкти оподаткування представлені у вигляді *об'єктів оподаткування резидента та об'єктів оподаткування нерезидента*.

Зважаючи на це слід визначити фізичну особу – резидента. Відповідно до пункту 1.20.1 статті 1 вказаного Закону *фізична особа – резидент* – це фізична особа, яка має місце проживання в Україні. А у разі якщо фізична особа має місце проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо: а) така особа має місце постійного проживання в Україні; б) має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні [20].

У разі якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна визначити, або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року. При цьому, достатньою (але не виключною) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності.

А якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, використовуючи попередні положення цього підпункту, фізична особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України. У випадку ж, якщо всупереч закону фізична особа – громадянин України має також громадянство іншої країни, то з метою оподаткування цим податком така особа вважається громадянином України, який не має права на залік податків, сплачених за кордоном, передбаченого цим Законом або нормами міжнародних угод України. Якщо ж фізична особа є особою без громадянства і на неї не поширюються вищезазначені положення, то її статус визначається згідно з нормами міжнародного права. Також потрібно вказати, що достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України, або її реєстрація як самозайнятої особи.

Об'єктом оподаткування резидента є: 1) загальний місячний оподатковуваний дохід (визначається статтею 4 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб»); 2) чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподаткованого доходу на суму податкового кредиту такого звітного року; 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті; 4) іноземні доходи.

Об'єктом оподаткування нерезидента є: 1) загальний місячний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України; 2) загальний річний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України; 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.

Слід вказати, що при нарахуванні доходів у вигляді валютних цінностей або інших активів, чия вартість є вираженою в іноземній валюті або міжнародних розрахункових одиницях, така вартість перераховується у гривні за валютним (обмінним) курсом Національного банку України, діючим на момент одержання таких доходів. В свою чергу, при нарахуванні доходів у будь-яких не грошових формах об'єкт оподаткування визначається як вартість такого нарахування, визначена за звичайними цінами, помножена на коефіцієнт, який розраховується за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Sp), \text{ де}$$

K — коефіцієнт;

Sp — ставка податку, встановлена для таких доходів на момент такого нарахування.

А вартість такого нарахування визначається виходячи із звичайної ціни, збільшеної на суму: 1) податку на додану вартість, якщо особа, яка здійснює таке нарахування, є платником податку на додану вартість; 2) акцизного збору, якщо надається підакцизний товар.

Згідно з вищезазначеним порядком визначається і об'єкт оподаткування для сум надміру витрачених коштів, отриманих платником податку на відрядження або під звіт та не повернутих у встановлений строк. А якщо особа, яка нараховує доходи у формах, відмінних від грошової, є платником податку на прибуток підприємств за

ставкою, встановленою пунктом 10.1 статті 10 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», то до її валових витрат включається сума, розрахована згідно з цим пунктом [21]. При цьому, така сама сума є базою для нарахування збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Окремо потрібно вказати, що при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

Ставка податку становить 15 відсотків від об'єкта оподаткування, крім випадків, які будуть визначені нами нижче.

Ставка податку становить 5 відсотків від об'єкта оподаткування, нарахованого податковим агентом як: 1) процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок (у тому числі картковий рахунок); 2) процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом; 3) процент на вклад (внесок) до кредитної спілки, створеної відповідно до закону; 4) інвестиційний дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, відповідно до закону; 5) дохід за іпотечним сертифікатом участі, іпотечним сертифікатом з фіксованою дохідністю, відповідно до закону; 6) дохід за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю; 7) дохід, який виплачується управителем фонду фінансування будівництва; 8) дохід учасника фонду банківського управління; 9) в інших випадках, прямо визначених відповідними нормами даного Закону.

Ставка податку становить подвійний розмір базової ставки, (тобто 30 %), від об'єкта оподаткування, нарахованого як виграш чи приз (крім у державну лотерею у грошовому виразі) на користь резидентів або нерезидентів, та від будь-яких інших доходів, нарахованих на користь нерезидентів – фізичних осіб. Винятком із даної норми є доходи, з джерелом їх походження з України, що нараховуються (виплачуються, надаються) на користь нерезидентів резидентом – фізичною або юридичною особою, яка в цьому випадку вважається податковим

агентом такого нерезидента стосовно таких доходів. І при укладенні договору з нерезидентом, умови якого передбачають отримання таким нерезидентом доходу з джерелом його походження з України, резидент зобов'язаний зазначити у такому договорі ставку податку, яка буде застосована до таких доходів.

Вищезазначеними доходами з джерелами їх походження в Україні, є нараховані нерезидентами, які:

а) працюють на об'єктах, розташованих на території України, у тому числі у представництвах нерезидентів — юридичних осіб, незалежно від джерел виплати таких доходів;

б) є членами керівних органів резидентів — юридичної особи чи фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності або їх представництв за кордоном та отримують у цьому зв'язку заробітну плату, інші виплати та винагороди за рахунок таких резидентів;

в) є суб'єктами підприємницької діяльності або здійснюють незалежну професійну діяльність на території України, незалежно від джерел виплати таких доходів.

Ставка податку може становити інший розмір, зокрема Законом передбачаються наступні розміри:

1) *1 відсоток від доходу з суми перевищення 100 квадратних метрів об'єкта нерухомого майна (житлового будинку, квартири або частини квартири, кімнати, садового будинку (включаючи земельну ділянку, на якій розташовані такі об'єкти, а також господарсько-побутові споруди та будівлі, розташовані на такій земельній ділянці), отриманого від його продажу не частіше одного разу протягом звітного податкового року.*

2) *1 відсоток від вартості продажу одного з об'єктів рухомого майна у вигляді легкового автомобіля, мотоцикла, моторолера або моторного (парусного) човна не частіше одного разу протягом звітного податкового року, за умови сплати (перерахування) платником податку суми державного мита до бюджету або суми плати нотаріусу за нотаріальне посвідчення відповідного договору до такого посвідчення.*

3) 0 відсотків до будь-якого об'єкта спадщини при отриманні спадщини спадкоємцями, що є членами сім'ї спадкодавця першого ступеня споріднення.

4) 0 відсотків при отримання спадщини інвалідом I групи або дитиною-сиротою, яка позбавлена батьківського піклування у вигляді:

а) об'єкт нерухомого майна;

б) об'єкт рухомого майна, зокрема:

- предмет антикваріату або витвір мистецтва;

- природне дорогоцінне каміння чи дорогоцінний метал, прикраса з використанням дорогоцінних металів та/або природного дорогоцінного каміння;

- будь-який транспортний засіб та приладдя до нього;

- інші види рухомого майна;

- кошти, а саме готівкові кошти або кошти, що зберігаються на рахунках спадкодавця, відкритих у банках та небанківських фінансових установах, у тому числі депозитні (ощадні), іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю.

Джерело сплати податку може, як збігатися з об'єктом оподаткування (заробітна плата, доходи від виконання робіт чи надання послуг, результати здійснення діяльності самозайнятою особою), так і не збігатися з ним (оподаткування продажу рухомого і нерухомого майна).

Податкові пільги згідно даного Закону представлені у вигляді надання податкової соціальної пільги, якою є право платника податку на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, який отримується з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати на суму податкової соціальної пільги.

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та відшкодування), якщо його розмір не перевищує суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень. При цьому граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної

пільги одному з батьків, визначається як добуток вищезазначеної суми на відповідну кількість дітей.

Суми податкової соціальної пільги передбачаються у наступних розмірах:

1) у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, — для будь-якого платника податку (базова соціальна пільга);

2) у розмірі, що дорівнює 150 відсоткам від суми базової соціальної пільги, — для платника податку, який:

а) є самотньою матір'ю або самотнім батьком (опікуном, піклувальником) — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

б) утримує дитину-інваліда — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

в) має троє чи більше дітей віком до 18 років — у розрахунку на кожну таку дитину;

г) є вдівцем або вдовою;

д) є особою, віднесеною законом до 1 або 2 категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, включаючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР у зв'язку з їх участю в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

е) є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом;

є) є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства;

ж) є особою, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів;

3) у розмірі, що дорівнює 200 відсоткам суми базової соціальної пільги, — для платника податку, який є:

а) особою, що є Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави;

б) учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, на яких поширюється дія Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”;

в) колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою;

г) особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;

д) особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року.

У разі якщо платник податку має право на застосування податкової соціальної пільги з двох і більше підстав, податкова соціальна пільга застосовується один раз з підстави, що передбачає її найбільший розмір. Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу платнику податку у вигляді заробітної плати виключно за одним місцем його нарахування (виплати).

Для застосування податкової соціальної пільги платник податку подає працедавцю заяву про самостійне обрання місця застосування податкової соціальної пільги за формою, визначеною центральним податковим органом. Податкова соціальна пільга починає застосовуватися до нарахованих доходів у вигляді заробітної плати з дня отримання працедавцем заяви платника податку про застосування пільги.

Платник податку, який змінює за самостійним рішенням місце отримання податкової соціальної пільги, зобов'язаний надати працедавцю за попереднім місцем її застосування заяву про відмову від такої пільги за формою, визначеною центральним податковим органом. Така заява не подається, якщо платник податку припиняє трудові відносини з таким працедавцем з будь-яких підстав, а також у випадках якщо він отримує доходи до яких пільга не застосовується. Працедавець відображає у складі річної податкової звітності всі випадки отримання заяв платників податку про застосування пільги та заяв про відмову від такої пільги.

Потрібно вказати, що *податкова соціальна пільга не може бути застосована до інших доходів платника податку*, якщо він отримує протягом звітного податкового місяця одночасно такі доходи, як:

1) плата за виконання громадських робіт, яка повністю або частково фінансується за рахунок бюджету або відповідного фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування;

2) стипендія, грошове чи майнове (речове) забезпечення, одержувані учнями, студентами, аспірантами, ординаторами, ад'юнктами, військовослужбовцями строкової служби, що виплачуються з бюджету;

3) заробітна плата під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі;

4) заробітна плата, нарахована (виплачена) за здійснення роботи за наймом у складі екіпажу (команди) транспортного засобу, який перебуває за межами території України, її територіальних вод (виключної економічної зони), у тому числі на якірних стоянках, та належить резиденту на правах власності або перебуває у його тимчасовому (строковому) користуванні та/або є зареєстрованим у Державному судновому реєстрі України чи Судновій книзі України;

5) заробітна плата осіб, які відповідно до закону є державними службовцями;

б) доходи самозайнятої особи від підприємницької діяльності, а також іншої незалежної професійної діяльності.

При цьому, податкова соціальна пільга не застосовується до доходів зазначених у пункті б наведеного переліку.

Слід додати, що якщо у порушення норм даного закону платник податку подає заяву про застосування пільги більш ніж одному працедавцю або якщо платник податку при отриманні доходів, подає таку заяву іншому працедавцю, внаслідок чого податкова соціальна пільга фактично застосовується також при отриманні інших доходів протягом будь-якого звітного податкового місяця, то такий платник податку втрачає право на отримання податкової соціальної пільги за всіма місцями отримання доходу починаючи з місяця, у якому мало місце таке порушення, та закінчуючи місяцем, у якому право на застосування податкової соціальної пільги відновлюється. Разом з цим, працедавець, який на підставі належним чином отриманої заяви платника податку про застосування пільги застосовує таку пільгу, не несе будь-якої відповідальності за порушення таким платником податку вимог даного закону, за винятком, коли такий працедавець і такий платник податку є пов'язаними особами або коли суд встановлює факт змови між таким працедавцем і

таким платником податку, спрямованої на ухилення від оподаткування цим податком.

Поряд із податковою соціальною пільгою даним законом передбачається і *податковий кредит*, яким є сума (вартість) витрат, понесених платником податку – резидентом у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподатковуваного доходу, одержаного за наслідками такого звітного року, у випадках, визначених даним Законом.

Платник податку має право включити до складу податкового кредиту звітного року такі витрати, фактично понесені ним протягом такого звітного року:

1) частину суми процентів за іпотечним кредитом, сплачених платником податку, яка розраховується за правилами, визначеними даним законом (див. статтю 10);

2) суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні, у розмірі, що перевищує два відсотки, але не є більшим п'яти відсотків від суми його загального оподатковуваного доходу такого звітного року;

3) суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання такого платника податку, іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення, але не більше розміру доходу, який дозволяє застосовувати податкову соціальну пільгу (1,4 місячного прожиткового мінімуму). Такі витрати включаються: а) при навчанні платника податку або іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення – до податкового кредиту одного з таких членів за їх вибором; б) при навчанні обох членів подружжя осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі) – окремо до податкового кредиту кожного, відповідно до вартості його навчання.

4) суму власних коштів платника податку, сплачених на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі для придбання ліків, донорських компонентів, протезно-ортопедичних пристосувань у розмірах, що не покриваються виплатами з фонду загальнообов'язкового

медичного страхування, крім витрат на: а) косметичне лікування або косметичну хірургію (включаючи косметичне протезування, не пов'язане з медичними показаннями); б) водолікування та геліотерапію, не пов'язані з лікуванням хронічних захворювань; в) лікування та протезування зубів з використанням дорогоцінних металів, гальванопластики та порцеляни; г) аборти, крім абортів, які проводяться за медичними показаннями, або якщо вагітність стала наслідком зґвалтування; д) операції з переміни статі; е) лікування венеричних захворювань, крім СНІДу та венеричних захворювань, причиною яких стало нестатеве зараження або зґвалтування; є) лікування тютюнової чи алкогольної залежності; ж) клонування людини або її органів; з) придбання ліків, медичних засобів та пристосувань, оплати вартості медичних послуг, які не підпадають під перелік життєво необхідних, встановлений Кабінетом Міністрів України;

5) суму витрат платника податку на сплату за власний рахунок страхових внесків, страхових премій та пенсійних внесків страховику-резиденту, недержавному пенсійному фонду, установі банку за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом, а також внесків на банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади як такого платника податку, так і членів його сім'ї першого ступеня споріднення, яка не перевищує (у розрахунку за кожний з повних чи неповних місяців звітного податкового року, протягом яких діяв договір страхування): а) при страхуванні платника податку або за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом платника податку або на банківський пенсійний депозитний рахунок чи за їх сукупністю – 1,4 місячного прожиткового мінімуму; б) при страхуванні члена сім'ї платника податку першого ступеня споріднення або за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом або на банківський пенсійний депозитний рахунок на користь такого члена сім'ї чи за їх сукупністю – 50 відсотків від 1,4 місячного прожиткового мінімуму, у розрахунку на кожного застрахованого члена сім'ї.

б) суми витрат платника податку із: а) штучного запліднення, незалежно від того, чи перебуває він у шлюбі з донором, чи ні; б) оплати вартості державних послуг, включаючи сплату державного мита, пов'язаних з усиновленням дитини.

Платник податку має право на податковий кредит за наслідками звітнього податкового року, з підстави зазначення конкретних сум у річній податковій декларації та документального підтвердження витрат (фіскальним або товарним чеком, касовим ордером, товарною накладною, іншими розрахунковими документами або договором, які ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) та визначають суму таких витрат). Податковий кредит може бути нарахований виключно резидентом, що має індивідуальний ідентифікаційний номер. При цьому, загальна сума нарахованого податкового кредиту не може перевищувати суми загального оподаткованого доходу платника податку, одержаного протягом звітнього року як заробітна плата. Слід вказати, що якщо платник податку не скористався правом на нарахування податкового кредиту за наслідками звітнього податкового року, то таке право на наступні податкові роки не переноситься.

Порядок нарахування і сплати податку передбачає або самостійне звернення платника до податкового органу (до 1 квітня року наступного за роком в якому були отримані доходи) і на підставі якого податковий орган визначає розмір його податкового зобов'язання (суму податку), яка повинна бути ним сплачена. Або проведення всіх необхідних розрахунків з суми податку податковим агентом, а також сплата ним сум податків та подання необхідної податкової звітності.

Відповідальність за порушення даного закону передбачена, як його нормами так і нормами інших законів. При цьому статтею 20 цього Закону встановлено переліки осіб, які несуть фінансову відповідальність за погашення сум податкового зобов'язання чи податкового боргу, а також відповідальність податкових органів і державного казначейства України за неповне або несвоєчасне повернення сум надміру сплаченого податку, у тому числі внаслідок застосування права на податковий кредит [20].

11.2. Податок на промисел

Декретом Кабінету Міністрів України «Про податок на промисел» передбачено, що даний податок призначений для оподаткування промислу, тобто самостійного заняття фізичною особою певною діяльністю з подальшим продажем її результатів.

Платниками податку, згідно статті 1 Декрету, є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства як ті, що мають, так і ті, що не мають постійного місця проживання в Україні, якщо вони не зареєстровані як суб'єкти підприємництва і здійснюють несистематичний, не більше чотирьох разів протягом календарного року, продаж вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів (надалі – товарів) [22].

Об'єктом оподаткування є сумарна вартість товарів за ринковими цінами, що зазначається громадянином у декларації, поданій до державної податкової інспекції по району (місту) за місцем проживання, а громадянином, який не має постійного місця проживання в Україні, – за місцем продажу товарів. (форма такої декларації встановлюється Головною державною податковою інспекцією України). Потрібно вказати, що **в якості пільги надається право не декларувати та не оподатковувати продаж:** а) вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва, худоби, кролів, нутрій, птиці (як у живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки); б) продукції власного бджільництва; в) авто-транспортних засобів, які перебувають у приватній власності громадян, якщо вони реалізуються один раз протягом року.

Ставка податку становить 10 відсотків указаної в декларації вартості товарів, що підлягають продажу протягом трьох календарних днів, але не менше розміру однієї мінімальної заробітної плати. А у разі збільшення терміну продажу товарів до семи календарних днів ставка податку подвоюється (20% але не менше 2 мінімальних заробітних плат).

Порядок сплати податку передбачає *придбання одноразового патенту на торгівлю*, вартість якого визначається на підставі вказаної платником сумарної вартості товарів і ставки податку. При цьому сума податку за невикористаним патентом поверненню не підлягає, а мінімальний термін дії одноразового патенту – три, максимальний – сім календарних днів.

Одержувачем податку є місцеві бюджети за місцем придбання одноразового патенту.

Обмеження щодо використання даного податку передбачають, що у разі коли продаж товарів здійснюється протягом календарного року більше чотирьох разів, така діяльність вважається систематичною і зобов'язує громадян зареєструватися як суб'єкти підприємництва відповідно до чинного законодавства України, а отже автоматично передбачає перехід таких осіб на загальну чи спрощену систему оподаткування суб'єктів господарювання.

Відповідальність платників. На громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів або з порушенням терміну їх дії чи здійснюють продаж товарів, не зазначених в деклараціях, начальниками державних податкових інспекцій та їх заступниками накладаються адміністративні штрафи в розмірі від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за ті ж дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Закінчуючи розгляд даного податку потрібно сказати, що він в даний час застосовується досить рідко і в основному використовується малозабезпеченими верствами населення.

11.3. Податок на прибуток підприємств

Податок на прибуток підприємств є основним податком, який справляється з юридичних осіб у відповідності з Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств».

Платниками податку, згідно статі 2 даного Закону, є:

1) з числа *резидентів* (суб'єктів, які створені і здійснюють діяльність на території України) – суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами.

2) з числа *нерезидентів* (суб'єктів, які створені на території іноземної держави і здійснюють свою діяльність за межами України) – фізичні чи юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження з України, за винятком установ та організацій, що мають

дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами України або законом.

3) *філії, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених вище платників-резидентів*, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж такий платник податку, територіальної громади.

Платник податку, який має такі філії, може прийняти рішення щодо сплати консолідованого податку та сплачувати податок до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій, а також до бюджету територіальної громади за своїм місцезнаходженням, визначений згідно з нормами цього Закону та зменшений на суму податку, сплаченого до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням філій. Сума податку на прибуток філій за відповідний звітний (податковий) період визначається розрахунково виходячи із загальної суми податку, нарахованого платником податку, розподіленого пропорційно питомій вазі суми валових витрат філій та амортизаційних відрахувань, нарахованих по основних фондах такого платника податку, які розташовані за місцезнаходженням філії, у загальній сумі валових витрат та амортизаційних відрахувань цього платника податку.

Вибір порядку сплати податку на прибуток, здійснюється платником податку самостійно до 1 липня року, що передує звітному, про що повідомляються податкові органи за місцезнаходженням такого платника податку та його філій (відокремлених підрозділів). При цьому, зміна порядку сплати податку протягом звітного року не дозволяється, а відповідальність за своєчасне та повне внесення сум податку до бюджету територіальної громади за місцезнаходженням філії несе платник податку, у складі якого знаходиться така філія.

4) *постійні представництва нерезидентів*, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників.

5) *управління залізниці*, в частині оплати податку на прибуток одержаного від господарської діяльності залізничного транспорту.

б) підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи, в сплати податку з прибутку одержаного не від господарської діяльності залізничного транспорту.

7) Національний банк України та його установи (крім госпрозрахункових, що оподатковуються у загальному порядку) сплачують до Державного бюджету України суму перевищення валових доходів консолідованого балансу над валовими витратами та частиною валових витрат років, що передують звітному (у разі коли вони не відшкодовані валовими доходами таких років) після закінчення фінансового року [21].

До вищезазначеного переліку можна додати і установи кримінально-виконавчої системи та їх підприємства, які використовують працю спецконтингенту. Проте вони спрямовують доходи, отримані від діяльності, визначеної Державним департаментом України з питань виконання покарань, на фінансування господарської діяльності таких установ та підприємств з включенням сум таких доходів до відповідних кошторисів їх фінансування, затверджених Державним департаментом України з питань виконання покарань.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду, на: 1) суму валових витрат платника податку - будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбаваються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності (більш детально перелік таких витрат визначено статтею 5 Закону); 2) суму амортизаційних відрахувань – це поступове віднесення витрат на придбання, виготовлення або поліпшення основних фондів і нематеріальних активів, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань (див. статті 8 і 9 Закону).

Скоригований валовий дохід – це валовий дохід, без врахування доходів, які не включаються до його складу

Валовий дохід – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій,

матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Відповідно до пункту 4.1. статі 4 Закону *валовий дохід включає*:

1) загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі допоміжних та обслуговуючих виробництв, що не мають статусу юридичної особи, а також доходи від продажу цінних паперів, деривативів, іпотечних сертифікатів участі, іпотечних сертифікатів з фіксованою дохідністю, сертифікатів фондів операцій з нерухомістю (за винятком операцій з їх первинного випуску (розміщення), операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації) та операцій з консолідованим іпотечним боргом відповідно до закону);

2) доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами;

3) *доходи від*: 3.1) товарообмінних (бартерних) операцій; 3.2) страхової діяльності; 3.3) операцій з пов'язаними особами; 3.4) операцій з розрахунками в іноземній валюті; 3.5) продажу основних фондів або нематеріальних активів, що підлягають приватизації; 3.6) операцій з цінними паперами та деривативами (стандартними документами, що засвідчують право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ними умовах у майбутньому); 3.7) спільної діяльності; 3.8) дивідендів; 3.9) операцій з борговими вимогами та зобов'язаннями; 3.10) виконання довгострокових договірних зобов'язань; 3.11) неприбуткових установ і організацій; 3.12) підприємств та організацій інвалідів; 3.13) виконання угод про розподіл продукції;

4) доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, володіння борговими вимогами, а також доходів від здійснення операцій лізингу (оренди).

5) доходи, не враховані в обчисленні валового доходу періодів, що передують звітному, та виявлені у звітному періоді.

б) *доходи* з інших джерел, у тому числі, але не виключно, у вигляді:

6.1) сум безповоротної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному періоді, вартості товарів (робіт, послуг), безоплатно наданих платнику податку у звітному періоді, крім їх надання неприбутковим організаціям та у межах таких операцій між платником податку та його відокремленими підрозділами, які не мають статусу юридичної особи, крім випадків, списана заборгованість, яка не підлягає включенню до валових доходів та витрат і не підлягає відображенню в податковому обліку податку на додану вартість підприємств та організацій, які здійснюють таке списання (частини 2-4 статті 3 Закону України «Про списання вартості несплачених обсягів природного газу» [26])

6.2) сум поворотної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному періоді, що залишається неповерненою на кінець такого звітного періоду від осіб, що не є платниками цього податку (у тому числі нерезидентів), або осіб, які згідно із законодавством мають пільги з цього податку, включаючи право застосовувати ставку податку нижчу, ніж установлена для страхової діяльності або базової ставки в 25 %. У разі коли у майбутніх податкових періодах платник податку повертає таку поворотну фінансову допомогу (її частину) особі, яка її надала, такий платник податку збільшує суму валових витрат на суму такої поворотної фінансової допомоги (її частини) за наслідками податкового періоду, в якому відбулося таке повернення. При цьому валові доходи такого платника податку не збільшуються на суму умовно нарахованих процентів, а податкові зобов'язання особи, що надала поворотну фінансову допомогу, не змінюються як при її видачі, так і при її зворотному отриманні. Як виняток з правила, визначеного вище, операції з отримання (надання) фінансової допомоги між платником податку та його філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами, що не мають статусу юридичної особи, розташованими на території України, не призводять до зміни їх валових витрат або валових доходів;

6.3) сум невикористаної частини коштів страхового резерву (для банків і небанківських фінансових установ);

6.4) сум заборгованості, що підлягає включенню до валових доходів у зв'язку з повернення сум безнадійної заборгованості;

6.5) сум коштів страхового резерву, використаних не за призначенням;

6.6) вартості матеріальних цінностей, переданих платнику податку згідно з договорами схову (у відповідальне зберігання) та використаних ним у власному виробничому чи господарському обороті;

6.7) сум штрафів та/або неустойки чи пені, фактично одержаних за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду;

6.8) сум державного мита, попередньо сплаченого позивачем, що повертається на його користь за рішенням суду;

6.9) сум акцизного збору, сплачених (нарахованих) покупцями підакцизних товарів (за їх рахунок) на користь платника такого акцизного збору, уповноваженого законом вносити його до бюджету, та рентних платежів, а також сум збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію;

6.10) доходів від продажу електричної енергії (включаючи реактивну);

6.11) сум дотацій і субсидій з фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або бюджетів, отриманих платником податку.

До складу валового доходу не включаються:

1) суми податку на додану вартість, отримані (нараховані) платником податку на додану вартість, нарахованого на вартість продажу товарів (робіт, послуг), за винятком випадків, коли підприємство-продавець не є платником податку на додану вартість;

2) суми коштів або вартість майна, отримані платником податку як компенсація (відшкодування) за примусове відчуження державою іншого майна платника податку у випадках, передбачених законодавством;

3) суми коштів або вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду або внаслідок задоволення претензій у порядку, встановленому законодавством як компенсація прямих витрат або збитків, понесених таким платником податку в результаті порушення його прав та інтересів, що охороняються законом, у разі, якщо вони не були віднесені таким платником податку до складу валових витрат або відшкодовані за рахунок коштів страхових резервів;

4) суми коштів у частині надмірно сплачених податків, зборів (обов'язкових платежів), що повертаються або мають бути повернені платнику податку з бюджетів, якщо такі суми не були включені до складу валових витрат;

5) суми коштів або вартість майна, що надходять платнику податку у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані таким платником податку, в тому числі грошові або майнові внески, згідно з договорами про спільну діяльність на території України без створення юридичної особи.

6) суми доходів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування від надання державних послуг (видачі дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, реєстрації, інших послуг, обов'язковість придбання яких передбачена законодавством), у разі зарахування таких доходів до відповідних бюджетів.

7) суми коштів у вигляді внесків, які: а) надходять до платників податку, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення відповідно до закону, від вкладників пенсійних фондів, вкладників пенсійних депозитних рахунків, а також осіб, що уклали договори страхування відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”; б) надходять до страховиків, що здійснюють довгострокове страхування життя, від страхувальників; в) накопичуються за пенсійними вкладками, рахунками учасників фондів банківського управління відповідно до закону;

8) суми надходжень до неприбуткових установ і організацій.

9) кошти спільного інвестування, а саме кошти, залучені від інвесторів інститутів спільного інвестування (ІСІ), доходи від здійснення операцій з активами ІСІ та доходи, нараховані за активами ІСІ, а також кошти, залучені від власників сертифікатів фондів операцій з нерухомістю, доходи від здійснення операцій з активами фондів операцій з нерухомістю та доходи, нараховані за активами фондів операцій з нерухомістю, створених відповідно до закону;

10) суми одержаного платником податку емісійного доходу.

11) номінальну вартість взятих на облік, але неоплачених (непогашених) цінних паперів, які засвідчують відносини позики, а також платіжних документів, емітованих (виданих) боржником на користь (на ім'я) платника податку як забезпечення або підтвердження заборгованості такого боржника перед таким платником податку (облігацій, ощадних сертифікатів, казначейських зобов'язань, векселів, боргових розписок, акредитивів, чеків, гарантій, банківських наказів та інших подібних платіжних документів);

12) доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи, дивіденди, отримані платником податку від інших платників податку;

13) кошти або майно, які повертаються власнику корпоративних прав, емітованих юридичною особою, після повної і кінцевої ліквідації такої юридичної особи-емітента або після закінчення договору про спільну діяльність, але не вище номінальної вартості акцій (часток, паїв).

14) кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, яка надається іншими державами відповідно до міжнародних угод, що набрали чинності у встановленому законодавством порядку.

15) кошти, що надаються платнику податку – суб'єкту інноваційної діяльності спеціалізованими державними і комунальними інноваційними фінансово-кредитними установами відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» [27]

16) вартість основних фондів, безоплатно отриманих платником податку з метою здійснення їх експлуатації у випадках, передбачених законодавством: а) якщо такі основні фонди отримані за рішенням органів центральної виконавчої влади; б) у разі отримання спеціалізованими експлуатуючими підприємствами об'єктів енергопостачання, газо- і теплозабезпечення, водопостачання, каналізаційних мереж відповідно до рішень місцевих органів виконавчої влади та виконавчих органів рад, прийнятих у межах їх повноважень; в) у разі отримання підприємствами комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що перебували на балансі інших підприємств та утримувалися за їх рахунок.

17) кошти або майно, що надаються у вигляді безповоротної допомоги громадським організаціям інвалідів та підприємствам і організаціям;

18) інші надходження, прямо визначені нормами даного Закону;

19) суми коштів або вартість майна, одержаних засновником третейського суду як третейський збір чи на покриття інших витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом відповідно до закону;

20) суми коштів, зарахованих платником податку на спеціальний рахунок відповідно до Закону України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» [28].

Також, не включаються до валових доходів кошти, отримані Державною адміністрацією залізничного транспорту України (Укрзалізницею), а також залізницями від підприємств, організацій та їх структурних підрозділів, які перебувають у функціональному підпорядкуванні Укрзалізниці та залізниць, що перераховуються ними за рахунок чистого прибутку, який залишається в розпорядженні таких підприємств за результатами звітного періоду після сплати всіх зобов'язань, у тому числі податків, зборів (обов'язкових платежів), строк погашення яких настав. А у разі коли за рішенням Укрзалізниці здійснюється передача рухомого складу залізничного транспорту загального користування від одного підрозділу залізниці іншому або від однієї залізниці іншій, така передача не вважається операцією з безоплатної передачі товарів (робіт, послуг) і не збільшує валових доходів платника податку.

Потрібно додати, що якщо об'єкт оподаткування платника податку з числа резидентів за результатами податкового року має від'ємне значення об'єкта оподаткування (з урахуванням суми амортизаційних відрахувань), сума такого від'ємного значення підлягає включенню до складу валових витрат першого календарного кварталу наступного податкового року. Розрахунок об'єкта оподаткування за наслідками півріччя, трьох кварталів та року здійснюється з урахуванням від'ємного значення об'єкта оподаткування попереднього року у складі валових витрат таких податкових періодів наростаючим підсумком до повного погашення такого від'ємного значення (стаття 6 Закону) [21].

Ставка податку становить 25 відсотків від об'єкта оподаткування визначеного вище, яка застосовується до платників податку, включаючи підприємства, засновані на власності окремої фізичної особи.

Потрібно вказати, що відповідно до даного закону не всі об'єкти оподатковуються за вказаною ставкою. Тому, що окремі ставки податку встановлюються для оподаткування операцій особливого виду, доходів нерезидентів та виробників сільськогосподарської продукції. Такі ставки податку можна назвати

податковими пільгами, тому що окремої статті щодо них в законі не міститься, а перелік об'єктів, які не підлягають оподаткуванню, зазначений у статті 10 Закону, не охоплює всі випадки надання пільг.

Операції особливого виду оподатковуються таким чином:

1) *Оподаткування страхової діяльності:* а) *за ставкою 0 відсотків* – при отриманні доходу внаслідок виконання договорів з довгострокового страхування життя та пенсійного страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення у разі виконання вимог до таких договорів; б) *за ставкою 3 відсотки* – при отриманні доходу внаслідок виконання договорів з інших видів страхування.

2) *Звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх повною власністю*, отриманий від продажу товарів (робіт, послуг), крім підакцизних товарів, послуг з поставки підакцизних товарів, отриманих у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів, що уповноважують такого платника податку здійснювати поставку товарів від імені та за дорученням іншої особи без передання права власності на такі товари, та прибутку, одержаного від грального бізнесу, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менше 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менше 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат виробництва (обігу). При цьому, зазначені підприємства та організації громадських організацій інвалідів мають право застосовувати цю пільгу за наявності дозволу на право користування такою пільгою, який надається міжвідомчою Комісією з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів відповідно до Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [29].

3) *Звільняється від оподаткування прибуток підприємств, отриманий від продажу на митній території України спеціальних продуктів дитячого харчування власного виробництва*, спрямований на збільшення обсягів виробництва та

зменшення роздрібних цін таких продуктів. Перелік спеціальних продуктів дитячого харчування встановлюється Кабінетом Міністрів України.

4) *Звільняються від оподаткування доходи неприбуткових установ і організацій, якими є:* а) органами державної влади України, органами місцевого самоврядування та створеними ними установами або організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів; б) благодійними фондами і благодійними організаціями, створеними у порядку, визначеному законом для проведення благодійної діяльності, в тому числі громадськими організаціями, створеними з метою провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності, а також творчими спілками та політичними партіями, громадськими організаціями інвалідів та їх місцевими осередками, створеними згідно з Законом України «Про об'єднання громадян» [30], науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, заповідниками, музеями-заповідниками; в) пенсійними фондами, кредитними спілками, створеними у порядку, визначеному законом; г) іншими, ніж визначені у пункті “б” цього підпункту юридичними особами, діяльність яких не передбачає одержання прибутку згідно з нормами відповідних законів; д) спілками, асоціаціями та іншими об'єднаннями юридичних осіб, створеними для представлення інтересів засновників, що утримуються лише за рахунок внесків таких засновників та не проводять господарської діяльності, за винятком отримання пасивних доходів; е) релігійними організаціями, зареєстрованими у порядку, передбаченому законом; є) житлово-будівельними кооперативами, об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, створеними у порядку, визначеному законом; ж) професійними спілками, їх об'єднаннями та організаціями профспілок, утвореними в порядку, визначеному законом. Конкретний перелік доходів перелічених неприбуткових організацій, який звільняються від оподаткування наведений у пункті 7.11.2 статті 2 даного Закону.

5) *Звільняється від оподаткування прибуток підприємств, отриманий за рахунок міжнародної технічної допомоги, яка надається на безоплатній та безповоротній основі або за рахунок коштів, які передбачаються в державному*

бюджеті як внесок України до Чорнобильського фонду «Укриття» для реалізації міжнародної програми – Плану здійснення заходів на об'єкті «Укриття» відповідно до положень Рамкової угоди між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку, для подальшої експлуатації, підготовки до зняття і зняття енергоблоків Чорнобильської АЕС з експлуатації, перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему та забезпечення соціального захисту персоналу ЧАЕС.

6) *Звільняється від оподаткування (тимчасово, до 1 січня 2009 року) прибуток видавництв, видавничих організацій, підприємств поліграфії, отриманий ними від діяльності з виготовлення на території України книжкової продукції, крім продукції еротичного характеру.*

7) *Податок на прибуток підприємств вноситься інвестором у розмірах, встановлених законом (25%), з урахуванням таких особливостей: а) податок на прибуток, одержаний від виконання угоди про розподіл продукції, може сплачуватись у грошовій або, якщо це обумовлено угодою, у натуральній формі, тобто у вигляді частини прибуткової продукції, набутої інвестором у власність в результаті розподілу виробленої продукції; б) базою оподаткування прибутку, одержаного від виконання угоди про розподіл продукції, є прибуток інвестора, що нараховується виходячи з прибуткової продукції, яка відповідно до цієї угоди передається у власність інвестору. Інші особливості передбачені для оподаткування угод про розподіл продукції вміщені у частині 4 статті 25 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [31].*

Доходи нерезидентів оподатковуються наступним чином:

1) Резидент або постійне представництво нерезидента, що здійснюють на користь нерезидента або уповноваженої ним особи будь-яку виплату з доходу з джерелом його походження з України, отриманого таким нерезидентом від провадження господарської діяльності (крім доходів від безвідсоткових дисконтів, доходи від державних цінних паперів чи державних позик, суми фрахту та сім страхових виплат), зобов'язані утримувати податок з таких доходів, за ставкою у розмірі 15 відсотків від їх суми та за їх рахунок, який сплачується до бюджету під час такої виплати, якщо інше не передбачене нормами міжнародних угод, які набрали чинності.

2) Прибутки нерезидентів, отримані у вигляді доходів на безпроцентні (дисконтні) облігації чи казначейські зобов'язання, оподатковуються за ставкою встановленою законом (25 %), при цьому базою оподаткування є *прибуток, який розраховується як різниця між номінальною вартістю безпроцентних (дисконтних) цінних паперів, сплаченою (нарахованою) їх емітентом, та ціною їх придбання на первинному чи вторинному фондовому ринку.*

3) *Не підлягають оподаткуванню доходи, отримані нерезидентами, у вигляді процентів або доходу (дисконту) на державні цінні папери, продані (розміщені) нерезидентам за межами території України через уповноважених агентів – нерезидентів, або процентів, сплачених нерезидентам за отримані Україною позики (кредити або державні зовнішні запозичення), які відображаються у Державному бюджеті України чи кошторисі Національного банку України.*

4) Сума фрахту, що сплачується резидентом нерезиденту за договорами фрахту, оподатковується за ставкою 6 відсотків у джерела виплати таких доходів за рахунок цих доходів, при цьому базою оподаткування виступає ставка фрахту.

5) *Страховики (інші резиденти), які здійснюють виплати у межах договорів страхування або перестрахування ризиків (у тому числі страхування життя) на користь нерезидентів, зобов'язані оподатковувати суми такого страхування або перестрахування таким чином: а) при укладенні договорів страхування або перестрахування ризику безпосередньо із страховиками та перестраховиками-нерезидентами, рейтинг фінансової надійності (стійкості) яких відповідає вимогам, установленим спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг (у тому числі через або за посередництвом перестрахових брокерів, які в порядку, визначеному таким уповноваженим органом, підтверджують, що перестрахування здійснено у перестраховика, рейтинг фінансової надійності (стійкості) якого відповідає вимогам, установленим зазначеним уповноваженим органом), а також при укладенні договорів перестрахування з обов'язкового страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, – за ставкою 0 відсотків; б) в інших випадках – за ставкою 12 відсотків*

від суми таких виплат за власний рахунок у момент здійснення перерахування таких виплат.

б) Резиденти, які здійснюють виплати нерезидентам від наданих рекламних послуг на території України, сплачують податок за ставкою *20 відсотків* від суми таких виплат за власний рахунок.

Доходи виробників сільськогосподарської продукції (підприємств основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції) оподатковуються за загальною ставкою в 25 % від об'єкта оподаткування з наступними особливостями: 1) сплата здійснюється за підсумками звітного податкового року; 2) валові доходи і витрати підприємств – виробників сільськогосподарської продукції, утримані (понесені) протягом звітного податкового року, підлягають індексуванню виходячи з офіційного індексу інфляції за період від місяця, наступного за місяцем понесення таких витрат (отримання доходів), до кінця звітного податкового року; 3) сума нарахованого податку зменшується на суму податку на землю, що використовується у сільськогосподарському виробничому обороті.

Необхідно відмітити, що дія пільг для сільськогосподарських виробників не поширюється на підприємства, основною діяльністю яких є виробництво та/або продаж продукції квітково-декоративного рослинництва, дикорослих рослин, диких тварин і птахів, риби (крім риби, виловленої у річках та закритих водоймах), хутряних товарів, лікєро-горілчаних виробів, пива, вина і виноматеріалів (крім виноматеріалів, що продаються для подальшої переробки), які оподатковуються у загальному порядку. Окремо потрібно вказати, що відповідно до статті 10 Закону *не підлягають оподаткуванню виграші у державні грошові лотереї*. Під державними грошовими лотереями слід розуміти лотереї, які передбачають наявність призового фонду у розмірах не менш як 50 відсотків суми отриманих доходів, а також відрахувань до Державного бюджету України в розмірі не менш як базова ставка податку (25%), яка застосовується до доходів, що залишаються у розпорядженні після відрахувань до призового фонду. *Податок на прибуток, не справляється із суми перевищення доходів над витратами, пов'язаними з випуском та проведенням державних лотерей.*

Також не можна обминути увагою і питання *сплати податку з прибутку, отриманого від діяльності, яка підлягає патентуванню* відповідно до Закону України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» [32], тому що він підлягає сплаті до бюджету у сумі, визначеній відповідно до норм даного Закону, але зменшений на вартість придбаних торгових патентів для здійснення цього виду діяльності.

Податковий облік проводиться у відповідності до таких податкових періодів: календарний квартал, півріччя, три квартали, рік. Податковий період починається з першого календарного дня податкового періоду і закінчується останнім календарним днем податкового періоду, для яких річний податковий період починається з 1 липня поточного звітного (бюджетного) року. Коли особа береться на облік податковим органом як платник цього податку всередині податкового періоду, то перший звітний податковий період розпочинається з дати, на яку припадає початок такого обліку, та закінчується останнім календарним днем наступного податкового періоду. А якщо платник податку ліквідується (у тому числі до закінчення першого звітного податкового періоду), останнім податковим вважається період (що закінчується днем такої ліквідації), на який припадає дата такої ліквідації.

Порядок нарахування податку передбачає проведення його платниками податку самостійно, використовуючи про цьому норми даного Закону та законодавство про бухгалтерський облік і звітність, зокрема Положення (стандарти) бухгалтерського обліку.

Строк сплати податку передбачає, що податок за звітний період сплачується його платником до відповідного бюджету у строк, визначений законом для квартального податкового періоду (до 20 числа місяця, який слідує за звітним кварталом). При цьому, на протязі кварталу платники повинні самостійно розраховувати і вносити за перший і другий місяці кварталу авансові платежі, до 20 числа місяця, наступного за місяцем такого авансового платежу.

Що стосується **податкової звітності**, то платники податку подають до податкового органу податкову декларацію про прибуток за звітний період, розраховану наростаючим підсумком з урахуванням від'ємного значення об'єкта

оподаткування минулих податкових періодів (у разі його наявності). При цьому за звітні квартали, півріччя та три квартали платники податку подають спрощену декларацію, а за результатами звітного року – повну. Виробники сільськогосподарської продукції подають декларацію у строки, визначені для річного податкового періоду.

Відповідальність платників податку. За правильність нарахування, своєчасність сплати податку та дотримання податкового законодавства відповідає платник податку у порядку та розмірах, визначених законом. При цьому, згідно статті 21 Закону, суми виявленого прихованого (заниженого) прибутку та штрафи справляються за весь час ухилення від сплати податку, а після закінчення встановлених строків сплати податку до бюджетів не внесені суми стягуються з нарахуванням пені (потрійний розмір облікової ставки НБУ, яка діяла на день виникнення зобов'язання з погашення податкової недоїмки) [21].

Також передбачається і відповідальність податкових органів та встановлюється захист інтересів платника. Так, сума податку, що надміру надійшла до бюджету в результаті неправильного нарахування (донарахування) податковим органом, підлягає поверненню з відповідного бюджету з урахуванням сум, сплачених за фінансовими санкціями, або зарахуванню на зменшення платежів до цього бюджету майбутніх періодів на підставі заяви, що подається платником податку такому податковому органу, якщо не минув строк позовної давності, встановлений законодавством. При цьому, починаючи з дня внесення зазначених сум до бюджету і закінчуючи днем їх повернення (заліку), на зазначену суму провадиться нарахування у розмірі 120 процентів облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент такого повернення (заліку).

В свою чергу сума податкових платежів, що надміру надійшла до бюджету в результаті неправильного нарахування або порушення платником податку встановленого порядку сплати податку, підлягає поверненню з відповідного бюджету протягом десяти робочих днів з моменту отримання податковим органом відповідної заяви платника податку або зарахуванню на зменшення платежів до цього бюджету майбутніх періодів, за вибором платника податку в разі, якщо не минув строк позовної давності, встановлений законодавством (подання заяви про

повернення надміру сплачених податків перериває перебіг строку позовної давності).

Закінчуючи розгляд податку на прибуток, потрібно звернути увагу і на те, що Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» передбачає у статтях 18 і 19 спеціальні правила застосування даного закону щодо дії міжнародних договорів та укладення договорів з нерезидентами, а також встановлюються норми, спрямовані на усунення подвійного оподаткування, яке доволі часто є предметом міжнародних договорів України.

11.4. Податок на додану вартість

Податок на додану вартість є непрямим податком, який сплачується незалежно від результатів діяльності через збільшення цін товарів і послуг шляхом додавання суми податку до їх ціни.

Справляння податку на додану вартість регулюється Законом України «Про податок на додану вартість», відповідно до якого визначаються платники податку на додану вартість, об'єкти, база та ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування операцій, особливості оподаткування експортних та імпорتنих операцій, поняття податкової накладної, порядок обліку, звітування та внесення податку до бюджету [33].

Платником податку, відповідно до статті 2 даного Закону є:

1) Будь-яка особа, яка: а) здійснює або планує здійснювати господарську діяльність та реєструється за своїм добровільним рішенням як платник цього податку; б) підлягає обов'язковій реєстрації як платник цього податку; в) імпортує товари (супутні послуги) в обсягах, що підлягають оподаткуванню цим податком згідно з нормами цієї статті [33].

Особа підлягає обов'язковій реєстрації як платник податку у разі: 1) коли загальна сума від здійснення операцій з поставки товарів (послуг), у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, що підлягають оподаткуванню згідно з цим Законом, нарахована (сплачена, надана) такій особі або в рахунок зобов'язань третім особам, протягом останніх дванадцяти календарних

місяців сукупно перевищує 300 000 гривень (без урахування податку на додану вартість); 2) особа, що уповноважена вносити консолідований податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності та підприємствами зв'язку, що перебувають у підпорядкуванні платника податку, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 3) особа, яка поставляє товари (послуги) на митній території України з використанням глобальної або локальних комп'ютерних мереж, при цьому особа-нерезидент може здійснювати таку діяльність тільки через своє постійне представництво, зареєстроване на території України; 4) особа, що здійснює операції з реалізації конфіскованого майна, незалежно від того, чи досягає вона загальної суми операцій з поставки товарів (послуг), визначеної пунктом 1 даного переліку, чи ні, а також незалежно від того, який режим оподаткування використовує така особа згідно із законодавством.

Особа, що імпортує (для фізичних осіб – ввозить (пересилає) товари (супутні послуги) на митну територію України для їх використання або споживання на митній території України, незалежно від того, який режим оподаткування вона використовує згідно із законодавством, підлягає оподаткуванню, за винятком фізичних осіб, не зареєстрованих платниками податку, які ввозять (пересилають) товари (предмети) у супроводжувальному багажі або отримують їх як поштове відправлення у межах неторгового обороту в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства (крім ввезення транспортних засобів чи запасних частин до них такими фізичними особами) та нерезидентів, які пересилають поштові відправлення згідно з правилами Міжнародного поштового союзу на митну територію України та отримувачів таких поштових відправлень. У разі ввезення (пересилання) товарів (предметів) фізичними особами, не зареєстрованими як платники цього податку, в обсягах, що перевищує неторговий оборот, який підлягає оподаткуванню, такі особи сплачують податок на додану вартість під час перетину такими товарами (предметами) митного кордону України без реєстрації виходячи з митної вартості товарів (предметів), що перевищують розмір неторгового обороту.

Об'єктом оподаткування є операції платників податку з:

1) *поставки товарів та послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України*, в тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору) для погашення заборгованості заставодавця, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу у користування лізингоотримувачу (орендарю);

2) *ввезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі імпорту або реімпорту* (далі – імпорту). Слід вказати, що з метою оподаткування до імпорту також прирівнюється: а) ввезення з-за меж митного кордону України на митну територію України товарів (супутніх послуг) за договорами лізингу (оренди) (у тому числі у разі повернення об'єкта лізингу лізингодавцю-резиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави, та іншими договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, у тому числі якщо таке ввезення пов'язане із поверненням товарів у зв'язку з припиненням дії зазначених договорів; б) поставка товарів з території безмитних магазинів на митну територію України для їх вільного обігу (крім території інших безмитних магазинів); в) поставка продуктів переробки (готової продукції) з митного режиму переробки на митній території України на митну територію України для їх вільного обігу; г) в інших випадках, передбачених митним законодавством (глави 29-30 Митного кодексу України);

3) *вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту* (далі – експорту), *поставки транспортних послуг по перевезенню пасажирів, вантажобагажу (товаробагажу) та вантажу за межами державного кордону України*. З метою оподаткування до експорту товарів також прирівнюється: а) вивезення товарів (супутніх послуг) за межі митного кордону України за договорами фінансового лізингу (оренди) (у тому числі у разі повернення об'єкта фінансового лізингу лізингодавцю-нерезиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави та іншими договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, у тому числі якщо таке вивезення пов'язане із припиненням дії зазначених договорів; поставка товарів (супутніх послуг) з митної території України на територію безмитних магазинів; б) передача товарів, оформлених у

митному режимі експорту, під митний режим митного складу, для подальшого вивезення таких товарів з митної території України; в) в інших випадках, визначених Митним кодексом України (глави 31-32 МКУ).

Навівши перелік об'єктів оподаткування, слід вказати і на об'єкти, які не підпадають під даний перелік. Так, *не є об'єктами оподаткування податком на додану вартість* операції з:

1) випуску (емісії), розміщення у будь-які форми управління та продажу (погашення, викупу) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування відповідно до закону, включаючи інвестиційні та іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю, деривативи, а також корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах; обміну зазначених цінних паперів та корпоративних прав, виражених в інших, ніж цінні папери, формах, на інші цінні папери; розрахунково-клірингової, реєстраторської та депозитарної діяльності на ринку цінних паперів, а також діяльності з управління активами (у тому числі пенсійними активами, фондами банківського управління), відповідно до закону. потрібно вказати, що норми цього пункту не застосовуються до операцій з продажу бланків дорожніх, банківських та особистих чеків, цінних паперів, розрахункових та платіжних документів, пластикових (розрахункових) карток;

2) передачі майна у схов (відповідальне зберігання), а також у лізинг (оренду), крім передачі у фінансовий лізинг;

3) повернення майна із схову (відповідального зберігання) його власнику, а також майна, попередньо переданого в лізинг (оренду) лізингодавцю (орендодавцю), крім переданого у фінансовий лізинг;

4) нарахування та сплати процентів або комісій у складі орендного (лізингового) платежу у межах договору фінансового лізингу в сумі, що не перевищує подвійну облікову ставку Національного банку України, встановлену на день нарахування таких процентів (комісій) за відповідний проміжок часу, розраховану від вартості об'єкта лізингу, наданого у межах такого договору фінансового лізингу; по об'єкту фінансового лізингу, оціненого в іноземній валюті,

сплата процентів, з метою оподаткування визначається у гривнях по курсу валют, визначеного Національним банком України на момент сплати;

5) передачі майна у заставу (іпотеку) позикодавцю (кредитору) та/або у забезпечення іншої дійсної вимоги кредитора, повернення такого майна із застави (іпотеки) його власнику після закінчення дії відповідного договору, якщо місце такої передачі (повернення) знаходиться на митній території України;

6) грошових виплат основної суми консолідованої іпотечної заборгованості та процентів, нарахованих на неї, об'єднання та/або купівлі (продажу) консолідованої іпотечної заборгованості, заміною однієї частки консолідованої іпотечної заборгованості на іншу, або поверненням (зворотним викупом) такої консолідованої іпотечної заборгованості відповідно до закону резидентом або на його користь;

7) надання послуг із страхування, співстрахування або перестрахування особами, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до закону, а також пов'язаних з такою діяльністю послуг страхових (перестрахових) брокерів та страхових агентів;

8) надання послуг із загальнообов'язкового соціального та пенсійного страхування, недержавного пенсійного забезпечення, залучення та обслуговування пенсійних вкладів;

9) обігу валютних цінностей (у тому числі національної та іноземної валюти), банківських металів, банкнот та монет Національного банку України, за винятком тих, що використовуються для нумізматичних цілей, базою оподаткування яких є продажна вартість; випуску, обігу та погашення білетів державних лотерей, запроваджених за ліцензією Міністерства фінансів України; виплати грошових виграшів, грошових призів і грошових винагород; прийняття ставок, у тому числі шляхом обміну коштів на жетони чи інші замінники гривні, призначені для використання в гральних автоматах та іншому гральному устаткуванні, поставки негашених поштових марок України, конвертів або листівок з негашеними поштовими марками України, крім колекційних марок, конвертів чи листівок для філателістичних потреб, базою оподаткування яких є продажна вартість;

10) надання послуг з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту,

вкладу (у тому числі пенсійного), управління коштами та цінними паперами (корпоративними правами та деривативами), доручення, надання, управління і переуступки фінансових кредитів, кредитних гарантій і банківських поручительств особою, що надала такі кредити, гарантії або поручительства;

11) торгівлі за грошові кошти або цінні папери борговими зобов'язаннями, за винятком операцій з інкасації боргових вимог та факторингу (факторингових) операцій, крім факторингових операцій, якщо об'єктом боргу є валютні цінності, цінні папери, у тому числі компенсаційні папери (сертифікати), інвестиційні сертифікати, іпотечні сертифікати з фіксованою дохідністю, житлові чеки, земельні бони та деривативи;

12) імпорту майна як технічної або благодійної (гуманітарної) допомоги згідно з нормами міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або відповідно до закону;

13) оплати вартості державних платних послуг, які надаються фізичним або юридичним особам органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та обов'язковість отримання (поставки) яких встановлюється законодавством, включаючи плату за реєстрацію, отримання ліцензії (дозволу), сертифікатів у вигляді зборів, державного мита тощо;

14) виплат у грошовій формі заробітної плати (іншим прирівняним до неї виплатам), а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи фондів загальнообов'язкового соціального страхування (крім тих, що надаються у майновій формі);

15) виплат дивідендів, роялті у грошовій формі або у вигляді цінних паперів, які здійснюються емітентом;

16) надання комісійних (брокерських, дилерських) послуг із торгівлі та/або управління цінними паперами (корпоративними правами), деривативами та валютними цінностями, включаючи будь-які грошові виплати (у тому числі комісійні) фондовим або валютним біржам чи позабіржовим фондовим системам або їх членам у зв'язку з організацією та торгівлею цінними паперами ліцензованими торговцями цінними паперами, а також деривативами та валютними цінностями;

17) поставки за компенсацію сукупних валових активів платника податку (з урахуванням вартості гудвілу) іншому платнику податку. При здійсненні спільної (сумісної) діяльності передача товарів (робіт, послуг) на баланс платника податку, уповноваженого договором вести облік результатів такої спільної діяльності, вважається поставкою таких товарів (робіт, послуг);

18) безоплатної передачі у державну власність чи комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність об'єктів усіх форм власності, які перебувають на балансі одного платника податку і передаються на баланс іншого платника податку, якщо такі операції здійснюються за рішеннями Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прийнятими у межах їх повноважень. При цьому вказане положення поширюється на: а) операції з безоплатної передачі об'єктів з балансу платника податку, майно якого перебуває в державній або комунальній власності, на баланс іншої юридичної особи, майно якої перебуває відповідно в державній або комунальній власності; б) операції з безоплатної передачі неприватизованих об'єктів житлового фонду (включаючи місця загального користування та прибудинкові будівлі і споруди), а також об'єктів соціальної інфраструктури (в тому числі об'єктів їх незавершеного будівництва) з балансу платника податку на баланс юридичної особи, майно якої перебуває в державній або комунальній власності, чи безпосередньо на баланс відповідної місцевої ради.

19) поставки позашкільним навчальним закладом вихованцям, учням і слухачам платних послуг у сфері позашкільної освіти;

20) надання уповноваженими банками послуг з довірчого управління фондами банківського управління, виплати винагороди за здійснення управління фондом операцій з нерухомістю, за перерахування коштів на фінансування будівництва із фонду фінансування будівництва, за здійснення платежів за іпотечними сертифікатами відповідно до закону;

21) з оплати третейського збору та відшкодування інших витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом відповідно до закону;

22) надання послуг з агентування і фрахтування морського торговельного флоту судовими агентами.

База оподаткування податку на додану вартість диференціюється в залежності від об'єктів оподаткування. Зокрема, *база оподаткування операції з поставки товарів (послуг)* визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, визначеної за вільними цінами, але не нижче за звичайні ціни, з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків та зборів (обов'язкових платежів), згідно із законами України з питань оподаткування (за винятком податку на додану вартість, а також збору на обов'язкове державне пенсійне страхування на послуги стільникового рухомого зв'язку, що включається до ціни товарів (послуг)). До складу договірної (контрактної) вартості включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податку безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу в зв'язку з компенсацією вартості товарів (послуг). У разі *поставки товарів (робіт, послуг) без оплати або з частковою оплатою* їх вартості коштами у межах бартерних (товарообмінних) операцій, здійснення операцій з безоплатної передачі товарів (робіт, послуг), натуральних виплат у рахунок оплати праці фізичним особам, що перебувають у трудових відносинах з платником податку, передачі товарів (робіт, послуг) у межах балансу платника податку для невиробничого використання, витрати на яке не відносяться до валових витрат виробництва (обігу) і не підлягають амортизації, а також пов'язаній з продавцем особі чи суб'єкту підприємницької діяльності, який не зареєстрований як платник податку, база оподаткування визначається виходячи з фактичної ціни операції, але не нижчої за звичайні ціни. А при *наданні послуг із транзитного перевезення (переміщення) товарів (вантажів, пасажирів) митною територією України* база оподаткування розраховується виходячи з вартості послуг із такого транзитного перевезення (переміщення), наданих на митній території України (з урахуванням відстані від пункту першого перетину державного кордону України до пункту останнього перетину державного кордону України).

Податкові пільги у даному законі представлені у вигляді переліку операцій, що звільняються від оподаткування та переліку операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою (останні будуть розглянуті нами разом із розглядом ставок податку).

Відповідно до статі 5 Закону, звільняються від оподаткування операції з:

1) поставки вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та спеціалізованими магазинами і куточками, які виконують функції роздаточних пунктів, у порядку і за переліком продуктів, встановленими Кабінетом Міністрів України;

2) поставки (передплати) періодичних видань друкованих засобів масової інформації та книжок, крім видань еротичного характеру, учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників українського виробництва, словників українсько-іноземної або іноземно-української мови; доставки таких періодичних видань друкованих засобів масової інформації на митній території України;

3) поставки послуг з виховання та освіти дітей дитячими музичними та художніми школами, школами мистецтв, будинками культури; послуг з дошкільного виховання, початкової, середньої, професійно-технічної та вищої освіти закладами, які мають спеціальний дозвіл (ліцензію) на поставку таких послуг, незалежно від їх організаційно-правового статусу та форми власності, згідно з переліком таких послуг, визначеним Кабінетом Міністрів України, а також послуг з розміщення учнів або студентів в інтернатах або гуртожитках;

4) поставки товарів спеціального призначення для інвалідів за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, уповноваженому органу державної виконавчої влади, у тому числі легкових автомобілів для інвалідів, з їх оплатою за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів, а також операції з їх безоплатної передачі інвалідам у випадках, визначених законодавством;

5) поставки послуг з виплати і доставки пенсій із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, пенсійних виплат за недержавним пенсійним забезпеченням, страхових виплат (у тому числі ануїтетів) за договорами довгострокового страхування життя, з банківських пенсійних рахунків, за пенсійними вкладками, а також грошової допомоги населенню, яка надається за рахунок бюджету відповідно до затверджених соціальних програм;

6) поставки послуг з реєстрації актів громадянського стану державними органами, уповноваженими здійснювати таку реєстрацію згідно із законодавством;

7) поставки (у тому числі аптечними закладами) зареєстрованих та допущених до застосування в Україні лікарських засобів та виробів медичного призначення за переліком, що щорічно визначається Кабінетом Міністрів України до 1 вересня року, попереднього звітному (якщо у такий строк перелік не встановлено, діє перелік минулого року);

8) поставки послуг з охорони здоров'я згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, закладами охорони здоров'я, які мають ліцензію на поставку таких послуг, а також поставки послуг реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, що мають ліцензію на поставку таких послуг;

9) поставки путівок на санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок на території України фізичних осіб віком до 18 років;

10) поставки в порядку та в межах норм, встановлених Кабінетом Міністрів України, послуг з: а) утримання дітей у дошкільних закладах, школах-інтернатах, кімнатах-розподільниках установ Міністерства внутрішніх справ України; б) утримання осіб у будинках для престарілих та інвалідів; в) харчування та облаштування на нічліг осіб, які не мають житла, у спеціально відведених для цього місцях; г) харчування дітей у школах, професійно-технічних училищах та громадян у закладах охорони здоров'я; д) харчування, забезпечення речовим майном, комунально-побутовими та іншими послугами, що надаються спецконтингенту в установах пенітенціарної системи згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

11) надання послуг з перевезення осіб пасажирським транспортом (крім таксомоторів) у межах населеного пункту, тарифи на які регулюються органом місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, визначеної законом. Дане звільнення не поширюється на операції з надання пасажирського транспорту в оренду (прокат);

12) поставки культових послуг та поставки предметів культового призначення (крім підакцизних товарів) релігійними організаціями за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;

13) поставки послуг з поховання за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України будь-яким платником податку;

14) передачі конфіскованого майна, знахідок, скарбів або майна, визнаних безхазайними, у власність держави. Але поставка таких товарів при послідуючих операціях оподатковується на загальних підставах;

15) поставки (продажу, передачі) земельних ділянок, земельних паїв, крім тих, що знаходяться під об'єктами нерухомого майна та включаються до їх вартості відповідно до законодавства;

16) орендної плати за земельні ділянки, що перебувають у власності держави або територіальної громади, якщо така орендна плата повністю зараховується до відповідних бюджетів;

17) безкоштовної передачі рухомого складу однією залізницею або підприємством залізничного транспорту загального користування іншим залізницям або підприємствам залізничного транспорту загального користування державної форми власності в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

18) безоплатної приватизації житлового фонду, включаючи місця загального користування (у тому числі підвали та горища) у багатоквартирних будинках, присадибних ділянок та земельних паїв відповідно до законодавства, а також з надання послуг, отримання яких відповідно до законодавства є передумовою приватизації такого житлового фонду, присадибних ділянок та земельних паїв;

19) безоплатної передачі корпоративного права (частки, долі, паю, акції), емітованого переробним підприємством, у власність приватного сільськогосподарського підприємства відповідно до Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [34];

20) поставки житла (об'єктів житлового фонду), крім їх першої поставки.

21) подання благодійної допомоги, а саме безоплатна передача товарів (робіт, послуг) особам, визначеним абзацами "а", "б" і "в" підпункту 7.11.1 статті 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [21] з метою їх безпосереднього використання у благодійницьких цілях, а також операції з безоплатної передачі таких товарів (робіт, послуг) набувачам (суб'єктам) благодійної допомоги відповідно до законодавства. При цьому, не підлягають звільненню від оподаткування операції з подання благодійної (у тому числі гуманітарної) допомоги у вигляді товарів (робіт, послуг), оподатковуваних

акцизним збором, цінних паперів, нематеріальних активів та товарів (робіт, послуг), призначених для використання у господарській діяльності, у тому числі при їх ввезенні (імпортуванні) на митну територію України, крім товарів, які підпадають під дію міжнародних договорів, згода на укладення яких надана Верховною Радою України. А якщо інші закони встановлюють правила оподаткування благодійної (у тому числі гуманітарної) допомоги, які відрізняються від вказаних правил, то діють правила встановлені у цьому пункті.

22) оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунку Державного казначейства України;

23) надання бібліотеками, які знаходяться у державній або комунальній власності, платних послуг з: а) комплектування реєстраційно-облікових документів (квитків, формулярів); б) користування рідкісними, цінними довідниками, книгами (нічний абонемент); в) тематичного підбору літератури за запитом споживача; г) надання тематичних, адресно-бібліографічних та фактографічних довідок.

24) *поставки неплатником податку на додану вартість культурних цінностей*, визначених у статті 8² даного Закону (передбачає оподаткування операції з поставки виробів мистецтва, предметів колекціонування або антикваріату підлягають, які оподаткуванню згідно з нормами цієї статті та не підлягають оподаткуванню у загальному порядку, встановленому даним Законом);

25) поставки товарів (крім підакцизних товарів) та послуг (крім грального і лотерейного бізнесу та послуг з поставки підакцизних товарів, отриманих у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів, що уповноважують такого платника податку (далі – комісіонера) здійснювати поставку товарів від імені та за дорученням іншої особи (далі – комітента) без передання права власності на такі товари), що безпосередньо виготовляються підприємствами та організаціями громадських організацій інвалідів, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх власністю, де кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного періоду не менше 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів

становить протягом звітнього періоду не менше 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат виробництва;

26) безкоштовної передачі продукції (робіт, послуг) власного виробництва (крім підакцизної) допоміжними сільськими господарствами і лікувально-виробничими трудовими майстернями (цехами, дільницями) будинків-інтернатів та територіальних центрів по обслуговуванню самотніх громадян похилого віку (пенсіонерів), за умови, що така передача здійснюється для забезпечення власних потреб зазначених закладів;

27) поставки в сільській місцевості сільськогосподарськими товаровиробниками послуг з ремонту шкіл, дошкільних закладів, інтернатів, закладів охорони здоров'я та подання матеріальної допомоги (в межах одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян на місяць на одну особу) продуктами харчування власного виробництва та послуг з обробки землі багатодітним сім'ям, ветеранам праці і війни, реабілітованим громадянам, інвалідам праці, інвалідам дитинства, самотніми особам похилого віку, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та школам, дошкільним закладам, інтернатам, закладам охорони здоров'я;

28) безкоштовної передачі приладів, обладнання, матеріалів, крім підакцизних, науковим установам та науковим організаціям, вищим навчальним закладам III-IV рівнів акредитації, внесеним до Державного реєстру наукових організацій, яким надається підтримка держави;

29) поставки товарів (робіт, послуг), передбачених для власних потреб дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав та представництв міжнародних організацій в Україні, а також для використання дипломатичним персоналом цих дипломатичних місій та членами їх сімей, які проживають разом з особами цього персоналу. Порядок звільнення та перелік операцій, що підлягають звільненню, встановлюються Кабінетом Міністрів України виходячи з принципу взаємності стосовно кожної окремої держави.

30) імпорту товарів морського промислу (риба, ссавці, мушлі, ракоподібні, водні рослини тощо, охолоджені, солоні, морожені, консервовані, перероблені в борошно або в іншу продукцію), видобутих (виловлених, вироблених)

суднами, зареєстрованими у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України. При цьому, операції з подальшої поставки зазначених товарів будь-якими особами оподатковуються у загальному порядку;

31) операції, які здійснюються в рамках наукового і технологічного співробітництва відповідно до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, з: а) безкоштовної передачі на митній території України організаціями, заснованими за участю Європейського Співтовариства, учасникам Української Сторони товарів, робіт, послуг, придбаних за кошти Європейського Співтовариства або організацій, заснованих за участю Європейського Співтовариства; б) імпорту, а також виконання (надання) робіт, послуг (за кошти, надані Європейським Співтовариством) для їх використання або споживання на митній території України організаціями, заснованими за участю Європейського Співтовариства, та/або учасниками наукового і технологічного співробітництва;

32) імпорту культурних цінностей згідно з наведеним у законі переліком кодів УКТ, виготовлених п'ятдесят і більше років тому, які ввозяться з метою їх подальшої передачі музеям, галереям, виставковим центрам, архівам, установам культури або освіти, що знаходяться у державній або комунальній власності. Але операції з подальшого продажу зазначених культурних цінностей юридичними та фізичними особами оподатковуються відповідно до законодавства;

33) поставки послуг по перевезенню (переміщенню) пасажирів та вантажів транзитом через територію і порти України;

34) поставки послуг, що надаються іноземним суднам та оплачуються ними відповідно до законодавства України портовими зборами;

35) тимчасового ввезення на митну територію України та подальшого вивезення з митної території України (а також з ввезення на митну територію України раніше вивезеного з митної території України) товарів за переліком, визначеним статтею 206 Митного кодексу України, та повітряних суден, які ввозяться на митну територію України за договорами оперативного лізингу.

36) ввезення на митну територію України: а) устаткування, яке працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії, енергозберігаючого обладнання і

матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива (далі — товари) за умов, якщо ці товари застосовуються платником податку для власного виробництва та якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні; б) матеріалів, устаткування та комплектуючих, що використовуються для виробництва устаткування, яке працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії, яке виробляє альтернативні види палива, енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні.

Потрібно вказати, що *звільнення від оподаткування, встановлені цим Законом, не поширюється на операції з:*

1) поставки товарів у митному режимі імпорту або реімпорту (крім випадків зазначених у вищенаведених пунктах переліку операцій, що звільняються від оподаткування);

2) поставки підакцизних товарів (крім легкових автомобілів для інвалідів та інших товарів, наведених у тому ж переліку).

Розглядаючи пільги, потрібно вказати і на те, що статтею 8 Закону передбачено *особливості оподаткування з поставок туристичних послуг*, які передбачають особливості податкової бази, залишаючи при цьому загальними інші підстави оподаткування ПДВ. Так, зокрема, *при поставці туристичним оператором туристичного продукту, туристичних послуг з місцем їх безпосереднього надання за межами митної території України базою оподаткування для такого туристичного оператора є винагорода, а саме різниця між вартістю поставлених ним туристичного продукту, туристичних послуг та вартістю витрат, понесених таким туристичним оператором внаслідок придбання (створення) такого туристичного продукту, таких туристичних послуг. А базою оподаткування для операцій, які здійснюються туристичними агентами, є комісійна винагорода, яка нараховується (виплачується) туристичним оператором, іншими постачальниками послуг на користь такого*

туристичного агента, у тому числі за рахунок коштів, отриманих останнім від споживача туристичного продукту, туристичних послуг.

Також не можна обминути увагою і те, що *сільськогосподарські виробники звільняються від сплати ПДВ* на підставі окремих законів, які приймаються Верховною Радою України кожного року разом із прийняттям Державного бюджету України, і цей порядок вже набув фактично характеру пільги.

Ставка податку встановить *20 відсотків* від об'єкта оподаткування. Особливістю даної ставки є те, що вона не зменшує об'єкт, а навпаки збільшує його так, як додається до нього. Разом з цим, **нульова ставка застосовується**: 1) при експорті товарів та супутніх такому експорту послуг; 2) поставки товарів (робіт, послуг) підприємствами роздрібною торгівлі, які розташовані на території України у зонах митного контролю (безмитних магазинах), відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України; 3) поставки транспортних послуг залізничним, автомобільним, морським та річковим транспортом по перевезенню пасажирів, багажу, вантажобагажу (товаробагажу) та вантажу за межами державного кордону України; 4) поставки переробним підприємствам молока та м'яса живою вагою сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності і господарювання та поставки переробним підприємствам аналогічної імпортованої продукції (діє до 1 січня 2008 року); 5) поставки товарів (крім підакцизних товарів) та послуг (крім грального і лотерейного бізнесу та послуг з поставки підакцизних товарів, отриманих у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів, що уповноважують такого комісіонера здійснювати поставку товарів від імені та за дорученням комітента без передання права власності на такі товари), що безпосередньо виготовляються підприємствами та організаціями громадських організацій інвалідів, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх власністю, де кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного періоду не менше 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менше 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат

виробництва. Слід вказати, що *нульова ставка податку не застосовується*, якщо товари (супутні послуги), що експортуються, звільняються від оподаткування згідно норм даного Закону.

Порядок нарахування податку здійснюється на основі договірних (контрактних) цін шляхом додавання до даних цін податку на додану вартість. Даний механізм є доволі складним і тому зобразимо його у дещо спрощеному вигляді:

$$\text{ПДВ} = \text{Ціна товару (послуги)} \times 20\% (\text{ставку ПДВ}),$$

$$\text{Ціна товару (послуги) з ПДВ} = \text{Ціна товару (послуги)} + \text{ПДВ}.$$

З метою оподаткування ПДВ платник зобов'язаний надавати покупцям накладні з зазначенням сум цін товарів (послуг) як з ПДВ, так і без ПДВ, або в які робиться посилання на підстави звільнення від ПДВ.

Порядок і строки сплати податку. Сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного податкового періоду та сумою податкового кредиту (сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду) такого звітного податкового періоду. При позитивному значенні така сума підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у строки, встановлені законом для відповідного податкового періоду, а при від'ємному значенні – враховується у зменшення суми податкового боргу з цього податку, що виник за попередні податкові періоди (у тому числі розстроченого або відстроченого відповідно до закону), а при його відсутності – зараховується до складу податкового кредиту наступного податкового періоду.

Строк сплати податку залежить від податкового періоду, яким звичайно є один календарний місяць, а у випадку не перевищення сукупною сумою від здійснення операцій 300000 грн. – квартал (на основі заяви платника). Зважаючи на це, сплата податку повинна бути проведена до 20 числа місяця, наступного за податковим періодом, у якому виникло податкове зобов'язання.

Податковий облік. Платники податку зобов'язані вести *окремий облік операцій* з поставки та придбання товарів (послуг), які підлягають оподаткуванню цим податком, а також які не є об'єктами оподаткування та звільнених від

оподаткування. Зведені результати такого обліку відображаються у податкових деклараціях. Також платник податку веде реєстр отриманих та виданих податкових накладних у документальному або електронному вигляді за його вибором, у якому зазначаються порядковий номер податкової накладної, дата її виписки (отримання), загальна сума та сума нарахованого податку, а також реєстраційний номер платника податку продавця, який надав податкову накладну такому платнику податку. Форма і порядок заповнення реєстрів отриманих та виданих податкових накладних встановлюються центральним податковим органом.

Закінчуючи розгляд даного податку, варто відмітити, що доходи до держаного бюджету від нього за останній час суттєво зменшились, що перш за все пов'язано із значними сумами повернення податку експортерам і великою кількістю зловживань з приводу незаконного відшкодування ПДВ, зокрема і шляхом різноманітних махінацій, що часто містять явно злочинні діяння. Зважаючи на це, доцільно було б вилучити із законодавства норму про відшкодування ПДВ експортерам, замінивши її нормою про звільнення від оподаткування ПДВ товарів, які виготовлені для експорту на основі зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

11.5. Акцизний збір

Акцизний збір, як і податок на додану вартість, представляє собою непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, який включається до ціни цих товарів (продукції). Правове регулювання акцизного збору здійснюється Декретом Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір» та рядом законів, які встановлюють акцизи на окремі групи товарів.

Потрібно одразу вказати, що вищевказаний декрет становить правову основу для застосування окремих акцизів до товарів і їх груп. Тому одразу зосередимо увагу на ньому, а вже потім розглянемо окремі закони, які безпосередньо встановлюють акцизні збори.

Платниками акцизного збору, відповідно до статті 2 Декрету КМУ «Про акцизний збір» є:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, а також їх філії, відділення (інші відокремлені підрозділи) – виробники підакцизних товарів на митній території України, у тому числі з давальницької сировини по товарах (продукції), на які встановлено ставки акцизного збору у твердих сумах, а також замовники, за дорученням яких виготовляється продукція на давальницьких умовах по товарах, на які встановлено ставки акцизного збору у відсотках до обороту, які сплачують акцизний збір виробнику;

б) нерезиденти, які здійснюють виготовлення підакцизних товарів (послуг) на митній території України безпосередньо або через їх постійні представництва чи осіб, прирівняних до них згідно із законодавством;

в) будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, інші юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, які імпортують на митну територію України підакцизні товари, незалежно від наявності внесених до них іноземних інвестицій;

г) фізичні особи – резиденти або нерезиденти, які ввозять (пересилають) підакцизні речі або предмети на митну територію України у вигляді супроводжувального або несупроводжувального багажу, а також фізичні особи, які одержують такі підакцизні речі (предмети), переслані (надіслані) з-за митного кордону України у вигляді поштових чи інших відправлень або несупроводжувального багажу, в обсягах або вартістю, що перевищують норми безмитного провезення (пересилання) для таких фізичних осіб, визначені митним законодавством;

д) юридичні або фізичні особи, які купують (одержують в інші форми володіння, користування або розпорядження) підакцизні товари у податкових агентів.

Також до наведеного переліку відносять і *податкового агента*, яким є суб'єкт підприємницької діяльності, створений у формі підприємства з іноземною інвестицією, а також його дочірні підприємства, філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, право якого на звільнення від оподаткування окремими податками, зборами (обов'язковими платежами) було підтверджено рішенням суду (арбітражного суду), уповноважений здійснювати нарахування та стягнення

акцизного збору з платників акцизного збору, визначених у пункті “д” вищенаведеного переліку, а також вносити суми акцизного збору, стягнуті з його платників, до бюджету [35].

Об’єктом оподаткування є:

а) обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), в тому числі з давальницької сировини, шляхом їх продажу, обміну на інші товари (продукцію, роботи, послуги), безплатної передачі товарів (продукції) або з частковою їх оплатою, а також обсяги відвантажених підакцизних товарів (продукції), виготовлених з давальницької сировини;

б) обороти з реалізації (передачі) товарів (продукції) для власного споживання, промислової переробки (крім оборотів з реалізації (передачі) для виробництва підакцизних товарів, за виключенням нафтопродуктів), а також для своїх працівників;

в) вартість товарів (продукції), які імпортуються (ввозяться, пересилаються) на митну територію України, у тому числі в межах бартерних (товарообмінних) операцій або без оплати їх вартості чи з частковою оплатою.

В Декреті окремо виділяється перелік *об’єктів оподаткування для податкових агентів*, якими є: а) для вироблених на території України товарів (продукції) – обороти з реалізації таких підакцизних товарів (продукції), включаючи вартість будь-яких додаткових послуг або робіт, пов’язаних із такою реалізацією; б) для імпортованих (ввезених, пересланих) на митну територію України товарів (продукції) – обороти з реалізації таких підакцизних товарів (продукції), включаючи вартість будь-яких додаткових послуг або робіт, пов’язаних із такою реалізацією на митній території України, але не менше митної вартості таких підакцизних товарів (продукції), з урахуванням сум сплаченого або нарахованого, але не сплаченого ввізного (імпортного) мита.

Ставки акцизного збору є єдиними на всій території України і можуть встановлюватись (обчислюватись): а) за ставками у процентах до обороту з продажу; б) у твердих сумах з одиниці реалізованого товару (продукції); в) одночасно за ставками у процентах до обороту з продажу та у твердих сумах з одиниці реалізованого товару (продукції); г) комбіновано, тобто за ставками у процентах до

обороту з ціни реалізації, але не менше установленої твердої суми з одиниці реалізованого товару (продукції).

Пільгами з акцизного збору, передбаченими статтею 5 Декрету, є: 1) звільнення від акцизу товарів, що були вивезені (експортовані) платником акцизного збору за межі митної території України; 2) звільнення від акцизу підакцизних товарів, що імпортуються на митну територію України, якщо з таких товарів згідно із законодавством України не справляється податок на додану вартість у зв'язку із звільненням, передбаченим для транзитних товарів, товарів на митних складах, реекспортованих товарів, товарів, що спрямовуються до магазинів безмитної торгівлі, товарів, що призначаються для переробки під митним контролем; 3) звільнення від оподаткування обороту з реалізації легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів, оплата вартості яких провадиться органами соціального забезпечення, а також легкових автомобілів спеціального призначення (швидка медична допомога та для потреб підрозділів МНС), оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; 4) акцизний збір не справляється при вивезенні з митної території України підакцизної продукції, набутої інвестором у власність на умовах угоди про розподіл продукції.

Розрахунок акцизного збору здійснюється платниками самостійно на обнови обсягів реалізованої продукції (товарів) за встановленими ставками.

Закон України «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» визначає порядок його нарахування і сплати.

Платниками акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби є: 1) суб'єкти підприємницької діяльності — українські виробники алкогольних напоїв та тютюнових виробів, а також замовники, за дорученням яких виготовляється ця продукція на давальницьких умовах; 2) суб'єкти підприємницької діяльності, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від дати їх реєстрації, та громадяни, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, які ввозять алкогольні напої та тютюнові вироби на митну територію України як для власних, так і для виробничих потреб з метою продажу або реалізації на умовах комісії та реекспорту; 3) фізичні особи, які ввозять на митну територію України алкогольні напої та тютюнові вироби в обсягах, що

підлягають обкладенню ввізним (імпортним) митом; 4) юридичні та фізичні особи, міжнародні організації, їх філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, які здійснюють реалізацію алкогольних напоїв та тютюнових виробів на митній території України, включаючи операції щодо ввезення (імпорту) в Україну алкогольних напоїв та тютюнових виробів, якщо їх реалізація на території України здійснюється зазначеними суб'єктами через постійні представництва, розташовані на території України.

Об'єкти оподаткування визначаються відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України “Про акцизний збір”, при цьому не підлягають оподаткуванню: а) вартість та обсяги ввезених і конфіскованих на території України алкогольних напоїв та тютюнових виробів, щодо яких не визначено власника, а також тих, що перейшли у власність держави за правом спадкоємства; б) вартість та обсяги алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що перевозяться через територію України транзитом; в) вартість та обсяги імпортованої чи обороти з реалізації (передачі) української сировини, що ввозиться або використовується для виробництва підакцизних товарів; г) вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, експортованих за межі митної території України за іноземну валюту, за умови надходження цієї валюти на валютний рахунок підприємства; д) вартість та обсяги алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що ввозяться (пересилаються) фізичними особами на територію України в межах норм, визначених законодавством України для безмитного ввезення цих видів товарів; е) вартість та обсяги зразків алкогольних напоїв та тютюнових виробів, ввезених на територію України з метою показу чи демонстрації, якщо вони залишаються власністю іноземних юридичних осіб і їх використання на території України не має комерційного характеру. При цьому зразки алкогольних напоїв та тютюнових виробів, ввезені в Україну і призначені для показу чи демонстрації під час проведення виставок, конкурсів, нарад, семінарів, ярмарків тощо, пропускаються через митний кордон за рішенням митного органу в достатній кількості з урахуванням мети переміщення; ж) вартість та обсяги алкогольних напоїв та тютюнових виробів, які призначені для реалізації магазинами безмитної торгівлі, при відвантаженні їх безпосередньо українськими виробниками цієї продукції.

Підставою для звільнення від сплати акцизного збору продукції, яка призначена для реалізації магазинами безмитної торгівлі, є належно оформлена вантажна митна декларація, яка оформляється при відвантаженні цієї продукції від такого виробника.

Ставки акцизного збору на алкогольні напої встановлюються *Законом України «Про ставки акцизного збору на спирт етиловий та алкогольні напої»* на основі табличного методу (наприклад, 0,25 грн. за 1 л. на вина виноградні натуральні, 6,5 грн. за 1 л. коньяку тощо) [36]. А ставки на тютюнові вироби визначаються відповідно до *Закону України «Про ставки акцизного збору на тютюнові вироби»*, теж табличним методом (наприклад, 10% від обороту з реалізації або 5 грн. за 1000 шт. сигарет без фільтру з тютюну) [37].

Сплата акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби здійснюється шляхом продажу акцизних марок, які повинні бути наклеєні на товар (алкоголь чи сигарети (цигарки) таким чином, щоб вони розривались при відкриванні (відкупорюванні). Слід вказати, що наявність акцизної марки є обов'язковою передумовою для ввезення алкогольної продукції і тютюнових виробів на митну територію України з метою подальшої реалізації. Українські підприємства-виробники, що реалізують продукцію, сплачують акцизний збір до відповідного бюджету після здійснення обороту з реалізації у встановлений законом строк.

Закон України «Про ставки акцизного збору на деякі транспортні засоби та кузови до них» визначає ставки за табличним методом (наприклад, нові легкові автомобілі з об'ємом двигуна від понад 1000 см³ але не більше 1500 см³ – 0,02 євро за 1 см³) і встановлює, що акциз сплачується у валюті України за валютним (обмінним) курсом Національного банку України, який діяв на день подання митної декларації [38].

Закон України «Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію)» теж використовує табличний метод для визначення ставок з пива із солоду, легких і середніх дистилатів, спеціальних і моторних бензинів, гасу (керосину), реактивного палива, дизельного пального (важких дистилатів), високооктанових кисневмісних домішок до бензинів. Даний акцизний збір обчислюється у твердих ставках в євро з одиниці реалізованих (переданих, ввезених

в Україну) товарів (продукції) або за ставками у відсотках до обороту з реалізації (передачі) товарів (продукції), а для імпортованих товарів – до оборотів, які визначаються виходячи з митної (закупівельної) вартості збільшеної на суму ввізного мита, без урахування акцизного збору. Сплата акцизу проводиться у валюті України [39].

Таким чином, на основі всього вищезазначеного можна зробити висновок, що акцизний збір має складний механізм правового регулювання, який включає як загальні норми, вміщені в Декреті КМУ «Про акцизний збір», так і спеціальні норми, мета яких врегулювати справляння збору з окремих видів товарів. При цьому, акцизний збір може використовувати як відсоткові, так і тверді ставки або їх поєднання залежно від товарів, які підлягають обкладанню акцизним збором.

11.6. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів регулюється Законом України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» і є джерелом фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних шляхів загального користування та проведення природоохоронних заходів на водоймищах.

Платниками податку є підприємства, установи та організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які здійснюють першу реєстрацію в Україні, реєстрацію, перереєстрацію транспортних засобів та/або мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні транспортні засоби, які відповідно до цього Закону є об'єктами оподаткування (стаття 1 Закону) [40].

Об'єктами оподаткування є: 1) трактори (колісні) — код за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – код) – 8701, крім гусеничних; 2) тільки сідельні тягачі – код 8701 20; 3) автомобілі, призначені для перевезення не менше 10 осіб, включаючи водія, – код 8702; 4) автомобілі легкові – код 8703; 5) автомобілі вантажні – код 8704; 6) автомобілі спеціального

призначення, крім тих, що використовуються для перевезення пасажирів і вантажів, – код 8705 (крім пожежних і швидкої допомоги); 7) мотоцикли (включаючи мопеди) та велосипеди з установленим двигуном – код 8711, крім тих, що мають об'єм циліндра двигуна до 50 куб. см, – код 8711 10; 8) яхти та судна парусні з допоміжним двигуном або без нього (крім спортивних) – код 8903 91; 9) човни моторні і катери, крім човнів з підвісним двигуном (крім спортивних), – код 8903 92; інші човни (крім спортивних) – код 8903 99.

Об'єктами оподаткування даним податком не є: 1) трактори на гусеничному ході – код 8701 30; 2) мотоцикли (включаючи мопеди) та велосипеди з установленим двигуном з об'ємом циліндра двигуна до 50 куб. см – код 8711 10; 3) тільки автомобілі спеціального призначення швидкої допомоги та пожежні – код 8705; 4) транспортні засоби вантажні, самохідні, що використовуються на заводах, складах, у портах та аеропортах для перевезення вантажів на короткі відстані, – код 8709; 5) машини і механізми для сільськогосподарських робіт – коди 8432; 8433; 6) тільки яхти, судна парусні і човни спортивні – коди 8903 91; 8903 92; 8903 99.

Потрібно вказати, що коди Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності наведені вище не просто з метою загального інформування, а для можливості подальшого посилання на них при розгляді митних зборів і платежів відповідно до Додатку до Закону України «Про митий тариф України», а також для практичного використання при заповненні документів і поданні інформації при перетині митного кордону України.

Ставки податку встановлюються у розмірах наведених у *Таблиці 1*. При цьому, вони розрізняються на ставки, які діють при першій реєстрації в Україні, та на ставки, які застосовуються при проведенні реєстрації, перереєстрації та чергового технічного огляду.

Перша реєстрація в Україні – це реєстрація транспортного засобу в Україні, яка здійснюється уповноваженими державними органами України вперше щодо цього транспортного засобу.

Порядок сплати податку передбачає, що податок сплачується юридичними та фізичними особами за місцем реєстрації таких транспортних засобів.

Одержувачами податку є республіканський бюджет Автономної Республіки Крим, обласні бюджети та бюджети міст Києва та Севастополя, які одержують їх на спеціальні рахунки територіальних дорожніх фондів бюджетів. Ці фонди спрямовують 85 відсотків із суми цього податку на фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування, а також сільських доріг, а 15 відсотків – до бюджетів місцевого самоврядування на ремонт і утримання вулиць у населених пунктах, що належать до комунальної власності і суміщаються з автомобільними дорогами загального користування державного значення. А податок з власників водних транспортних засобів спрямовується до бюджетів місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) за місцем реєстрації таких транспортних засобів.

Податкові пільги представлені у вигляді звільнень від сплати податку повністю або частково. *Так від сплати звільняються:*

1) *фізичні особи*: а) інваліди з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеви хворобу, учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження (пункти 1 і 2 частини першої статті 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [41]); б) ветерани війни, учасники бойових дій і особи, які до них належать, інваліди війни, учасники війни і особи, які до них належать тощо (статті 4-11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [42]); в) ветерани праці і особи, які мають особливі трудові заслуги перед батьківщиною (статті 6 і 8 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [43]); г) інваліди незалежно від групи інвалідності (у тому числі діти-інваліди за поданням органів соціального захисту) – щодо одного легкового автомобіля (мотоколяски) з об'ємом циліндрів двигуна до 2500 куб. см або одного мотоцикла з об'ємом циліндрів двигуна до 750 куб. см чи одного човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м;

Таблиця 1. Розміри податку з транспортних засобів та інших
самохідних машин і механізмів

Код	Опис об'єктів оподаткування	Ставка податку на рік (з 100 куб. см об'єму циліндрів двигуна, з 1 кВт потужності двигуна або 100 см довжини)
<u>При першій реєстрації в Україні:</u>		
8701	трактори колісні (крім гусеничних - код 8701 30 та тільки сідельних тягачів)	2,5 грн з 100 куб. см
8701 20	тільки сідельні тягачі	
	нові	15 грн з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	15 грн з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	500 грн з 100 куб. см
8702	автомобілі для перевезення не менш як 10 осіб, включаючи водія, з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 6000 куб. см	
	нові	5 грн

		з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	5 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	500 грн
		з 100 куб. см
	від 6001 куб. см і більше	
	нові	5 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	5 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	10 грн
		з 100 куб. см
8703	автомобілі легкові (крім автомобілів з електродвигуном - код 8703 90 10 00) з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 1000 куб. см	
	нові	3 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	5 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	100 грн
		з 100 куб. см
	від 1001 куб. см до 1500 куб. см	

	нові	4 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися до 8 років	5 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися понад	200 грн	
	8 років	з 100 куб. см	
	+-----+		
	від 1501 куб. см до 1800 куб. см		
	+-----+		
	нові	5 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися до 8 років	7 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися понад	300 грн	
	8 років	з 100 куб. см	
	+-----+		
	від 1801 куб. см до 2500 куб. см		
	+-----+		
	нові	10 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися до 8 років	12 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися понад	500 грн	
	8 років	з 100 куб. см	
	+-----+		
	від 2501 куб. см до 3500 куб. см		
	+-----+		
	нові	25 грн	
		з 100 куб. см	
	+-----+		
	що використовувалися до 8 років	30 грн	

		з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	750 грн з 100 куб. см
	від 3501 куб. см і більше	
	нові	40 грн з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	45 грн з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	1000 грн з 100 куб. см
8703 90 10 00	транспортні засоби, оснащені електродвигунами	0,5 грн з 1 кВт
8704	автомобілі вантажні з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 8200 куб. см	
	нові	15 грн з 100 куб. см
	що використовувалися до 5 років	50 грн з 100 куб. см
	що використовувалися від 5 до 8 років	700 грн з 100 куб. см
	що використовувалися понад 8 років	1000 грн. з 100 куб. см
	від 8201 куб. см до 15000 куб. см	

	нові	20 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися до 5 років	30 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися від 5 до	50 грн
	8 років	з 100 куб. см
	що використовувалися понад	1000 грн
	8 років	з 100 куб. см
	від 15001 куб. см і більше	
	нові	25 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися до 5 років	30 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися від 5 до	50 грн
	8 років	з 100 куб. см
	що використовувалися понад	300 грн
	8 років	з 100 куб. см
8705	автомобілі спеціального	
	призначення (крім пожежних і	
	швидкої допомоги)	
	нові	5 грн
		з 100 куб. см
	що використовувалися до 8 років	5 грн
		з 100 куб. см

	що використовувалися понад 8 років	100 грн з 100 куб. см

	<u>При проведенні реєстрації, перереєстрації та чергового технічного огляду:</u>	

8701	трактори колісні (крім гусеничних - код 8701 30 та тільки сідельних тягачів)	2,5 грн з 100 куб. см

8701 20	тільки сідельні тягачі	15 грн з 100 куб. см

8702	автомобілі для перевезення не менш як 10 осіб, включаючи водія, з об'ємом циліндрів двигуна:	

	до 6000 куб. см	5 грн з 100 куб. см

	від 6001 куб. см і більше	5 грн з 100 куб. см

8703	автомобілі легкові (крім автомобілів з електродвигуном - код 8703 90 10 00) з об'ємом циліндрів двигуна:	

	до 1000 куб. см	3 грн з 100 куб. см

	від 1001 куб. см до 1500 куб. см	4 грн з 100 куб. см

	від 1501 куб. см до 1800 куб. см	5 грн з 100 куб. см

	від 1801 куб. см до 2500 куб. см	10 грн
		з 100 куб. см
	від 2501 куб. см до 3500 куб. см	25 грн
		з 100 куб. см
	від 3501 куб. см і більше	40 грн
		з 100 куб. см
8703 90 10 00	транспортні засоби, оснащені електродвигунами	0,5 грн з 1 кВт
8704	автомобілі вантажні з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 8200 куб. см	15 грн
		з 100 куб. см
	від 8201 куб. см до 15000 куб. см	20 грн
		з 100 куб. см
	від 15001 куб. см і більше	25 грн
		з 100 куб. см
8705	автомобілі спеціального призначення (крім пожежних і швидкої допомоги)	5 грн
		з 100 куб. см
8711	мотоцикли (мопеди), велосипеди з двигуном (крім тих, що мають об'єм циліндра двигуна до 50 куб. см, - код 8711 10 00 00)	
	з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 500 куб. см	3 грн
		з 100 куб. см

	від 501 до 800 куб. см	5 грн
		з 100 куб. см
	від 801 куб. см і більше	10 грн
		з 100 куб. см
	яхти і судна парусні з допоміжним	
	двигуном або без нього (крім	
	спортивних) :	
8903 91 10 00	морські	14 грн
		з 100 см довжини
8903 91 91 00	яхти і судна парусні масою не	7 грн
	більш як 100 кг	з 100 см довжини
8903 91 93 00	яхти і судна парусні масою понад	7 грн
	100 кг та завдовжки не більш як	з 100 см довжини
	7,5 м	
8903 91 99 00	яхти і судна парусні масою понад	14 грн
	100 кг та завдовжки понад 7,5 м	з 100 см довжини
	човни моторні і катери, крім	
	човнів з підвісним двигуном (крім	
	спортивних) :	
8903 92 10 00	морські	14 грн
		з 100 см довжини
8903 92 91 00	човни моторні і катери завдовжки	7 грн
	не більш як 7,5 м	з 100 см довжини
8903 92 99 00	човни моторні і катери завдовжки	14 грн
	понад 7,5 м	з 100 см довжини

плавучі засоби (крім спортивних) :		
8903 99 10 00	з масою не більш як 100 кг	7 грн
		з 100 см довжини
8903 99 91 00	завдовжки не більш як 7,5 м та	7 грн
	масою понад 100 кг	з 100 см довжини
8903 99 99 00	завдовжки понад 7,5 м та масою	14 грн
	понад 100 кг	з 100 см довжини

б) *фізичні особи*: учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, потерпілі від Чорнобильської катастрофи особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років (пункти 3 і 4 частини першої статті 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [41]) – щодо одного легкового автомобіля з об’ємом циліндрів двигуна до 2500 куб. см або одного мотоцикла з об’ємом циліндрів двигуна до 750 куб. см чи одного човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м до їх відселення та протягом трьох років після переселення із зони гарантованого добровільного відселення чи зони посиленого радіоекологічного контролю;

в) на 50 відсотків – громадяни, у власності яких знаходяться легкові автомобілі з об’ємом циліндрів двигуна до 2500 куб. см, взяті на облік в Україні до 1990 року включно, та вантажні автомобілі з об’ємом циліндрів двигуна до 6001 куб. см до 1990 року випуску включно, – щодо одного з зазначених автомобілів;

г) особи, які згідно із законодавством є платниками фіксованого сільськогосподарського податку, – за трактори колісні, крім сідельних тягачів та вантажні автомобілі.

Проте перелічені пільги не поширюються на транспортні засоби, які вперше реєструються в Україні, крім легкових автомобілів для інвалідів з об’ємом циліндрів двигуна до 2500 куб. см, що придбані за рахунок коштів державного чи місцевих

бюджетів та/або безоплатно передані інвалідам відповідно до законодавства України.

Строк сплати податку диференціюється в залежності від платників. Так, податок сплачується: 1) *фізичними особами* — перед проведенням першої реєстрації в Україні, реєстрацією, перереєстрацією транспортних засобів, а також перед технічним оглядом транспортних засобів щорічно або один раз за два роки, але не пізніше першого півріччя року, в якому провадиться технічний огляд; 2) *юридичними особами* — щоквартально рівними частинами до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом. Слід зазначити, що у разі відсутності документів про сплату податку або документів, що дають право на користування пільгами, перша реєстрація в Україні, реєстрація, перереєстрація, зняття з обліку і технічний огляд транспортних засобів не провадяться.

Порядок обчислення і сплати податку. Сума податку, що сплачується фізичними особами, обчислюється за визначеними ставками, а за транспортні засоби, придбані протягом року, крім тих, що вперше реєструються в Україні, податок сплачується пропорційно кількості місяців, які залишилися до кінця року, починаючи з місяця, в якому проведено реєстрацію транспортного засобу. Юридичними особами податок обчислюється на підставі звітних даних про кількість транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів станом на 1 січня поточного року. Обчислення податку з власників наземних транспортних засобів провадиться виходячи з об'єму циліндрів або потужності двигуна кожного виду і марки транспортних засобів, а податку з власників водних транспортних засобів — виходячи з довжини транспортного засобу за визначеними ставками. При цьому, у разі викрадення транспортного засобу податок його власником не сплачується, якщо факт викрадення підтверджується відповідними документами органів, якими порушено відповідну кримінальну справу.

11.7. Плата за землю

Податок на землю представляє собою непрямий податок, який не залежить від результатів діяльності власників землі та землекористувачів. Сплата податку

регулюється Законом України «Про плату за землю», відповідно до статті 3 якого плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів [44].

Потрібно вказати, що даний закон регулює і сплату орендної плати за землі, які перебувають у державній або комунальній власності, яка за своєю сутністю фактично не є податком, але також включається до сукупних платежів за землю.

Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, у тому числі орендар.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди. Об'єкт оподаткування включає: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі населених пунктів; 3) землі промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення, а також землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та землі лісового і водного фондів (за межами населених пунктів). Об'єкти оподаткування обраховуються у грошовій оцінці земельної ділянки, яка проводиться Державним комітетом України по земельних ресурсах за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України (вона щороку (за станом на 1 січня) уточнюється на коефіцієнт індексації), порядок проведення якої затверджується Кабінетом Міністрів України).

Ставка податку, зважаючи на множинність об'єктів, теж є множинною:

1) з одного гектара сільськогосподарських угідь у відсотках від їх грошової оцінки у таких розмірах: а) для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,1; б) для багаторічних насаджень — 0,03.

2) з земель населених пунктів:

3.1) грошову оцінку яких встановлено – 1 відсоток від їх грошової оцінки.

3.2) грошову оцінку яких не встановлено – за таблицею (середні ставки земельного податку наведені у *Таблиці 2*)

Таблиця 2. Середні ставки земельного податку для земель населених пунктів грошову оцінку, яких не проведено.

Групи населених пунктів з чисельністю населення (тис. чол.)	Середня ставка податку (коп. за 1 кв. метр)	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного підпорядкування
до 0,2	1,5	
від 0,2 до 1	2,1	
від 1 до 3	2,7	
від 3 до 10	3,0	
від 10 до 20	4,8	
від 20 до 50	7,5	1,2
від 50 до 100	9,0	1,4
від 100 до 250	10,5	1,6
від 250 до 500	12,0	2,0
від 500 до 1000	15,0	2,5
від 1000 і більше	21,0	3,0

У населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до ставок наведених у Таблиці 2, застосовуються коефіцієнти: а) на Південному узбережжі Автономної Республіки Крим – 3,0; б) на Південно-східному узбережжі Автономної Республіки Крим – 2,5; в) на Західному узбережжі Автономної Республіки Крим – 2,2; г) на Чорноморському узбережжі Миколаївської, Одеської та Херсонської областей – 2,0; д) у гірських та передгірних районах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей – 2,3 (крім населених пунктів, які Законом України «Про статус гірських населених пунктів України» віднесені до категорії гірських [45]); е) на узбережжі Азовського моря та в інших курортних місцевостях – 1,5.

Ставки земельного податку за земельні ділянки (за винятком сільськогосподарських угідь) диференціюють та затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради, виходячи із середніх ставок податку, функціонального

використання та місцезнаходження земельної ділянки, але не вище, ніж у два рази від середніх ставок податку з урахуванням коефіцієнтів наведених вище.

3.3) зайнятих житловим фондом, кооперативними автостоянками для зберігання особистих транспортних засобів громадян, гаражно-будівельними, дачно-будівельними кооперативами, індивідуальними гаражами і дачами громадян, а також наданих для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, які зайняті виробничими, культурно-побутовими та господарськими будівлями і спорудами – 3 відсотків суми земельного податку, обчисленого відповідно до вищенаведених норм.

3.4) наданих для потреб лісового господарства, за винятком ділянок, зайнятих виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється як складова плати за використання лісових ресурсів, що визначається лісовим законодавством.

3.5) на територіях та об'єктах природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів – у п'ятикратному розмірі відповідного земельного податку.

3.6) зайнятих виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, розташованими на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, застосовуються такі коефіцієнти до відповідного земельного податку: а) міжнародного значення — 7,5; б) загальнодержавного значення — 3,75; в) місцевого значення — 1,5.

3.7) наданих підприємствам, установам і організаціям (за винятком сільськогосподарських угідь), що перевищують норми відведення – у п'ятикратному розмірі.

3.8) наданих для військових формувань, утворених відповідно до законів України, крім Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України, залізниць, гірничодобувних підприємств, а також за водойми, надані для

виробництва рибної продукції, справляється у розмірі 25 відсотків суми земельного податку.

Податкові пільги представлені у вигляді звільнення від земельного податку. Так, від нього звільняються:

1) заповідники, в тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

2) вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

3) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, які повністю утримуються за рахунок бюджету (за винятком військових формувань, утворених відповідно до законів України, крім Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України), спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, громадські організації інвалідів України, підприємства та організації громадських організацій інвалідів, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх власністю, де кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного періоду не менше 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом попереднього звітного періоду не менше 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат виробництва (обігу).

4) вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, спортивні споруди, що використовуються ними за цільовим призначенням (у тому числі студентські бази, табори відпочинку та структурні підрозділи вищого навчального закладу, які забезпечують діяльність цього закладу);

5) зареєстровані релігійні та благодійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю;

6) підприємства по виробництву автомобілів, автобусів і комплектуючих виробів до них (тимчасово до 1 січня 2008 року), відповідно до Закону України «Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні» [46] (на 2007 рік – 25% діючих ставок);

7) підприємства суднобудівної промисловості, визначені відповідно до статті 1 Закону України «Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні» [47] у (період з 1 січня 2005 року до 1 січня 2012 року; на 2007 рік – 25% діючих ставок);

8) підприємства концерну «Бронетехніка України» (на 2007 рік – 25% діючих ставок);

9) власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику фіксованого сільськогосподарського податку;

10) підприємства літакобудівної промисловості, визначені статтею 2 Закону України «Про державну підтримку літакобудівної промисловості в Україні» [48] (на 2007 рік – 25% діючих ставок);

11) новостворені фермерські господарства протягом трьох років, а в трудонедостатніх населених пунктах — п'яти років з часу передачі їм земельної ділянки у власність.

Також не справляється плата за сільськогосподарські угіддя: 1) зон радіоактивно забруднених територій, визначених статтею 2 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [49]; 2) хімічно забруднені сільськогосподарські угіддя, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства; 3) за землі, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння; 4) за землі державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур; 5) за землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування; 6) за земельні ділянки державних, колективних і

фермерських господарств, які зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодкових насаджень; 7) за землі кладовищ; 8) за землі дитячих санаторно-курортних, фізкультурно-спортивних та оздоровчих закладів України; 9) за земельні ділянки, в межах граничних норм, встановлених Земельним кодексом України інвалідів I і II груп, громадян, які виховують трьох і більше дітей, та громадян, члени сімей яких проходять строкову військову службу, пенсіонерів, а також інших осіб, які користуються пільгами відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [42], а також громадян, яким у встановленому порядку видано посвідчення про те, що вони постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Обчислення плати за землю здійснюється платниками (крім громадян) щорічно самостійно станом на 1 січня, а підставою для нарахування податку для громадян є дані державного земельного кадастру чи договори оренди земельних ділянок.

Податкова звітність подається у вигляді податкової декларації (крім громадян) до 1 лютого поточного року за місцем знаходження земельної ділянки.

Строк сплати земельного податку і орендної плати передбачається для платників (крім громадян) щомісячно, протягом 30 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного місяця. А громадяни сплачують земельний податок та орендну плату рівними частками до 15 серпня і 15 листопада.

Таким чином, можна вказати, що плата за землю об'єднує у собі земельний податок та орендну плату за землі державної і комунальної власності, при цьому остання носить скоріше характер рентного платежу, ніж податку.

Питання для самоконтролю

1. Визначте платників податку з доходів фізичних осіб.
2. Дайте характеристику статусу податкового агента.
3. Вкажіть об'єкти оподаткування податком з доходів фізичних осіб.
4. Назвіть ставки податку з доходів фізичних осіб.

5. Охарактеризуйте податкову соціальну пільгу.
6. Визначте поняття та сутність податкового кредиту.
7. Назвіть платників податку на промисел.
8. Визначте об'єкт оподаткування податку на промисел.
9. Назвіть ставку податку на промисел.
10. Вкажіть обмеження щодо використання податку на промисел.
11. Наведіть перелік платників податку на прибуток підприємств.
12. Визначте об'єкт оподаткування податку на прибуток підприємств.
13. Назвіть ставку податку на прибуток підприємств.
14. Перерахуйте податкові пільги по податку на прибуток підприємств.
15. Назвіть платників податку на додану вартість.
16. Визначте операції, що є об'єктом оподаткування податком на додану вартість.
17. Назвіть ставку та визначіть базу оподаткування податку на додану вартість.
18. Дайте загальну характеристику акцизному збору.
19. Вкажіть платників, ставки, об'єкти оподаткування акцизного збору.
20. Охарактеризуйте окремі види акцизних зборів.
21. Вкажіть платників податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
22. Наведіть перелік об'єктів оподаткування податком з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
23. Визначте ставки податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
24. Назвіть податкові пільги передбачені податком з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
25. Порівняйте сплату податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів за транспортні засоби при їх першій реєстрації та за транспортні засоби, які не відносяться до цієї категорії.
26. Назвіть платників плати за землю.
27. Вкажіть об'єкти оподаткування платою за землю.
28. Визначте ставки оподаткування платою за землю.
29. Перерахуйте податкові пільги передбачені для плати за землю.

Глава 12

Місцеві податки і збори

Правове регулювання встановлення і сплати місцевих податків і зборів здійснюється Декретом Кабінету міністрів України «Про місцеві податки і збори», яким встановлено, що органи місцевого самоврядування самостійно встановлюють і визначають порядок сплати місцевих податків і зборів відповідно до переліку і в межах установлених граничних розмірів ставок. Також вони в межах своєї компетенції мають право запроваджувати пільгові податкові ставки, повністю скасовувати окремі місцеві податки і збори або звільняти від їх сплати певні категорії платників та надавати відстрочки у сплаті місцевих податків та зборів [50].

Відповідно до статті 1 Декрету, до місцевих податків і зборів належать: 1) комунальний податок; 2) податок з реклами; 3) податок з продажу імпортованих товарів; 4) збір за паркування автомобілів; 5) ринковий збір; 6) збір за видачу ордеру на квартиру; 7) збір з власників собак; 8) курортний збір; 9) збір за участь у бігах на іподромі; 10) збір за виграш на бігах; 11) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; 12) збір за право використання місцевої символіки; 13) збір за право проведення кіно- і телезйомок; 14) збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; 15) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі [50].

Звертає на себе увагу присутність у Декреті податку з продажу імпортованих товарів, який відсутній у Законі України «Про систему оподаткування» [3] Тому даний податок не підлягає сплаті відповідно до статті 1 цього Закону, якою визначено, що податки і збори (обов'язкові платежі), справляння яких не передбачено даним Законом, сплаті не підлягають) [3].

Розглянемо кожен із вищевказаних податків і зборів.

Комунальний податок справляється з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. *Об'єктом* є вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. *Ставка* не повинна перевищувати 10 відсотків річного фонду оплати праці, обчисленого виходячи з розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Податок з реклами сплачується юридичними та фізичними особами. *Об'єктом* є всі види оголошень і повідомлень, які передають інформацію з комерційною метою за допомогою засобів масової інформації, преси, телебачення, афіш, плакатів, рекламних щитів, інших технічних засобів, майна та одягу: на вулицях, магістралях, майданах, будинках, транспорті та в інших місцях. Ставка не повинна перевищувати 0,1 відсотка вартості послуг за розміщення одноразової реклами та 0,5 відсотка за розміщення реклами на тривалий час. *Строк сплати* - під час оплати послуг за встановлення та розміщення реклами.

Збір за припаркування (парковку) автотранспорту сплачується юридичними і фізичними особами, які паркують автомобілі в спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. *Ставка збору* за парковку автотранспорту встановлюється з розрахунку за одну годину парковки, її граничний розмір не повинен перевищувати 3 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян в спеціально обладнаних місцях і 1 відсотка – у відведених місцях. *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг), точніше кошти водіїв (сплачується водіями на місці парковки).

Ринковий збір справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари. *Об'єктом* є торгові місця на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків. *Ставка* не повинна перевищувати 20 відсотків мінімальної заробітної плати для громадян і трьох мінімальних заробітних плат для юридичних осіб залежно від ринку, його територіального розміщення та виду продукції (товару). *Одиниця оподаткування* – кожний день торгівлі. *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг) або кошти платників (справляється працівниками ринку до початку реалізації продукції).

Збір за видачу ордера на квартиру сплачується отримувачем ордеру (як правило фізичною особою). *Об'єктом* є послуги, пов'язані з видачею документа, що дає право на заселення квартири. *Ставка збору* не повинна перевищувати 30 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян на час оформлення ордеру на квартиру. *Строк сплати* - до одержання ордеру через установи банків

(підтвердження – квитанція, видана установою банку). Облік надходжень збору за видачу ордера на квартиру здійснюється органами з обліку та розподілу житла. *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Збір з власників собак сплачується їх власниками, які проживають у будинках державного і громадського житлового фонду та приватизованих квартирах. Об'єктом є собака (крім службових). *Ставка збору* не повинна перевищувати 10 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян на час нарахування збору за кожну собаку. *Строк сплати* – кожен рік (стягується органами житлово-комунального господарства). *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Курортний збір сплачується фізичними особами, які прибувають у курортну місцевість. *Об'єктом* є факт проживання у курортній місцевості (справляється з платників за місцем їх тимчасового проживання). *Ставка збору* не може перевищувати 10 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян. *Пільгами* є звільнення від сплати збору, від якого звільняються: 1) діти віком до 16 років; 2) інваліди та особи, що їх супроводжують; 3) учасники Великої Вітчизняної війни; 4) воїни-інтернаціоналісти; 5) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; 6) особи, які прибули за путівками та курсовками в санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, включаючи містечка та бази відпочинку; 7) особи, які прибули в курортну місцевість у службове відрядження, на навчання, постійне місце проживання, до батьків та близьких родичів; 8) особи, які прибули за плановими туристичними маршрутами туристично-екскурсійних установ і організацій, а також які здійснюють подорож за маршрутними книжками; 9) чоловіки віком 60 років і старші, жінки віком 55 років і старші. *Строк сплати* не пізніш як у триденний термін від дня прибуття. *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Збір за участь у бігах на іподромі справляється з юридичних та фізичних осіб, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру. *Об'єктом* є кожен кінь, який приймає участь у змаганнях. *Ставка збору* не повинна перевищувати трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян (справляється адміністрацією іподромів). *Строк сплати* – до початку змагань. *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Збір за виграш на бігах справляється з осіб, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі. *Об'єктом* є сума виграшу. Ставка збору не повинна перевищувати 6 відсотків від суми виграшу. *Строк сплати* - під час видачі виграшу. *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі, справляється з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі. *Об'єктом* є плата за участь у грі на тоталізаторі. *Спосіб оподаткування* – додавання відсоткової надбавки до плати, визначеної за участь у грі. Ставка збору не повинна перевищувати 5 відсотків від суми надбавки до плати (справляється адміністрацією іподромів з учасника гри). *Строк сплати* – під час придбання платником квитка на участь у грі. *Джерело сплати* – особисті кошти платника.

Збір за право на використання місцевої символіки справляється з юридичних осіб і громадян, які використовують цю символіку з комерційною метою. *Об'єктом* є вартість виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки. *Ставка збору* не повинна перевищувати з юридичних осіб – 0,1 відсотка вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки, а з громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, – п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. *Спосіб сплати* – отримання дозволу на використання місцевої символіки (герба міста або іншого населеного пункту, назви чи зображення архітектурних, історичних пам'яток), який видається відповідними органами місцевого самоврядування. *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг).

Збір за право на проведення кіно- і телезйомок сплачують комерційні кіно- і телеорганізації, включаючи організації з іноземними інвестиціями та зарубіжні організації, які проводять зйомки, що потребують від місцевих органів державної виконавчої влади додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок тощо). *Об'єктом* є витрати на проведення додаткових заходів. *Ставка збору* не повинна перевищувати фактичних витрат на проведення додаткових заходів. *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг).

Збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей сплачують юридичні і фізичні особи, які мають дозвіл на проведення аукціонів,

конкурсного розпродажу і лотерей. *Об'єктом збору* є вартість заявлених до місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу товарів виходячи з їх початкової ціни або суми, на яку випускається лотерея. *Ставка збору* не повинна перевищувати 0,1 відсотка вартості заявлених до місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу товарів або від суми, на яку випускається лотерея, при цьому розмір збору за право на проведення лотерей з кожного учасника не повинен перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. *Строк сплати* – за три дні до проведення аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей (справляється під час одержання дозволу на випуск лотереї). *Порядок оподаткування* – видача дозволу. *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг).

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі сплачується юридичними і фізичними особами, які реалізують сільськогосподарську, промислову продукцію та інші товари залежно від площі торгового місця, його територіального розміщення та виду продукції. *Об'єктом* є оформлення та видача дозволу на торгівлю у спеціально відведених для цього місцях. *Ставка збору* не повинна перевищувати 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях, і одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян в день – за одноразову торгівлю (для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях (стаціонарних об'єктах), збір стягується одноразово) *Джерело сплати* – собівартість продукції (робіт, послуг). Даний збір справляється уповноваженими організаціями, яким надано таке право.

Насамкінець потрібно вказати, що відповідно до статті 15 Закону України «Про систему оподаткування» збір за паркування автотранспорту, ринковий збір, збір за видачу ордера на квартиру, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі і сфери послуг, збір з власників собак є обов'язковими для встановлення сільськими, селищними та міськими радами за наявності об'єктів оподаткування або умов, з якими пов'язане запровадження цих податків і зборів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику та вкажіть особливості місцевих податків і зборів порівняно із загальнодержавними податками і зборами.
2. Назвіть і охарактеризуйте місцеві податки.
3. Перерахуйте і охарактеризуйте місцеві збори.
4. Комунальний податок.
5. Податок з реклами.
6. Ринковий збір.
7. Збір за видачу ордера на квартиру.
8. Збір з власників собак.
9. Курортний збір.
10. Збір за участь у бігах на іподромі.
11. Збір за виграш у бігах.
12. Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі.
13. Збір за право на використання місцевої символіки.
14. Збір за право на проведення кіно- і телезйомок.
15. Збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей.
16. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі.

Глава 13

Спрощена система оподаткування

13.1. Єдиний податок

Єдиний податок передбачає спрощення нарахування і сплати податку, подання податкової звітності та зменшення податкового тиску, який застосовується до суб'єктів малого підприємництва. Правове регулювання стягнення податку здійснюється Указом Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва», згідно якого для вказаних суб'єктів зменшується податковий тиск, та подання звітності.

Спрощення оподаткування полягає в тому, що суб'єкт малого підприємництва, який сплачує єдиний податок, не є платником таких видів податків і зборів (обов'язкових платежів): 1) податку на додану вартість, крім випадку, коли юридична особа обрала спосіб оподаткування доходів за єдиним податком за ставкою 6 відсотків; 2) податку на прибуток підприємств; 3) податку на доходи фізичних осіб (для фізичних осіб – суб'єктів малого підприємництва); плати (податку) за землю; 4) збору на спеціальне використання природних ресурсів; 5) збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; 6) збору до Державного інноваційного фонду; 7) збору на обов'язкове соціальне страхування; 8) відрахувань та зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; 9) комунального податку; 10) податку на промисел; 11) збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; 12) збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; 13) внесків до Фонду України соціального захисту інвалідів; 14) внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення; 15) плати за патенти згідно із Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Також, слід вказати, що до даного часу законодавчо не узгоджена позиція з приводу звільнення суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, яка сплачує єдиний податок, від обов'язку нарахування, відрахування та перерахування

до державних цільових фондів зборів, пов'язаних з виплатою заробітної плати працівникам, які перебувають з ним у трудових відносинах, включаючи членів його сім'ї.

Суб'єктами оподаткування відповідно до пункту 1 Указу є такі суб'єкти малого підприємництва: 1) *фізичні особи*, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і у трудових відносинах з якими, включаючи членів їх сімей, протягом року перебуває не більше 10 осіб та обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 500 тис. гривень; 2) *юридичні особи* – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких за рік середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. гривень.

При цьому *дія Указу не поширюється* на: 1) суб'єктів підприємницької діяльності, на яких поширюється дія Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” в частині придбання спеціального патенту; 2) довірчі товариства, страхові компанії, банки, інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи; 3) суб'єктів підприємницької діяльності, у статутному фонді яких частки, що належать юридичним особам — учасникам та засновникам даних суб'єктів, які не є суб'єктами малого підприємництва, перевищують 25 відсотків; 4) фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи і здійснюють торгівлю лікеро-горілчаними та тютюновими виробами, пально-мастильними матеріалами; 5) спільну діяльність, визначену пунктом 7.7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [21]; 6) суб'єктів підприємницької діяльності, які провадять діяльність у сфері грального бізнесу (в тому числі діяльність, пов'язану із влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим вигрешем, проведенням лотерей (у тому числі державних) та розіграшів з видачею грошових вигрешів у готівковій або майновій формі), здійснюють обмін іноземної валюти; 7) суб'єктів підприємницької діяльності, які є виробниками підакцизних товарів, здійснюють господарську діяльність, пов'язану з експортом, імпортом та оптовим продажем підакцизних товарів, оптовим та роздрібним продажем

підакцизних пально-мастильних матеріалів; 8) суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють: а) видобуток та виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення; б) оптову, роздрібну торгівлю промисловими виробами з дорогоцінних металів, що підлягають ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [51].

Об'єкт оподаткування для даного податку може бути різним. Так, для *фізичних осіб* він являє собою здійснення певної діяльності фізичною особою – підприємцем, а для *юридичних осіб* – обсяг виручки від реалізації продукції (сума, фактично отримана суб'єктом підприємницької діяльності на розрахунковий рахунок або (та) в касу за здійснення операцій з продажу продукції (товарів, робіт, послуг).

Ставка податку встановлюється залежно від того до фізичних чи юридичних осіб він застосовується.

Так, для *суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб* ставка встановлюється місцевими радами за місцем їх державної реєстрації залежно від виду діяльності і не може становити менше 20 гривень та більше 200 гривень на місяць. А у разі, коли фізична особа здійснює кілька видів підприємницької діяльності, для яких встановлено різні ставки єдиного податку, нею придбається одне свідоцтво і сплачується єдиний податок, що не перевищує встановленої максимальної ставки. Також, коли платник єдиного податку здійснює підприємницьку діяльність з використанням найманої праці або за участю у підприємницькій діяльності членів його сім'ї, ставка єдиного податку збільшується на 50 відсотків за кожну особу.

Суб'єкт підприємницької діяльності – юридична особа, яка перейшла на єдиний податок, самостійно обирає одну з наступних ставок: 1) 6 відсотків суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без урахування акцизного збору у разі сплати податку на додану вартість згідно із Законом України «Про податок на додану вартість» [33]; 2) 10 відсотків суми виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), за винятком акцизного збору, у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку.

Строк сплати податку передбачає сплату його щомісяця не пізніше 20 числа наступного місяця.

Порядок сплати податку передбачає отримання свідоцтва про право сплати єдиного податку.

Податкова звітність подається фізичними і юридичними особами раз у квартал до 20 числа місяця, що настає за звітним періодом (кварталом). При цьому юридична особа також подає розрахунки про сплату єдиного податку, акцизного збору і в разі обрання ними єдиного податку за ставкою 6 відсотків - розрахунок про сплату податку на додану вартість, а також платіжні доручення на сплату єдиного податку за звітний період з позначкою банку про зарахування коштів.

Потрібно вказати, що суб'єкти малого підприємництва мають право самостійно обрати спосіб оподаткування доходів за єдиним податком шляхом отримання свідоцтва про його сплату, а спрощена система оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва може застосовуватися поряд з діючою системою оподаткування, обліку та звітності, передбаченою законодавством, на вибір суб'єкта малого підприємництва.

13.2. Плата за торговий патент

Патентування представляє собою процес отримання дозволу (торгового патенту) на здійснення окремих видів підприємницької діяльності, за який передбачена встановлена законом плата. Стосовно патентування Воронова Л.К. зазначає, що торговий патент є скоріше обов'язковим платежем, а не податком [5, с. 270]. Кучерявенко М.П. характеризує патентування як альтернативну форму оподаткування, яка займає проміжне місце між податком і державним дозволом [9, с. 222]. В свою чергу Орлюк О.П. вказує, що торговий патент засвідчує право на особливий порядок оподаткування [10, с. 305].

Всі вищезазначені позиції мають право на існування, проте дві останні думки, з нашої точки зору, є найбільш прийнятними і тому патентування в частині сплати за торговий патент слід розглядати в першу чергу як особливий вид оподаткування,

зважаючи ще і на те, що Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» передбачає зменшення цього податку на суму сплаченої плати за торговий патент.

Платниками згідно статті 1 Закону є юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи, — резиденти і нерезиденти, а також їх відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо), які займаються торговельною діяльністю за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків та кредитних карток на території України, діяльністю з обміну готівкових валютних цінностей (включаючи операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з кредитними картками), а також діяльністю з надання послуг у сфері грального бізнесу та побутових послуг [32].

Об'єктом патентування є: 1) торгівельна діяльність (роздрібна та оптова торгівля, діяльність у торговельно-виробничій (громадське харчування) сфері за готівкові кошти, інші готівкові платіжні засоби та з використанням кредитних карток); 2) діяльність з надання побутових послуг; 3) діяльність з обміну готівкових валютних цінностей (продаж готівкової іноземної валюти, інших готівкових платіжних засобів, виражених в іноземній валюті (у тому числі дорожніх, банківських та персональних чеків), а також операції з дебетування кредитних (дебетових) карток в обмін на валюту України, інших готівкових платіжних засобів, виражених у валюті України, а також в обмін на іншу іноземну валюту); 4) діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу (діяльність, пов'язана з влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим вигршем, проведенням лотерей (крім державних) та розиграшів з видачею грошових виграшів у готівковій або майновій формі).

Ставка є диференційованою, залежно від виду здійснюваної діяльності. *Вартість торгового патенту на здійснення торговельної діяльності* встановлюється органами місцевого самоврядування залежно від місцезнаходження пункту продажу товарів та асортиментного переліку товарів у межах таких граничних рівнів за календарний місяць: 1) на території міста Києва, обласних центрів — від 60 до 320 гривень; 2) на території міста Севастополя, міст обласного підпорядкування (крім обласних центрів) і районних центрів — від 30 до 160

гривень; 3) на території інших населених пунктів — до 80 гривень. 4) при розташування пунктів продажу товарів в курортних місцевостях або на територіях, прилеглих до митниць, інших пунктів переміщень через митний кордон, органи місцевого самоврядування можуть прийняти рішення щодо збільшення плати за торговий патент, але не більше 320 гривень за календарний місяць. *Термін дії* торгового патенту на здійснення торговельної діяльності становить 12 календарних місяців. Поряд із річним застосовується і *короткотерміновий патент*, термін дії якого від 1 до 15 днів, а вартість за один день встановлюється у фіксованому розмірі 10 гривень., а також *пільговий патент*, за який вносять одноразову плату у розмірі 25 гривень за весь термін його дії.

Вартість торгового патенту на здійснення діяльності з надання побутових послуг аналогічна вартості патенту на торгівельну діяльність, але у ній відсутній короткотерміновий і пільговий патенти та збільшення максимальної суми до 320 грн. при спеціальному розташуванні об'єктів побутових послуг.

Вартість торгового патенту на здійснення операцій з торгівлі валютними цінностями встановлюється у фіксованому розмірі 960 гривень за календарний місяць, а термін дії якого 36 місяців.

Вартість торгового патенту на здійснення операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу встановлюється у фіксованому розмірі (за рік): 1) для використання грального автомата з грошовим або майновим вигршем — 4200 гривень; 2) для використання грального столу з кільцем рулетки — 192000 гривень; 3) для використання інших гральних столів (спеціальних столів для казино, крім столів для більярду) — 144000 гривень за кожний стіл; 4) для використання кегельбанів, що вводяться у дію за допомогою жетона, монети або без них, — 6000 гривень за кожний гральний жолоб (доріжку); 5) для використання столів для більярду, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, крім столів для більярду, що використовуються для спортивних аматорських змагань, — 1800 гривень за кожний стіл для більярду; 6) для провадження інших видів грального бізнесу, включаючи розиграші з видачею грошових вигршів у готівковій формі поза банківські установи або у майновій формі на місці, — 7200 гривень за кожний окремий вид (місце) грального бізнесу. Торговий патент на здійснення операцій з

надання послуг у сфері грального бізнесу має бути виданий на кожне окреме гральне місце (гральний автомат, гральний стіл), а термін його дії становить 60 календарних місяців.

Податкові пільги передбачаються лише при придбанні патенту на здійснення торгівельної діяльності. Так, *без придбання патенту* здійснюється діяльність з використанням таких видів товарів вітчизняного виробництва: 1) хліб і хлібобулочні вироби; 2) борошно пшеничне та житнє; 3) сіль, цукор, олія соняшникова і кукурудзяна; 4) молоко і молочна продукція, крім молока і вершків згущених з добавками і без них; 5) продукти дитячого харчування; 6) безалкогольні напої; 7) морозиво; 8) яловичина та свинина; 9) домашня птиця; 10) яйця; 11) риба; 12) ягоди і фрукти; 13) мед та інші продукти бджільництва, бджолоінвентар і засоби захисту бджіл; 14) картопля і плодоовочева продукція; 15) комбікорми для продажу населенню. Також *не патентується*: 1) реалізація суб'єктом підприємницької діяльності продукції власного виробництва фізичним особам, які перебувають з ним у трудових відносинах; 2) закупівля у населення продукції (заготівельна діяльність), якщо подальша реалізація такої продукції відбувається по розрахунках у безготівковій формі; 3) діяльність у торговельно-виробничій сфері (громадське харчування) на підприємствах, в установах, організаціях, у тому числі навчальних закладах, з обслуговування виключно працівників цих підприємств, установ, організацій та учнів і студентів у навчальних закладах.

Пільговий патент видається для здійснення торгівлі виключно з використанням таких видів товарів вітчизняного виробництва: 1) поштові марки, листівки, вітальні листівки та конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та інша тара з дерева, паперу та картону, що використовується для поштових відправлень підприємствами Державного комітету зв'язку України, і фурнітура до них; 2) періодичні видання друкованих засобів масової інформації, що мають реєстраційні свідоцтва, видані уповноваженими органами України, книги, брошури, альбоми, нотні видання, буклети, плакати, картографічна продукція, що видаються юридичними особами — резидентами України; 3) проїзні квитки; 4) товари народних промислів (крім антикварних та тих, що становлять культурну цінність згідно з переліком, що встановлюється Міністерством культури України); 5) готові

лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язувальні матеріали та інше медичне приладдя) та вітаміни для населення; ветеринарні препарати, папір туалетний, зубні паста та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, тампони, інші види санітарно-гігієнічних виробів з целюлози або її замінників, термометри, індивідуальні діагностичні прилади (незалежно від країни їх походження); 6) вугілля, вугільні брикети, паливо пічне побутове, гас освітлювальний і газ скраплений, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню; 7) мило господарське, а також сірники (незалежно від країни їх походження); 8) насіння овочевих, баштанних, квіткових культур, кормових коренеплодів та картоплі (незалежно від країни його походження); 9) зошити. Також *пільговий патент передбачається* при реалізації товарів інвалідам, продажу супутньої продукції (до періодичних видань), військової атрибутики та повсякденного вжитку для військовослужбовців.

Спосіб сплати податку передбачає придбання торгового патенту, тобто державного свідоцтва, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися зазначеними в цьому Законі видами підприємницької діяльності. Слід вказати, що *торговий патент не засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності на інтелектуальну власність*.

Строк сплати податку для *торгових патентів на здійснення торговельної діяльності і надання побутових послуг* встановлюється щомісячно до 15 числа місяця, який передує звітному (оплата вартості короткотермінового торгового патенту здійснюється не пізніше ніж за один день до початку здійснення торговельної діяльності), а для *торгових патентів на здійснення операцій з торгівлі валютними цінностями та операцій з надання послуг у сфері грального бізнесу* – щоквартально до 15 числа місяця, який передує звітному кварталу.

Одержувачем є місцевий бюджет за місцем оплати торгового патенту.

Відповідальність за порушення норм закону передбачає, що на платників накладаються наступні санкції: 1) за порушення строків сплати або неповне внесення чергових платежів нараховується пеня на суму податкового боргу (включаючи суму штрафних санкцій за їх наявності) з розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України на день виникнення такого

податкового боргу або на день його (частини) погашення, залежно від того, яка з величин таких ставок є більшою, за кожний календарний день прострочення у його сплаті; 2) за порушення порядку використання торгового патенту (його наявність і відкритість та доступність для огляду) – штраф у розмірі вартості торгового патенту за один календарний місяць; 3) за здійснення діяльності без одержання торгових патентів або з порушенням порядку їх використання – штраф у подвійному розмірі вартості торгового патенту за повний термін діяльності суб'єктів підприємницької діяльності із зазначеним порушенням; 4) за здійснення операцій з реалізації товарів без одержання пільгового торгового патенту або з порушенням порядку його одержання та використання – штраф у п'ятикратному розмірі вартості пільгового торгового патенту; 5) за здійснення торговельної діяльності без придбання короткотермінового патенту – штраф у подвійному розмірі вартості короткотермінового патенту за повний термін діяльності суб'єктів підприємницької діяльності із зазначеним порушенням.

Зазначені вище штрафи підлягають сплаті у п'ятиденний термін, а посадові особи та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності разом із сплатою штрафів притягаються до адміністративної відповідальності згідно із законодавством.

13.3. Фіксований сільськогосподарський податок

Фіксований сільськогосподарський податок (ФСК) представляє собою податок, який спрощує оподаткування шляхом зменшення податкового навантаження на платників. Правовою підставою для його застосування є Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок», який визначає механізм справляння цього податку, що сплачується сільськогосподарськими товаровиробниками у грошовій формі.

Відповідно до статті 1 Закону *спрощення оподаткування* полягає у сплаті цього податку в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): 1) податку на прибуток підприємств; 2) плати (податку) за землю; 3) комунального податку; 4) збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;

5) плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності;
6) збору за спеціальне водокористування [52]. При цьому інші податки та збори (обов'язкові платежі), визначені Законом України «Про систему оподаткування» [3], сплачуються сільськогосподарськими товаровиробниками на загальних підставах.

Платниками податку є сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (виросуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу (у разі, коли валовий дохід від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції становить менш як 75 відсотків загальної суми валового доходу, підприємство сплачує податки у наступному звітному періоді на загальних підставах).

Слід вказати, що для набуття статусу платника вказаним суб'єктам необхідно зареєструватися, платникам ФСК. Разом з цим, *не можуть бути платниками фіксованого сільськогосподарського податку* суб'єкти господарювання, які реалізують інвестиційні або інноваційні проекти у спеціальних (вільних) економічних зонах, на територіях пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, в умовах технологічних парків, реалізують інноваційні проекти відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» або зареєстровані платниками єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва.

Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому у користування, в тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах).

Одиницею оподаткування є один гектар сільськогосподарських угідь.

Ставка податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки в таких розмірах: 1) для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,15 %; 2) для багаторічних насаджень – 0,09 %; для земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах, — 0,45 % грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та Автономній Республіці Крим.

Податкові пільги передбачені для платників податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях. Для них *ставка податку* становить: 1) для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,09 %; 2) для багаторічних насаджень — 0,03 %.

Порядок нарахування передбачає, що платники податку визначають його суму на поточний рік у порядку і розмірах, передбачених даним Законом, і подають розрахунок органу державної податкової служби за місцем знаходження платника податку до 1 лютого поточного року.

Строк сплати податку встановлено як диференційований залежно від кварталів, в яких він сплачується. Так, сплата проводиться щомісячно протягом 30 календарних днів, наступних за останнім календарним днем базового звітного (податкового) місяця, у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах: 1) у I кварталі — 10 відсотків; 2) у II кварталі — 10 відсотків; 3) у III кварталі — 50 відсотків; 4) у IV кварталі — 30 відсотків.

Одержувачем податку є місцеві бюджети за місцем розташування земельних ділянок, за які сплачується податок.

Потрібно додати, що за *форс-мажорних обставин* (стихійне лихо, дія обставин непереборної сили) *платнику податку можуть відстрочити сплату податку*, за винятком безнадійного податкового боргу, який підлягає списанню. *Фіксований сільськогосподарський податок діє до 31 грудня 2009 року.*

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть особливості єдиного податку порівняно з іншими загальнодержавними податками і зборами.
2. Назвіть податки і збори від яких звільняє факт сплати єдиного податку.
3. Визначте суб'єктів оподаткування єдиним податком.
4. Вкажіть об'єкт оподаткування для єдиного податку.
5. Назвіть ставки єдиного податку.
6. Визначте особливості плати за торговий патент зважаючи на характер даного обов'язкового платежу.
7. Вкажіть платників плати за торговий патент.
8. Перерахуйте об'єкти оподаткування плати за торговий патент.
9. Назвіть ставки плати за торговий патент.
10. Наведіть перелік пільг передбачених для плати за торговий патент.
11. Визначте особливості фіксованого сільськогосподарського податку зважаючи на його цільове призначення.
12. Дайте перелік платників фіксованого сільськогосподарського податку.
13. Визначте об'єкт оподаткування фіксованого сільськогосподарського податку.
14. Вкажіть ставки оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком.

Глава 14

Загальнодержавні збори та інші доходи державного та місцевих бюджетів

14.1. Мито та державне мито

Митні платежі не є однорідними і мають у своєму складі мито, яке справляється митницею, та державне мито, яке стягується за вчинення юридично значущих дій в інтересах юридичних та фізичних осіб уповноваженими державними органами.

Вказану позицію підтримує Кучерявенко М.П. та Воронова Л.К., як керівник авторського колективу підручника з фінансового права, які прямо вказують, що митні платежі є двох видів: державне мито і мито, що стягується митницями на кордоні держави [7, с. 268]. Поділяє їх позицію і Орлюк О.П., яка у своєму навчальному посібнику включає до митних платежів як мито, що стягується митницями, так і державне мито [10, с. 338-347].

На перший погляд, таке поєднання мит у єдину групу митних платежів є нелогічним, так як вони мають різні правові підстави справляння. Проте стосовно своєї юридичної природи та економічної основи вони мають багато спільного, так як *справляються за факт вчинення суб'єктом певних дій* (перевезення вантажів через державний кордон, отримання документів, що мають юридичне значення чи надання фактам юридичної вірогідності); *передбачають оплату послуг уповноваженого державного органу* (без сплати мита митницею не буде оформлено документи на переміщення товарів і предметів через митний кордон України, а без сплати державного мита не можуть бути вчинені нотаріальні дії, видані документи, що посвідчують акти громадянського стану, прийнято позов до суду тощо). Також дані мита *в переважній більшості випадків залежні від вартості (обсягу) об'єктів матеріального світу чи матеріальних вимог, які є у суб'єкта чи заявляються ним* (сума мита буде залежати від кількості одиниць товарів і їх вартості (поштучного обкладання), сума державного мита при купівлі-продажу, спадкуванні, даруванні

визначається, як частина від вартості таких правочинів, сума державного мита буде визначатися залежно від суми позову заявленої позивачем тощо).

Таким чином, можна зробити висновок, що мито та державне мито мають споріднений за свою правову природу характер, хоча разом з мають між собою певні відмінності.

Мито представляє собою обов'язковий платіж, який справляється з товарів та інших предметів, які переміщуються через митний кордон України. Вказівка ж у статті 6 Закону України «Про Єдиний митний тариф» на те, що даний обов'язковий платіж є податком [53] та посилання на нього як на податок окремих науковців, є не достатньо обгрунтованим. На підтвердження цього хотілося б навести позицію Кучерявенка М.П., який, посилаючись при обгрунтуванні своєї позиції на пані Хімичеву Н.І., зазначає, що на відміну від податків, які є платежем індивідуального безвідплатного характеру, мито пов'язано з отриманням конкретною особою, яка його сплатила, права на ввіз і вивіз товару, переміщенням його через митний кордон, і це дозволяє платнику користуватися певними благами [8, с. 361].

Мито виконує у фінансовому механізмі держави перш за все фіскальну функцію (наповнює державний бюджет), проте поряд з цим іншою не менш важливою його функцією є і захисна, яка полягає у захисті вітчизняного ринку від засилля продукції іноземних виробників та забезпечує насиченість українського ринку продукцією вітчизняних товаровиробників через встановлення вивізних тарифних бар'єрів.

Справляння мита регулюється вже згаданим Законом України «Про Єдиний митний тариф» [53], який встановлює систематизований збір мит, якими обкладаються товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі цієї території, а також Законом України «Про Митний тариф України» [54] (з Митним тарифом України, як додатком до нього, який вміщує 21 розділ), яким встановлюється систематизований згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності перелік ставок ввізного мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію України. При цьому, в основу товарної класифікаційної схеми Митного тарифу України (товарна номенклатура) покладено Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної

діяльності, яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів. Тобто Єдиний митний тариф встановлює правову базу, а Митний тариф вже безпосередньо закріплює ставки мит, які повинні сплачуватись при ввезенні (вивезенні) товарів з чи на митну територію України.

Об'єктом оподаткування митом є товари та інші предмети, які ввозяться на митну територію України і вивозяться за межі цієї території.

Базою оподаткування виступає вартість (5 % від вартості коней для забою) або кількість одиниць виміру товару (1 євро за 1 кг. м'яса, 2 євро за 1 л. вина) товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Платниками мита виступають особи, які переміщують товари і предмети через митний кордон України (це можуть бути, як їх власники, так і декларанти – особи уповноважені задекларувати товар і сплатити митні платежі за їх переміщення через митний кордон).

Види (ставки) мита відповідно до статті 7 Закону України «Про Єдиний митний тариф» поділяються на: 1) *адвалерне* – нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом; 2) *специфічне* – нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, які обкладаються митом; 3) *комбіноване* - поєднує обидва вищеназвані види мита.

Потрібно вказати, що крім вищенаведеного поділу, мито також поділяється за напрямком руху товарів і інших предметів на: 1) *ввізне* – нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України (дане мито у свою чергу передбачає наявність *загальних, пільгових* ставок, які застосовуються до товарів з країн, які користуються режимом найбільшого сприяння та *преференційних ставок* для товарів країн, які разом з Україною входять до митних союзів чи спеціальних митних зон); 2) *вивізне* – нараховується на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України. За ознакою сезонності мито можна поділити на *постійне*, яке діє не залежно від сезону та *сезонне (ввізне і вивізне)*, яке встановлюється на окремі види товарів і інших предметів на строк не більше 4 місяців з моменту встановлення.

Крім загальних видів мита, існують і *особливі види*, якими є: 1) *спеціальне мито* – мито, яке застосовується як засіб захисту вітчизняного товаровиробника від товарів іноземних виробників як засіб впливу на порушників національних інтересів у сфері зовнішньоекономічної діяльності та як відповідь на недружні та (або) дискримінаційні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань щодо України чи її суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; 2) *антидемпінгове мито* – мито, яке застосовується у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу (відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [55]), якщо таке ввезення заподіює шкоду вітчизняному товаровиробнику чи вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент цього вивезення, якщо таке вивезення заподіює шкоду; 3) *компенсаційне мито* – мито, яке застосовується у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктами субсидованого імпорту (відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [56]), якщо таке ввезення заподіює шкоду вітчизняному товаровиробнику чи вивезення за межі митної території України товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення заподіює шкоду.

Митні пільги і преференції полягають у: 1) звільненні від сплати мита; 2) зниження рівня митного обкладання; 3) безмитному ввезенні або вивезенні чи пільговому обкладанні митом при ввезенні або вивезенні із спеціальних митних зон; 4) тарифних преференціях (звільнення від обкладання митом, зменшення його ставок, встановлення квот на ввезення) для товарів і інших предметів, які походять із держав, які входять з Україною у митний союз або обертаються у прикордонній зоні; 5) *умовно-безмитному ввезенні і вивезенні* – товари та інші предмети, що тимчасово ввозяться на митну територію України і призначені для зворотного вивезення за її межі у встановлені строки у незмінному стані або відремонтованому вигляді, а також товари та інші предмети, що тимчасово вивозяться за межі митної території України та призначені для зворотного ввезення на цю територію у

встановлені строки у незмінному стані, пропускаються через митний кордон України без сплати мита; 6) поверненні мита (мито, сплачене за товари, ввезені на митну територію України для складання, монтажу, переробки або обробки з подальшим зворотним вивезенням протягом одного року, може бути повністю або частково повернуто власнику товарів при їх вивезенні за межі митної території України та пред'явленні свідоцтв про використання цих товарів для вищезазначених цілей).

Слід вказати, що перелічені вище пільги і преференції в першу чергу стосуються суб'єктів господарювання, а *стосовно фізичних осіб* то пільги для них передбачені у Законі України «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України» [57], згідно статті 8 якого звільняються від оподаткування: 1) товари, сумарна митна вартість яких не перевищує 200 євро, а загальна вага не перевищує 50 кг, що ввозяться громадянами у супроводжуваному багажі (за умови усного декларування), пересилаються в несупроводжуваному багажі та надходять на адресу громадян у міжнародних поштових відправленнях; 2) горілчані вироби у кількості 1 л, вино — 2 л, пиво — 5 л, тютюнові вироби — 200 цигарок (або 200 г цих виробів), які ввозяться в особистому багажі громадянами; 3) товари, що тимчасово ввозяться на митну територію України під зобов'язання про їх зворотне вивезення; 4) товари, що належать громадянам-нерезидентам та переміщуються транзитом через митну територію України; 5) товари, що належать громадянам-резидентам та переміщуються транзитом у транзитних зонах міжнародних аеропортів; 6) товари та транспортні засоби, що належать особам, які користуються на території України митними пільгами відповідно Митного кодексу України; 7) транспортні засоби в кількості однієї одиниці по кожній товарній позиції та товари, що ввозяться (пересилаються) громадянами і входять до складу спадщини за законом, відкритої за межами України на користь резидента, у разі підтвердження її складу органами, що вчиняють нотаріальні дії у країні її відкриття (зазначене підтвердження легалізується у відповідній закордонній дипломатичній (консульській) установі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України).

В контексті розгляду митних платежів не можна обминути увагою і Закон України «Про єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через держаний кордон України» [58]. Метою справляння даного збору є компенсація витрат на контроль та відновлення автомобільних доріг, тому він суттєво відрізняється від мита і належить до адміністративних зборів хоча і стягується за фактом перетину митного кордону. Зважаючи на це даний збір в жодному разі не можна відносити до мита і його розгляд буде проведено при розгляді питання інших загальнодержавних зборів.

Державне мито, на відміну від мита, яке стягується при перетині митного кордону, представляє собою платіж за вчинення уповноваженими державними органами юридично значущих дій в інтересах юридичних та фізичних осіб та видачу їм документів, що мають юридичне значення.

Правовою основою для справляння державного мита є Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито», згідно статті 1 якого *платниками державного мита* на території України є фізичні та юридичні особи за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами [59].

Об'єктами оподаткування державним митом є майно або юридично значущі дій. Так, державне мито справляється: 1) із позовних заяв, заяв з переддоговірних спорів, заяв (скарг) у справах окремого провадження і скарг на рішення, прийняті відносно релігійних організацій, з апеляційних скарг на рішення судів і скарг на рішення, що набрали законної сили, а також за видачу судами копій документів; 2) із позовних заяв і заяв кредиторів у справах про банкрутство, що подаються до господарських судів, та апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови, а також заяв про їх перегляд за нововиявленими обставинами; 3) за вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами і виконавчими комітетами сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів; 4) за реєстрацію актів громадянського стану, а також видачу громадянам повторних свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану і свідоцтв у зв'язку із зміною, доповненням, виправленням і поновленням записів актів громадянського стану; 5) за видачу документів на право виїзду за

кордон і про запрошення в Україну осіб з інших країн, за продовження строку їх дії та за внесення змін до цих документів; за продовження строку дії візи для в'їзду в Україну, транзитного проїзду через її територію (перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства); за видачу або продовження строку дії посвідки на проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства; за оформлення віз для в'їзду в Україну, транзитного проїзду через її територію, а також із заяв про прийняття до громадянства України або про вихід з громадянства України; 6) за видачу нового зразка паспорта громадянина України (крім обміну нині діючого паспорта на паспорт нового зразка); за оформлення нового зразка паспорта громадянина України для поїздки за кордон; за видачу громадянам України закордонного паспорта на право виїзду за кордон або продовження строку його дії; 7) за прописку громадян або реєстрацію місця проживання; 8) за видачу дозволів на право полювання та рибальства; 9) за операції з випуску (емісії) цінних паперів, крім облігацій державних та місцевих позик, іпотечних цінних паперів (іпотечних сертифікатів та іпотечних облігацій), сертифікатів фондів операцій з нерухомістю та з видачі приватизаційних паперів; 10) за операції з об'єктами нерухомого майна, що здійснюються на товарних біржах, крім операцій з примусового відчуження такого майна у випадках, передбачених законами України; 11) за проведення прилюдних торгів (аукціону, тендеру) об'єктами нерухомого майна, крім операцій з примусового відчуження такого майна у випадках, передбачених законами України; 12) за видачу охоронних документів (патентів і свідоцтв) на об'єкти інтелектуальної власності, а також за дії, пов'язані з підтриманням чинності патентів на сорти рослин; 13) за подання до Кабінету Міністрів України проекту створення промислово-фінансової групи.

Ставки державного мита визначаються відповідно до таблиці, передбаченої у статті 3 Декрету і можуть бути виражені у відсотках (1% від суми договору, за видачу свідоцтва про право на спадщину 0,5 % від суми спадщини тощо) чи твердих сумах (абсолютних (за видачу патенту для нерезидентів – 100 \$) чи розмірних (за реєстрацію громадян 0,05 неоподаткованого мінімуму доходів громадян).

Пільги по сплаті державного мита мають значний обсяг, до якого включені 45 підстав звільнення від сплати державного мита, які передбачені статтею 4 Декрету. Крім цього, відповідно до статті 5 даного Декрету місцевим радам також надано право встановлювати пільги для окремих платників щодо сплати мита, яке зараховується до місцевих бюджетів.

Порядок зарахування і сплати державного мита передбачає, що воно сплачується готівкою, митними марками і шляхом перерахувань з рахунку платника в кредитній установі, а з позовів, що подаються до суду та господарського суду в іноземній валюті, а також за дії та операції в іноземній валюті державне мито сплачується в іноземній валюті. Зарахування державного мита до бюджету місцевого самоврядування здійснюється за місцем розгляду та оформлення документів, крім державного мита, що справляється з позовних заяв, які подаються до господарського суду, із апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови господарських судів, заяв про їх перегляд за нововиявленими обставинами, з позовних заяв і заяв кредиторів у справах про банкрутство, що надходять з інших держав та розглядаються відповідними органами України, а також за придбання вексельних бланків, за дії, пов'язані з видачею охоронних документів (патентів і свідоцтв) на об'єкти інтелектуальної власності і за дії, пов'язані з підтриманням чинності патентів на сорти рослин, за видачу паспорта громадянина України для виїзду за кордон або продовження дії цього паспорта та за подання до Кабінету Міністрів України проекту створення промислово-фінансової групи, яке зараховується до Державного бюджету України.

Закінчуючи розгляд державного мита, слід вказати, що воно має виключно важливе значення для багатьох сфер юридичної діяльності, так як його сплата чи звільнення від сплати у встановленому законом порядку є підставою не лише для підтвердження в адміністративному чи нотаріальному порядку певних прав чи юридичних фактів (в тому числі і документально), а і для захисту законних прав і інтересів особи через звернення до судів України.

14.2. Ресурсні платежі

Ресурсні платежі передбачають сплату суб'єктами встановлених чинним законодавством платежів за використання природних ресурсів. Метою введення даних зборів є як збереження навколишнього природного середовища, через стимулювання більш ощадливого його використання і збереження його якостей і властивостей, так і отримання державою коштів від суб'єктів, які використовують природні ресурси, що об'єктами права власності Українського народу, від імені якого ними розпоряджається держава та органи місцевого самоврядування.

Об'єднання кількох загальнодержавних зборів у групу ресурсних платежів пояснюється як практичною, так і науковою метою. З практичної точки зору платежі, як справляються за використання природних ресурсів, доцільніше вивчати разом, так як їх правовою базою є не лише Закон України «Про систему оподаткування» [3], а і Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [60], статтями 43-45 якого передбачається наявність зборів за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього природного середовища та за погіршення якості природних ресурсів

До ресурсних платежів належать: 1) збір за забруднення навколишнього природного середовища; 2) збір за спеціальне використання природних ресурсів; 3) збір за геологорозвідувальні роботи, проведені за рахунок державного бюджету.

Збір за забруднення навколишнього природного середовища врегульований Порядком встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, згідно пункту 2 якого *платниками збору* є підприємства, установи, організації, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів [61].

Об'єктами оподаткування є: 1) викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення; 2) скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти; 3) розміщення відходів. При цьому нормативи збору за викиди стаціонарними джерелами забруднення та скиди,

а також нормативи збору за розміщення відходів встановлюються відповідно до виду забруднюючих речовин та класу небезпеки відходів.

Базою оподаткування є обсяг викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів.

Одиницею оподаткування є 1 тона забруднюючих речовин.

Ставка збору визначається табличним методом залежно від виду викидів, скидів і відходів з урахуванням коригуючих коефіцієнтів залежно від чисельності жителів населеного пункту, його типу та басейну річок і морів, а також зони і місця розміщення відходів.

Слід уточнити, що збір сплачується за лімітні викиди, скиди і розміщені відходи в межах дозволів, а за понадлімітні обсяги скидів і розміщення відходів збір обчислюється в п'ятикратному розмірі від діючих ставок.

Порядок розрахунку збору передбачає, що розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу за місцем податкової реєстрації, а остаточний річний розрахунок збору подається платниками до органів державної податкової служби за місцем податкової реєстрації платника протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного року.

Строк сплати – 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору, за місцем податкової реєстрації.

Збір за спеціальне використання природних ресурсів передбачений Законом України «Про систему оподаткування» на практиці поділяється на: 1) *збір за спеціальне використання лісових ресурсів*; 2) *збори за спеціальне використання водних ресурсів*; 3) *плату за користування надрами для видобування корисних копалин*.

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів передбачений Лісовим кодексом України у вигляді плати за спеціальне використання лісових ресурсів (стаття 77) [62]. Безпосереднього його справляння врегульовує Порядок справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними

ділянками лісового фонду [63], який передбачає, що *платниками збору* є особи, які здійснюють спеціальне користування лісовими ресурсами та земельними ділянками лісового фонду.

Об'єктами оподаткування є такі дії суб'єктів, які здійснюються на основі отримання ними лісорубного чи лісового квитка: 1) заготівля деревини під час рубок головного користування; 2) заготівля живиці; 3) заготівля другорядних лісових матеріалів (пень, луб, кора, деревна зелень тощо); 4) побічні лісові користування (випасання худоби, розміщення пасік, заготівля сіна, деревних соків, збирання і заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерету).

Ставки збору встановлюються за спеціальними таксами (які затверджують для загальнодержавних ресурсів Кабінетом Міністрів України, а для місцевих ресурсів – Радою Міністрів АРК, обласними та Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями) або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах.

Порядок розрахунку і сплати збору передбачає, що розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу за місцем розташування земельних ділянок лісового фонду. Збір сплачується лісокористувачами щокварталу рівними частинами від суми, зазначеної в дозволі, за місцем розташування земельних ділянок лісового фонду.

Строк сплати – протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору.

Потрібно додати, що більш детальне регулювання даного збору здійснюється Інструкцією про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду [64].

Збори за спеціальне використання водних ресурсів мають своєю правовою основою Водний кодекс України, стаття 30 якого передбачає їх наявність, як плати за спеціальне водокористування [65]. Такими зборами є *збір за спеціальне*

використання водних ресурсів та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту.

Правове регулювання цих зборів здійснюється Порядком справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, згідно якого **платниками зборів** є підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що використовують водні ресурси та користуються водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту [66].

Об'єктом збору за спеціальне використання водних ресурсів є вода з водних об'єктів, що забрана із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод.

Базою оподаткування є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Об'єктом збору за користування водами для потреб гідроенергетики є вода, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії, а для підприємств водного транспорту – факт користування водою під час експлуатації водних шляхів вантажними самохідними, несамохідними та пасажирськими суднами.

Базою оподаткування є: 1) обсяг води, пропущений через турбіни гідроелектростанцій; 2) тоннаж (місце) – доба експлуатації вантажних самохідних і несамохідних та пасажирських суден.

Ставки збору за спеціальне використання поверхневих водних об'єктів та підземних вод встановлюються в копійках за кубічний метр, а за користування водами для потреб гідроенергетики – в копійках за 100 кубічних метрів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій; за користування водою для потреб водного транспорту – в копійках за одну тоннаж-добу експлуатації вантажних суден та одне місце-добу експлуатації пасажирських суден. Слід вказати, що за перевищення лімітів спеціального використання водних ресурсів стягується плата у п'ятикратному розмірі від її базового рівня.

Порядок розрахунку зборів передбачає, що збори обчислюється платниками самостійно, а розрахунки зборів, базовий податковий (звітний) період для яких дорівнює календарному кварталу, подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу за місцем податкової реєстрації.

Строк сплати – 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору, за місцем податкової реєстрації.

Деталізація порядку обчислення і сплати даних зборів міститься у Інструкції про порядок обчислення і сплати збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту [67].

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин справляється на основі статті 28 Кодексу України про надра, відповідно до якої користування надрами є платним, а платежі за користування надрами справляється в тому числі у вигляді платежів за користування надрами в межах території України її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони [68].

Безпосередньо справляння плати за користування надрами регулюється Порядком справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин, згідно якого **платниками** є усі суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, які здійснюють видобування корисних копалин, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями [69]

Об'єктом справляння плати є обсяг фактично погашених у надрах балансових та позабалансових запасів (обсяг видобутих) корисних копалин.

Ставка плати встановлюються для кожного виду корисних копалин (групи корисних копалин, близьких за призначенням) як базова з подальшою її диференціацією залежно від геологічних особливостей та умов експлуатації родовищ.

Порядок розрахунку передбачає, що розрахунки плати, базовий податковий (звітний) період якої дорівнює календарному кварталу, подаються користувачами надр протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу органам державної податкової служби за

місцезнаходженням родовища корисних копалин, а за видобування корисних копалин у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони — за місцем податкової реєстрації платника. При цьому користувач надр, зареєстрований в органі державної податкової служби іншого району (міста), ніж місцезнаходження родовища корисних копалин, протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, додатково подає (надсилає) копію розрахунку до органу державної податкової служби, у якому він зареєстрований, з відміткою органу державної податкової служби, яка прийняла розрахунок.

Строк сплати – 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку плати за місцезнаходженням родовища корисних копалин, а за видобування корисних копалин у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони – за місцем податкової реєстрації платника.

Більш детально порядок розрахунку і сплати регламентований Інструкцією про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин [70].

Збір за геологорозвідувальні роботи, проведені за рахунок державного бюджету, має своєю правовою основою вже згадану статтю 28 Кодексу України про надра, згідно якої він є складовою платежів за користування надрами [68].

Безпосередньо його регулювання здійснюється Порядком встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету та його справляння, згідно з пунктом 1 якого **платниками збору** є надрокористувачі незалежно від форми власності, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, які видобувають корисні копалини на раніше розвіданих родовищах, а також на розташованих у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони родовищах з попередньо оціненими запасами, які за згодою заінтересованих надрокористувачів передані їм для промислового освоєння [71].

Об'єктом обчислення збору є обсяг добутих та погашених корисних копалин.

Ставки збору встановлюються окремо для кожного виду корисних копалин чи групи близьких за призначенням корисних копалин у гривнях до одиниці видобутку

чи погашення у надрах запасів корисних копалин (вони підлягають індексації з урахуванням офіційно встановленого індексу інфляції). При цьому надрокористувачі, які виконували геологорозвідувальні роботи частково за рахунок власних коштів, сплачують збір за геологорозвідувальні роботи, застосовуючи для сплати встановлені коефіцієнти залежно від обсягу проведених ними робіт.

Обчислення збору здійснюється надрокористувачами самостійно відповідно до вимог Інструкції про порядок справляння зборів за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету [72].

Порядок розрахунку передбачає, що розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подаються надрокористувачами протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу органам державної податкової служби за місцезнаходженням родовища корисних копалин. Надрокористувач, зареєстрований в органах державної податкової служби іншого району (міста), ніж місцезнаходження родовища корисних копалин, що ним експлуатується, протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, додатково подає (надсилає) до органу державної податкової служби, в якому він зареєстрований, копію розрахунку збору за геологорозвідувальні роботи з відміткою органу державної податкової служби, яка прийняла розрахунок.

Строк сплати – 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору. При цьому надрокористувачі сплачують авансові квартальні внески збору до 20 числа третього місяця звітного кварталу і до 20 числа місяця, наступного за звітним кварталом, у розмірі однієї третини суми збору, визначеної у попередньому розрахунку.

14.3. Рентні платежі

Рентні платежі передбачені як загальнодержавні обов'язкові платежі пунктом 9 частини 1 статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» [3] і представляють робою плату за нафту, природний газ і нафтовий конденсат згідно з

Законом України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і нафтовий конденсат» [73] та платежі за транспортування природного газу, нафти і нафтопродуктів магістральними трубопроводами України, транзитне транспортування аміаку, як це передбачено Законом України «Про державний бюджет України на 2007 рік» [4].

Таким чином, можна визначити, що до рентних платежів належать: 1) рентна плата за нафту, що видобувається в Україні; 2) рентна плата за природний газ, що видобувається в Україні; 3) рентна плата за газовий конденсат, що видобувається в Україні; 4) рентна плата за транзитне транспортування природного газу; 5) рентна плата за транзитне транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами; 6) рентна плата за транзитне транспортування аміаку.

Перші три з названих рентних платежів регулюються Законом України «Про рентні платежі за нафту, природний газ і нафтовий конденсат» [73], дія якого на 2008 рік була зупинена Законом України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та внесення змін до деяких законодавчих актів України» [74], проте значення якого в регулюванні рентних платежів від цього не применшується і скоріш за все даний закон буде діяти у 2009 році. Згідно статті 3 даного закону **платниками рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють видобуток нафти, природного газу чи газового конденсату в межах території України та зареєстровані платниками податку [73].**

Об'єктом оподаткування для рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є обсяги нафти, природного газу і газового конденсату, видобуті в межах території України у звітному податковому періоді, за винятком обсягів фактичних втрат і виробничо-технологічних витрат нафти, природного газу і газового конденсату при їх видобуванні, підготовці до транспортування і транспортуванні, але не більше нормативних обсягів втрат і виробничо-технологічних витрат.

Базою оподаткування для рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат є вартість обсягів видобутих нафти, природного газу і газового

конденсату. Дана вартість визначається за договірними цінами, але не нижчими за середні ринкові ціни у звітному податковому періоді або за регульованими цінами без урахування вартості послуг на постачання і транспортування та податку на додану вартість (ПДВ).

Ставки рентних платежів нафту, природний газ і газовий конденсат передбачають їх визначення, виходячи із обсягів видобутих нафти, природного газу і газового конденсату, гірничо-геологічних умов їх видобутку та ціни реалізації.

Безпосередньо диференційовані ставки рентних платежів визначаються табличним методом для газу і газового конденсату та для нафти, а їх сума розраховується за спеціальними формулами, які наведені у статтях 7 і 8 даного Закону [73].

Порядок нарахування передбачає включення рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат до їх ціни (без ПДВ) у звітному податковому періоді, в якому відбувся видобуток продукції нафтогазовидобувними підприємствами.

Порядок розрахунку рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат передбачає проведення його самостійно платниками податку. Розрахунки рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат складаються платниками щомісяця (окремо за кожним видом продукції) і подаються до органів державної податкової служби за місцезнаходженням платника рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного податкового періоду.

Строк сплати рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат передбачає внесення платежів протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку подання розрахунку рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат.

Пільги по рентним платежами за нафту, природний газ і газовий конденсат передбачаються у вигляді звільнення від оподаткування обсягів нафти, природного газу і газового конденсату, які: 1) видобуті в межах територіальних вод і виключної (морської) економічної зони України; 2) видобуті з родовищ, що залягають на глибині понад 5000 метрів; 3) понад базові обсяги нафти, природного газу і газового

конденсату, видобуті з родовищ, затверджених Кабінетом Міністрів України як такі, що мають важковидобувні та виснажені запаси.

Зважаючи на те, що розглянутий закон на даний момент не діє, вкажемо на особливості діючого на даний момент *Порядку обчислення та внесення до Державного бюджету України рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат* [75], згідно якого **платниками рентної плати** є суб'єкти господарювання, які добувають вуглеводневу сировину на підставі спеціальних дозволів на право користування надрами, виданих в установленому законодавством порядку

Об'єктом оподаткування рентною платою є обсяг видобутої вуглеводневої сировини у звітному (податковому) періоді.

Сума рентної плати визначається платниками відповідно до обсягу видобутої ними вуглеводневої сировини та встановлених законом ставок рентної плати. А до нересурсного обсягу природного газу застосовується семикратний розмір ставки рентної плати за природний газ (у тому числі нафтовий (природний) газ).

Порядок сплати передбачає, що платники вносять до Державного бюджету України рентну плату авансовими внесками у розмірі однієї третини суми платежу, визначеної у податковому розрахунку, який подано у минулому звітному (податковому) періоді до 10, 20 і 30 числа поточного календарного місяця відповідно за першу, другу та третю декаду. Рентна плата вноситься за місцезнаходженням родовища корисних копалин

Строк сплати – протягом 30 календарних днів місяця, що настає за останнім календарним днем звітного (податкового) періоду.

Ставки рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат, встановлені пунктом 3 прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань оподаткування» [74], згідно якого платники сплачують: 1) рентну плату за природний газ (у тому числі і нафтовий (попутний) газ): а) у розмірі 50 гривень за 1.000 куб. метрів видобутого природного газу (у тому числі і нафтового (попутного) газу), крім обсягів природного газу (у тому числі і нафтового (попутного) газу), видобутого із морських родовищ; б) у розмірі 40 гривень за 1.000 куб. метрів видобутого природного газу (у тому числі і нафтового

(попутного) газу) з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5.000 метрів, крім обсягів природного газу (у тому числі і нафтового (попутного) газу), видобутого із морських родовищ; в) у розмірі 0 гривень за 1.000 куб. метрів видобутого природного газу (у тому числі і нафтового (попутного) газу) із морських родовищ; 2) рентну плату за нафту: а) у розмірі 1.090 гривень за одну тонну нафти, видобутої з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5.000 метрів; б) у розмірі 404 гривні за одну тонну нафти, видобутої з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5.000 метрів; 3) рентну плату за газовий конденсат: а) у розмірі 1.090 гривень за одну тонну газового конденсату, видобутого з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5.000 метрів; б) у розмірі 404 гривні за одну тонну газового конденсату, видобутого з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5.000 метрів.

Рентна плата за транзитне транспортування нафти і нафтопродуктів, а також рентні плати за транзитне транспортування природного газу та аміаку регулюється Порядком обчислення і внесення до державного бюджету рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України [76].

Платниками рентної плати за транспортування нафти є ВАТ «Укртранснафта», нафтопродуктів – суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних нафтопродуктопроводів та мають ліцензію на провадження господарської діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів магістральними трубопроводами, транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподілу, аміаку – державне підприємство «Укрхімтрансаміак», природного газу – НАК «Нафтогаз України».

Об'єктами оподаткування є нафта і нафтопродукти, природний і нафтовий газ та аміак, що транспортуються трубопроводами по території України.

Базою оподаткування є обсяг транспортованої нафти і нафтопродуктів, обсяг природного газу і аміаку та протяжність маршрутів їх транспортування.

Ставка рентних платежів визначається пунктом 3 прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань

оподаткування» [74], згідно якого платники сплачують: 1) рентну плату за транзитне транспортування природного газу в розмірі 1,67 гривні за 1.000 куб. метрів газу на кожні 100 кілометрів відстані; 2) рентну плату за транспортування нафти магістральними нафтопроводами в розмірі 4,5 гривні за одну тонну нафти, що транспортується; 3) рентну плату за транспортування нафтопродуктів магістральними нафтопродукто-водами в розмірі 4,5 гривні за одну тонну нафтопродуктів, що транспортуються; 4) рентну плату за транзитне транспортування аміаку в розмірі 5,1 гривні за одну тонну на кожні 100 кілометрів відстані.

Сплата рентних платежів здійснюється щодавно (15, 25 числа поточного місяця, 5 числа наступного місяця), виходячи з обсягів природного газу, нафти, нафтопродуктів та аміаку, що транспортуються територією України у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Розрахунки з рентної плати за транзитне транспортування природного газу, аміаку та нафти і нафтопродуктів подаються до органів стягнення за звітний (податковий) період, що дорівнює календарному місяцю (у тому числі при сплаті місячних авансових внесків), — протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця.

14.4. Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства та деякі інші загальнодержавні збори

Розглядаючи питання податкових доходів, слід відмітити, що значна частина їх джерел представлена зборами, які не входять до ресурсних, рентних і митних платежів, а складають окрему групу, до якої відноситься збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства як цільовий обов'язковий платіж та ряд інших зборів, які справляються за пропуск через державний кордон, використання радіочастотного ресурсу, проведення гастрольних заходів чи у вигляді цільової надбавки до діючих тарифів на енергоносії, що споживаються кінцевими споживачами.

Збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства, передбачений у Законі України «Про систему оподаткування», а його безпосереднє правове регулюється здійснюється Законом України «Про збір на розвиток виноградарства садівництва і хмелярства», згідно статті 1 якого *платниками збору* є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, які реалізують у оптово-роздрібній торговельній мережі алкогольні напої та пиво [77].

Об'єктом оподаткування є виручка, одержувана від реалізації у оптово-роздрібній торговельній мережі алкогольних напоїв та пива.

Ставка збору становить один відсоток від об'єкта оподаткування, визначеного вище.

Слід вказати, що цільовий економічний характер збору полягає в тому, що 30% нарахованих сум збору залишаються на спеціальних рахунках управлінь Державного казначейства України в Автономній Республіці Крим та в областях і використовуються на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства, а 70% – перераховуються на спеціальний рахунок Державного казначейства України і розподіляються та використовуються таким чином: 70% – на розвиток виноградарства, 30% – на розвиток садівництва та хмелярства. При цьому забороняється нецільове використання зазначених коштів.

Справляння і розподіл збору деталізується у Порядку справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства [78], згідно якого зокрема передбачено процедуру надання коштів суб'єктам господарювання незалежно від форми власності, які займаються виноградарством садівництвом і хмелярством.

Єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через держаний кордон України передбачений Законом України «Про єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через держаний кордон України» [58]. *Платниками збору* є вітчизняні та іноземні власники транспортних засобів.

Об'єктом оподаткування є транспортні засоби, які перетинають державний кордон. Збір справляється за здійснення у пунктах пропуску через державний кордон України відповідно до законодавства України митного при транзиті вантажів і транспортних засобів, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного

та екологічного контролю вантажів і транспортних засобів, за проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України та за проїзд автомобільних транспортних засобів з перевищенням встановлених розмірів загальної маси, осьових навантажень та (або) габаритних параметрів.

Ставки збору встановлюються за допомогою табличного методу залежно від виду транспортного засобу та місткості або їх загальної маси з вантажем, у євро (за офіційним (обмінним) курсом Національного банку України на день сплати цього збору). Наприклад, для автобусів із місткістю понад 30 місць ставки становлять: за проведення контролю – 2 євро, за проїзд автомобільними дорогами за кожен кілометр проїзду – 0,02 євро). Слід вказати, що як передбачено даним законом ставки не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

Збір за використання радіочастотного ресурсу передбачений пунктом 23 частини 1 статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» [3] і справляється відповідно до статті 57 Закону України «Про радіочастотний ресурс України» [79], згідно якої **платниками збору** є користувачі, яким надано право користуватись радіочастотним ресурсом України на підставі ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України чи дозволу на експлуатацію радіоелектронних засобів, крім спеціальних користувачів та радіоаматорів, які звільняються від сплати збору.

Об'єктом оподаткування є смуга радіочастот, які використовуються платником. **Базою оподаткування** є ширина смуги радіочастот (кількість МГц у даній смузі)

Ставки збору регламентуються Постановою Кабінету Міністрів України «Про ставки щомісячних зборів за використання радіочастотного ресурсу» [80], згідно якої ставка збору встановлюється табличним методом на основі діапазону частот та кількості МГц (мегагерц) смуги частот.

Збір за проведення гастрольних заходів передбачений пунктом 26 частини 1 статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» [3] і справляється відповідно до розділу II Закону України «Про гастрольні заходи в Україні» [81].

Платниками збору є організатори гастрольних заходів. При цьому організатори благодійних гастрольних заходів не є платниками цього збору.

Об'єктом оподаткування є виручка від реалізації квитків на гастрольний захід. **Ставка збору** становить три відсотки об'єкта оподаткування.

Порядок розрахунку і сплати збору передбачає, що платники протягом десяти календарних днів після дати проведення гастрольного заходу подають до органу державної податкової служби за місцем його проведення розрахунок збору за проведення гастрольних заходів. А збір сплачується одним платіжним дорученням протягом двадцяти календарних днів, наступних за датою проведення гастрольного заходу (датою його фактичного завершення).

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію передбачений пунктом 25 частини 1 статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» [3] і справляється відповідно до статті 17 Закону України «Про електроенергетику» [82], а його безпосереднє регулювання здійснюється Механізмом справляння збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію [83].

Платниками збору є Державне підприємство «Енергоринок» та юридичні особи — виробники електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, та теплової енергії. **Об'єктом оподаткування** є електроенергія, що поставляється споживачам.

Базою оподаткування є: 1) для Державного підприємства «Енергоринок» — вартість відпущеної електричної енергії без урахування податку на додану вартість; 2) для юридичних осіб — виробників електричної і теплової енергії — вартість відпущеної електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, зменшена на вартість електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками і малими гідроелектростанціями потужністю до 20 МВт, та теплової енергії без урахування податку на додану вартість.

Ставка збору встановлюється Національною комісією регулювання електроенергетики України відповідно до Постанови № 1756 від 25 грудня 2006 року, згідно якої розмір збору для виробників електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії на 2007 рік становить 22,61 грн./МВт.год.

Збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності передбачений пунктом 28 частини 1 статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» [3] і справляється відповідно до Порядку внесення до спеціального фонду державного бюджету збору у вигляді цільової надбавки до тарифу на природний газ [84], згідно якого *платниками* є суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, які провадять діяльність з постачання природного газу споживачам на підставі укладених з ними договорів.

Об'єктом оподаткування є природний газ, який поставляється споживачам. *Базою оподаткування* є вартість природного газу в обсязі, відпущеному кожній категорії споживачів у звітному періоді, яка визначається на підставі актів приймання-передачі газу, підписаних платником та відповідним споживачем (для населення — на підставі облікових документів), з урахуванням відповідного тарифу.

Ставка збору – 2 відсотки до діючого тарифу на природний газ (ціну природного газу для відповідної категорії споживачів без урахування тарифів на його транспортування і постачання споживачам та суми податку на додану вартість). При цьому Кабінетом Міністрів України на 2007 рік для підприємств хімічної промисловості встановлено ставку в розмірі 0,01 відсотка до діючого тарифу на природний газ [85].

14.5. Неподаткові доходи

Крім вищерозглянутих обов'язкових платежів податкового характеру, які переважно представлені зборами, існує і досить чисельна група неподаткових доходів. До неї належать: 1) доходи від власності та підприємницької діяльності; 2) адміністративні збори та платежі і доходи від некомерційного та публічного продажу; 3) доходи від штрафів та фінансових санкцій; 4) інші неподаткові надходження.

Потрібно одразу звернути увагу на те, що бюджетна класифікація має дещо відмінний підхід до неподаткових доходів, ніж наведений у даній главі. І тому в контексті розгляду неподаткових доходів наведемо лише ті джерела надходжень, які

не були розглянуті нами раніше при розгляді митних, ресурсних, рентних і інших обов'язкових платежів.

Доходи від власності та підприємницької діяльності включають: 1) частину прибутку (доходу) господарських організацій, що вилучається до бюджету та дивіденди нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, які є у державній власності; 2) надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України; 3) надходження від грошово-речових лотерей; 4) надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів; 5) рентна плата (до неї включаються рентні платежі, розглянуті нами вище); 6) інші надходження.

Адміністративні збори та платежі і доходи від некомерційного та публічного продажу відповідно до бюджетної класифікації включають: 1) реєстраційний збір за проведення реєстрації державних прав та обтяжень; 2) оплату витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах; 3) плату за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ; 4) виконавчий збір; 5) плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого державного майна; 6) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення. Слід вказати, що крім вище названого, бюджетна класифікація відносить до адміністративних зборів і платежів і доходів від некомерційного і публічного продажу також державне мито, митні збори, єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України, плату за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів. Проте, дані доходи вже були розглянуті нами на основі класифікації за системою оподаткування і зараз лише звертається увага на їх місце у системі неподаткових доходів відповідно до бюджетної класифікації.

Доходи від штрафів та фінансових санкцій відповідно до Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» [4] зокрема включають: 1) надходження від санкцій (штрафів, пені тощо), що застосовуються за рішеннями уповноважених посадових осіб Антимонопольного комітету України, інших органів виконавчої влади (крім адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами

відповідних рад та утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями, штрафних санкцій за порушення законодавства про патентування), а також за рішеннями судів, прийнятими за зверненнями уповноважених підрозділів Міністерства внутрішніх справ України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; штрафних санкцій внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів угод з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів державного бюджету (пункт 15 статті); 2) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів угод із суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів та штрафні санкції за порушення законодавства про патентування (пункт 7 статті 42); 3) штрафи та пеня за невиконання власниками приватизованих об'єктів умов договорів їх купівлі-продажу (пункт 2 статті 19); 4) пеня за несвоєчасне повернення кредитів, наданих з місцевих бюджетів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла (пункт 11 статті 59) тощо.

Інші неподаткові надходження відповідно до бюджетної класифікації включають в себе: 1) надходження коштів від реалізації конфіскованого майна; 2) надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності; 3) надходження коштів від реалізації космічної техніки військового та подвійного призначення, що належить Національному космічному агентству України; 4) надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та інших утворених згідно законодавства військових формувань і правоохоронних органів; 5) портовий (адміністративний) збір; 6) доходи від операцій з кредитування і надання гарантій (плата за користування позиками наданих за рахунок коштів залучених державою, відсотки за користування бюджетними позичками та кредитами тощо); 7) додаткові збори на виплату пенсій (збори з купівлі-продажу валюти, торгівлі ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння, відчуження легкових автомобілів, послуг стільникового зв'язку тощо); 8) інші надходження: (надходження від видачі сертифікатів за експортно-імпорتنі операції з наркотичними засобами,

психотропними речовинами і прекурсорами, відрахування від суми коштів витрачених на рекламу тютюнових виробів та (або) алкогольних напоїв, плата за виділення номерного ресурсу, плата за оформлення закордонного посвідчення українця, надходження до страхового фонду безпеки авіації).

Таким чином, можна зробити висновок, що неподаткові доходи складають досить чисельну групу державних доходів, які теж в значній мірі впливають на формування державного бюджету.

14.6. Доходи від операцій з капіталом та трансферти

Доходи від операцій з капіталом представляють собою доходи від використання капіталу, що належить державі і який знаходиться у вигляді державного майна, яке придатне для використання з метою отримання доходу від його реалізації. Бюджетна класифікація Закону України «Про державний бюджет на 2007 рік» [4] до доходів від операцій з капіталом відносить: 1) *надходження від продажу основного капіталу*: а) надходження коштів від реалізації безхазяйного майна і майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави та скарбів, знахідок, а також валютні цінності і грошові кошти, власники яких невідомі; б) надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння; 2) *надходження від реалізації державних запасів товарів*: а) надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву; б) надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву; 3) надходження від продажу землі і нематеріальних активів.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Слід вказати, що трансферти поділяються на *міжбюджетні* та *міжнародні (офіційні) трансферти*. Стосовно перших, то вони вже були детально розглянуті при розгляді питань доходів державного і місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин і з приводу них можна лише вказати, що вони не приносять реальних доходів, а лише переміщують фінансові ресурси з одного бюджету до іншого.

На відміну від міжбюджетних *міжнародні (офіційні) трансферти* представляють собою реальні доходи, які отримує державний бюджет чи місцеві бюджети від іноземних держав або міжнародних організацій. Відповідно до бюджетної класифікації до офіційних трансфертів належать: 1) трансферти від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій; 2) надходження від секретаріату ООН, ОБСЄ або іншої регіональної організації за участь українського контингенту у миротворчих операціях.

В контексті вищезазначеного потрібно вказати, що пункт 19 статті 2 Бюджетного кодексу України визначає *доходи бюджету* як усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти) [2]. Дане визначення одразу ставить питання про можливість віднесення грантів (фінансової підтримки) та подарунків іноземних держав і міжнародних організацій до офіційних трансфертів.

Дійсно, подарунки та гранти за самою своєю сутністю є фінансовими ресурсами, які одержані на безоплатній та безповоротній основі державою і тому безперечно мають входити до складу офіційних трансфертів (на основі самого визначення трансферту). Цю тезу підтверджує і їх співвідношення із міжбюджетними трансфертами (а не всіма трансфертами) у статті 29 Бюджетного кодексу України, яка визначає склад доходів державного бюджету [2]. Вказану позицію поділяє і Воронова Л.К., яка у своєму підручнику при розшифровці складу трансфертів відносить до них гранти і дари [5, с. 296].

Зважаючи на все вищезазначене, можна стверджувати, що до офіційних трансфертів поряд із іншими коштами, які отримуються від іноземних держав і міжнародних організацій, входять і гранти та дарунки від них у вартісному обрахунку.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення та вкажіть на особливості митних платежів.
2. Сформулюйте визначення мита як обов'язкового платежу та вкажіть його функції.

3. Назвіть платників мита.
4. Вкажіть об'єкти і базу оподаткування митом.
5. Перерахуйте види (ставки) мита.
6. Назвіть митні пільги і преференції.
7. Визначте відмінності державного мита від мита.
8. Назвіть платників державного мита.
9. Дайте перелік об'єктів оподаткування державним митом.
10. Вкажіть ставки державного мита.
11. Сформулюйте поняття та ознаки ресурсних платежів.
12. Назвіть ресурсні платежі та дайте їх коротку характеристику.
13. Збір за забруднення навколишнього природного середовища.
14. Збір за спеціальне використання природних ресурсів.
15. Збір за геологорозвідувальні роботи, проведені за рахунок державного бюджету.
16. Визначте особливості рентних платежів.
17. Перерахуйте рентні платежі та дайте їм коротку характеристику.
18. Збір на розвиток виноградарства садівництва і хмелярства.
19. Єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через держаний кордон.
20. Збір за використання радіочастотного ресурсу.
21. Збір за проведення гастрольних заходів.
22. Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію.
23. Збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.
24. Дайте перелік складу неподаткових доходів.
25. Охарактеризуйте доходи від власності та підприємницької діяльності.
26. Вкажіть склад адміністративних зборів і платежів.
27. Дайте перелік доходів від штрафів та фінансових санкцій.
28. Вкажіть склад інших неподаткових надходжень.
29. Дайте характеристику доходам від операцій з капіталом.
30. Вкажіть склад та відмінності міжбюджетних та міжнародних трансфертів.

Глава 15

Правові основи державних та муніципальних запозичень

15.1. Поняття та завдання державних та муніципальних запозичень

При розгляді питань структури державного і місцевих бюджетів вказувалось на те, що формування державного бюджету здійснюється з дефіцитом, який повинен покриватися за рахунок запозичень, а місцеві бюджети теж в дозволені законодавством межах можуть здійснювати запозичення для покриття невідкладних видатків чи реалізації програм місцевого розвитку.

Державні та муніципальні запозичення регулюються нормами складного інституту державних та муніципальних запозичень, до складу якого входять інститути державних запозичень, муніципальних запозичень та державного кредитування.

Інститут державних та муніципальних запозичень – це сукупність правових норм, які регулюють групи суспільних відносин, які складаються з приводу запозичення коштів до державного бюджету, місцевих бюджетів, а також здійснення державного кредитування (надання кредитів з державного та місцевих бюджетів).

Вказаний підхід до визначення та структури даного інституту є спірним, але в цьому контексті варто навести думку Воронової Л.К., яка наводячи аналогічне за сутністю визначення інституту державних і муніципальних запозичень також зазначає, що держава і муніципальні органи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками, в останньому випадку змінюється сутність і поняття державного кредиту [5, с. 307, 323]. Потрібно одразу провести грань між традиційними доходами бюджетів та запозиченнями, так як останні на відміну від традиційних доходів (податків, неподаткових доходів, доходів від операцій з капіталом та трансфертів) мають строковий, платний та поворотний характер. Тобто запозичення беруться державою чи органом місцевого самоврядування на певний строк, під певний відсоток чи за певну суму оплати за користування та передбачають

повернення запозичення після закінчення строку, на який його було взято (інколи реструктуризацію сум заборгованості, проте все одно із механізмом її повернення).

Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України **запозичення** – *це операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредиторами* [2]. Як зазначалося нами вище, запозичення беруться для покриття дефіциту бюджету, тобто для вирівнювання доходів і видатків, які заплановані у державному чи місцевому бюджеті. Тобто **головним завданням запозичень** є покриття різниці між доходами і видатками бюджету з метою досягнення його збалансованості, як це вимагає статті 95 Конституції України [1] та передбачає Бюджетний кодекс України.

Природа дефіциту бюджету формується на принципі, що держава не може ставити виконання покладених на неї функцій в залежність від державних доходів. Іншими словами, держава повинна виконувати свої функції, в тому числі фінансувати їх незалежно від розміру своїх доходів. Звичайно в такій ситуації і утворюється дефіцит бюджету, який необхідно покривати за рахунок запозичень.

Необхідно відмітити, що запозичення, зважаючи на їх структуру та зміст, є складним економічно-правовим процесом, який включає в себе такі явища, як дефіцит і профіцит бюджету, державний кредит, державний борг, граничний обсяг боргу, оборотна касова готівка, вільний залишок бюджетних коштів, державне кредитування. Більш детально сутність кожного із названих явищ буде розглянуто та проаналізовано нами у відповідних параграфах даної глави, а зараз лише окреслимо загальну картину економічно-правого механізму функціонування державних та муніципальних запозичень.

Як вже зазначалося, необхідність запозичень виникає із потреби держави фінансувати свої видатки за умови відсутності джерел інших доходів на їх покриття, тобто у разі дефіциту бюджету. Для отримання запозичень необхідно стати позичальником у іноземних держав, міжнародних організацій чи юридичних і фізичних осіб, тобто ініціювати відносини з приводу *державного кредиту*. Потрібно вказати, що поняття державного кредиту бюджетними нормами не закріплене, проте воно є загальновизнаним у міжнародних відносинах, зокрема використовується в

Угоді між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про державний кредит.

Наслідком взяття на себе державою чи органом місцевого самоврядування кредитних зобов'язань є утворення державного боргу чи боргу місцевого бюджету, який необхідно буде покрити у наступних бюджетних періодах.

Державний борг (борг Автономної Республіки Крим чи борг місцевого самоврядування) – це загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Звичайно, за борговими зобов'язаннями потрібно платити і тому держава та органи місцевого самоврядування мають враховувати у своїх бюджетах кошти на погашення боргових зобов'язань, що виникли в попередніх та поточному бюджетному періоді. Але з боргом пов'язаний і його *граничний розмір*, який встановлюється на кожен бюджетний період Законом про державний бюджет чи рішеннями про місцеві бюджети і не повинен перевищувати для державного боргу суми в 60 % ВВП.

Іншим явищем у запозиченнях є *державне кредитування*, яке передбачає не отримання від кредиторів, а – навпаки надання державних коштів у вигляді кредитів на встановлені законодавством цілі на умовах строковості, платності та поворотності. Доходи від кредитних відносин, як і інших запозичень, включаються до джерел фінансування державного бюджету, при цьому передбачають подвійність доходів, для отримання яких необхідно спочатку здійснити видатки (надати державний кредит), а вже потім отримати відсотки від позичальників за його використання.

15.2. Державний кредит

Державний кредит є основним, а інколи і єдиним (за умови відсутності вільного залишку бюджетних коштів) джерелом фінансування дефіциту державного бюджету. Особливістю державного кредиту порівняно із звичайним є те, що він регулюється, як правило, виключно законодавчими актами, на відміну від звичайного кредиту, основою регулювання якого є договір, а суб'єкти у таких кредитних відносинах є нерівними, так як держава, як правило, встановлює власні умови, на яких залучаються кредитні ресурси і які не можуть бути змінені угодою сторін.

Державний кредит представляє собою *кредитні (позикові) відносини, які виникають між позичальником в особі держави та кредитором в особі іноземної держави, міжнародної організації чи фізичної або юридичної особи і ґрунтуються на принципах добровільності, платності, поворотності та строковості.*

Потрібно вказати, що окремими авторами, зокрема Зюнькіним А.Г [86, с. 64], суб'єктний склад у правовідносинах з приводу державного кредиту обмежується лише фізичними і юридичними особами, які виступають кредиторами для держави. Але такий підхід сильно звужує сферу правового регулювання державного кредиту, фактично обмежуючи їх лише приватно-правовими відносинами і виключає публічно-правові відносини, які виникають між Україною та іноземними державами і міжнародними організаціями. В зв'язку з цим варто навести думку Капаєвої Л.М. та Лях М.С., які відносять до кредиторів у правовідносинах з приводу державного кредиту як фізичних і юридичних осіб, так і іноземні держави та міжнародні фінансово-кредитні установи (міжнародні фінансові організації) [87, с. 130].

Державний кредит можна поділити на внутрішній та зовнішній.

Внутрішній державний кредит є позиками, які беруться державою у власного населення чи суб'єктів господарювання, які діють на ринку України і в більшості випадків є резидентами України на умовах добровільності, строковості, платності та поворотності.

Залучення коштів через внутрішній державний кредит здійснюється шляхом:

1) випуску цінних паперів (облігації внутрішніх державних позик, цільові облігації

внутрішніх державних позик, казначейські зобов'язання України тощо); 2) отримання кредитів Урядом України.

Випуск цінних паперів відповідно до статті 5 Закону України «Про державний внутрішній борг України» [88] регулюється Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок», згідно частини 5 статі 3 якого цінними паперами, що посвідчують відносини позики (борговими цінними паперами) є: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (деPOSITні) сертифікати; д) векселі [89].

З перелічених боргових цінних паперів державою для внутрішніх позик можуть використовуватись лише державні облігації та казначейські зобов'язання.

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України та цільові облігації внутрішніх державних позик України. Для внутрішніх позик звичайно використовуються: 1) *облігації внутрішніх державних позик України* – це державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій; 2) *цільові облігації внутрішніх державних позик України* – це облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік та в межах граничного розміру державного боргу.

Казначейське зобов'язання України – це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Слід вказати, що відповідно до статті 11 вищевказаного Закону обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням

державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік [89].

Отримання кредитів Урядом України є не настільки частим явищем, як емісія цінних паперів, проте воно теж зустрічається у позиковій практиці державних запозичень, при цьому відповідаючи загальним умовам банківського кредитування, яке погоджене з Національним банком України.

Зовнішній державний кредит є позиками, які беруться Україною у іноземних держав і міжнародних фінансових організацій, а інколи і у фізичних та юридичних осіб нерезидентів на умовах добровільності, строковості, платності та поворотності. Кошти за зовнішнім державним кредитом можуть залучатися шляхом: 1) випуску облігацій зовнішніх державних позик; 2) отримання кредитів від іноземних кредитно-фінансових установ, іноземних держав та міжнародних фінансових організацій.

Облігації зовнішніх державних позик України – це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій. Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо, а відносини між Міністерством фінансів України і цими організаціями регулюються відповідними договорами. Потрібно вказати, що дані облігації можуть придбати і іноземці та іноземні юридичні особи з метою отримання прибутку.

Кредити від іноземних кредитно-фінансових установ, іноземних держав та міжнародних фінансових організацій Україна отримує на основі укладених між нею та іноземними кредитно-фінансовими установами, державами-кредиторами і міжнародними фінансовими організаціями договорів, в яких визначаються умови, строки та відсотки за користування кредитними ресурсами. Так, з *іноземними державами* Україна має кілька угод, серед яких Угода між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про державний кредит, Угода (у формі обміну нотами) між урядом України і Урядом Японії про надання кредиту на

фінансування проекту розвитку Державного міжнародного аеропорту «Бориспіль» [90] тощо.

Стосовно *міжнародних фінансових організацій*, то Україна відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіям інвестицій» [91] та на основі угод між нею і вищеназваними міжнародними організаціями може користуватися кредитними ресурсами, які вони їй надають. Крім цього, Україна плідно співпрацює з Європейським Союзом, в тому числі з Європейським банком реконструкції та розвитку, від якого вона отримує значні обсяги кредитних ресурсів (зокрема, укладено кредитні угоди Другий проект «Ремонт автомобільної дороги Київ-Чоп» [92] та Фінансування Української ЕСКО (друга фаза) [93]).

Звичайно, наслідком здійснення державного кредитування є утворення державного боргу, який поділяється на внутрішній і зовнішній та прямий і непрямий.

Внутрішнім державним боргом відповідно до Закону України «Про державний внутрішній борг України» є *строкові боргові зобов'язання Уряду України у грошовій формі* [88]. Даний борг гарантується всім майном, що є у загальнодержавній власності. *До складу державного внутрішнього боргу України входять:* 1) позичання Уряду України; 2) позичання, здійснені при безумовній гарантії Уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних програм; 3) заборгованість минулих років та заборгованість, що знову виникає по боргових зобов'язаннях Уряду України.

До боргових зобов'язань Уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані Урядом України, а також одержані ним кредити і частина боргових зобов'язань Уряду колишнього Союзу РСР, прийнята на себе Україною. Боргові зобов'язання Уряду України можуть мати короткостроковий – до 1 року, середньостроковий – від 1 до 5 років і довгостроковий – 5 і більше років терміни.

Управління державним внутрішнім боргом України та надання гарантій від імені Уряду України здійснюється Міністерством фінансів України у порядку, погодженому з Національним банком України.

Зовнішній державний борг – це сукупність боргових зобов'язань держави з позик, отриманих за зовнішнім державним кредитом. Зовнішній державний кредит, як правило, представляє собою основну частину суми державного боргу, так як більшість ресурсів отримується від зовнішніх запозичень. Аналогічна ситуація спостерігається і в Україні, яка має велику суму державного боргу, що накопичилась як за роки незалежності України, так і перейшла у спадок від Радянського Союзу.

Державний борг також поділяється на прямий і непрямий.

Прямий державний борг – це борг держави, який утворився внаслідок взяття державою позичок через випуск цінних паперів, отримання кредитів і міждержавні та міжнародні позички.

Непрямий державний борг – це борг держави, який утворився внаслідок надання державних гарантій виконання зобов'язань суб'єктами господарювання перед внутрішньодержавними, іноземними чи міжнародними контрагентами.

Потрібно вказати, що *прямий державний зовнішній борг* включає: 1) заборгованість за позиками, одержаними від: а) міжнародних організацій економічного розвитку; б) органів управління іноземних держав; в) іноземних комерційних банків; г) постачальників; 2) заборгованість за позиками, не віднесеними до інших категорій; 3) коригування, пов'язане із змінами обсягів депозитів, цінних паперів та різницею у вартісних оцінках статей державної заборгованості.

Непрямий державний внутрішній борг вміщує: 1) державні гарантії іноземним контрагентам, які вступають у відносини з українськими суб'єктами господарювання; 2) державні гарантії, які надаються при отриманні іноземного кредиту для фінансування статей видатків на проекти, виконання яких передбачено у державному бюджеті.

Державне кредитування представляє пряму протилежність державному кредиту, так як передбачає не отримання, а, навпаки, надання державних кредитів визначеним законодавством позичальникам. Віднесення даних відносин до запозичень, як і наявність в складі інституту державних та муніципальних

запозичень норм, що їх регулюють, обумовлюється кредитним характером даних відносин та борговими зобов'язаннями, що виникають у позичальників перед бюджетом і в результаті яких, держава чи орган місцевого самоврядування отримує передбачені кредитним договором відсотки за користування державним кредитом.

З першого погляду, вказаний підхід до державного кредитування є хибним, так як відповідно до частини 3 статті 8 Бюджетного кодексу України класифікація видатків включає *кредитування за вирахуванням погашення боргу*, яким є операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету. Проте не слід забувати, що дані операції в першу чергу є прибутковими (передбачають платність за користування державним кредитом), а також пов'язані із запозиченнями, які досить часто передбачають отримання державою позики для наступного кредитування за їх рахунок суб'єктів, передбачених законодавством.

Спираючись на вищезазначене, можна констатувати, що державне кредитування частково (передбачає також і видатки) входить до дохідної частини бюджету і тому його розгляд потрібно проводити як з огляду на державні доходи, так і на державні видатки. Але його основа все ж більше тяжіє до запозичень як дохідних кредитних операцій, тому в даному питанні ми розглянемо правові основи державного кредитування і його механізм, а при розгляді питань державних видатків зосередимо увагу на даних відносинах як на видаткових (в частині здійснення видатків на державне кредитування).

Державне кредитування – це кредитні відносини, які виникають між кредитором в особі держави чи органу місцевого самоврядування, та позичальником - фізичною або юридичною особою і ґрунтуються на принципах добровільності, платності, поворотності, строковості і забезпеченості.

Потрібно звернути увагу на те, що кредитування державою і органами місцевого самоврядування є однаковими за своєю сутністю але різними за правовим механізмом. Тому, що державні кредити надаються у відповідності до законів і загальнодержавних підзаконних нормативно-правових актів за рахунок Державного бюджету України, в той час, як кредити органів місцевого самоврядування

надаються на основі рішень відповідних рад з місцевих бюджетів і, як правило, у випадку наявності у місцевому бюджеті бюджету розвитку. Проте як державні, так і місцеві кредити слугують для єдиної цілі – надання пільгових кредитних ресурсів юридичним і фізичним особам на передбачені чинним законодавством цілі.

Державною кредити надаються на виконання соціально-економічних функцій держави перед фізичними і юридичними особами відповідно до чинного законодавства. Серед основних напрямків кредитування державою можна назвати: 1) *здобуття вищої освіти* (Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [94], Постанова КМУ «Про затвердження порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти» [95]); 2) *молодіжне житлове будівництво* (Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [94] Постанови КМУ «Про державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» [96] та «Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» [97]); 3) *індивідуальне житлове будівництво на селі* (Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» [98] Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок формування і використання коштів фондів підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» [99]); 4) *підтримку сільського господарства* (Закон України «Про підтримку сільського господарства» [100]).

Механізм кредитування державою передбачає надання кредитів виключно визначеним законодавством категоріям населення (молодим сім'ям, самотнім молодим громадянам, особам, що прагнуть здобути вищу освіту тощо) під визначені законодавством і закріплені у кредитному договорі відсотки на визначений строк за умови забезпечення повернення даного кредиту та за рахунок переважно коштів державного бюджету, поряд з якими можуть використовуватись і кошти місцевих бюджетів. Так, щороку під час формування показників проектів державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів на наступний рік визначаються обсяги (потреба) коштів для надання кредитів на молодіжне житлове будівництво за рахунок відповідних бюджетів. Проте це кредитування не

перейшло в розряд місцевого, просто законодавство як додаткові фінансові ресурси для такого кредитування передбачає залучати і кошти місцевих бюджетів.

Кредити органів місцевого самоврядування на відміну від державних, як вже зазначалося, надаються відповідно до рішень місцевих рад із місцевих бюджетів. При цьому правовою основою для надання таких кредитів є рішення відповідної ради, а безпосередньо норми, які врегульовують порядок надання таких кредитів, вміщує місцевий бюджет та угода про надання кредиту, яка укладається відповідно до норм чинного законодавства. Зокрема, Бюджет міста Києва на 2007 рік передбачає виплату компенсацій на здешевлення вартості будівництва (реконструкції) житла та на погашення відсотків за користування пільговими довготерміновими іпотечними кредитами, іпотечними кредитами на будівництво (реконструкцію) житла для молодих сімей та одиноких молодих громадян у відповідності до Положення про порядок фінансово-кредитної підтримки молодих сімей та одиноких молодих громадян на будівництво (реконструкцію) житла в місті Києві.

15.3. Запозичення органів місцевого самоврядування

Запозичення органів місцевого самоврядування за своїми загальними ознаками є аналогом державних запозичень, разом з цим вони мають і ряд особливостей, серед яких обмеження суб'єктів, які можуть брати внутрішні та зовнішні запозичення, а також форми отримання запозичень.

Відповідно до статті 16 Бюджетного кодексу України *правом на здійснення внутрішніх запозичень* володіють лише Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради, а *зовнішніх* – міські ради міст з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень [2]. При цьому *граничний обсяг боргу* Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування і *граничний обсяг надання гарантій* встановлюється на кожний бюджетний період рішенням про місцевий бюджет.

З вищенаведеної норми про обмеження права запозичень є одне виключення, яке стосується *позички місцевим бюджетам для покриття тимчасових касових*

розривів під час виконання загального фонду місцевого бюджету. Такі короткотермінові позички у фінансово-кредитних установах на термін до трьох місяців, але у межах поточного бюджетного періоду можуть отримувати Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної ради. Порядок отримання таких позичок визначається Міністерством фінансів України.

Запозичення до місцевих бюджетів здійснюються на визначену мету і підлягають обов'язковому поверненню, а також вони *можуть бути здійснені лише до бюджету розвитку*, крім позички місцевим бюджетам для покриття тимчасових касових розривів. Залучення запозичень до місцевих бюджетів регулюється Порядком здійснення запозичень до місцевих бюджетів [101], згідно якого *запозичення можуть здійснюватись у формі*: 1) випуску облігацій місцевих позик; 2) укладення угод про отримання позик, кредитів, кредитних ліній у фінансових установах.

Облігації місцевих позик випускаються відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», статтею 9 якого встановлено, що до облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик [89]. Рішення про розміщення облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством (наведених вище). При цьому реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються умовами їх розміщення.

Отримання позик, кредитів, кредитних ліній у фінансових установах здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим або міською радою на основі укладення угод з фінансовими і фінансово-кредитними установами, які надають відповідну суму коштів під відсотки з умовою її повернення у визначені строки та за умови надання гарантій і перевірки платоспроможності суб'єктів місцевого самоврядування. Слід вказати, що держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів.

Підставою для здійснення запозичення є відповідне рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим або міської ради, в якому повинні міститись відомості про: 1) істотні умови запозичення (розмір запозичення, розмір основної суми боргу, відсотки за запозичення, а також строки їх сплати); 2) форму здійснення запозичень; 3) мету запозичення. Здійснення запозичення передбачає надсилання Міністерству фінансів України письмового повідомлення про намір здійснити запозичення з інформацією про нього, за результатами розгляду якого міністерство дає висновок про відповідність чи невідповідність такого запозичення нормам бюджетного законодавства. В останньому випадку міністерство звертається до суду для визнання рішення про запозичення незаконним.

Наслідком залучення запозичень є звичайно борги місцевого бюджету, які повинні погашатися в строк і на умовах, передбачених при отриманні запозичення. Так, видатки на обслуговування боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду бюджету і не можуть щорічно перевищувати 10 відсотків видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів по його обслуговуванню, обумовленої договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років.

Проте інколи місцевий бюджет не здатний погасити борги у строки, передбачені договором і підпадати під вищенаведену санкцію місцевого самоврядування теж не бажає. Тоді застосовується реструктуризація боргових зобов'язань за запозиченнями, яка може проводитись як зміна істотних умов запозичення за домовленістю з кредитором (відстрочення чи розстрочка боргу) або у формі випуску облігацій місцевих позик, але в останньому випадку вона не повинна призводити до збільшення місцевого боргу.

Важливим в контексті розгляду порядку залучення місцевих запозичень є і положення про те, що реструктуризація боргових зобов'язань за запозиченням, проведена за згодою кредитора (кредиторів) з дотриманням умов вищезазначеного Порядку, не вважається новим запозиченням. Відповідно дана реструктуризація не

тягне за собою істотного збільшення обсягу боргових зобов'язань, які враховуються при наданні висновку про можливість отримання нових запозичень.

Закінчуючи розгляд питання, потрібно звернути увагу на те, що місцеві запозичення знаходяться під постійним контролем Міністерства фінансів України, інформацію якому про здійснення запозичення Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради подають щокварталу до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а відомості, які містяться в отриманій інформації, вносяться до загального реєстру запозичень до місцевих бюджетів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення інституту державних та муніципальних запозичень і вкажіть його місце у системі фінансового права України.
2. Охарактеризуйте запозичення як основне джерело покриття дефіциту бюджетів.
3. Дайте характеристику внутрішньому та зовнішньому державному боргу.
4. Вкажіть відмінності між державним кредитом та державним кредитуванням.
5. Назвіть джерела отримання державних запозичень.
6. Визначте ознаки та джерела отримання запозичень органів місцевого самоврядування.
7. Вкажіть відмінності між державними запозиченнями та запозиченнями органів місцевого самоврядування.

Глава 16

Правове регулювання обов'язкового державного страхування

16.1. Поняття та види страхування

В ході розгляду загальної частини фінансового права і зокрема фінансової системи України зазначалося, що до неї входить і страхування, яке охоплює фінанси страхування в частині, яка підлягає правовому регулюванню і державному впливу, залишаючи поза увагою фінанси страхування, які не охоплюються державним впливом і регулюванням. З огляду на це потрібно вказати, що до предмету регулювання фінансового права відноситься загальнообов'язкове державне страхування, створення фондів якого передбачено і регламентовано законодавчими актами.

Науковці дають різні визначення страхуванню. Так, Воронова Л.К. вказує, що **страхування** – це врегульований правовими нормами процес формування цільових фондів коштів на відшкодування шкоди при виникненні непередбачених явищ, а також на надання матеріальної допомоги громадянам при настанні певних подій у їх житті [5, с. 325]. Капаєва Л.М. та Лях М.С. зазначають, що страхування служить для компенсації випадково виникаючих матеріальних збитків шляхом взаємних внесків багатьох осіб, *змістом страхування* є система замкнених відносин між його учасниками по перерозподілу збитків від настання страхових подій, як по територіальному розміщенню, так і в часі, а *об'єктом страхування* є формування цільових страхових фондів за рахунок грошових внесків і відшкодування з цих фондів можливого збитку застрахованих [87, с. 133]. Бех Г.В. формулює **страхування** як систему відносин із формування і використання централізованих і децентралізованих фондів, які необхідні для фінансування непередбачених потреб суспільства та його членів, відшкодування шкоди, яка виникала внаслідок стихійного лиха та інших подібних подій [9, с. 241-242].

В свою чергу Зюнькін А.Г. йде ще далі і визначає страхування *одночасно в трьох аспектах*: 1) як систему особливих грошових відносин, що є проміжною

ланкою між фінансовими і кредитними відносинами; 2) як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій). Слід зазначити, що даний аспект страхування майже повністю співпадає з визначенням, статтею 1 Закону України «Про страхування» [102]; 3) як форму організації централізованого страхового фонду за рахунок децентралізованих джерел [86, с. 82].

Економічний погляд на страхування відображає його як сукупність замкнених перерозподільних відносин щодо захисту всіх форм майнових інтересів юридичних і фізичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються з їх страхових внесків [103, с. 163].

В цілому погоджуючись із вищенаведеними визначеннями та враховуючи його законодавче визначення і фінансову сутність страхових відносин, **страхування** можна сформулювати як *сукупність відносин з приводу формування централізованих і децентралізованих цільових фондів коштів за рахунок страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), що вносяться фізичними і юридичними особами та використання цих фондів для захисту майнових інтересів застрахованих осіб шляхом відшкодування за рахунок фондів непередбаченої шкоди та здійснення соціальних виплат.*

Страхування є досить складним як фінансовим, так і цивільно-правовим та соціально-правовим явищем, яке охоплює собою різні за сутністю та правовою формою страхові відносини. Зважаючи на це, класифікація страхування є необхідним явищем як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Страхування, як вірно зазначає Бех Г.В., є самостійною ланкою фінансової системи України, яка виступає в двох відокремлених формах: соціального страхування (державного і недержавного) та страхування, яке пов'язано з непередбачуваними надзвичайними подіями [9, с. 241]. Відповідно страхування можна поділити на види в залежності від його приналежності до тої чи іншої сфери фінансових відносин. Так, виділяють

державне і недержавне соціальне страхування, приватне страхування (страхування майнових інтересів юридичних і фізичних осіб).

Державне соціальне страхування представлене: 1) страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили стійку втрату працездатності; 2) страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; 3) страхуванням на випадок безробіття.

Недержавне соціальне страхування представляє собою створення децентралізованих соціальних страхових фондів, як правило, недержавними господарюючими суб'єктами з метою соціального страхування їх працівників на випадок хвороби, постійної чи тимчасової втрати працездатності тощо.

Страхування майнових інтересів юридичних і фізичних осіб (приватне страхування) має своєю правовою основою Закон України «Про страхування», відповідно до статті 5 якого страхування здійснюється в *обов'язковій чи добровільній формі* [102]. В свою чергу обов'язкове та добровільне страхування теж поділяються на види, перелік яких наведений у даному законі.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі *договору між страхувальником і страховиком*. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог закону, а конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Недержавне страхування і добровільне страхування не належить до сфери суспільних відносин, які регулюються фінансовим правом і були вказані нами лише в контексті розгляду видів страхування.

16.2. Обов'язкове державне страхування

Обов'язкове державне страхування представлене державним соціальним страхуванням та обов'язковим страхуванням, яке здійснюється на обов'язковій основі

за допомогою державного примусу і передбачене Законом України «Про страхування».

Державне соціальне страхування як зазначалось у попередньому параграфі представлене централізованими цільовими соціальними фондами. Державне соціальне страхування має своєю метою формування централізованих страхових фондів для покриття соціальних витрат у випадку настання передбачених законодавством страхових випадків (тимчасової втрати працездатності в зв'язку з хворобою, трудового каліцтва, безробіття, народження і смерті тощо). Вказані державні страхові соціальні фонди, як і їх правове регулювання, були вже нами детально розглянуті при розгляді питання соціальних цільових фондів і тому зараз лише обмежимося вказівкою на їх наявність.

Обов'язкове страхування – це страхування, яке встановлюється законами України і здійснюється на основі обов'язкового укладення страхових договорів у випадках, передбачених чинним законодавством.

Загальні умови і порядок здійснення обов'язкового страхування визначаються законами України, які запроваджують види обов'язкового страхування. При цьому забороняється здійснення обов'язкових видів страхування, що не передбачені Законом України «Про страхування».

Видами обов'язкового страхування є: 1) медичне страхування; 2) особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків; 3) особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд); 4) страхування спортсменів вищих категорій; 5) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; 6) страхування життя і здоров'я випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 7) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті; 8) авіаційне страхування цивільної авіації; 9) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського

транспорту щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам; 10) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; 11) страхування засобів водного транспорту; 12) страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності; 13) страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту; 14) страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади; 15) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру; 16) страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою; 17) страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» [31]; 18) страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора та ліквідатора фінансової установи; 19) страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту і газ» [104]; 20) страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб; 21) страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути

заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів; 22) страхування об'єктів космічної діяльності (наземна інфраструктура), перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Національного космічного агентства України; 23) страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності; 24) страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі; 25) страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі; 26) страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів; 27) страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України; 28) страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених Кабінетом Міністрів України) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам; 29) страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї; 30) страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України; 31) страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну; 32) страхування відповідальності морського судновласника; 33) страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб; 34) страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам; 35) страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або

псування. 36) страхування будівельно-монтажних робіт забудовником відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [105]; 37) страхування майна, переданого у концесію; 38) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів; 39) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення вибухових робіт.

Правове регулювання обов'язкового страхування здійснюється як нормами вищезазначеного Закону України «Про страхування», який є правовою основою для застосування обов'язкового страхування, так і нормами окремих законів та підзаконних первинних нормативно-правових актів, які регулюють окремі види обов'язкового страхування (Закони України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [106], «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [105], «Про нафту і газ» [104], «Про угоди про розподіл продукції» [31], Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті [107], Умови державного обов'язкового особистого страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, призваних на збори і порядок виплат їм та членам їх сімей страхових сум [108], Положення про порядок і умови обов'язкового особистого страхування працівників відомчої та місцевої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд) [109] тощо).

Закінчуючи розгляд даного питання, потрібно звернути увагу на те, що страхові відносини, як вірно зазначає Воронова Л.К., носять складаний характер і регулюються нормами кількох галузей права: адміністративного, цивільного, господарського і фінансового [5, с. 331]. В зв'язку з цим страхування не можна ототожнювати лише з фінансовою складовою, яка в ньому міститься та фінансовим регулюванням під яке підпадає лише частина страхових правовідносин.

Відповідно потрібно враховувати, що правове регулювання страхування має комплексний характер, в якому поєднуються цивільно-правові підходи, адміністративне регулювання і вплив та господарська діяльність як самих

страховиків, так і страхувальників, а також фінансово-правові механізми його здійснення, основані на фінансово-правових нормах, що регулюють фінансово-страхові відносини, які виникають між страховиками та застрахованими особами.

Питання для самоконтролю

1. Визначте місце страхування у системі доходів держави.
2. Дайте визначення страхуванню та вкажіть його ознаки.
3. Вкажіть класифікаційні ознаки страхування для поділу його на види.
4. Дайте характеристику обов'язковому державному страхуванню.
5. Визначте відмінності між державним соціальним страхуванням та обов'язковим страхуванням.
6. Вкажіть види обов'язкового страхування.
7. Дайте характеристику правовому регулюванню обов'язкового страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДО РОЗДІЛУ ІІІ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Атіка, 2007. – 48 с.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37-38.
3. Про систему оподаткування: Закон України від 21 червня 1991 року № 1251-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 39.
4. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 грудня 2006 року № 489-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 7-8.
5. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
6. Гега П.Т, Доля Л.М. Основи податкового права: Навч. посіб. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2003. – 307 с.
7. Фінансове право: Підручник / (Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін.); Керівник авт. колективу і відп. ред. Л.К. Воронова. – Х: Консум, 1999. – 496 с.
8. Налоговое право Украины: Учебное пособие / Под ред. Проф. Кучерявенко Н.П. – Х.: Легас. 2004. – 488 с.
9. Фінансове право України: Підручник / Бех Г.В., Дмитрик О.О., Криницький І.Є. За ред. Кучерявенка М.П. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
10. Орлюк О.П. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
11. Гаврилюк Р. Вузлові проблеми розвитку пострадянської теорії податкового права // Право України. – 2007. – № 4. – с. 38-42.
12. Криницький І. Є. Визначення податково-правового процесу // Підприємництво, Господарство і Право. – 2006. – № 11. – с. 135-137.
13. Криницький І. Є. Класифікація податково-процесуальних правових норм // Підприємництво, Господарство і Право. – 2006. – № 9. – с. 82-84.
14. Криницький І. Є. Класифікація податково-процесуальних правових норм // Підприємництво, Господарство і Право. – 2006. – № 6. – с. 70-72.

- 15.Криницький І. Є. Співвідношення матеріальних та процесуальних норм податкового права // Підприємництво, Господарство і Право. – 2007. – № 2. – с. 80-83.
- 16.Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21 грудня 2000 року № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10.
- 17.Дуравкін П. Договір податкової поруки: проблеми теорії та практики // Підприємництво, Господарство і Право. – 2007. – № 5. – с. 93-95.
- 18.Гарасим П.М., Десятник О.М., Журавель Г.П. та ін. Система оподаткування та її інформаційно-облікове забезпечення: Навч. посібник. – К: Професіонал, 2006. – 736 с.
- 19.Бабін І. Функціональний підхід до систематизації елементів юридичної конструкції податку // Право України. – 2007. – № 5. – с. 69-73.
- 20.Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 року № 889-XI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37.
- 21.Про оподаткування прибутку підприємств. Закон України від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4.
- 22.Про податок на промисел: Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 року № 24-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19.
- 23.Про внесення зміни і уточнень до Постанови Верховної Ради України про введення в дію Закону України про державний бюджет України на 1995 рік: Постанова Верховної Ради України від 13 липня 1995 року № 302\95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 30.
- 24.Лист Державної податкової адміністрації України від 10 серпня 2001 року № 255/2/17-0216 (щодо правомірності обґрунтування податку на промисел виходячи з розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян) // Бухгалтерія. – 2001. – № 40/2. – 4 жовтня.
- 25.Лист Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності від 03.10.2001 року № 06-10/577 (щодо стягнення податку на промисел) // Ориентир. – 2001. – № 44. – 30 ноября.

26. Про списання вартості несплачених обсягів природного газу: Закон України від 5 червня 2003 року № 901-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39.
27. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36.
28. Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки: Закон України від 24 червня 2004 року № 1868-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 46.
29. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21.
30. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34.
31. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 року № 1039-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44.
32. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23 березня 1996 року № 98/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 20.
33. Про податок на додану вартість: Закон України від 3 квітня 1997 року № 168/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 21.
34. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10 липня 1996 року № 290/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 41.
35. Про акцизний збір: Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року № 18-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 10.
36. Про ставки акцизного збору на спирт етиловий та алкогольні напої: Закон України від 7 травня 1996 року № 178/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 28.
37. Про ставки акцизного збору на тютюнові вироби: Закон України від 6 лютого 1996 року № 30/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 8.

38. Про ставки акцизного збору на деякі транспортні засоби та кузови до них: Закон України від 24 травня 1996 року № 216/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 32.
39. Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію): Закон України від 11 липня 1996 року № 313/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 42.
40. Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів: Закон України 6 грудня 2006 року № 1963-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 9.
41. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16.
42. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 45.
43. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3721-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 4.
44. Про плату за землю: Закон України від 3 липня 1992 року № 2535-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38.
45. Про статус гірських населених пунктів України: Закон України від 15 лютого 1995 року № 56/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9.
46. Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні: Закон України від 19 вересня 1997 року № 535/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 47.
47. Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні: Закон України від 18 листопада 1999 року № 1242-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3.
48. Про державну підтримку літакобудівної промисловості в Україні: Закон України від 12 липня 2001 року № 2660-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50.

49. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16.
50. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 року № 56-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 30.
51. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 року № 1775-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36.
52. Про фіксований сільськогосподарський податок. Закон України 17 грудня 1998 року № 320-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6.
53. Про Єдиний митний тариф: Закон України від 5 лютого 1992 року № 2097-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 19.
54. Про Митний тариф України: Закон України від 5 квітня 2002 року № 2371-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24.
55. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 року № 330-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9-10.
56. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 року № 331-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12-13.
57. Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України: Закон України від 13 вересня 2001 року № 2681-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
58. Про єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через держаний кордон України: Закон України від 4 листопада 1999 року № 1212-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 51.
59. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13.
60. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.

61. Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 9.
62. Лісовий кодекс України від 8 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 21.
63. Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 року № 1012 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 27.
64. Про затвердження Інструкції про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду: Наказ Держаного комітету лісового господарства України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державної податкової адміністрації України від 15 жовтня 1999 року № 91/241/129/236/565 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 46.
65. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24.
66. Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1494 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33.
67. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту: Наказ Міністерства фінансів України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства економіки України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 1 жовтня 1999 року № 231/539/118/219 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42.

68. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36.
69. Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 року № 1014 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 38.
70. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Міністерство праці та соціальної політики України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету України по геології і використанню надр від 30 грудня 1997 року № 207/472/51/157 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3.
71. Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи виконані за рахунок державного бюджету, та його справляння: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 1999 року № 115 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 5.
72. Про затвердження Інструкції про порядок справляння збору за геологорозвідувальні роботи виконані за рахунок державного бюджету: Наказ Державного комітету України по геології і використанню надр, Державної податкової адміністрації України від 23 червня 1999 року № 105/309 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 29.
73. Про рентні платежі за нафту, природний газ і нафтовий конденсат: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1456-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19.
74. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28 грудня 2008 року № 107-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 5-6, 7-8.
75. Про затвердження Порядку обчислення та внесення до Державного бюджету України рентної плати за нафту природний газ і газовий конденсат: Постанова

Кабінету Міністрів України від 22 березня 2001 року № 256 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 13.

76. Про обчислення і внесення до державного бюджету рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2005 року № 424 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 23.
77. Про збір на розвиток виноградарства садівництва і хмелярства: Закон України від 9 квітня 1999 року № 587-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21.
78. Про затвердження Порядку справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства садівництва і хмелярства: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2005 року № 587 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29.
79. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 року № 1770-II // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36.
80. Про ставки щомісячних зборів за використання радіочастотного ресурсу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2001 року № 77 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5.
81. Про гастрольні заходи в Україні: Закон України від 10 липня 2003 року № 1115-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7.
82. Про електроенергетику: Закон України від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1.
83. Про затвердження Механізму справляння збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2003 року № 2002 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52.
84. Про затвердження Порядку внесення до спеціального фонду державного бюджету збору у вигляді цільової надбавки до тарифу на природний газ: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2005 року № 442 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 24.

85. Про встановлення розміру збору у вигляді цільової надбавки до тарифу на природний газ: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року № 1723 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50.
86. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – 4-те вид., допов. – К.: МАУП, 2007. – 568 с.
87. Капаєва Л.М. Лях М.С. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
88. Про державний внутрішній борг України. Закон України від 16 вересня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 41.
89. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 року № 2604-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31.
90. Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між урядом України і Урядом Японії про надання кредиту на фінансування проекту розвитку Державного міжнародного аеропорту «Бориспіль»: Закон України від 16 червня 2005 року № 2669-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 29.
91. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіям інвестицій: Закон України від 3 червня 1992 року № 2402-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33.
92. Про ратифікацію Кредитної Угоди (Другий проект «Ремонт автомобільної дороги Київ-Чоп») між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку: Закон України від 18 травня 2005 року № 2567-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 23.
93. Про ратифікацію Кредитної Угоди (Фінансування Української ЕСКО (друга фаза) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку: Закон України від 15 березня 2006 року № 3536-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14.
94. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16.

95. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003 року № 916 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25.
96. Про державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 року № 1604 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43.
97. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 року № 584 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22.
98. Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Указ Президента України від 27 березня 1998 року № 222/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.
99. Про затвердження Положення про порядок формування і використання коштів фондів підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року № 1211 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31.
100. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-І // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49.
101. Про затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року № 207 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9.
102. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18.
103. Фінанси (теоретичні основи): Підручник / М.В. Грідчіна, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін. Під керів. і за наук. ред. М.В. Грідчіної, В.Б. Захожая. – 2-ге вид, випр. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.
104. Про нафту і газ: Закон України від 12 липня 2001 року № 2665-ІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50.

105. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19 червня 2003 року № 978-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 52.
106. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 року № 1961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1.
107. Про затвердження Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 року № 959 // Збірник Постанов України. – 1996. – № 16.
108. Про затвердження Умов державного обов'язкового особистого страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних призваних на збори і порядок виплат їм та членам їх сімей страхових сум: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 року № 448 // Збірник Постанов України. – 1992. – № 10.
109. Про затвердження Положення про порядок і умови обов'язкового особистого страхування працівників відомчої та місцевої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1995 року № 232 // Збірник Постанов України. – 1995. – № 6.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Кучерявенко Н.П. Налоговое право: Учебник.- Харьков: Легас, 2001. – 584 с.
2. Ковальчук А. Податкова реформа: законодавчо-правовий вимір // Право України. – 2006. – № 2.
3. Литвиненко Я.В., Якушик І.Д. Податкові системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 208 с.
4. Податкова система: Навч. посіб. / М.В. Грідчина, В.Б. Тропіна, Л.Л. Вареніченко та ін. – К.: МАУП, 2007. – 160 с.
5. Пріб К.А. Податкова система: Навч. посіб для дистанційного навчання / За наук. ред. М.Ю. Коденської. – К.: Університет «Україна», 2005. – 266 с.
6. Тарангул Л.Л. Оподаткування та регіональний розвиток. – Ірпінь, 2003. – 284 с.

РОЗДІЛ IV

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 17

Правові засади державних та місцевих видатків

17.1. Поняття та загальна характеристика видатків

Конституцією України передбачено, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (стаття 95) [1]. З метою реалізації цієї норми державі необхідно як вилучити частину фінансових ресурсів, так і здійснити їх розподіл через здійснення видатків.

Видатки держави та місцевого самоврядування ґрунтуються на фінансових ресурсах отриманих від доходів та запозичень, які акумулюються у державному та місцевих бюджетах, а також позабюджетних фондах. Проте сама наявність доходів не породжує потреб у їх витрачання, скоріше навпаки, необхідність здійснення державою видатків на власне функціонування та виконання її завдань примушує державу шукати джерела доходів та фінансування, за рахунок яких вона змогла б здійснювати власні функції. В зв'язку з вищезазначеним знову хотілося б звернутися до принципу, згідно якого держава не може ставити виконання своїх завдань у залежність від її доходів. Відповідно держава має вишукати джерела покриття власних витрат фактично за будь-яку ціну, що вона фактично і робить. У цьому процесі явно спостерігається як кругообіг фінансових ресурсів у фінансовій системі держави, так і тенденція до поступового збільшення витрат держави в міру все зростаючих її власних потреб та соціальних вимог суспільства.

Оборот фінансових ресурсів у системі державних фінансів проявляється у вигляді вилучення фінансових ресурсів з метою їх подальшого витрачання (фінансування чи кредитування), від якого знову у вигляді результату можна отримати базу для збирання доходів. При цьому, кошти спрямовуються як до

державного, так і до приватного сектору економіки, в тому числі і домогосподарств, що не лише приносить економічний ефект, а і зменшує соціальну напругу.

Тенденція ж до збільшення державних видатків має у своїй основі зростання потреб держави як для власного фінансування, так і для виконання нею державних функцій (економічної, соціальної, правоохоронної, оборонної тощо). Звичайно, зростання державних видатків має позитивний вплив на економіку через збільшення обсягів фінансових вливань, але негативний ефект від цього ще більший, так як зростаючі видатки потребують збільшення державних доходів, що неминуче призводить до збільшення податкового навантаження на платників чи збільшення обсягу державного боргу країни (або те і інше разом), а також це підштовхує інфляцію, перш за все через збільшення обсягу надлишкової грошової маси, яка випускається в обіг для здійснення додаткових видатків.

З'ясувавши економічну та соціальну природу видатків держави, можна перейти до їх безпосереднього розгляду як фінансово-правової категорії.

Видатки держави – це спрямування державою та органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів відповідно до затверджених планів бюджетів та позабюджетних фондів на фінансування державних та місцевих потреб і кредитування визначеного переліку суб'єктів фінансових правовідносин. З наведеного визначення випливає, що видатки держави здійснюються як у вигляді фінансування (на безповоротній і безоплатній основі), так і у вигляді кредитування (на засадах строковості, платності та поворотності).

Фінансування займає левову частку у витратах держави, так як вона за своєю сутністю змушена витрачати кошти для власного існування і виконання державних функцій. При цьому воно здійснюється на основі наступних принципів:

1) *плановість* – видатки держави фінансуються лише на підставі визначених планів, які вміщуються у державному і місцевих бюджетах, кошторисах підприємств і бюджетних установ та нормативних актах, що регулюють діяльність позабюджетних фондів. Слід вказати, що даний принцип може бути дещо порушено лише у випадку здійснення видатків із резервного фонду бюджету, якщо видатки з нього здійснюються хаотично, а не на підставі планів, які затверджуються у встановленому законодавством порядку;

2) *безповоротність* – отримання фінансових ресурсів від держави не передбачає їх повернення (не враховуючи опосередковане повернення коштів через оплату державних послуг, здійснення обов'язкових платежів тощо);

3) *безоплатність* – за використання фінансовими ресурсами держави і місцевого самоврядування плата не справляється;

4) *цільовий характер* – видатки здійснюються лише на чітко встановлені цілі, які передбачені у планах фінансування і відхилення від яких тягне за собою нецінове використання коштів;

5) *фінансування в міру виконання планів* – фінансування здійснюється в прямій залежності від результатів виконання планів, як правило поетапно, на основі потреби у коштах для продовження передбаченої планом діяльності;

6) *економічність та ефективність* – передбачають досягнення максимального ефекту від використання фінансових ресурсів при їх мінімальних затратах на досягнення цього ефекту;

7) *оптимальне поєднання державного фінансування та власних і кредитних фінансових ресурсів* – передбачає обов'язкове врахування власних фінансових можливостей суб'єкта, що фінансується і перспектив отримання ним кредитних ресурсів для покриття видатків його діяльності, при визначення обсягу його державного фінансування;

8) *контроль за обсягами і порядком отримання та використання коштів, які були надані за планами фінансування.*

Кредитування складає набагато меншу частину державних видатків, проте саме ця частина дає реальний результат у вигляді плати за використання державних коштів та на відміну від фінансування ґрунтується на принципах строковості, платності і поворотності, проявляючи тим самим свою кредитну сутність. Кредитування використовується державою для підтримки економіки за рахунок надання доступу до кредитних ресурсів на пільгових умовах та для виконання соціальної функції держави через здешевлення кредитних ресурсів для певних категорій населення і надання їм можливості покращити свій рівень життя.

Розглядаючи видатки, не можна не звернути увагу на те, що Бюджетний кодекс визначає *видатки бюджету* як кошти, які спрямовуються на здійснення програм та

заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. При цьому видатки бюджету разом із коштами на погашення основної суми боргу входять до *витрат бюджету* [2]. Таким чином, видатки бюджету обмежені витратами на програми і заходи, передбачені бюджетом. Такий підхід законодавця є логічним, оскільки погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум передбачає витрачання бюджетних коштів, а аж ніяк не надання їх окремим суб'єктам на їх потреби шляхом здійснення видатків з бюджету.

Видатки з позабюджетних фондів, на відміну від бюджетних видатків, передбачають їх здійснення не лише на підставі планів, як це зокрема передбачають пенсійні фонди і фонди розвитку, а і у зв'язку із виникненням передбачених законодавством подій, які потребують виділення коштів (це в основному властиво для страхових фондів, витрати з яких здійснюються хаотично у зв'язку з настанням страхових випадків).

17.2. Види видатків

Видатки можна класифікувати за цілим рядом ознак, зважаючи на їх різноманітність. Тому, беручи до уваги потребу у стислій але змістовній класифікації і спираючись на об'єктивно існуючі закономірності поділу видатків, виділимо види видатків за наступними класифікаційними ознаками:

1) *За державною належністю:*

1.1) державні видатки;

1.2) муніципальні видатки.

2) *За належністю до бюджетів фондів, які здійснюють видатки:*

2.1) видатки з бюджетних фондів, які, як вказують економісти, поділяються на:

а) *поточні видатки* – це видатки на фінансування бюджетних установ і організацій, виплати за державними зобов'язаннями з соціального захисту населення і інші видатки, які не віднесені до видатків розвитку;

б) *капітальні видатки* – це видатки на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема, на фінансування капіталовкладень виробничого та

невиробничого призначення і структурної перебудови народного господарства, а також субвенції і інші видатки, пов'язані із розширеним відтворенням, створення державних запасів і резервів та надання внутрішніх та зовнішніх кредитів [3, с. 80].

2.2) видатки з позабюджетних фондів поділяються на:

а) видатки з соціальних фондів;

б) видатки із фондів розвитку.

3) *За фондами бюджетів:*

3.1) видатки із загального фонду бюджету;

3.2) видатки із спеціального фонду бюджету;

3.3) видатки із резервного фонду бюджету.

4) *За ознакою централізованості фондів, з яких здійснюються видатки:*

4.1) видатки з централізованих фондів;

4.2) видатки з децентралізованих фондів.

5) *За характером видатків:*

5.1) видатки, що здійснюються через фінансування;

5.2.) видатки, що здійснюються через кредитування.

6) *За органом, на який здійснюються видатки:*

6.1) видатки на апарат Верховної Ради України;

6.2) видатки на Державне управління справами;

6.3) видатки на Секретаріат Кабінету Міністрів України;

6.4) видатки на Державну судову адміністрацію України тощо.

7) *За економічним змістом:*

7.1) видатки на заробітну плату;

7.2) видатки на пенсії, стипендії і інші соціальні допомоги;

7.3) видатки на придбання предметів постачання і матеріалів;

7.4) видатки на оплату послуг;

7.5) видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв;

7.6) видатки на придбання основного капіталу;

7.7) видатки створення запасів і резервів тощо.

8) *За роллю у процесі суспільного виробництва:*

8.1) видатки на матеріальне виробництво;

8.2) видатки на невиробничу сферу.

9) *За державними функціями:*

9.1) видатки на державне управління (на законодавчу виконавчу та судову владу);

9.2) видатки на місцеве самоврядування;

9.3) видатки на громадській порядок, безпеку і судову владу;

9.4) видатки на національну оборону;

9.5) видатки на охорону навколишнього середовища;

9.6) видатки на житлово-комунальне господарство;

9.7) видатки на освіту і науку;

9.8) видатки на охорону здоров'я;

9.9) видатки на підтримку економіки держави;

9.10) видатки на духовний і фізичний розвиток;

9.11) видатки на культуру і мистецтво;

9.12) видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення;

9.13) видатки на міжнародну діяльність;

9.14) видатки на інші державні функції.

17.3. Бюджетне фінансування та його принципи

Бюджетне фінансування є основним видом фінансування, яке здійснюється з централізованих бюджетних фондів держави. **Бюджетне фінансування** представляє собою процес планового, цільового, безповоротного і безоплатного надання коштів з державного і місцевих бюджетів, які спрямовуються на виконання функцій держави і органів місцевого самоврядування та забезпечення діяльності підприємств, установ і організацій бюджетної сфери.

Особливість даного фінансування проявляється у його принципах. Принципами бюджетного фінансування є:

1) *Принцип фінансування лише з одного бюджету*, який закріплений Бюджетним кодексом України як основоположний для здійснення державних видатків, виключенням із якого є лише здійснення незапланованих видатків,

покриття яких, як правило, забезпечується коштами резервного фонду держаного бюджету чи місцевих бюджетів (за його наявності у місцевому бюджеті).

2) *Принцип фінансування на основі встановлених економічних нормативів, що різняться залежно від сфери діяльності, яку фінансує держава.*

3) *Принцип розподілу видатків між державним та місцевими бюджетами за значенням державної діяльності, і на яку спрямовуються видатки.* Даний принцип відображається у статтях 82 і 83 Бюджетного кодексу, згідно яких видатки на здійснення повноважень поділяються на: 1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню і здійснюються з Державного бюджету України; 2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності; 3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України. Дві останні групи видатків здійснюються за рахунок місцевих бюджетів, в тому числі трансфертів із Державного бюджету [2].

4) *Принцип розподілу видатків між місцевими бюджетами з урахуванням критеріїв повноти надання послуг та максимального наближення суспільних послуг до їх безпосереднього споживача, який базується на принципі субсидіарності бюджетної системи України.* У бюджетному кодексі даний принцип знайшов своє відображення у статті 86, згідно з якою види видатків між місцевими бюджетами поділяються на групи: 1) *перша група* – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів, що здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань; 2) *друга група* – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України, що здійснюються з бюджетів **міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення**, а також районних бюджетів; 3) *третья група* – видатки

на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів [2]. Слід вказати, що стосовно бюджетів міст Києва та Севастополя наведений розподіл видатків не застосовується, так як з їх бюджетів здійснюються видатки всіх трьох груп.

5) *Принцип здійснення видатків через розпорядників бюджетних коштів*, який передбачає наявність бюджетних установ в особі їх керівників, які уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

Розпорядники бюджетних коштів за обсягом наданих прав поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Головні розпорядники бюджетних коштів – це бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Бюджетне призначення – це повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету можна здійснювати лише за наявності відповідно бюджетного призначення.

Бюджетне асигнування – це повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету.

Бюджетне зобов'язання – це будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Відповідно до статті 22 Бюджетного кодексу України головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно: 1) *за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України*, – органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників; 2) *за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим*, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників; 3) *за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами*, – керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад [2].

Головний розпорядник бюджетних коштів здійснює наступні основні функції:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів; 2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити і подає їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу; 3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями; 4) затверджує кошториси

розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачене законодавством; 5) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів; 6) одержує звіти про використання коштів від розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів і аналізує ефективність використання ними бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів до початку бюджетного року визначають мережу розпорядників коштів бюджету нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів за територіями (обласний рівень), чітко визначившись із статусом кожної установи, яка обслуговується у відповідному органі Державного казначейства. При цьому установа не може бути одночасно розпорядником бюджетних коштів та їх одержувачем, а розпорядники нижчого рівня та одержувачі бюджетних коштів включаються до мережі головних розпорядників або розпорядників нижчого рівня, якщо вони отримують асигнування безпосередньо від них.

Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня – це розпорядники, які у своїй діяльності підпорядковані відповідному головному розпоряднику та/або діяльність яких координується через нього. Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня у свою чергу класифікуються на таких, що мають власну мережу, та на розпорядників коштів без мережі. При цьому розпорядники нижчого рівня, до сфери управління яких належать інші розпорядники нижчого рівня, в процесі формування мережі користуються в її межах повноваженнями, властивими для головних розпорядників.

До мережі відповідних розпорядників бюджетних коштів можуть бути включені установи чи їх відокремлені підрозділи, які розташовані на різних адміністративних територіях, включені до реєстраційної справи суб'єкта господарювання та занесені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців у порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб – підприємців». Однак, підприємство (установа, організація) не може бути включено одночасно до мережі

головного розпорядника та розпорядника нижчого рівня за однією бюджетною програмою.

Видатки бюджету, звичайно, є не самоціллю, а здійснюються з метою отримання коштів їх кінцевими споживачами – підприємствами (установами, організаціями), які мають статус одержувача бюджетних коштів. **Одержувачі бюджетних коштів** – це підприємства і госпрозрахункові організації, громадські та інші організації, що не мають статусу бюджетної установи, які одержують безпосередньо через розпорядників кошти з бюджету як фінансову підтримку або уповноважені органами державної влади на виконання державних цільових програм та надання послуг.

Розподіл коштів, отриманих з бюджету, здійснюється головними розпорядниками, які перераховують їх на відповідні рахунки розпорядників нижчого рівня, що як мають, так і не мають власну мережу, які у свою чергу перераховують їх розпорядникам нижчого рівня, що входять до їх мережі, а також одержувачам бюджетних коштів. Органи Державного казначейства здійснюють розрахунково-касове обслуговування розпорядників шляхом проведення платежів з реєстраційних, спеціальних реєстраційних рахунків розпорядників та рахунків одержувачів бюджетних коштів, відкритих в органах Державного казначейства відповідно до кошторисів, планів асигнувань загального фонду державного бюджету, планів спеціального фонду державного бюджету або планів використання бюджетних коштів.

Органи Державного казначейства України здійснюють платежі на підставі платіжних доручень за дорученнями розпорядників та одержувачів бюджетних коштів у разі наявності в обліку відповідного зобов'язання та фінансового зобов'язання у межах залишків на рахунках для обліку відкритих асигнувань. Підтверджувальні документи (договори, звіт про результати проведення процедури закупівлі тощо) надаються у разі потреби здійснення авансування, поетапної оплати зареєстрованих фінансових зобов'язань тощо. При цьому за умови проведеного авансування наступний платіж здійснюється після надання розпорядником бюджетних коштів до органу Державного казначейства України документів, що

підтверджують отримання товарів, робіт (послуг) за договорами, згідно з умовами яких було здійснене авансування.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення видатків держави та вкажіть способи їх здійснення.
2. Охарактеризуйте фінансування як основний спосіб здійснення видатків.
3. Дайте характеристику кредитуванню.
4. Вкажіть класифікаційні ознаки за якими здійснюється поділ видатків на види.
5. Сформулюйте визначення бюджетного фінансування та вкажіть його принципи.
6. Дайте визначення розпоряднику бюджетних коштів та визначте статус головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.
7. Визначте статус одержувачів бюджетних коштів.

Кошторисно-бюджетне фінансування

18.1. Поняття та порядок здійснення кошторисно-бюджетного фінансування

Кошторисно-бюджетне фінансування представляє собою частину бюджетного фінансування, яке надається установам, які перебувають на повному бюджетному фінансуванні. Таке фінансування надається установам невиробничої сфери, на що звертає увагу у своєму підручнику і Воронова Л.К. [4, с. 353]. Кошторисно-бюджетне фінансування, як і бюджетне, ґрунтується на всіх принципах останнього, проте має більш вузьку сферу застосування, яка обмежується лише одержувачами бюджетних коштів, які знаходяться на повному бюджетному фінансуванні.

Кошторисно-бюджетне фінансування – це метод бюджетного фінансування установ, які перебувають на повному бюджетному утриманні, що здійснюється на основі фінансових планів (кошторисів бюджетних установ).

Кошторисне фінансування передбачає надання з бюджету коштів лише **бюджетній установі**, якою відповідно до Бюджетного кодексу є орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів і є неприбутковою [2]. До державних бюджетних установ належать установи і організації сфери державного управління, національної оборони, правоохоронної діяльності і державної безпеки, судової влади, соціального захисту та соціального забезпечення, сфери охорони здоров'я, державної освіти, фізичної культури і спорту, культури та мистецтва тощо. Стосовно установ бюджетної сфери місцевого самоврядування, то до них переважно належать органи місцевого самоврядування (ради та їх виконавчі органи) та установи житлово-комунального господарства.

В основі кошторисно-бюджетного фінансування звичайно лежить **кошторис**, який є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і

спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень.

Відповідно до пункту 1 Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ *кошторис бюджетних установ має такі складові частини*: 1) *загальний фонд*, який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету; 2) *спеціальний фонд*, який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету [5].

Кошторис являє собою правову підставу для виділення бюджетній установі коштів, яких вона потребує для забезпечення своєї діяльності. Тому кошториси передбачають не лише їх розробку бюджетними установами і подання розпорядникам бюджетних коштів, а і затвердження останніми даних кошторисів, які повинні відповідати як плану видатків розпорядників, до мережі яких відноситься бюджетна установа, так і плану видатків головних розпорядників бюджетних коштів та в цілому вписуватись у відповідну статтю видатків державного чи місцевого бюджету.

Кошториси на основі бюджетної класифікації поділяються на індивідуальні та зведені. ***Індивідуальний кошторис*** – це кошторис окремої бюджетної установи. Так, бюджетна установа незалежно від того, чи веде вона облік самостійно, чи обслуговується централізованою бухгалтерією, для забезпечення своєї діяльності складає індивідуальні кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду за кожною виконуваною нею бюджетною програмою (функцією), а вищі навчальні

заклади та наукові установи також індивідуальні плани використання бюджетних коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів.

План асигнувань загального фонду бюджету – це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком надання кредитів з бюджету), затверджених у загальному фонді кошторису за скороченою формою економічної класифікації видатків, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

План надання кредитів із загального фонду бюджету – це помісячний розподіл надання кредитів з бюджету, затверджених у загальному фонді кошторису, за класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

План спеціального фонду бюджету – це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків), затверджених у спеціальному фонді кошторису за скороченою формою економічної класифікації видатків або класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань в розрізі доходів за кодами класифікації доходів бюджету, фінансування бюджету за кодами класифікації фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання, повернення кредитів до спеціального фонду бюджету за кодами програмної класифікації видатків та кредитування бюджету і класифікації кредитування бюджету.

Потрібно вказати, що плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету та, плани спеціального фонду, які складаються для його деталізації, фактично є продовженням кошторису.

Зведені кошториси – це зведення показників індивідуальних кошторисів розпорядників коштів бюджету нижчого рівня, що складаються головним розпорядником для подання Мінфіну, Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, місцевим фінансовим органам та органам Державного казначейства. Зведені кошториси не затверджуються. Проекти кошторисів складаються усіма установами на наступний бюджетний рік, якщо ці установи функціонували до початку року, на

який плануються видатки та/або надання кредитів з бюджету. У разі, коли установи утворені не з початку року, кошториси складаються і затверджуються для кожної установи з часу її утворення до кінця бюджетного року в загальному порядку.

Кошториси окремих установ затверджуються: 1) Секретаріату Кабінету Міністрів України за відповідними бюджетними програмами – Міністром Кабінету Міністрів України за погодженням з Прем'єр-міністром України та Мінфіном; 2) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади за бюджетними програмами «Керівництво та управління» – керівниками відповідних центральних органів виконавчої влади за погодженням з Мінфіном; за іншими бюджетними програмами, що виконуються безпосередньо апаратом міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, – керівниками відповідних центральних органів виконавчої влади. Кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду і штатні розписи органів виконавчої влади, що належать до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, затверджуються керівниками цих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; 3) обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій – головами відповідних держадміністрацій за погодженням з Мінфіном; 4) міністерств і відомств Автономної Республіки Крим, управлінь, відділів, інших підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських, районних держадміністрацій – Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями після експертизи, проведеної Міністерством фінансів Автономної Республіки Крим, головними обласними і головним Київським міським та Севастопольським міським фінансовими управліннями; 5) управлінь, відділів, інших підрозділів райдержадміністрацій – райдержадміністраціями після експертизи, проведеної районними фінансовими управліннями; 6) Президій державних академій наук за бюджетними програмами «Наукова і організаційна діяльність президії» – їх керівниками за погодженням з Мінфіном, а за іншими бюджетними програмами, що виконуються безпосередньо апаратом цих установ, – їх керівниками; 7) за бюджетними програмами спеціального фонду державного бюджету, що виконуються за рахунок збору за

забруднення навколишнього природного середовища, – головним розпорядником за погодженням з Мінфіном; 8) бюджетних установ, що фінансуються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення – міськими, сільськими, селищними головами; 9) національних вищих навчальних закладів, яким безпосередньо встановлені призначення у державному бюджеті, – керівниками цих закладів за погодженням з головним розпорядником, якщо інше не передбачено законодавством.

Кошторис затверджується за загальним і спеціальним фондами на рік без розподілу за періодами в обсязі, який дорівнює сумі цих фондів.

Потрібно звернути увагу на те, що, як вірно вказує Зюнькін А.Г., в межах індивідуальних та зведених кошторисів можуть існувати також *кошториси на централізовані заходи* [6, с. 97], які затверджуються окремо на кожний захід керівниками міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, держадміністрацій та виконавчих органів місцевих рад, що запланували зазначені заходи. Для здійснення кожного конкретного заходу не пізніше ніж за місяць складається окремий кошторис на підставі календарних планів.

Кошториси підписуються керівником установи (централізованої бухгалтерії та керівником її фінансового підрозділу або головним (старшим) бухгалтером. Одночасно з кошторисом затверджуються план асигнувань загального фонду бюджету, план надання кредитів із загального фонду бюджету, план спеціального фонду, план використання бюджетних коштів (крім плану використання бюджетних коштів одержувачів), помісячний план використання бюджетних коштів і штатний розпис установи, включаючи структурні підрозділи, які утримуються за рахунок власних надходжень. Зазначені документи подаються та затверджуються у двох примірниках, один з яких повертається цій установі, а другий залишається в установі, керівник якої їх затвердив. У тижневий термін після затвердження штатних розписів головні розпорядники подають Мінфіну, Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, місцевим фінансовим органам зведені показники за мережею, штатними розписами і контингентами установ та одержувачів за формами, встановленими Мінфіном.

Важливо звернути увагу на те, що затвердження кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету,

планів спеціального фонду, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів, а також здійснення видатків або надання кредитів з бюджету у сумі, що перевищує встановлені бюджетні призначення, тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. Установи мають право брати бюджетні зобов'язання витратити бюджетні кошти на цілі та в межах, установлених затвердженими кошторисами, а вищі навчальні заклади та наукові установи - також установлених затвердженими планами використання бюджетних коштів і помісячними планами використання бюджетних коштів.

Виконання кошторисів, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів здійснюється наростаючим підсумком з початку року. Звіти про виконання кошторисів, планів використання бюджетних коштів, помісячних планів використання бюджетних коштів подаються у порядку та за формами, встановленими Державним казначейством.

18.2. Фінансування соціально-культурних потреб

Умовою фізичного існування людини є забезпечення її мінімальних фізіологічних потреб. Проте в сучасному постіндустріальному громадянському суспільстві коло потреб людини для звичайного життя значно розширилося і включає в себе складові як соціальної, так і культурно-духовної сфер. Безперечно, держава не може стояти осторонь як потреб сучасного українського суспільства, так і вимог міжнародної спільноти. Тому Конституція України і інші законодавчі акти закріплюють природні, соціальні і культурні права людини. Саме для реалізації цих прав держава і змушена здійснювати соціально-культурні видатки, які в Україні складають більшу частину бюджету, в зв'язку з чим його часто називають «бюджетом проїдання» (він практично не здійснює вкладень в економіку та інноваційну діяльність).

До соціально-культурних видатків на основі функціональної бюджетної класифікації можна включити видатки на: 1) соціальний захист і соціальне

забезпечення; 2) охорону здоров'я; 3) освіту і науку; 4) духовний та фізичний розвиток.

Соціальний захист і соціальне забезпечення здійснюється у відповідності до Конституції України та спеціалізованого законодавства. Так, статтею 5 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено, що основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації. **Соціальні послуги** вміщують наступні види: 1) соціально-побутові послуги; 2) психологічні послуги; 3) соціально-педагогічні послуги; 4) соціально-медичні послуги; 5) соціально-економічні послуги; 6) юридичні послуги; 7) послуги з працевлаштування; 8) послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями; 9) інші соціальні послуги [7].

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» забезпечує встановлення законами мінімальних розмірів оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розмірів інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [8].

Взагалі відповідно до функціональної класифікації видатків бюджету, яка затверджена Наказом Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію та її запровадження» (№ 604 від 27 грудня 2001 року), видатки «Соціальний захист та соціальне забезпечення» (код 1000) включають: 1) соціальний захист на випадок непрацездатності; 2) соціальний захист пенсіонерів; 3) соціальний захист ветеранів війни та праці; 4) соціальний захист сім'ї дітей та молоді; 5) соціальний захист безробітних; 6) допомогу у вирішенні житлового питання: а) допомогу на утримання житла; б) допомогу на забезпечення житлом; 7) соціальний захист інших категорій населення; 8) дослідження і розробки у сфері соціального захисту; 9) іншу діяльність у сфері соціального захисту.

Здійснення вищезгаданих видатків регулюється статтями Державного бюджету України та відповідно Законами України: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [9], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [10], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб» [11], «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [12], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [13], «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [14], «Про соціальний захист дітей війни» [15], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [16], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [17], «Про основи соціального захисту бездоглядних та безпритульних дітей» [18], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [19], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [20], «Про житловий фонд соціального призначення» [21], «Про житлово-комунальні послуги» [22] і деякими іншими законами. Серед актів Кабінету Міністрів України варто назвати Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива [23].

Фінансування вказаних статей видатків, як зазначають Капаєва Л.М. та Лях М.С., відіграє велику роль, формуючи у суспільстві відчуття «благополуччя» або «розчарування» тими процесами, що відбуваються в країні [24, с. 153].

Охорона здоров'я в Україні функціонує та фінансується у відповідності до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [25] та відповідних статей державного і місцевих бюджетів. Відповідно до вже згаданої функціональної класифікації видатків бюджету видатки «Охорона здоров'я (код 0700) складаються з видатків на: 1) медичну продукцію та обладнання; 2) поліклініки і амбулаторії, швидку та невідкладну допомогу; 3) лікарні та санаторно

курортні заклади; 4) санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади; 5) дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я; 6) іншу діяльність у сфері охорони здоров'я.

Фінансування охорони здоров'я здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Республіки Крим, бюджетів місцевого та регіонального самоврядування. Кошти Державного бюджету України, бюджету Республіки Крим, бюджетів місцевого та регіонального самоврядування, асигновані на охорону здоров'я, використовуються для забезпечення населенню гарантованого рівня медико-санітарної допомоги, фінансування державних цільових і місцевих програм охорони здоров'я та фундаментальних наукових досліджень з цих питань. Обсяги бюджетного фінансування визначаються на підставі науково обґрунтованих нормативів з розрахунку на одного жителя (за економічними нормативами і нормативами основаними на чисельності ліжок за профілем захворювання).

За рахунок Державного бюджету України, бюджету Республіки Крим, бюджетів місцевого та регіонального самоврядування фінансуються загальнодоступні для населення заклади охорони здоров'я. При цьому кошти, не використані закладом охорони здоров'я, не вилучаються і відповідне зменшення фінансування на наступний період не проводиться.

Відомчі та інші заклади охорони здоров'я, що обслуговують лише окремі категорії населення за професійною, відомчою або іншою, не пов'язаною із станом здоров'я людини ознакою, фінансуються, як правило, за рахунок підприємств, установ і організацій, які вони обслуговують. Проте допускається фінансова підтримка таких закладів за рахунок державного або місцевого бюджетів, якщо працівники відповідного відомства, підприємства, установи або організації становлять значну частину населення даної місцевості.

Освіта в нашій державі фінансується безпосередньо у зв'язку з державними гарантіями на загальнообов'язкову безкоштовну загальну середню освіту, а також забезпечення загального доступу до державної безкоштовної вищої освіти на конкурсних умовах.

Згідно функціональної класифікації видатків бюджету видатки «Охорона здоров'я (код 0700) складаються з видатків на: 1) дошкільну освіту; 2) загальну

середню освіту; 3) професійно-технічну освіту; 4) вищу освіту; 5) післядипломну освіту; 6) позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми; 7) програми матеріального забезпечення навчальних закладів; 8) дослідження і розробки у сфері освіти; 9) інші заклади та заходи у сфері освіти.

Фінансування освіти здійснюється на основі Закону України «Про освіту», згідно статті 61 якого фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування [26]. При цьому держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі, не меншому 10% національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність. Важливим є і те, що кошти закладів і установ освіти та науки, які повністю або частково фінансуються з бюджету, одержані від здійснення або на здійснення діяльності, передбаченої їх статутними документами, не вважаються прибутком і не оподатковуються.

Фінансування науки, як і науково-технічних досліджень, останнім часом, на превеликий жаль, здійснюється за залишковим принципом, а це зумовлює негативні явища втрати наукового потенціалу та зменшення обсягу інноваційної діяльності у державі. Статтею 54 Конституції України закріплено обов'язок держави сприяти розвитку науки та науковим зв'язкам із світовим співтовариством. Відповідно до статті 34 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування [27].

Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. При цьому видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України. В свою чергу Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» передбачає, що обсяг коштів на фінансування державних цільових наукових і науково-технічних програм за пріоритетними напрямками науки і техніки затверджується у законі про Державний бюджет України на відповідний рік у

розмірі не менше 30 % загального обсягу фінансування видатків на науку з Державного бюджету України.

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування надається для забезпечення: 1) фундаментальних наукових досліджень; 2) найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони; 3) розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; 4) збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; 5) підготовки наукових кадрів. Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для: 1) науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; 2) забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням; 3) проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Фінансування духовного та фізичного розвитку є невід'ємною складовою державної діяльності по забезпеченню формування здорового та високоморального суспільства держави.

Відповідно до функціональної класифікації видатків бюджету видатки «Духовний та фізичний розвиток» (код 0800) складаються з видатків на: 1) фізичну культуру та спорт; 2) культуру та мистецтво; 3) засоби масової інформації; 4) дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку; 5) іншу діяльність у сфері духовного та фізичного розвитку. Найбільш важливими для держави та суспільства є звичайно перші три групи видатків, які потребують більш детального розгляду.

Видатки на фізичну культуру і спорт передбачаються статтею 28 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», згідно якої фінансування державної програми розвитку фізичної культури і спорту здійснюється за рахунок державного

бюджету та місцевих бюджетів, при цьому державне фінансування фізкультурно-виховної діяльності і спорту вищих досягнень здійснюється окремо [28]. Так, Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» передбачає, що держава забезпечує підтримку баз олімпійської та параолімпійської підготовки, які використовуються для тренувань і змагань членів збірних команд України шляхом надання фінансової допомоги на їх поточне утримання (оплата комунальних послуг, поточні ремонти, транспортні витрати тощо), реконструкцію та придбання інвентарю і обладнання, а також забезпечує соціальний захист членів збірних команд України з олімпійських та параолімпійських видів спорту шляхом фінансування витрат на обов'язкове державне та медичне страхування спортсменів вищих категорій [30].

Розподіл державних коштів здійснюється центральним та місцевими органами виконавчої влади з фізичної культури і спорту з урахуванням пропозицій відповідних громадських організацій. В сільській місцевості витрати на утримання всіх закладів фізкультурно-спортивного призначення, в тому числі дитячо-юнацьких спортивних шкіл, а також проведення фізкультурно-спортивних заходів здійснюються переважно з державного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування.

Культура та мистецтво фінансуються на основі Закону України «Основи законодавства України про культуру», за статтею 23 якого фінансування культури здійснюється на нормативній основі за рахунок республіканського і місцевих бюджетів, а також коштів підприємств, організацій, громадських об'єднань та інших джерел [31]. В свою чергу держава гарантує необхідні асигнування на розвиток культури в розмірі не менше 8 % від національного доходу України. Потрібно відмітити, що місцеві ради мають право у порядку, передбаченому законодавством, збільшувати видатки для потреб культури понад установлені норми, при цьому бюджетні асигнування та позабюджетні кошти не підлягають вилученню.

Результатом діяльності митців в галузі культури є створення культурного надбання, яке повинно охоронятися і на яке мають виділятися кошти. Саме це і передбачає Закон України «Про охорону культурної спадщини», відповідно до норм якого фінансування охорони культурної спадщини здійснюється за рахунок коштів

загального і спеціального фондів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством [32].

Фінансування засобів масової інформації за рахунок коштів держави має на меті як забезпечення функціонування державних засобів масової інформації, так і підтримку інших мас-медіа, які за визначеннями політологів є «четвертою владою» і саме які формують суспільну думку та мають значний вплив на суспільство в цілому.

Зараз фактично всі засоби масової інформації діють за системою госпрозрахунку і повинні бути самоокупними. Тому державне фінансування для більшості з них є значною чи основною, але не єдиною статтею доходів. Правовою основою для включення до бюджетів статей видатків на фінансування засобів масової інформації є норми Законів України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [13], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [33], «Про телебачення і радіомовлення» [34].

Державна підтримка засобів масової інформації здійснюється шляхом протекціоністської політики зниження споживчої вартості інформаційної продукції, включаючи податкове, тарифне, митне, валютне та господарське регулювання, відшкодування збитків, надання фінансової допомоги. Необхідні для фінансової допомоги кошти визначаються в Державному бюджеті України окремим рядком і обслуговуються Державним казначейством України.

Визначені для фінансової допомоги кошти використовуються насамперед для відшкодування різниці між розрахунковим (за собівартістю) та фіксованим тарифом на доставку друкованих засобів масової інформації передплатникам. А кошти, що залишаються після цього, використовуються для надання: 1) додаткової економічної підтримки (дотації) районним, міським та міськрайонним газетам, районному, міському та міськрайонному телерадіомовленню; 2) фінансової допомоги засобам масової інформації для дітей та юнацтва і спеціалізованим науковим виданням, що видаються науковими установами та навчальними закладами не нижче третього рівня акредитації, а також періодичним виданням літературно-художнього напрямку;

економічної підтримки телерадіоцентрам та поліграфічним підприємствам і підприємствам зв'язку.

Отже, необхідно відмітити, що розподіл видатків на соціально-культурні потреби між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами регулюється главою 14 Бюджетного кодексу України «Розмежування видатків між бюджетами» [2]. Дана глава була детально розглянута у питанні структури бюджетів і тому наводити це розмежування повторно немає жодної потреби. Слід лише звернути увагу на те, що кошторисно-бюджетне фінансування соціально-культурних потреб невіддільне від видатків бюджетів. І тому для повного та всебічного розуміння його сутності і змісту варто ще раз повернутися до структури видатків бюджету та опрацювати їх складові з огляду на статті соціально-культурних видатків.

18.3. Порядок фінансування оборони

Оборона є однією із основних функцій держави, яка повинна зберігати свою структурну цілісність та захищати власне населення і територію від вторгнення зовні, збройних конфліктів та іншої небезпеки. Відповідно до функціональної класифікації видатків бюджету видатки «Оборона» (код 0200) складаються з видатків на: 1) військову оборону; 2) цивільну оборону; 3) військову допомогу зарубіжним країнам; 4) військову освіту; 5) дослідження і розробки у сфері оборони; 6) іншу діяльність у сфері оборони.

Оборону України можна поділити на дві складові: військову та цивільну оборону.

Військова оборона здійснюється у відповідності до Закону України «Про оборону України», згідно якого **оборона України** – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [35]. Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, Цивільної оборони України, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на

воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Фінансування потреб національної оборони держави здійснюється виключно за рахунок Державного бюджету України в обсягах, які забезпечують належне виконання завдань оборони, але не менше 3% від запланованого обсягу валового внутрішнього продукту.

Цивільна оборона України є державною системою органів управління, сил і засобів, що створюється для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру. Відповідно до Закону України «Про Цивільну оборону України» фінансування заходів з цивільної оборони здійснюється за рахунок відповідно державного та місцевих бюджетів, а також коштів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності і підпорядкування згідно з законодавством України. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування відраховують кошти на проведення заходів щодо навчання та захисту населення і територій, включаючи витрати на утримання і підготовку територіальних органів управління у справах цивільної оборони та формувань цивільної оборони, призначених для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, згідно з законодавством України [36].

Фінансування заходів з цивільної оборони, що потребують капітальних вкладень (включаючи будівництво захисних споруд, складів для зберігання техніки та майна цивільної оборони, створення пунктів управління, систем зв'язку та оповіщення), здійснюється відповідно до загального порядку фінансування капітального будівництва.

Регулювання видатків на оборону не обмежуються лише вищезазначеними актами, так як фінансування потребують і Збройні сили України, і оборонна промисловість, і об'єкти оборонного призначення. Так, Закон України «Про Збройні сили України» передбачає, що фінансування Збройних Сил України здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. При цьому фінансування витрат Міністерства оборони України на виконання завдань, до яких можуть залучатися

з'єднання, частини і підрозділи Збройних Сил України, здійснюється Кабінетом Міністрів України за рахунок коштів, що виділяються у встановленому законом порядку на виконання цих завдань, або додаткових коштів (надходжень) [37].

Закон України «Про війська цивільної оборони» встановлює, що війська Цивільної оборони України фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та забезпечуються озброєнням, військовою та спеціальною технікою, спеціальними засобами, засобами індивідуального захисту особового складу, іншими матеріально-технічними засобами, речовим майном і продовольством у порядку централізованого постачання в системі центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Порядок і норми цього забезпечення встановлюються Кабінетом Міністрів України [38]. В свою чергу, Закон України «Про державне оборонне замовлення», передбачає, що фінансування оборонного замовлення здійснюється за рахунок коштів, що передбачаються у Державному бюджеті України на відповідний рік, а розподіл коштів з визначенням їх обсягів за напрямками оборонного замовлення, затверджується Кабінетом Міністрів України [39].

Слід вказати, що Збройні сили України та органи цивільної оборони можуть здійснювати господарську діяльність, яка не заборонена їм чинним законодавством і отримувати від її здійснення доходи, які вони можуть направляти на власне фінансування. Саме завдяки цьому підрозділи оборони України продовжують своє функціонування за умови недофінансування майже половини їх реальних потреб.

18.4. Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу

Об'єднання видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу у бюджетній класифікації є не випадковим, так як саме ці видатки забезпечують правопорядок і внутрішню стабільність у суспільстві через підтримання законності, забезпечення безпеки шляхом реагування на виникаючі загрози та здійснення правосуддя.

Функціональна класифікація видатків бюджету передбачає віднесення до видатків «Громадський порядок, безпека та судова влада» (код 0300) видатків на: 1) діяльність і забезпечення громадського порядку, боротьбу із злочинністю та охорону державного кордону; 2) протипожежний захист та рятування; 3) судову владу; 4) кримінально-виконавчу систему та виправні заходи; 5) діяльність у сфері безпеки держави; 6) нагляд за додержанням законів та представницькі функції у суді; 7) дослідження і розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади; 8) іншу діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади.

Фактично дана група видатків може бути поділена на три складові: 1) видатки на правоохоронну діяльність; 2) видатки на громадську та державну безпеку; 3) видатки на судову владу.

Видатки на правоохоронну діяльність передбачають фінансування правоохоронних органів, до яких відносяться міліція, прокуратура, державна прикордонна служба, митні органи, Державний департамент з питань виконання покарань тощо, фінансування яких проводиться з Державного бюджету, крім міліції, яка може фінансуватися як з державного, так і з місцевих бюджетів. Зважаючи на значну чисельність даних органів і ще більшу чисельність нормативних актів, які регулюють їх діяльність та фінансування, а також їх відомість широкому загалу, обмежимося лише зазначенням, що за рахунок бюджету цим державним органам покриваються видатки на матеріально-технічне забезпечення, заробітну плату, комунальні послуги, соціальні гарантії тощо.

Видатки на громадську та державну безпеку включають в себе видатки на розвідувальні органи України, Службу безпеки України, Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Закон України «Про розвідувальні органи України» встановлює, що фінансування та матеріально-технічне забезпечення розвідувальних органів України здійснюється за рахунок коштів, передбачених окремим рядком у Державному бюджеті України для кожного розвідувального органу та інших джерел, передбачених законом [40]. Зокрема, відповідно до статті 7 Закону України «Про

службу зовнішньої розвідки України» остання фінансується, як і інші розвідувальні органи (з державного бюджету та інших джерел) [41].

Закон України «Про Службу безпеки України» теж встановлює, що Служба безпеки фінансується Кабінетом Міністрів України у порядку, визначеному Верховною Радою України за рахунок коштів державного бюджету України [42]. Але в її фінансуванні участь приймають і місцеві бюджети, так як органи місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування сприяють Службі безпеки України, її органам і підрозділам у вирішенні житлових та інших соціально-побутових проблем, забезпеченні транспортом і зв'язком.

У свою чергу Міністерство з питань надзвичайних ситуацій у відповідності до Положення про Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи фінансується відповідно до кошторису видатків, який затверджує Міністр за погодженням з Міністерством фінансів України [43]. Потрібно звернути увагу на те, що органи державної безпеки фінансуються за таємними видатками, які передбачені статтею 31 Бюджетного кодексу, які в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації, а звіти про ці видатки розглядаються на закритому засіданні Верховної Ради України [2].

Видатки на судову владу передбачені Законом України «Про судоустрій України», відповідно до статей 120 і 121 якого фінансування всіх судів в Україні здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України [44].

Функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють: 1) Верховний Суд України, Конституційний Суд України, вищі спеціалізовані суди – щодо фінансового забезпечення діяльності цих судових установ; 2) Державна судова адміністрація України – щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів загальної юрисдикції, а також діяльності кваліфікаційних комісій суддів усіх рівнів, органів суддівського самоврядування та державної судової адміністрації.

Видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються окремими рядками по загальних судах і спеціалізованих судах, а також окремими рядками по місцевих судах, апеляційних судах (у тому числі Апеляційному суду

України), військових судах (місцевих та апеляційних разом) та окремо по Касаційному суду України та кожному вищому спеціалізованому суду. Ці видатки не можуть бути скорочені в поточному фінансовому році. Видатки на утримання судів не пізніше 10 числа кожного місяця перераховуються органами Державного казначейства України на рахунки Верховного Суду України, інших судових установ – головних розпорядників бюджетних коштів та на рахунки територіальних управлінь державної судової адміністрації для фінансування органів та установ, що входять до мережі розпорядників бюджетних коштів.

Державна судова адміністрація України розробляє і затверджує за погодженням з Радою суддів України єдині нормативи фінансового забезпечення судів загальної юрисдикції. Нормативи доводяться до кожного суду і повинні переглядатися не рідше одного разу на три роки. Кошторис витрат на утримання кожного суду затверджується на підставі зазначених нормативів. Відповідальність за фінансове забезпечення діяльності кожного суду згідно з затвердженими нормативами покладається на державну судову адміністрацію.

18.5. Видатки на утримання органів державного управління, місцевої влади та місцевого самоврядування

Фінансування органів державного управління, місцевої влади та місцевого самоврядування є об'єктивно зумовленою необхідністю, так як дані органи не мають власних джерел для покриття видатків на свою діяльність і повністю залежать від коштів відповідного бюджету, з якого вони фінансуються.

Необхідно одразу вказати, що до органів державної влади та місцевого самоврядування безперечно за структурою державного управління відносяться і розглянуті у попередньому питанні правоохоронні органи і органи безпеки та органи судової влади. Проте, зважаючи на роз'єднання статей їх фінансування бюджетною класифікацією, розгляд цих видатків доцільно проводити окремо, враховуючи ще й те, що дані органи здійснюють управлінські функції, а не займаються охороною громадського порядку чи державною безпекою.

Фінансування органів державного управління, місцевої влади та місцевого самоврядування згідно функціональної бюджетної класифікації здійснюється в розділі «Загальнодержавні функції» (код 0100), де вони знаходяться під кодом 111.

До органів державного управління належать всі без виключення державні органи, які здійснюють державно-управлінську діяльність. Це Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші центральні органи державної виконавчої влади (міністерства і відомства), а також органи, які відносяться до структури вищеназваних центральних органів державної влади. Більш детально структура даних органів розкривається у відомчій класифікації видатків бюджету, де перелічуються всі органи державної влади, які отримують кошти з Державного бюджету України (Апарат Верховної Ради України, Державне управління справами, Господарсько-фінансовий департамент Секретаріату Кабінету Міністрів України, Вища рада юстиції, Рахункова палата міністерства, державні комітети, комісії тощо).

Органи місцевої влади представлені місцевими державними адміністраціями, які діють у відповідності до статті 118 Конституції України, здійснюючи виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі [1]. Відповідно до статті 47 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» їх фінансове забезпечення здійснюється за рахунок Державного бюджету України, а гранична чисельність, фонд оплати праці працівників і витрати на утримання місцевих державних адміністрацій та їх апаратів встановлюються Кабінетом Міністрів України [45].

Органи місцевого самоврядування відповідно до статті 140 Конституції України представлені обласними, районними, міськими, селищними і сільськими радами та виконавчими комітетами міських, селищних і сільських рад [1]. Фінансування органів місцевого самоврядування здійснюється за рахунок відповідних місцевих бюджетів, крім випадків, коли вони виконують окремі повноваження органів державної влади, які їм делегуються чи рішення органів державної влади. В цьому випадку відповідно до Бюджетного кодексу України [2] та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [46] держава передає органам місцевого самоврядування відповідні кошти або закріплює за місцевим бюджетом джерела доходів (надходження від податків і зборів) для виконання

делегованих повноважень рішень органів державної влади, а також компенсує додаткові видатки, які виникли внаслідок рішень органів державної влади.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення кошторисно-бюджетному фінансуванню та вкажіть його ознаки.
2. Визначте сутність кошторису та вкажіть його види.
3. Вкажіть склад соціально-культурних видатків та дайте їм коротку характеристику.
4. Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення.
5. Видатки на охорону здоров'я.
6. Видатки на освіту і науку.
7. Видатки на духовний і фізичний розвиток.
8. Визначте відмінності між видатками на військову і цивільну оборону.
9. Вкажіть склад видатків на оборону та дайте їм коротку характеристику.
10. Перерахуйте видатки на громадський порядок безпеку та судову владу.
11. Дайте коротку характеристику видаткам на: діяльність і забезпечення громадського порядку, боротьбу із злочинністю та охорону державного кордону, протипожежний захист та рятування, кримінально-виконавчу систему та виправні заходи, діяльність у сфері безпеки держави;
12. Коротко охарактеризуйте видатки на: судову владу, нагляд за додержанням законів та представницькі функції у суді, дослідження і розробки у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади, іншу діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади.
13. Дайте загальну характеристику державному апарату.
14. Вкажіть видатки, що призначені для органів державного управління.
15. Назвіть видатки, які спрямовуються на органи місцевої влади та місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДО РОЗДІЛУ IV

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Атіка, 2007. – 48 с.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37-38.
3. Фінанси (теоретичні основи): Підручник / М.В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін. Під керів. і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В.Б. Захожая. – 2-ге вид, випр. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.
4. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
5. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 року № 228 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9.
6. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – 4-те вид., допов. – К.: МАУП, 2007. – 568 с.
7. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 року № 966-III // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45.
8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-II // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22.
10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-III // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51.

11. Про пенсійне забезпечення осіб звільнених з військової служби та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29.
12. Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16.
13. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50.
14. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40-41.
15. Про соціальний захист дітей війни: Закон України від 18 листопада 2004 року № 2195-І // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40-41.
16. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 45.
17. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6.
18. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26.
19. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України від 18 січня 2001 року № 2240-ІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14.
20. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47.

21. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 року № 3334-I // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 19-20.
22. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24 червня 2004 року № 1875-I // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47.
23. Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 року № 1050 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 39.
24. Капаєва Л.М. Лях М.С. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
25. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4.
26. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34.
27. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12.
28. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11 липня 2001 року № 2623-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48.
29. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 14.
30. Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні: Закон України від 14 вересня 2000 року № 1954-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 43.
31. Основи законодавства України про культуру: Закон України від 14 лютого 1992 року № 2117-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21.
32. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-II // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39.

33. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1.
34. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10.
35. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9.
36. Про Цивільну оборону України: Закон України від 3 лютого 1993 року № 2974-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 14.
37. Про Збройні сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 19.
38. Про війська цивільної оборони: Закон України від 24 березня 1999 року № 556-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 19.
39. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 3 березня 1999 року № 464-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17.
40. Про розвідувальні органи України: Закон України від 22 березня 2001 року № 2331-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19.
41. Про службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 8.
42. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27.
43. Про Положення про Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України від 10 жовтня 2005 року № 1430 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 42.
44. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-II // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28.
45. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21.
46. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Буковинський С.А. Концептуальні засади управління бюджетними коштами в Україні // Фінанси України. – 2001. – № 5.
2. Бюджетне законодавство України: Бюджетний кодекс. Бюджетний процес. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Дмитренко Е.С. Фінансове право України. Практикум. – К.: Атіка, 2003. – 216 с.
4. Ковальчук А.Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 488 с.
5. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової економіки України. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003.
6. Ковальчук А.Т. Фінансовий словник. – К.: Знання, 2005. – 287 с.
7. Кононенко І.В. Основи біржового права: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2007. – 576 с.
8. Орлюк О.П. Фінансове право: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
9. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2002. – 495 с.
10. Сохацька О.М. Біржова справа: Підручник. – Тернопіль: Карпати, 2003. – 602 с.

РОЗДІЛ V

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ГРОШОВОГО ОБІГУ, РОЗРАХУНКІВ ТА ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН

Глава 19

Правові засади діяльності банківської системи України

19.1. Банківське право та його місце в системі фінансового права

Банківському праву як з наукової, так і з практичної точки зору складно дати однозначну характеристику. Це зумовлено досить широкою сферою відносин, які воно регулює та його проникненням у багато сфер суспільного життя.

Фінансово-кредитна діяльність держави ґрунтується саме на діяльності банків, перш за все Національного банку України, основною функцією якого відповідно до статті 99 Конституції України є забезпечення стабільності грошової одиниці України та розробка за посередництва Ради Національного банку України грошово-кредитної політики [1]. Звичайно, в наш час неможливо уявити сучасні ринкові відносини без банківських продуктів та банківських послуг. Так само банківська діяльність увійшла до повсякденного життя, і пересічний громадянин вже не уявляє собі життя без кредитної (втому числі і зарплатної) картки, банківських кредитів на побутову техніку, ремонт, побутові послуги, навчання тощо.

Вказаний процес розповсюдження банківського сектору економіки впливає і на правове регулювання цих відносин, які вже давно вийшли за межі державного сектору економіки і міцно вкорінилися у приватному секторі економічної діяльності як серед підприємців, так і серед пересічних громадян. Змальований стан і перспективи розвитку банківської діяльності ставить перед науковцями непросте питання про те, чи відділилося банківське право від фінансового у самостійну галузь чи воно просто набуло комплексного характеру, але продовжує залишатися у його складі. Полеміка з приводу цього має своїми коренями два взаємозв'язані процеси: перехід держави на ринкові умови і проникнення приватного капіталу до банківського сектору економіки.

Ринкова економіка держави перш за все передбачає наявність приватного капіталу та свободу здійснення підприємницької діяльності. А це у свою чергу зумовлює появу замість виключно державних публічних фінансових ресурсів, які включають як державні фінанси, так і фінанси суб'єктів господарювання, а також вільного обігу приватних фінансів, які в тому числі можуть проникати і в банківський сектор.

Приватний капітал у вигляді фінансових ресурсів суб'єктів господарювання ввійшов у банківську сферу і зараз складає її левову частку. Але ж регулювання господарської (в тому числі і підприємницької діяльності) здійснюється нормами господарського та цивільного права, тоді банківська діяльність має регулюватися сукупністю норм кількох галузей права, а не лише фінансовими нормами. З огляду на це окремі науковці зайняли позицію, що банківське право – це комплексна галузь права. Серед них можна виділити думку Карманова Є.В. і Качан О.О., які прямо вказують на комплексний характер банківського права як окремої галузі [2, с. 22; 3, с. 8]. Деякі російські науковці теж дотримуються такої позиції, зокрема Тосуян Г.А., Вікулін А.Ю та Екмалян А.М. [4, с. 22], пояснюючи комплексний характер та відокремленість банківського права в окрему галузь наявністю у ньому норм різних галузей права і відповідно застосування при регулювання банківських відносин різних методів правового регулювання.

Протилежної позиції дотримуються інші вчені, зокрема Орлюк О.П та Ващенко Ю.В., які вважають, що банківське право є комплексним правовим інститутом [5, с. 10; 6, с. 30; 7, с. 22].

Є ще і третя позиція, яка залишилась від радянської правової доби і яка визначає банківське право як підгалузь фінансового права. На цій позиції, зокрема, стоїть Костюченко О.А., який у визначенні банківського права вказує, що це підгалузь фінансового права, яка спрямована на мобілізацію, розподіл і використання централізованих фондів з метою забезпечення завдань держави. З його позицією погодитися можна лише частково (в частині правового регулювання державних фінансів), бо зараз предмет правового регулювання фінансового права більш широкий – публічні фінанси. Банківське право поза сумнівом набуло

комплексного характеру і включає в себе норми ще і цивільного, господарського та адміністративного права.

Беручи до уваги вищезазначене, спробуємо навести і власну позицію місця банківського права в системі фінансового права з належною її аргументацією. Безсумнівно, банківське право набуло комплексного характеру через включення до свого складу норм інших галузей права. З іншого боку, воно переважно зберегло фінансово-правовий характер відносин, що підпадають під його регулювання, лише розширивши їх за рахунок регулювання публічних фінансів замість виключно державних.

Підстави відокремлення банківського права від фінансового в окрему галузь права видаються неґрунтовними з огляду на відсутність окремого предмету правового регулювання (банківські відносини в будь-якому випадку прямо чи опосередковано входять до фінансових відносин, тому що фінанси лежать у природі даних відносин (грошово-кредитні відносини включаються у фінансовий ринок) та застосування одночасно кількох методів правового регулювання, як на це вірно вказує Ващенко Ю.В. [7, с. 24].

З іншого боку, існування у фінансовому праві комплексного правового інституту теж видається не зовсім вірним так, як фінансові правовідносини за визначенням є публічними фінансовими відносинами, які регулюються фінансово-правовими нормами, і не передбачають застосування інших норм. Тому, визнаючи комплексність банківського права, все ж слід зупинитися на думці, що з фінансово-правової точки зору воно є фінансово-правовим інститутом регулювання банківської діяльності, який має комплексний характер.

Отже, фінансово-правовий інститут регулювання банківської діяльності – це інститут фінансового права, який має комплексний характер, включаючи в себе норми фінансового, цивільного, господарського і адміністративного права та регулює публічні фінансові відносини, що складаються між банками і небанківськими фінансовими установами, які здійснюють банківські операції, та фізичними і юридичними особами з приводу здійснення банківської діяльності.

Слід одразу вказати, що дане визначення не позбавлене вад, головною з яких є фактичне виключення із банківського регулювання приватно-правових відносин, які

складаються між банками (небанківськими фінансовими установами) і фізичними та юридичними особами на договірних засадах (відкриття рахунків, отримання кредитів, перерахування коштів тощо). Проте дані операції за своїм змістом і сутністю носять скоріше цивільно-правовий, ніж фінансовий характер і тому їх регулювання мають брати на себе цивільне і господарське право, надаючи для цього банківському праву норми, які б регулювали укладення договорів з клієнтами та здійснення інших банківських операцій. Таким чином, банківське право входить до фінансового права лише частково (регулює відносини з приводу публічних фінансів), при цьому залишаючи поза увагою приватно-правові аспекти, які врегульовуються нормами інших галузей права.

19.2. Поняття і склад банківської системи

Розглядаючи банківську систему, не можна не вказати, що вона є складовою фінансово-кредитної системи, яка об'єднує фінансово-кредитні установи держави.

Фінансово-кредитна система представляє собою *сукупність фінансових установ, що здійснюють фінансово-кредитну діяльність на території України і створені та діють відповідно до законодавства.*

Потрібно відмітити, що законодавче визначення складу банківської системи є дещо вузьким і відносить до неї лише банки. Так, відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до чинного законодавства [8].

Банківська система представляє собою *сукупність банківських фінансових установ, що здійснюють банківську діяльність на території України і створені та діють відповідно до законодавства.* Такий розподіл фінансово-кредитної і банківської систем (які, як вірно зазначає Ващенко Ю.В., співвідносяться як загальне та часткове, тобто остання виступає частиною першої [7, с. 46]), є повністю логічним та достатньо науково обґрунтованим.

Стосовно ж позицій окремих науковців, які дають розширене поняття банківської системи, включаючи до неї і фінансові установи, які надають окремі банківські послуги, можна навести таке порівняння. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначає кредитну установу як фінансову установу, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик [9]. Такими установами, зокрема, є кредитні спілки, які відповідно до однойменного закону мають право залучати на депозитні рахунки внески своїх членів, надавати кредити як своїм членам, так і іншим кредитним спілкам і є членами платіжних систем [10]. Але така сама діяльність є виключним правом банку, який діє на підставі Ліцензії Національного банку України, то що, кредитну спілку теж слід визнати банком? Саме тому, говорячи про банківську систему, до неї потрібно включати не лише банки, а і небанківські фінансові установи, які теж можуть діяти в банківській сфері і які потрібно відносити до фінансово-кредитної системи.

Як вже зазначалося, до складу банківської системи входять **банки**, тобто *юридичні особи, які мають виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.*

Банківська система України є дворівневою і складається з: 1) Національного банку України; 2) інших банків і філій іноземних банків, що створені і діють на території України.

При характеристиці структури банківської системи доцільно навести думку Орлюк О. П., яка зазначає, що взаємовідносини між банками у системі ґрунтуються на двох площинах – по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі – відносини підлеглості між центральним банком як таким, що керує, управляє і низовими ланками (комерційними банками); по горизонталі – відносини рівного партнерства між будь-якими низовими ланками [6, с. 446]

Національний банк України – це центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції,

повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Згідно статті 4 Закону України «Про Національний банк України» він є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законодавством випадках – також за рахунок Державного бюджету України [11]. Більш детально статус Національного банку буде розглянуто у наступному питанні.

Комерційні банки (інші банки і філії іноземних банків) є юридичними особами, що створені у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку, які безпосередньо здійснюють банківську діяльність, тобто залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Потрібно звернути увагу на те, що законодавство не визначає поняття *комерційного банку* та не встановлює тотожності понять між комерційним банком та банками другого рівня банківської системи (іншими банками, крім Національного банку, і філіями іноземних банків). Разом з цим Закон України «Про банки і банківську діяльність» містить термін «комерційний банк» і застосовує його саме у вищенаведеному значенні. Зважаючи на це, а також враховуючи, що банк навряд чи може не здійснювати комерційних операцій, визнаємо для зручності використання дані терміни аналогами.

Класифікація комерційних банків може бути здійснена на основі класифікації банківської системи та за іншими критеріями Закону України «Про банки і банківську діяльність». Так, Закон України «Про банки і банківську діяльність» передбачає, що банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані.

Універсальні банки – це банки, які здійснюють всі види банківських операцій і не спеціалізуються на певному їх виді.

Спеціалізовані банки – це банки, які спеціалізуються на певних видах банківських операцій (інвестиціях, розрахунках, іпотеці тощо).

За спеціалізацією банки можуть бути: 1) ощадними; 2) інвестиційними; 3) іпотечними, 4) розрахунковими (кліринговими).

Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу, а спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Слід вказати, що спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

За формою власності банки можна поділити на:

1) *Державні банки* – це банки, 100 % статутного капіталу яких належить державі (Ощадний банк України, Український експортно-імпортний банк). Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності. Органами управління державного банку є наглядова рада і правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

2) *Приватні банки* – це банки, які створюються юридичними та фізичними особами за рахунок внесків яких формується статутний капітал банку.

3) *Банки із змішаною формою власності* – це банки, які створюються за участю держави, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб, в тому числі іноземних інвесторів при умові участі хоча б двох вище перерахованих суб'єктів.

4) *Комунальні банки* – це банки, які створюються органами місцевого самоврядування і статутний капітал яких формується за рахунок їх внеску, правовою підставою для створення яких є частина 2 статті 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [12]. Слід вказати, що Законом України «Про банки і банківську діяльність» створення такого виду банків як комунальні не передбачається, тому норми вказаних законів вступають у колізію, виходом із якої бачиться внесення відповідних змін до одного із законів, які б дозволили чи заборонили створення комунальних банків.

За організаційно-правовою формою банки поділяються на:

1) *Акціонерні банки* – це банки, створені у формі відкритого акціонерного товариства. Діяльність цих банків регулюється як господарським законодавством (в частині, що не суперечить банківському), так і Законом України «Про акціонерні товариства» [13].

2) *Кооперативні банки* – це банки, які створюються у формі кооперативу. Діяльність цих банків регулюється як господарським законодавством (в частині що не суперечить банківському), так і законодавством про кооперацію (в частині, що не суперечить банківському), зокрема, Законом України «Про кооперацію» [14]. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку. Органи управління та контролю кооперативного банку

створюються та здійснюють свої повноваження відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Про кооперацію».

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України відповідно законодавства. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

За ознакою наявності іноземного капіталу банки є:

1) *Банки з іноземним капіталом* – це банки, у яких частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків. Дані банки у свою чергу поділяються на: а) банки з дольовою участю іноземного капіталу (частка іноземного капіталу менше 100 %); б) банки, які належать іноземним інвесторам (частка 100 %).

2) *Банки з українським капіталом* – це банки, капітал яких не належить іноземним інвесторам чи вони володіють незначною його частиною (менше 10 %).

За статусом резидента банку:

1) *Банки-резиденти* – банки, які зареєстровані і здійснюють свою основну діяльність на території України.

2) *Банки-нерезиденти (філії іноземних банків)* – філії банків, які не є резидентами України, але їх філії зареєстровані і діють у відповідності до чинного законодавства України. Потрібно вказати, що філії іноземних банків можуть діяти на території України лише з 2007 року; до цього моменту їх діяльність була забороненою, що прямо суперечило міжнародним договорам, укладеним Україною та взятим нею міжнародним зобов'язанням.

Банк є досить специфічним суб'єктом господарювання та фінансових відносин, який здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку. Тому законодавством до нього встановлюються *додаткові вимоги* серед яких можна назвати наступні:

1) державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України;
2) банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії; 3) українські банки мають право створювати дочірні банки,

філії чи представництва на території інших держав на підставі дозволу Національного банку України; 4) органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку; 5) органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку; 6) мінімальний розмір статутного капіталу, який на момент реєстрації банку не може бути менше 10 мільйонів євро; 7) формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків; 8) банки, а також власники істотної участі зобов'язані підтримувати норматив співвідношення між розміром регулятивного капіталу і сумою зважених до ризику активів – адекватності капіталу; 9) банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків по всіх статтях активів та позабалансових зобов'язаннях; 10) банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника; 11) банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку. Це обмеження не поширюється на: а) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій; б) майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави; в) майно, набуто банком з метою запобігання збиткам за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього; 12) банкам забороняється випуск акцій на пред'явника; 13) наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції або паї банку та збільшення статутного капіталу банку; 14) банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, встановлення процентних ставок та комісійної винагороди 15) юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо чи опосередковано володіти чи контролювати 10, 25, 50 та 75 відсотків статутного капіталу банку чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку України; 16) інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування

клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, є банківською таємницею; 17) банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення з урахуванням вимог законодавства про запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Важливим елементом характеристики банків є і види діяльності, які вони можуть здійснювати відповідно до чинного законодавства. Статтею 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції: 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них; 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик [8].

Крім перелічених операцій, банк має право здійснювати і такі операції та угоди: 1) операції з валютними цінностями; 2) емісію власних цінних паперів; 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів; 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг); 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); 7) лізинг; 8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів; 9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів; 10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток; 11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу Національного банку України банки також мають право здійснювати такі операції: 1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб; 2) здійснення випуску, обігу, погашення

(розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї; 3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів; 4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені: а) з інструментами грошового ринку; б) з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках; в) з фінансовими ф'ючерсами та опціонами; 5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами; 6) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Розглядаючи банківську систему, не можна не вказати і на те, що банки можуть створювати банківські об'єднання таких типів: *банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група*. При цьому банки можуть бути учасниками лише одного банківського об'єднання. А стосовно промислово-фінансових груп – за умови дотримання вимог антимонопольного законодавства України.

Також з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації, які не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що банківська система України є дворівневою, на другому рівні якої знаходяться українські банки та філії іноземних банків. При цьому банки можуть з метою покращення умов конкурентної боротьби та збільшення капіталізації вступати до банківських об'єднань, які також виступають частиною банківської системи, а також об'єднуватись у банківські спілки та асоціації, що є представницькими органами і не входять як повноправні члени до банківської системи України.

19.3. Національний банк України і його правовий статус

Банківська система України є складним механізмом, від злагодженості роботи якого багато в чому залежить економічна і фінансова стабільність держави та її

розвиток. Саме з метою управління банківською системою та для здійснення грошово-кредитної політики держави і було передбачено створення Національного банку України.

Як зазначалось при розгляді попереднього питання, **Національний банк України (НБУ)** – це центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Такий підхід законодавця до визначення Національного банку змушує звернутися до законодавства з метою з'ясування його завдань, функцій та повноважень, які фактично зводяться до потреби визначення правового статусу НБУ як в банківській системі, так і серед інших органів державної влади.

Законом України «Про Національний банк України» встановлено, що він є одночасно центральним банком України і органом державного управління з особливим статусом.

Національний банк як центральний банк країни є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні. Він не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Також НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. НБУ може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк України здійснює свою діяльність без мети отримання прибутку. Він здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Вказівка на НБУ як на центральний банк країни також передбачає здійснення ним банківської діяльності та особливе положення по відношенню до інших банків. Так, НБУ як центральний банк виконує такі функції: 1) виступає кредитором

останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; 2) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; 3) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України (забезпечення банківських установ і в першу чергу самого НБУ кваліфікованими спеціалістами); 4) здійснює банківську діяльність, яка дозволена йому чинним законодавством. Також Національний банк реалізує окремі складові грошово-кредитної політики на виконання своєї основної функції – забезпечення стабільності грошової одиниці України, зокрема, він сприяє дотриманню стабільності банківської системи через підтримку банків кредитами, сприяння збільшенню капіталізації тощо.

Національний банк здійснює такі операції: 1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком; 2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції терміном на 5 років; 3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком; 4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України; 5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів; 6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання; 7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування; 8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А; 9) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності; 10) видає гарантії і поруки; 11) веде рахунок Державного казначейства України (без оплати і нарахування відсотків); 12) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними; 13) веде особові рахунки працівників Національного банку; 14) веде

рахунки міжнародних організацій; 15) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду.

Звичайно, як і будь-який господарюючий суб'єкт, НБУ може отримувати прибутки (збитки) від результатів своєї діяльності. Але особливістю стосовно нього є те, що НБУ фактично не має прибутку або збитку, так як за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, він вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету і, навпаки, перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України, наступного за звітним року.

Національний банк як особливий центральний орган державного управління являє собою орган державної влади з закріпленим за ним завданнями і виконуваними функціями та повноваженнями, наданими йому законодавством, який не входить до жодної гілки влади і є фактично самостійним у здійсненні своєї діяльності та незалежним від інших органів державної влади. Проте, як вірно відмічають Міщенко В.І. та Кротюк В.Л., у реальних умовах незалежність національних банків виявляється обмеженою, зокрема, у результаті конфліктів, що виникають через протиріччя між задекларованими урядом завданнями економічної політики і необхідністю підтримки стабільності національної грошової одиниці [15, с. 21].

Відповідно до статті 99 Конституції України та статті 6 Закону України «Про Національний банк України» його *основною функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці України (гривні)* і на виконання цієї функції він сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності [1; 11].

Крім основної функції, НБУ як центральний орган державного управління виконує і ряд інших функцій: 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику (ця функція безпосередньо пов'язана із основною функцією НБУ); 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг; 3) встановлює для банків правила проведення банківських

операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- 4) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 5) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 6) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 7) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 8) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- 9) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 10) здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;
- 11) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 12) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 13) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;
- 14) забезпечує накопичення та зберігання золото-валютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 15) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;
- 16) видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- 17) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;
- 18) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України (здійснює державний вплив та регулювання підготовки кваліфікованих спеціалістів для банківської системи);
- 19) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;
- 20) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій

Національного банку України (згідно змін до Конституції України НБУ втратив право законодавчої ініціативи); 21) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю; 22) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Серед названих функцій Національного банку України найважливішими є здійснення грошово-кредитної політики та банківський нагляд і регулювання, на яких переважно і тримається цілісність та стабільність банківської системи, фінансово-кредитного ринку та грошова і цінова стабільність.

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Платіжний баланс – це співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити.

Відповідно до статті 10 Господарського кодексу України грошово-кредитна політика спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки [16].

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентну політику; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції

з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями на відкритому ринку; 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

З метою здійснення грошово-кредитної політики НБУ приймає і реалізує *основні засади грошово-кредитної політики* – комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення. Вони ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та Основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Згідно Основних засад грошово-кредитної політики на 2007 рік головним завданням є підтримка стабільності гривні, макроекономічної збалансованості та створення передумов відновлення стійкого економічного зростання, вирішення поточних і довгострокових соціально-економічних завдань, зокрема, сприяння монетарними заходами утриманню рівня інфляції на рівні 7,5 %.

Банківське регулювання – це одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Банківське регулювання реалізується шляхом видання НБУ нормативно-правових актів, які є обов'язковими до виконання на території України для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також

інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку і підлягають обов'язковій державній реєстрації у Міністерстві юстиції України.

Банківський нагляд – це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку і економічних нормативів. При цьому НБУ не здійснює перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності зазначених осіб.

Розгляд статусу Національного банку України варто закінчити прекрасним науковим формулюванням Орлюк О.П., яка висловила думку про те, що можна говорити про подвійну правову природу центробанку, який, з одного боку є органом державного управління у сфері банківської діяльності, а з іншого – займається господарською діяльністю [6, с. 451].

Структура Національного банку України як державного органу та суб'єкта господарювання побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Так, до системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку України.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте банківське право з фінансової точки зору.
2. Визначте місце банківського права в системі фінансового права.
3. Дайте визначення банківському праву та вкажіть на його особливості.
4. Порівняйте поняття банківської та кредитно-фінансової систем.
5. Вкажіть склад банківської системи та дайте їй коротку характеристику.
6. Визначте статус банків і філій іноземних банків як суб'єктів фінансової діяльності.
7. Наведіть класифікацію банків.
8. Назвіть перелік операцій, які можуть здійснювати банки.
9. Вкажіть види банківських об'єднань.
10. Визначте статус Національного банку України.
11. Вкажіть функції Національного банку України.
12. Наведіть перелік операцій Національного банку України.
13. Визначте сутність грошово-кредитної політики.
14. Дайте визначення банківському регулюванню і банківському нагляду та порівняйте їх.
15. Вкажіть структуру Національного банку України.

Фінансово-правові основи грошового обігу і розрахунків

20.1. Правове регулювання грошового обігу

Гроші є універсальним платіжним засобом, за допомогою якого здійснюються практично всі розрахунки на території будь-якої країни. Майже кожна країна має власну грошову одиницю, яка є засобом платежу на її території, і Україна теж не є виключенням.

Конституцією України і Законами України «Про Національний банк України» та «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» закріплено, що грошовою одиницею України є гривня, яка дорівнює 100 копійкам і виступає єдиним платіжним засобом на території України [1; 12; 17]. При цьому офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється, тобто Україна не позиціонує свою валюту як вільноконвертовану у золото або інші дорогоцінні метали, дотримуючись загальних тенденцій світового валютного ринку.

Грошовий обіг представляє собою *обіг грошей у готівковій і безготівковій формі, який здійснюється через платіжні системи, що діють в законодавчо визначеному порядку на території країни та за її межами*. Відповідно гроші (грошові кошти) існують у готівковій формі (грошових знаків) або у безготівковій формі (записів на рахунках у банках).

Готівкова форма грошей передбачає їх випуск у формі банкнот чи монет із зазначеною на них номінальною вартістю. Слід вказати, що номінальна вартість грошей вказує на номінал грошового знаку (кількість грошових одиниць, які містяться у банкноті чи монеті), в той час як реальна вартість грошей може підвищуватись чи, навпаки, знижуватись в залежності від їх вартості на валютному ринку та купівельної спроможності.

Управління готівковим грошовим обігом віднесено до компетенції Національного банку України, який для забезпечення його організації здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів

банкнот і монет; 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків; 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет; 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки; 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій; 7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют Національний банк використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу. При цьому умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються Національним банком відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Постійними проблемами готівкового обороту грошей є поступова зношеність грошових знаків (банкнот і монет), а також їх підробка, а інколи і просте псування (написи, вплив агресивних середовищ, розривання на шматки тощо). Тому зношені і пошкоджені грошові знаки України приймаються й обмінюються безоплатно на нові грошові знаки Національним банком та банками України без обмежень щодо сум та строків такої заміни. Національний банк і банки України зобов'язані вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності грошові знаки без відшкодування втрат від такого вилучення.

Безготівкова форма грошей (коштів) передбачає наявність їх на рахунках в установах банків, оборот яких здійснюється документально чи за допомогою електронних платіжних або інших засобів. Безготівкова форма розрахунків на відміну від готівкової безпосередньо прив'язана до платіжних систем, так як не може існувати без них (не буде суб'єкта, який би обліковував наявні на рахунках кошти і проводив операції з ними).

Платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів, що є

обов'язковою функцією, яку має виконувати платіжна система. Платіжні системи поділяються на внутрішньодержавні та міжнародні.

Внутрішньодержавна платіжна система – це платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України. Внутрішньодержавні платіжні системи можуть бути банківськими та небанківськими.

Внутрішньодержавними банківськими платіжними системами є системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи.

Система міжбанківських розрахунків – це система, призначена для переказу коштів у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

Внутрішньобанківська платіжна система – це система, яка створюється банком з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для проведення переказу коштів між його підрозділами.

Система масових платежів – це система, яка призначена для переказу коштів за операціями, що здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням платіжних інструментів, за виключенням операцій з переказів коштів, які здійснюються у внутрішньобанківських та міжбанківських системах.

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи - це системи, які діють не в середовищі банків, а засновані небанківськими фінансовими установами і здійснюють діяльність на їх основі. Дані системи мають право здійснювати діяльність, пов'язану із переказом, виключно після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу від нього. Потрібно вказати, що членом внутрішньодержавних небанківських платіжних систем може бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку України, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів і які уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Серед внутрішньодержавних платіжних систем слід окремо виділити *систему електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ)*, яка представляє

собою державну систему міжбанківських розрахунків, перекази в якій можуть здійснювати банки, що відкрили кореспондентські рахунки в Національному банку. Особливістю цієї системи є те, що саме Національний банк України регламентує та забезпечує функціонування СЕП НБУ, гарантує її надійність і безпеку, організовує та бере участь у проведенні через неї міжбанківського переказу. А це гарантує високий рівень надійності та безпеки даної системи і якісно та законодавчо відокремлює її від інших платіжних систем.

Міжнародна платіжна система – це платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу. Участь у міжнародних платіжних системах можуть приймати банки, а також небанківські фінансові установи, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів шляхом укладення договорів про членство або про участь у цих системах (дані договори підлягають обов'язковій реєстрації в порядку, встановленому Національним банком України).

За законодавством України внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи є рівними, тому обробка та передача в межах України електронних та паперових документів на переказ, документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів та документів на відкликання можуть здійснюватися за допомогою як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем, що діють в Україні.

Основним завданням платіжних систем є забезпечення чіткості та оперативності обслуговування клієнтів, що дозволяє використовувати платіжні засоби замість готівкових коштів (переказ між банківськими рахунками, оплата чеками, використання кредитних карток тощо). Це в свою чергу дає можливість НБУ зменшувати обсяг грошової маси в обороті, що стримує інфляційні процеси та сприяє розвитку економіки і безпеці фізичних і юридичних осіб шляхом вливання коштів в економіку (зокрема і в банківський сектор) та в певній мірі гарантує захист від злочинних посягань, які здійснюються з метою заволодіння грошима учасників платіжних систем.

20.2. Правила ведення касових операцій

Готівковий обіг коштів передбачає наявність в обороті грошей, які повинні прийматися як засіб платежу за товари і послуги, а також для зарахування на банківські рахунки та здійснення вкладів, акредитивів і переказів. Звичайно, значний обсяг сум готівки знаходиться у суб'єктів господарювання, які отримують його від своїх партнерів і клієнтів та у фінансово-кредитних установах, що приймають кошти від вкладників, позичальників (за кредитами) для переказів в межах України і за кордон тощо.

Вказані реалії життя зумовили створення відповідних правил, які б регулювали обіг готівки всередині держави і - що найголовніше - регламентували порядок її приймання, зберігання та видачі, а також проведення розрахунків у готівковій формі, які проводяться у сфері публічних фінансових відносин. Такими правилами і є правила ведення касових операцій, які отримали свою назву від структур суб'єктів господарювання, які забезпечують готівкові розрахунки, тобто кас підприємств, установ і організацій.

Потрібно одразу вказати, що регулювання обороту готівки розповсюджується лише на сферу публічних фінансових відносин і в жодному разі не зачіпає розрахункові операції приватних осіб, які вправі самостійно визначати суми і порядок використання та зберігання своїх готівкових коштів.

Ключову роль у регулюванні готівкового обігу відіграє Національний банк України, одним із повноважень якого щодо організації готівкового грошового обігу є визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій. На підставі цієї норми Національним банком було прийняте Положення «Про ведення касових операцій у національній валюті України», Інструкція «Про касові операції в банках України» та Постанова «Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку».

Відповідно до пункту 2 вищевказаного Положення, підприємства (підприємці), які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах пріоритетно в безготівковій формі, а також у готівковій

формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України. Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності) через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, одержаних із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів [18].

Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється у розмірі 10000 гривень [18; 19], а платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. При цьому кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується, проте обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, що придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок коштів, одержаних за корпоративними картками.

Зазначені обмеження не поширюються на: 1) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами; 2) добровільні пожертвування та благодійну допомогу; 3) розрахунки підприємств (підприємців) за спожиту ними електроенергію; 4) використання коштів, виданих на відрядження; 5) розрахунки підприємств (підприємців) між собою під час закупівлі сільськогосподарської продукції.

З метою забезпечення здійснення розрахунків готівкою підприємства повинні мати касу, а їх керівники мають забезпечити належне облаштування цієї каси та надійне зберігання готівкових коштів у ній. Якщо з вини керівників не були створені належні умови для забезпечення схоронності коштів під час їх зберігання і транспортування, то вони несуть за це відповідальність у встановленому законодавством України порядку. Зберігання в касі готівки та інших цінностей, що не належать цьому підприємству, забороняється. Усі надходження і видачу готівки в національній валюті підприємства відображають у касовій книзі, а уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день одержання готівкових коштів) та в повній сумі оприбутковуватися.

Касові операції оформляються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням платіжних карток, іншими касовими документами, які згідно із законодавством України підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів. *Приймання готівки* в каси проводиться за прибутковими касовими ордерами, підписаними головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником підприємства. *Видача готівки* з кас проводиться за видатковими касовими ордерами або видатковими відомостями. Документи на видачу готівки мають підписувати керівник і головний бухгалтер або працівник підприємства, який на це уповноважений керівником (до видаткових ордерів можуть додаватися заява на видачу готівки, розрахунки тощо).

Слід вказати, що касові операції, які проводяться відповідно до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», оформляються згідно з його вимогами. Зокрема, статтю 1 цього закону передбачено, що реєстратори розрахункових операцій застосовуються фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності або юридичними особами (їх філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами), які здійснюють операції з розрахунків у готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також уповноваженими банками та суб'єктами підприємницької діяльності, які виконують операції купівлі-продажу іноземної валюти [20].

Підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку) в межах, що не перевищують установлений ліміт каси. Готівкова виручка (готівка), що перевищує встановлений ліміт каси, обов'язково здається до банків для її зарахування на банківські рахунки. *Ліміт каси підприємства встановлюють* на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або її середньоденної видачі з каси, за рішенням керівника підприємства або уповноваженої ним особи.

Строки здавання підприємствами готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках визначаються підприємством і встановлюються за погодженням з відповідним банком (у якому відкрито рахунок підприємства, на який зараховуються кошти) відповідно до таких вимог: 1) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де є банки, — щодня (у день надходження готівкової виручки (готівки) до їх кас); 2) для підприємств, у яких час закінчення робочого дня (зміни), що встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності відповідно до законодавства України, не дає змогу забезпечити здавання готівкової виручки (готівки) в день її надходження, — наступного за днем надходження готівкової виручки (готівки) до каси дня; 3) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де немає банків, — не рідше ніж один раз на п'ять робочих днів.

Підприємства (юридичні особи), які здійснюють страхову діяльність та діяльність з випуску і проведення лотерей устанавлюють строки здавання готівкової виручки (готівки) для страхових агентів і розповсюджувачів лотерей, які діють на підставі укладених договорів з урахуванням специфіки їх функціонування (режиму роботи у вечірні години, вихідні та святкові дні) та обсягів виручки, що здається, але не рідше одного разу на п'ять робочих днів. А якщо підприємства працюють у вихідні та святкові дні і не мають змоги через відсутність відповідної домовленості з банком на інкасацію здати одержану ними за ці дні готівкову виручку (готівку), то вона має здаватися підприємствами до банку протягом операційного часу наступного робочого дня банку та підприємства.

Установлені згідно із зазначеними вимогами строки здавання готівкової виручки (готівки) підприємствами узгоджуються з банком і визначаються в договорах банківського рахунку між підприємствами та банками. Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то таке підприємство може в ці дні не здавати в установлені строки готівку. Інструкція про касові операції в банках України певною мірою доповнює вищезазначені норми, передбачаючи, що з метою забезпечення максимального і своєчасного здавання виручки підприємствами до банків та дотримання ними лімітів залишку готівки в касі банки

можуть створювати каси для приймання готівкової виручки (готівки) в робочі, вихідні та святкові дні та післяопераційний час [21].

Касове обслуговування банком клієнтів та оброблення готівки має здійснюватися в операційній касі. Структуру операційної каси та чисельність касових працівників, а також потребу встановлення банкоматів банк визначає самостійно. Банк самостійно визначає перелік касових операцій та інших послуг, які пропонуються клієнтам, якщо інше не регламентується законодавчими актами.

Під час здійснення касових операцій банки мають забезпечувати: 1) визначення справжності та платіжності банкнот (монет); 2) обов'язкове приймання готівки на вимогу клієнта; 3) своєчасне повне оприбуткування готівки національної та іноземної валюти, що надійшла до кас банку та зарахування її на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів; 4) своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот (монет) національної та іноземної валюти; 5) обмін клієнтам не придатних до обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні до обігу банкноти (монети) та вилучення сумнівних банкнот (монет) на дослідження, а також обмін монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу; 6) документальне оформлення руху готівки національної та іноземної валюти в операційній касі; своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку; 7) належний внутрішній контроль за касовими операціями; 8) здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь згідно із встановленими відповідним договором умовами; 9) створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання; 10) задоволення потреб клієнтів у готівці; 11) систематичний аналіз стану надходжень і видачі готівки в національній валюті; 12) ідентифікацію клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті.

Банки мають видавати клієнтам відсортовані придатні до обігу банкноти (монети). Операції з внесення на рахунки та отримання з рахунків готівкових коштів за допомогою платіжних та інших карток здійснюються згідно з правилами внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем, а також відповідними

нормативно-правовими актами через каси банку або банкомати. Готівка та інші цінності банку мають зберігатися у його власних сховищах цінностей.

20.3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків

Безготівкові розрахунки, як вже зазначалося, здійснюються через банківські рахунки, які відкриваються в установах банків і які покликані зменшити обсяг готівки в обороті, спростити процедури розрахунків між суб'єктами господарювання та фізичними особами, а також забезпечити контроль за коштами, які знаходяться у розпорядженні юридичних осіб і населення. Ключову роль у процесі проведення безготівкових розрахунків відіграють саме банки, які як кредитно-фінансові установи мають право відкривати і обслуговувати рахунки фізичних та юридичних осіб, а також здійснювати операції по переказам у внутрішній та міжнародній платіжних системах.

Національний банк України здійснює регулювання процесів відкриття та обслуговування рахунків на основі Закону України «Про Національний банк України» шляхом видання нормативних актів НБУ, які забезпечують урегульованість цих банківських операцій. Потрібно відмітити, що як вірно зазначає Старинський М., процедури реалізації наданих чинним законодавством повноважень НБУ визначає самостійно через видання власних нормативних актів [22, с. 56]. Результатом цього є можливість Національного банку одноособово регулювати діяльність банківської системи та сферу готівкових (як це було показано у попередньому питанні) і безготівкових розрахунків, невід'ємною складовою частиною якої є проведення операцій через рахунки, що відкриті в установах банків.

За законодавчим визначенням **банківські рахунки** – це рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів. В свою чергу, банківський платіжний інструмент – це засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента,

платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента.

Проте таке визначення не в повній мірі розкриває сутність банківського рахунку, так як залишається незрозумілим, чим же насправді є рахунок. З цього приводу Гетманцев Д. вказує, що існує три розуміння банківського рахунку – як правового інституту, як виключної банківської діяльності, як облікового запису в бухгалтерських реєстрах банку. І саме аналіз рахунку стосовно зазначених трьох розумінь надає можливість найбільш повно зрозуміти його правову природу [23, с. 83].

Інститут банківського рахунку – це комплексний інститут банківського права, який представляє собою сукупність правових норм, що регулюють групу відносин, які складаються з приводу відкриття, використання і закриття банківського рахунку.

Виключно банківська діяльність з банківськими рахунками – це діяльність виключно банківських установ з приводу відкриття та обслуговування рахунків, які відкриваються в цих установах, яка врегульована чинним законодавством.

Обліковий запис в бухгалтерських реєстрах банку з приводу банківського рахунку – це запис інформації про банківський рахунок в передбаченому законом та/або договором (між банком і клієнтом) документі (матеріальній формі одержання, використання зберігання та поширення інформації шляхом фіксації на папері, магнітній плівці чи на іншому носії).

Таким чином, найближчим до істини є енциклопедичне визначення банківського рахунку, яке наводить з посиланням на юридичний словник Гетманцев Д. За цим визначенням **банківський рахунок** – це облікова одиниця, яка застосовується у банківській справі з метою обліку прав грошових вимог клієнта до банку, що виникають з договору банківського рахунку, а також для обліку процесу виконання цього договору шляхом здійснення банківських операцій, передбачених для відповідних категорій банківських рахунків [23, с. 83].

Правове регулювання порядку відкриття та обслуговування банківських рахунків безпосередньо здійснюється Інструкцією «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах» та Положенням «Про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків

банків-нерезидентів у гривнях», які є яскравим проявом одноособового регулювання Національним банком банківської діяльності, про що йшлося вище.

Відповідно до пункту 1.3. вказаної Інструкції суб'єкти господарювання, нерезиденти-інвестори, іноземні представництва і фізичні особи мають право відкривати рахунки для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб у будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами. А юридичні особи-резиденти можуть відкривати поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки в банках через свої відокремлені підрозділи (поточний рахунок відокремленого підрозділу, вкладний (депозитний) рахунок відокремленого підрозділу) [24].

Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, а за договором банківського вкладу – вкладні (депозитні) рахунки.

Поточний рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України. *До поточних рахунків також належать:* 1) рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України; 2) поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України; 3) поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвам; 4) карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками; 5) поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів (відкриваються під час виборів); 6) інвестиційні рахунки, що відкриваються нерезидентам-інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Вкладний (депозитний) рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління

на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору. До вкладних (депозитних) рахунків також належать пенсійні депозитні рахунки, що відкриваються фізичним особам відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для накопичення заощаджень на виплату пенсії [25].

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки і вони зобов'язані ідентифікувати клієнтів, які відкривають рахунки, а також осіб, уповноважених діяти від їх імені у порядку, встановленому законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку. Рахунок клієнту відкривається лише після його ідентифікації банком, яка здійснюється на основі документів, що посвідчують фізичну особу чи визначають статус юридичної особи і підтверджують її державну реєстрацію, а також дають можливість встановити особу представника, що діє від імені цієї юридичної особи.

Потрібно вказати, що ідентифікація клієнта банку, що відкриває рахунок, не є обов'язковою, якщо клієнт вже має рахунки в цьому банку і був раніше ідентифікований відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [26], яким передбачено здійснення фінансового моніторингу (спостереження за фінансовою діяльністю фізичних і юридичних осіб) та накладаються обов'язки на банки повідомляти про встановлений перелік операцій.

Так, стаття 11 цього Закону встановлює, що фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80000 гривень, та має одну або більше ознак, визначених законодавством. Зокрема: 1) переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон; 2) купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку; 3) зарахування або переказ грошових коштів, надання або

отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна із сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участь в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, або однією з сторін є особа, що має рахунок в банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (на вищезазначеній території); 4) переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою; 5) зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі; 6) зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття; 7) відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи; 8) переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон; 9) обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу [26].

Поточні рахунки. Відкриття рахунку передбачає добровільний характер цього процесу, що регулюється як нормами фінансового, так і цивільного (договірного) права. Так, для суб'єктів господарювання, що не мають в банку, до якого вони звернулися, рахунків, законодавство передбачає, що особи (особа), які (яка) від імені суб'єкта господарювання відкривають поточний рахунок, мають: 1) пред'явити паспорт або документ, що його замінює. Представники юридичних осіб мають також пред'явити документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи-резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їм ідентифікаційного номера платника податків; 2) подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку), перелік яких встановлюють окремо для юридичних осіб і їх відокремлених структурних підрозділів (окремо для професійних спілок, орендних підприємств, військових частин, центральних органів державної

виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні військові формування та здійснення спільної діяльності) та фізичних осіб-підприємців. Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку

Юридична особа для відкриття поточного рахунку має подати такі документи: 1) заяву про відкриття поточного рахунку (заяву підписує керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа); 2) копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально або органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію. У разі відкриття поточних рахунків юридичним особам, які утримуються за рахунок бюджетів, цей документ не вимагається; 3) копію належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/ засновницького договору / установчого акта / положення), засвідчену органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально. Положення юридичних осіб публічного права, які затверджуються розпорядчими актами Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, засвідчення не потребують. Юридичні особи публічного права, які діють на підставі законів, установчий документ не подають; 4) копію довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену органом, що видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку; 5) копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку; 6) картку із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчену нотаріально або організацією, якій клієнт адміністративно підпорядкований, в установленому порядку (до картки включаються зразки підписів осіб, яким відповідно до законодавства України або установчих документів юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів).

Юридичні особи, які використовують найману працю і відповідно до законодавства України є платниками страхових внесків, додатково до вказаного переліку мають подати: 1) копію документа, що підтверджує реєстрацію юридичної особи у відповідному органі Пенсійного фонду України, засвідчену органом, що

його видав, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку; 2) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію юридичної особи у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника страхових внесків, засвідчену органом, що його видав, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку.

Процедура відкриття рахунків для фізичних осіб передбачає: 1) фізична особа пред'являє уповноваженому працівнику банку паспорт або документ, що його замінює. Фізичні особи-резиденти додатково мають пред'явити документ, виданий органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їм ідентифікаційного номера платника податків; 2) уповноважений працівник банку ідентифікує фізичну особу, яка відкриває рахунок, та підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням вищезазначених документів. 3) фізична особа заповнює заяву про відкриття поточного рахунку та картку із зразками підписів. (зразки підписів засвідчуються підписом уповноваженого працівника банку; 4) між фізичною особою і банком укладається договір банківського рахунку.

Певну особливість представляє відкриття карткових рахунків, так як ця процедура регулюється також Положенням «Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням», згідно якого емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім одноемітентних внутрішньобанківських платіжних систем) [27].

Використання рахунків. За поточними рахунками, що відкриваються банками суб'єктам господарювання в національній валюті, здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України. Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається суб'єкту господарювання для зберігання грошей і проведення розрахунків у межах законодавства України в безготівковій та готівковій іноземній валюті, для здійснення поточних операцій, визначених законодавством України, для здійснення інвестицій за кордон, розрахунків за купівлю-продаж облігацій зовнішньої державної позики України, для зарахування, використання і погашення кредитів

(позик, фінансової допомоги) в іноземній валюті, для надходження іноземних інвестицій в Україну відповідно до законодавства України, а також для проведення операцій, передбачених генеральною ліцензією Національного банку на здійснення валютних операцій.

Видаткові операції за поточними рахунками фізичних осіб здійснюються за розпорядженням власника або за його дорученням на підставі довіреності, засвідченої нотаріально, а у випадках, визначених законодавством України, – іншими уповноваженими на це особами. Довіреність може бути засвідчена уповноваженим працівником банку, якщо вона складається в банку (у присутності власника рахунку та довірених осіб) і додаткового засвідчення не потребує.

Депозитні (вкладні) рахунки відкриваються з метою отримання доходу клієнтом банку, що здійснюється у вигляді відсотків від суми вкладу. Дані рахунки підпадають під регулювання Положенням «Про порядок здійснення вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» [28]. Воно передбачає, що депозити поділяються на: 1) вклади (депозити) на вимогу; 2) строкові вклади (депозити). При цьому договором банківського вкладу (депозиту) може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення (такі депозити є умовними).

Розглядаючи банківські рахунки, не можна не звернути увагу і на **кореспондентські рахунки** – це рахунки, які відкриваються у банку для обліку коштів та проведення розрахунків, що їх виконує один банк, який має ліцензію на проведення цієї діяльності, за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного договору. Ці рахунки відкриваються Національним банком України або іншим банком, що має ліцензію відповідно до Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях [29]. За нормами цього Положення відкриваються наступні рахунки: 1) кореспондентський рахунок банку-резидента в іноземній валюті, що відкритий в уповноваженому банку України; 2) кореспондентський рахунок банку-нерезидента в іноземній валюті (крім кореспондентських рахунків ЄБРР), відкритий в уповноваженому банку України; 3) кореспондентський рахунок Європейського

банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) в іноземній валюті, що відкривається в уповноваженому банку України для кредитування резидентів у гривнях.

Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України передбачають наявність рахунків «лоро» і «ностро» [30]. *Кореспондентський рахунок ЛОРО* – це кореспондентський рахунок, який відкриває банк банку-кореспонденту та за яким банк здійснює операції списання і зарахування коштів згідно з чинним законодавством України та укладеним договором. *Кореспондентський рахунок НОСТРО* – це кореспондентський рахунок, який відкритий банком-кореспондентом у банку, що здійснює відкриття і ведення кореспондентських рахунків, і за яким банк-кореспондент здійснює свої операції.

Кореспондентські рахунки, що відкриті установами банків при встановленні кореспондентських відносин, підлягають реєстрації у територіальних управліннях Національного банку за місцезнаходженням установи. Разом з цим, додатково відкриті рахунки з метою забезпечення повного спектра банківської діяльності (депозитні, кредитні, інші) за наявності вже встановлених кореспондентських відносин з відкриттям кореспондентського рахунку реєстрації не потребують.

20.4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків

Безготівковий оборот передбачає проведення розрахунків між його учасниками у безготівковій формі. Основою для проведення безготівкового обороту є діяльність банків, які забезпечують відкриття та обслуговування рахунків, а також надають своїм клієнтам платіжні документи, що використовуються замість готівкових коштів.

Відповідно до Інструкції «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» **безготівкові розрахунки** – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів [31].

Безготівковий оборот передбачає проведення операцій між його учасниками за посередництва банківських установ, при цьому банк не має права визначати та

контролювати напрями використання коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися коштами на власний розсуд. Кошти з рахунків клієнтів банки списують лише за дорученнями власників цих рахунків (включаючи договірне списання коштів) або на підставі платіжних вимог стягувачів у разі примусового списання коштів. Платники та стягувачі оформляють доручення / розпорядження про списання коштів з рахунків на відповідних бланках розрахункових документів.

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків банки приймають до виконання виключно в межах залишку коштів на цих рахунках або якщо договором між банком та платником передбачено їх приймання та виконання в разі відсутності/недостатності коштів на цих рахунках. Платіжні вимоги на примусове списання коштів з рахунків платників банки приймають незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконують їх у межах залишку коштів.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись **платіжні інструменти** – засоби певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання яких ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Видами платіжних інструментів є: 1) платіжне доручення; 2) платіжна вимога-доручення; 3) платіжна вимога; 4) розрахунковий чек; 5) акредитив; 6) меморіальний ордер. Крім цього, при безготівкових розрахунках можуть використовуватись векселі та спеціальні платіжні засоби (платіжні картки тощо). Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Платіжне доручення – це розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача. Платіжні доручення застосовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами. Воно оформляється платником за формою згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів та подається до банку, що обслуговує його, не менше ніж у двох примірниках.

Платник має право зазначати в платіжному дорученні дату валютування, яка не може бути пізніше 10 календарних днів після складання платіжного доручення, але банк платника не приймає платіжного доручення, якщо дата валютування визначена пізніше 10 календарних днів після складання платіжного доручення. Також платник до настання дати валютування може відкликати кошти, які до зарахування на рахунок отримувача обліковуються в банку, що обслуговує отримувача. Лист про відкликання коштів платник подає до свого банку, який того самого дня надає банку отримувача вказівку про повернення коштів.

Банк платника приймає платіжне доручення до виконання протягом 10 календарних днів з дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується. Платіжне доручення від платника банк приймає до виконання за умови, якщо його сума не перевищує суму, що є на рахунку платника. Якщо немає (недостатньо) коштів на рахунку платника, то банк приймає від нього платіжні доручення, якщо порядок їх приймання та виконання передбачено договором між банком та платником.

Стосовно випадку, коли фізична особа не має рахунку в банку, то розрахунки з нею платник може здійснювати, перераховуючи кошти за платіжним дорученням на повідомлений цією особою відповідний рахунок у банку, який здійснюватиме виплату цих коштів готівкою. У реквізиті “Призначення платежу” такого платіжного доручення платник обов’язково має зазначати повністю прізвище, ім’я та по батькові цієї фізичної особи, інша інформація надається за бажанням платника.

Платіжна вимога-доручення – це розрахунковий документ, який складається з двох частин: **верхньої** – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; **нижньої** – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Верхня частина вимоги-доручення оформляється отримувачем коштів за формою згідно з вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів і передається безпосередньо платнику не менше ніж у двох примірниках (доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк отримувача через банк платника на договірних умовах).

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину (від руки чи із застосуванням технічних засобів – незалежно від того, як заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, що його обслуговує. Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення. Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем. А причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Платіжна вимога – це розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірною списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача. Банк обумовлює своє право на здійснення договірною списання за дорученням платника з його рахунку в договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг.

Примусове списання коштів з рахунків платників ініціюють стягувачі на підставі виконавчих документів, виданих судами. Для примусового списання коштів стягувач оформляє не менше ніж у трьох примірниках платіжну вимогу за формою і згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів. У реквізиті “Призначення платежу” платіжної вимоги стягувач зазначає назву, дату видачі та номер (якщо він присвоєний) виконавчого документа.

Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом із двома примірниками реєстру платіжних вимог. Банк, що обслуговує стягувача, приймає платіжні вимоги протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника – протягом 30 календарних днів з дати їх складання. Якщо платник і стягувач обслуговуються в різних банках, то банк, що обслуговує стягувача, надсилає банку платника не менше ніж два примірники платіжної вимоги на примусове списання коштів (один з яких – перший). Крім того, стягувачу повертається не менше ніж

один примірник платіжної вимоги та реєстру платіжних вимог. Перший примірник реєстру платіжних вимог залишається в банку, що обслуговує стягувача.

Банк платника приймає до виконання платіжну вимогу стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника і не має права повертати її в разі неподання стягувачем реєстру платіжних вимог. У разі недостатності коштів на рахунку платника банк виконує платіжну вимогу в межах залишку коштів. Часткову оплату платіжної вимоги банк оформляє меморіальним ордером, у реквізиті “Призначення платежу” якого зазначає номер і дату платіжної вимоги, яку частково сплачено, суму, що залишилася до сплати, та повторює текст, що наведений у реквізиті “Призначення платежу” цієї платіжної вимоги.

Банк не пізніше наступного робочого дня повідомляє платника про надходження платіжної вимоги на примусове списання коштів з його рахунку, якщо умова про таке повідомлення передбачена договором банківського рахунку цього платника (у порядку, передбаченому договором). Примусове списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів або бюджетних установ, здійснюється органами Державного казначейства України в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України. У разі надходження до банку платіжних вимог на примусове списання коштів з цих рахунків вони передаються для виконання відповідному органу державного казначейства, якщо це передбачено договором між банком та органом державного казначейства, або повертаються стягувачу без виконання.

Стягувач може відкликати платіжну вимогу в будь-який час до списання коштів з рахунку платника шляхом подання листа про відкликання до банку, що обслуговує стягувача. При цьому платіжна вимога відкликається лише в повній сумі.

Отримувач для здійснення *договірного списання* оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника. У реквізиті “Призначення платежу” отримувач зазначає назву, номер і дату договору з платником, яким передбачене право отримувача на договірне списання, а також назву і статтю закону, що передбачає таке списання. Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі договору про розрахунково-касове обслуговування або іншого договору про надання банківських послуг договірне списання коштів з рахунку платника,

оформляє меморіальний ордер, у реквізиті “Призначення платежу” якого зазначає інформацію про платіж і номер, дату та пункт договору, за яким передбачено можливість застосування договірної списання.

Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів. Розрахункові чеки використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги). Чеки використовуються лише для безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів і не підлягають сплаті готівкою.

Чекодавець виписує чек із чекової книжки під час здійснення платежу і видає за отримані ним товари (виконані роботи, надані послуги). Чеки виготовляються на замовлення банку Банкотно-монетним двором Національного банку чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері. А чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, облік яких банки ведуть окремо від чекових книжок.

Чек із чекової книжки пред’являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується). Для гарантованої оплати чеків чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку “Розрахунки чеками” відповідних балансових рахунків. А чекову книжку на ім’я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця. Строк дії чекової книжки – один рік, а чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку – три місяці з дати їх видачі (день оформлення чекової книжки або чека не враховується). Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Невикористані чеки після закінчення строку дії чекової книжки або використання ліміту підлягають поверненню до банку-емітента, який їх погашає. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його використання. У разі порушення клієнтом порядку

розрахунків чеками банк може позбавити його права користуватися цим платіжним інструментом, якщо це передбачено умовами договору банківського рахунку

Акредитив – це розрахунковий документ, що містить зобов’язання банка-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов’язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

В операціях з акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу лише з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов’язань, з якими можуть бути пов’язані ці документи. Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива і не повинні суперечити законодавству України, у тому числі нормативно-правовим актам Національного банку. Якщо це передбачено в тексті договору, то розрахунки за акредитивами регулюються Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів [32] у частині, що не суперечить законодавству України, у тому числі нормативно-правовим актам Національного банку.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

1) *покритий* – це акредитив для здійснення платежів, за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку;

2) *непокритий* – це акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Також акредитив може бути відкличним або безвідкличним

Відкличний акредитив – це акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара. Відкликання акредитива не створює зобов’язань банку-емітента перед бенефіціаром

Безвідкличний акредитив – це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Бенефіціар може подати пропозиції про внесення змін до умов акредитива, звернувшись безпосередньо до заявника акредитива, який в разі згоди вносить зміни до акредитива через банк-емітент, який надсилає повідомлення виконуючому банку.

Для відкриття акредитива клієнт подає до банку-емітента заяву про відкриття акредитива не менше ніж у трьох примірниках та в разі відкриття *покритого акредитива* – відповідні платіжні доручення (дата виконання платіжних доручень, наданих разом із заявою і дата повідомлення бенефіціара мають збігатися). Банк-емітент інформує виконуючий (авізуючий) банк про відкриття акредитива шляхом надсилання йому електронною поштою (електронне повідомлення) або іншими засобами зв'язку, що передбачені договорами між банками, заяви або повідомлення.

Акредитив є відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками та надіслано повідомлення бенефіціару про відкриття та умови акредитива. Виконуючий (авізуючий) банк про відкриття та умови акредитива повідомляє бенефіціара (авізує акредитив) протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення від банку-емітента (авізуючого банку).

Після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, що передбачені умовами акредитива разом з реєстром документів за акредитивом. Слід вказати, що не приймаються до оплати за акредитивом документи, які мають розбіжності з умовами акредитива або зміст яких суперечить один одному.

Меморіальний ордер – це розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій. Меморіальний ордер застосовується як обов'язковий банківський розрахунковий документ, у випадках, передбачених чинним законодавством, і його складання не залежить від волі клієнтів банків.

Спеціальний платіжний засіб (платіжна картка тощо) – це платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держателем цього інструмента ініціюється переказ коштів з відповідного рахунку платника або банку, а також здійснюються інші операції, передбачені відповідним договором. За допомогою спеціальних платіжних засобів формуються документи за

операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів або надаються інші послуги держателям спеціальних платіжних засобів.

Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням передбачає, що на території України застосовуються платіжні картки, емітовані членами внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем (резидентами та нерезидентами) [27]. Для здійснення емісії та еквайрингу платіжних карток, призначених для застосування в Україні, банки можуть створювати внутрішньодержавні одноемітентні та багатоемітентні платіжні системи. А для здійснення емісії та еквайрингу платіжних карток, призначених для застосування в Україні та за її межами, банки-резиденти мають право створювати міжнародні платіжні системи або укласти договори з платіжними організаціями відповідних міжнародних платіжних систем про членство або про участь у цих системах.

Емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім одноемітентних внутрішньобанківських платіжних систем). Платіжна картка є власністю емітента і надається клієнту або його довірній особі відповідно до умов договору з клієнтом. Фізичним особам, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, емітент надає *особисті платіжні картки*, а юридичним особам і фізичним особам-підприємцям — *корпоративні платіжні картки*.

Залежно від умов, за якими здійснюються розрахунки за операціями з використанням платіжних карток, можуть застосовуватися *дебетова, дебетово-кредитна та кредитна платіжні схеми*.

Дебетова схема передбачає здійснення клієнтом операцій з використанням платіжної картки в межах залишку коштів, які обліковуються на його картрахунку або за рахунок коштів клієнта за наперед оплаченою платіжною картою, які обліковуються на консолідованому картрахунку банку.

Під час застосування *дебетово-кредитної схеми* клієнт здійснює операції з використанням платіжної картки в межах залишку коштів, які обліковуються на його картрахунку, а в разі їх недостатності (відсутності) на картрахунку — за рахунок наданого банком кредиту.

Кредитна схема передбачає здійснення розрахунків за виконані клієнтом операції з використанням платіжної картки за рахунок коштів, наданих йому банком у кредит (у межах кредитної лінії). Кредитна лінія під операції з платіжними картками відкривається банком на визначений термін та в межах установленого договором ліміту (заборгованості або граничної суми) кредитування. Строк дії кредитної лінії, яка відкривається під платіжні картки, визначається договором між клієнтом та емітентом.

Клієнти та їх довірені особи застосовують платіжні картки відповідно до умов договору з емітентом як засіб для: 1) безготівкової оплати за товари (послуги), у тому числі в системах електронної торгівлі (комерції); 2) перерахування коштів із своїх картрахунків на інші власні рахунки та на рахунки інших осіб; 3) одержання готівки в касах банків, інших фінансових установ, торговців і через банкомати. А наперед оплачені платіжні картки застосовуються їх держателями для безготівкової оплати за товари (послуги) та одержання готівки.

Зарахування (поповнення) коштів на картрахунки фізичних осіб може виконуватися за рахунок внесення в установленому порядку готівки через каси банків, банкомати, які підтримують ці функції (депозитні банкомати) шляхом переказу коштів з інших власних рахунків, за рахунок наданого кредиту, за рахунок процентів, нарахованих на залишок коштів на картрахунку, а також з рахунків інших фізичних та юридичних осіб за їх дорученням (у т. ч. заробітної плати, гонорарів, пенсій, авансів та компенсацій витрат на відрядження тощо). Еквайринг у межах України здійснюється виключно юридичними особами-резидентами, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи

У межах України переказ коштів за операціями, які ініційовані із застосуванням платіжних карток, здійснюється в гривнях. Обслуговування торговців і виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені між торговцями і клієнтами із застосуванням платіжних карток, еквайр проводить на підставі договору. В іноземній валюті переказ коштів за операціями, що ініційовані із застосуванням платіжних карток, може здійснюватися лише між власними рахунками фізичних осіб, які відкриті банком-емітентом

На території України дозволяється видача готівки в іноземній валюті через каси уповноважених банків-емітентів та їх агентів за платіжними картками клієнтів, яким емітенти відкрили картрахунки в іноземній валюті, а також через каси уповноважених банків-еквайрів і небанківських фінансових установ за платіжними картками, що емітовані нерезидентами. Видача готівки через банкомати в межах України здійснюється в гривнях, а через банкомати уповноважених банків-емітентів – у валюті рахунку платіжної картки.

За здійснені операції банки отримують комісійну винагороду, порядок нарахування, сплати та розмір якої встановлюються банками та платіжною організацією відповідної платіжної системи з урахуванням тарифів банку, правил платіжної системи та нормативно-правових актів Національного банку України.

Варто вказати, що регулювання відносин еквайрінгу ще не до кінця врегульоване нормами законодавства у зв'язку з доволі невеликим строком їх існування в Україні, зокрема, це стосується договірних відносин, які виникають між банками-еквайрами та держателями платіжних карток. Так, поки ще наявні обмеженість та недосконалість законодавчого та нормативного врегулювання відносин еквайрінгу, в тому числі і в частині визначеності змісту та правого регулювання порядку укладення і виконання договорів еквайрінгу, на що звертає увагу Завальна Ж., вказуючи, що дана проблема потребує подальшої розробки вказаних питань на практичному і законодавчому рівнях [33, с. 78].

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Видами векселів є: 1) *простий вексель* – це вексель, який містить зобов'язання векселедавця сплатити у зазначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю); 2) *переказний вексель* – це вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (юридичної або фізичної) іншій особі сплатити у зазначений строк визначену суму грошей третій особі.

Також за фактом оплати вексель може бути *оплачений* і *неоплачений*, а також:

1) *опротестований* – це вексель, щодо якого векселедержатель нотаріально

засвідчив відмову боржника від оплати або акцепту цього векселя; 2) *неопротестований* – це вексель, стосовно якого така відмова не посвідчена.

Обіг векселів регулюється Законами України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [17] «Про цінні папери і фондовий ринок» [34], «Про обіг векселів в Україні» [35], Уніфікованим законом про переказні векселі та прості векселі [36], Женевською конвенцією 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі [37], Женевською конвенцією 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів [38], Положенням про порядок здійснення операцій з векселями в національній валюті на території України [39] та іншими законодавчими актами України.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте визначення грошового обігу та вкажіть форми грошей.
2. Охарактеризуйте управління готівковим грошовим обігом.
3. Дайте поняття безготівкової форми грошей (коштів) та розкрийте сутність і вкажіть види платіжних систем.
4. Вкажіть основні правила ведення касових операцій.
5. Назвіть граничну суму готівкового розрахунку та операції на які дане обмеження не розповсюджується.
6. Назвіть порядок оформлення касових операцій.
7. Визначте порядок встановлення ліміту готівки в касі.
8. Дайте визначення банківського рахунку та вкажіть види банківських рахунків.
9. Сформулюйте основні правила відкриття та обслуговування банківських рахунків.
10. Назвіть вимоги для відкриття банківських рахунків.
11. Дайте визначення безготівковим розрахункам та вкажіть їх форми.
12. Визначте сутність платіжних інструментів та дайте їх характеристику.
13. Сформулюйте визначення спеціального платіжного засобу та вкажіть його види.
14. Дайте визначення векселя та вкажіть види векселів.

Глава 21

Валютне регулювання та валютний контроль

21.1. Поняття валюти та валютних операцій

Валюта є тією зв'язкою у сучасному суспільстві, яка дозволяє забезпечувати його розвиток шляхом створення належних умов для товарообмінних процесів як всередині самої держави, так і у міжнародному просторі. Існування різних валют у сучасному світі та інтеграційні процеси і глобалізація змушує забезпечувати регулювання обороту не лише власної валюти держави (національної валюти – грошових знаків держави), а і іноземних валют, які знаходяться в обороті на території країни.

Законність обігу іноземної валюти на території держави є основною підставою для здійснення його законодавчого регулювання. В іншому випадку дані процеси переходять із сфери регулювання фінансового права до сфери адміністративного чи кримінального права у зв'язку із вчиненням деліктів або злочинів, пов'язаних із обігом іноземної валюти на території країни. Така ситуація спостерігалась у колишньому Радянському Союзі, де валютні операції могла проводити лише держава, а прості громадяни могли заплатити за бажання мати валюту іншої країни своїм життям.

Сучасна Україна вже давно відійшла від спадку радянської доби, і її законодавством дозволено мати іноземну валюту як громадянам, так і юридичним особам та проводити операції з нею. Звичайно, наявність у обігу іноземної валюти змушує Україну здійснювати законодавче регулювання цього процесу, що з одного боку приводить до його впорядкованості, а з іншого захищає національний ринок від експансії іноземних валют та дає змогу підтримувати курс національної грошової одиниці.

Основними законодавчими актами, що регулюють валютний обіг в Україні є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті». Відповідно до першого з них **валюта України – це грошові**

знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України [40].

В свою чергу, **іноземна валюта** – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України.

Потрібно вказати, що Декрет «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» використовує терміни «валюта України» та «іноземна валюта» в більш широкому значенні розуміє під ними як валюти, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені відповідно у валюті України чи іноземній валюті або банківських металах відповідно.

Таким чином, в якості валютних цінностей, крім самих валют можуть використовуватись: 1) платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України; 2) платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах; 3) банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Важливою характеристикою валюти є її **конвертованість**, тобто можливість обміну її на іншу валюту за визначеним на основі ринкових умов курсом. Ознакою

конвертованості валюти є також факт торгівлі нею на головних валютних ринках світу.

Законодавство визначає **конвертовану валюту** як іноземну валюту, що віднесена до цієї категорії Національним банком України. Так, відповідно до Класифікатора іноземних валют та банківських металів валюти поділяються на 3 групи:

Перша група – вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну (долари США, євро, англійські фунти, швейцарські франки, японські єни австралійські і канадські долари, датські, ісландські, норвезькі і шведські крони).

Друга група – вільно конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу (білоруські і російські рублі, польські злоті, болгарські леви, ізраїльські шекелі, індійські рупії, латвійські лати, естонські і словацькі крони, литовські літи, румунські леї, турецькі ліри тощо).

Третя група – неконвертовані валюти (єгипетські фунти, югославські динари, нові тайванські долари тощо) [41]. До неконвертованих валют належать валюти держав, які не прийняли зобов'язань статті VIII Угоди Міжнародного валютного фонду, якою передбачено уникнення обмежень по платежам і переказам, відмова від участі в дискримінаційних валютних угодах чи використання практики множинності обмінних курсів валют [42].

Обіг національної та іноземної валюти передбачає здійснення операцій з валютою (оплата нею товарів та послуг, внесення на рахунки в установи банків, перерахування між банківськими рахунками та через внутрішньодержавні і міжнародні платіжні системи, обмін однієї валюти на іншу, придбання банківських металів тощо).

Валютні операції – це операції, пов'язані з використанням валютних цінностей як засобу платежу, переходом прав власності на них та здійсненням фінансових операцій з ними.

Валютними операціями є операції, пов'язані з: 1) переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті

України; 2) використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; 3) ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Валютні операції можуть здійснюватись банками та іншими фінансовими установами за умови наявності ліцензії Національного банку. Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком: 1) вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України; 2) вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах; 3) платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя; 4) платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій; вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності; 5) платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року [43] та інших міжнародних договорів;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України, за винятком випадків, передбачених пунктом 2 статті 3 даного Декрету;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком: 1) відкриття фізичними особами-резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном; 2) відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками; 3) відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами-резидентами як дарунок або у спадщину.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії на весь період дії режиму валютного регулювання. Уповноважені банки та інші фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку, що одержали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами-резидентами.

Перехід права власності на валютні цінності, в переважній більшості випадків представляє собою торгівлю валютними цінностями шляхом їх обміну на відповідний еквівалент валюти України чи навпаки іноземної валюти. Така торгівля здійснюється шляхом купівлі-продажу іноземної валюти на валютному ринку, суб'єктами фінансового ринку, які мають відповідні ліцензії на проведення цих операцій.

Валютний ринок – це система сталих і водночас різноманітних економічних та організаційних відносин між учасниками міжнародних розрахунків щодо валютних операцій, зовнішньої торгівлі, надання фінансових послуг, здійснення інвестицій та

інших видів діяльності, які потребують обміну і використання іноземних валют [44, с. 213]. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою виділяє міжбанківський та міжнародний валютний ринок, суб'єктами якого виступають уповноважені банки та уповноважені фінансові установи [45].

Міжбанківський валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), а також між суб'єктами ринку і Національним банком України.

Міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою за межами України між суб'єктами ринку та іноземними контрагентами, які за дорученням і за рахунок суб'єктів ринку здійснюють торгівлю іноземною валютою за межами України.

Торгівля іноземною валютою – це купівля, продаж, обмін іноземної валюти, здійснення операцій з валютними деривативами. *Купівля іноземної валюти* – це операція з купівлі іноземної валюти за гривні. *Продаж іноземної валюти* – це операція з продажу іноземної валюти за гривні. *Обмін (конвертація) іноземної валюти* – це операція з купівлі (продажу) однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту.

Торгівлю іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України, на міжнародному валютному ринку дозволяється здійснювати виключно Національному банку та суб'єктам ринку (або з такими суб'єктами). Національний банк України здійснює торгівлю іноземною валютою з метою забезпечення виконання функцій, покладених на нього законодавством України. Суб'єкти ринку мають право здійснювати купівлю, продаж іноземної валюти виключно на міжбанківському валютному ринку України, операції з обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та/або на міжнародному валютному ринку.

У розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта (такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки). Відповідно до статті 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» виручка

резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії Національного банку України [46].

Резиденти і нерезиденти – фізичні особи мають право продавати іноземну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію Національного банку України або за їх посередництвом – іншим фізичним особам-резидентам та національному оператору поштового зв'язку. Фізичні особи-резиденти також мають право купувати валюту у зазначених суб'єктів валютного ринку.

Валютний ринок є одним із головних засобів для Національного банку України в здійсненні ним його головної функції – забезпечення стабільності грошової одиниці України. Саме тут він може шляхом купівлі і продажу іноземної валюти в певних обсягах регулювати обмінний курс гривні щодо інших іноземних валют, в першу чергу до долара США і євро, які використовуються Національним банком як резервні валюти. А також за допомогою валютного ринку здійснюється формування офіційних валютних резервів, які використовує Національний банк для підтримання валютного (обмінного) курсу гривні та формуються державний і місцеві валютні фонди.

21.2. Поняття і зміст валютного регулювання

Регулювання державою валютного ринку є необхідною умовою для забезпечення його діяльності та реалізації державної валютної політики, яка має на меті досягнення стабільності валютної системи держави і забезпечення сталого економічного зростання.

Сутність валютного регулювання полягає у втручанні у процеси, які проходять на валютному ринку шляхом видання регулятивних норм і встановлення обмежень на здійснення певних видів валютної діяльності.

Науковці наводять різні визначення валютного регулювання. Так, Орлюк О.П. визначає **валютне регулювання** як *діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямовану на регламентацію міжнародних розрахунків та порядок здійснення операцій з валютними цінностями* [6, с. 500]. Капаєва Л.М. та Лях М.С. вказують, що **валютне регулювання** – *це сукупність законодавчих норм і економічних заходів, що реалізуються державними органами з метою формування і вдосконалення національної валютної системи країни з урахуванням структури принципів світової валютної системи, забезпечення валютної стабільності і ефективного формування механізму валютно-фінансових взаємовідносин з іншими країнами* [47, с. 183]. Зюнькін А.Г. формулює **валютне регулювання** як *діяльність державних органів, спрямовану на регламентацію порядку здійснення валютних операцій* [48, с. 135].

Всі наведені визначення мають один суттєвий недолік – вони не враховують наявності внутрішньодержавного та міжнародного валютного регулювання, які значно різняться між собою і знаходяться на різних рівнях по відношенню один до одного. Це зумовлено наявністю національної та світової валютної системи, які, як зазначає Кононенко І.В., хоча поступово інтегруються, у зв'язку з чим функціональні відмінності між ними практично нівелюються [49, с. 245], проте залишаються різними валютними системами, що потребують різних підходів до свого регулювання.

Зважаючи на це, варто розділити валютне регулювання на дві складові: міжнародне валютне регулювання та внутрішньодержавне валютне регулювання.

Міжнародне валютне регулювання – *це комплекс заходів, що здійснюється міжнародними фінансовими організаціями з метою підтримання валютної стабільності, створення механізмів регулювання валютних відносин, що складаються між державами та забезпечення безперешкодного світового валютного обороту, що має сприяти зростанню світової економіки та торгівлі.*

В свою чергу, **внутрішньодержавне валютне регулювання** – це діяльність державних органів, спрямована на регулювання внутрішнього валютного ринку шляхом встановлення обмежень та правил здійснення валютних операцій на ньому, а також забезпечення державних інтересів у валютній сфері. Слід одразу уточнити, що нами буде розглядатися саме внутрішньодержавне валютне регулювання, так як міжнародне валютне регулювання належить скоріше до сфери міжнародного права та регламентується відповідними міжнародними актами, зокрема, Угодою Міжнародного валютного фонду.

Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» передбачено, що органами валютного регулювання є Національний банк України та Кабінет Міністрів України, які з цією метою наділені відповідними повноваженнями.

Національний банк України у сфері валютного регулювання:

1) здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України. Засади валютної політики закріплюються у Основних засадах грошово-кредитної політики, які НБУ розробляє кожного року. Валютна політика може бути девізною або дисконтною.

Девізна валютна політика – це політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти

Дисконтна валютна політика – це зниження або підвищення Національним банком України процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту і пропозиції на позичковий капітал.

2) складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України (співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду);

3) контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України (ліміт визначається Законом про Державний бюджет України) ;

4) визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;

5) *видає у межах, визначених законодавством, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України.* Такими нормативними актами є: Положення «Про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами» [50], яким регулюється порядок їх фізичної поставки та відображення на рахунках, Інструкція «Про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України» [51], Інструкція «Про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України» [52], якою визначаються порядок відкриття і реєстрації пунктів обміну валют та організація їх роботи, Положення «Про застосування іноземної валюти в страховій діяльності» [53], Правила здійснення переказів іноземної валюти за дорученням та на користь фізичних осіб [54], Положення «Про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України» [55], Постанова Правління НБУ «Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями» [56] та інші нормативно-правові акти НБУ. А також сюди відносяться нормативно-правові акти НБУ, що регулюють порядок відкриття і обслуговування рахунків в іноземній валюті і здійснення готівкових та безготівкових розрахунків в ній, які розглядалися нами у попередній главі.

6) *нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики (офіційні валютні резерви створюються, утримуються і використовуються Національним банком України для підтримання валютного (обмінного) курсу валюти України);*

7) *видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування.* Видача ліцензій регулюється Інструкцією «Про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон» [57], Положенням «Про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними і фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України» [58], Положення «Про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу» [59], Положення «Про порядок

видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій» [60], Положення «Про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України» [61], Положення «Про порядок надання небанківським фінансовим установам, національному оператору поштового зв'язку генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [62] та деякими іншими актами Національного банку України.

8) *установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях.* Порядок встановлення офіційного курсу регулюється Положенням «Про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів» [63].

9) *установлює за погодженням з Державним комітетом статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням* (Держкомстат України діє у відповідності до Положення про державний комітет статистики України (затверджене Указом Президента України від 19 січня 2004 року № 60/2004).

10) *забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.*

Кабінет Міністрів України у сфері валютного регулювання:

1) *визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України (який вказується у Законі про Державний бюджет України);*

2) *бере участь у складанні платіжного балансу України;*

3) *забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей;*

4) *забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України.* Кабінет Міністрів України формує Державний валютний фонд України за рахунок коштів державного бюджету України у межах сум видатків, затверджених Верховною Радою України шляхом купівлі валютних цінностей на

міжбанківському валютному ринку України або за погодженням з Національним банком України на міжнародному валютному ринку та одержання кредитів у іноземній валюті в межах затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України, а також за рахунок інших надходжень, передбачених чинним законодавством.

5) визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Слід вказати, що крім норм Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» у валютному регулюванні задіяні і норми інші законодавчих актів. Зокрема, такими актами є Закон України «Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті» [46], який визначає умови, порядок та строки розрахунків, Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» [64] та Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [65], який регламентує випуск (емісію) і обіг цінних паперів, у тому числі і іноземних емітентів.

21.3. Валютний контроль

Здійснення валютних операцій, які підлягають законодавчому регулюванню, повинно контролюватися державними органами, на які покладено виконання даних функцій. В іншому випадку валютний ринок, незважаючи на наявність законодавчих норм, може набути хаотичного, неконтрольованого характеру, що становить реальну загрозу економіці держави та її фінансовій безпеці.

Валютний контроль за своїми загальними рисами відноситься до фінансового контролю як його складова, яка, проте, має специфічний характер і фактично пронизує всі сфери публічної фінансової діяльності. Така особливість притаманна валютному контролю у зв'язку з тим, що він контролює саме відносини з приводу

обігу національної та іноземної валюти, і тому практично всі процеси, що пов'язані із застосуванням валюти і валютних цінностей, входять до сфери його застосування. Звичайно на практиці валютний контроль не носить тотального характеру, але фактично всі операції, де в якості засобу платежу використовують валюту чи валютні цінності, прямо чи опосередковано можуть підлягати валютному контролю.

Основним законодавчим актом, який врегульовує питання валютного контролю, є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», відповідно до статті 12 якого валютному контролю підлягають валютні операції за участю резидентів і нерезидентів та зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, яке ввозиться в Україну чи вивозиться за її межі [40].

Органами, що здійснюють валютний контроль є Національний банк України, уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, Державна податкова адміністрація України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Державна митна служба України. Дані органи мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті в межах своїх повноважень, а також про майно, що підлягає декларуванню відповідно до Митного кодексу України [66] та Інструкції про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України [51].

Національний банк України є головним органом валютного контролю, який:

- 1) здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених законодавством до компетенції інших державних органів;
- 2) забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з Декретом «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та іншими актами валютного законодавства України.

Згідно пункту 14 статті 7 Закону України «Про Національний банк України» він відповідно до визначених спеціальним законом повноважень організовує і здійснює

валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій [11].

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Тобто вони контролюють валютні операції, які проводяться через них чи за їх участю фізичними і юридичними особами, які мають чи не мають статус резидента на території України.

Положення про валютний контроль передбачає, що валютний контроль полягає в запобіганні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку у випадках та в порядку, установлених законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій. При цьому відсутність в уповноважених банках, інших фінансових установах та в національного оператора поштового зв'язку документів, що підтверджують правомірність проведення ними валютних операцій своїх клієнтів за умови, що з дати здійснення цих операцій минуло не більше п'яти років, кваліфікується як нездійснення цими установами функцій агента валютного контролю [67].

Державна податкова адміністрація України здійснює контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України. Відповідно до Закону України «Про державну податкову службу в Україні» [68] Державна податкова адміністрація України виконує безпосередньо, а також організовує роботу державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану із здійсненням контролю за валютними операціями, контролю за їх законністю, затверджує форми декларацій про валютні цінності.

Міністерство транспорту та зв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України і діє у відповідності до Положення «Про міністерство транспорту та зв'язку України» [69], яким встановлено його завдання та визначено обсяг прав і обов'язків.

Державна митна служба України здійснює валютний контроль на підставі статті 13 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [40] та статті 11 Митного кодексу України, якою передбачено, що митні органи, реалізуючи митну політику України, здійснюють контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України [66].

Не викликає заперечень той факт, що саме по собі здійснення контролю ще не гарантує додержання суб'єктами валютних правовідносин норм чинного законодавства. Основним важелем, який спонукає даних осіб дотримуватись законодавчих приписів, є відповідальність, яка настає за порушення валютного законодавства. Така відповідальність передбачена статтею 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [40], статтею 2 Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» [70] та пунктом 2 Положення про валютний контроль [67], а також статтями 199, 207 і 208 Кримінального кодексу України [70] та статтями 155¹, 162, 164² Кодексу України про адміністративні правопорушення [71].

Згідно частини 1 статті 2 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії), якщо відповідно до актів валютного законодавства наявність такого дозволу (ліцензії) є обов'язковою, тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України [40].

На виконання цієї норми, Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за: 1) незаконні скуповування, продаж, обмін,

використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави (стаття 162); 2) порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків при здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти (стаття 155¹); 3) приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, внесення неправдивих даних до фінансової звітності і її неподання (стаття 164²) [71].

В свою чергу, Кримінальним кодексом України передбачено покарання за: 1) виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів (стаття 199); 2) умисне ухилення від повернення виручки в іноземній валюті у встановлені законом строки або її умисне приховування (стаття 207); 3) незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (стаття 208) [70].

Відповідно до частини 2 статті 16 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», статті 2 Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» та пункту 2 Положення про валютний контроль до резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю застосовуються такі фінансові санкції: 1) *за здійснення банками або іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку операцій з валютними цінностями, без одержання генеральної ліцензії НБУ або за торгівлю іноземною валютою банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії Національного банку та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України – штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів на день здійснення таких операцій, з виключенням або без виключення банку з Державного реєстру банків; 2) *за здійснення резидентами і нерезидентами операцій з валютними цінностями, що потребують ліцензування, без одержання індивідуальної ліцензії НБУ – штраф в сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних**

цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, на день здійснення таких операцій (до даної санкції застосовується перелік винятків); 3) за невиконання уповноваженими банками зобов'язань щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів - позбавлення генеральної ліцензії Національного банку на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі 25% від суми (вартості) іноземної валюти, що була зафіксована у дорученні резидента. 4) за нездійснення уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю в частині запобігання проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій – позбавлення генеральної ліцензії Національного банку на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі 25 % від суми (вартості) валютних операцій, здійснених резидентами та нерезидентами через ці установи з порушенням законодавства; 5) за нездійснення зазначеними у попередньому пункті суб'єктами своїх функцій в частині інформування у випадках та в порядку, установлених законодавством, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій, тягне за собою таку відповідальність: а) порушення порядку інформування – накладення штрафу в розмірі 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; б) порушення строків інформування, яке не перевищує 10 днів – накладення штрафу в розмірі 1 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за кожний день порушення; в) порушення строків інформування, яке становить від 11 до 30 днів – накладення штрафу в розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; г) порушення строків інформування, яке становить понад 30 днів – накладення штрафу в розмірі 1 відсотка від суми (вартості) валютної операції, про яку уповноважений банк згідно зі встановленим порядком зобов'язаний був поінформувати відповідний державний орган, але не менше 20 і не більше 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; б) за здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту без участі уповноваженого банку або здійснення розрахунків між резидентами і

нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку – накладення штрафу на резидента в розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися при розрахунках, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день здійснення таких операцій (при розрахунках у валюті України – на суму таких розрахунків); 7) за невиконання резидентами вимог щодо порядку та строків декларування валютних цінностей та іншого майна тягне за собою таку відповідальність: а) порушення строків декларування – накладення штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний звітний період; б) порушення порядку декларування – накладення штрафу в розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 8) за несвоєчасне подання, приховування або перекручення встановленої Національним банком звітності про валютні операції – накладення штрафу в розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 9) за одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів без реєстрації в Національному банку договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за запозиченими в них кредитами, позиками в іноземній валюті, за винятком тих випадків, за яких законодавство України дозволяє здійснення таких операцій без реєстрації договорів – накладення штрафу в сумі, еквівалентній 1 % від суми одержаного кредиту чи позики в іноземній валюті, що перерахована в національну валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, на день одержання кредиту, позики, з подальшою обов'язковою реєстрацією зазначених договорів.

Вищевказані санкції застосовуються Національним банком України до банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку, а органами державної податкової служби – до інших резидентів і нерезидентів України.

Підставою для застосування Національним банком і його територіальними управліннями вказаних санкцій можуть бути: 1) матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками центрального апарату та

територіальних управлінь Національного банку; 2) матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних органів валютного контролю; 3) матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних контрольних і правоохоронних органів, які не належать до органів валютного контролю; 4) інші матеріали, які свідчать про факти порушення банками, іншими фінансовими установами або національним оператором поштового зв'язку валютного законодавства і щодо яких здійснюється перевірка цих фактів.

Матеріали про порушення валютного законодавства залежно від суми штрафу розглядають та приймають рішення про застосування санкцій: 1) до 10,0 тис. доларів США – начальники територіальних управлінь Національного банку; 2) до 50 тис. доларів США – директор Департаменту валютного контролю та ліцензування Національного банку; 3) до 100 тис. доларів США – Голова Національного банку та його заступники. У разі прийняття рішення про застосування санкцій виноситься постанова про притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства.

Санкції у вигляді позбавлення ліцензії, виключення з Державного реєстру банків, застосування штрафу, що перевищує суму (вартість), еквівалентну 100 тис. доларів США, застосовуються виключно на підставі постанови Правління Національного банку України.

Стосовно оскарження рішень про застосування фінансових санкцій, то воно здійснюється в судовому порядку, при цьому оскарження постанов про застосування санкцій не припиняє їх виконання, що неодмінно потрібно враховувати при зверненні до суду з метою захисту своїх прав і законних інтересів суб'єктами валютних правовідносин.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення валюти та валютних цінностей.
2. Охарактеризуйте валюти з точки зору їх конвертованості.
3. Дайте визначення та вкажіть перелік валютних операцій.
4. Назвіть перелік операцій, які потребують індивідуальної ліцензії Національного банку України.

5. Сформулюйте визначення валютного ринку та вкажіть його види.
6. Визначте значення валютного ринку для виконання функцій Національним банком України.
7. Сформулюйте визначення валютного регулювання та вкажіть його види.
8. Перерахуйте органи валютного регулювання та визначте їх повноваження у сфері валютного регулювання.
9. Дайте поняття валютного контролю та вкажіть органи, які його здійснюють.
10. Визначте повноваження органів валютного контролю.
11. Назвіть відповідальність, яка передбачається за порушення валютного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОЗДІЛУ V

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.: Атіка, 2007. – 48 с.
2. Карманов Є.В. Банківське право України: Навч. посіб. – Х.: Консум, 2000. – 464 с.
3. Качан О.О. Банківське право: Навч. посібник. – К: Школа, 2004. – 320 с.
4. Тосуян Г.А., Викулин А.Ю, Экмалян А.М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Ученик / Под общей ред. Б.Н. Топорнина. – М.: Юристъ, 1999. – 448 с.
5. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
6. Орлюк О.П. Фінансове право: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
7. Ващенко Ю.В. Банківське право: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-ІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6.
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
10. Про кредитні спілки: Закон України від 20 грудня 2001 року № 2908-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15.
11. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29.
12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.
13. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49.
14. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5.

15. Міщенко В.І., Кротюк В.Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. – К: Т-во «Знання», КВО. – 2004. – 372 с.
16. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. – К.: Кондор, 2007. – 197 с.
17. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-ІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29.
18. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті України: Постанова Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 року № 637 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 3.
19. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку: Постанова Правління Національного банку України від 9 лютого 2005 року № 32 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 29.
20. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 1 червня 2000 року № 265/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 38.
21. Про затвердження Інструкції про касові операції в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 14 серпня 2003 року № 337 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 37.
22. Старинський М. Становлення та розвиток повноважень Національного банку України як головного фінансового органу держави // Підприємництво, Господарство і Право. – 2006. – № 3. – с. 53-56.
23. Германцев Д. До питання про правову природу банківського рахунку // Підприємництво, Господарство і Право. – 2007. – № 7. – с. 81-83.
24. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах: Постанова Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51.
25. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48.
26. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листопада 2002 року № 249- ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1.

27. Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням: Постанова Правління Національного банку України від 19 квітня 2005 року № 137 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21.
28. Про затвердження Положення про порядок здійснення вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: Постанова Правління Національного банку України від 3 грудня 2003 року № 516 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1.
29. Про затвердження Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: Постанова Правління Національного банку України від 26 березня 1998 року № 118 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 15.
30. Про затвердження Правил реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України: Постанова Правління Національного банку України від 15 липня 2001 року № 343 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 36.
31. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Національного банку України від 21 квітня 2004 року № 22 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13.
32. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (у редакції 1993 року, публікація Міжнародної торгової палати N 500) // Правова система «Інфодиск» (на CD-диску). – 2007. – № 9.
33. Завальна Ж. Загальні положення договору еквайрінгу // Юридична Україна. – 2006. – № 1. – с. 75-78.
34. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31.
35. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2374-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24.
36. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі: Закон України від 6 липня 1999 року № 826-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34.

37. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі: Закон України від 6 липня 1999 року № 827-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34.
38. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів: Закон України від 6 липня 1999 року № 828-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34.
39. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з векселями в національній валюті на території України: Постанова Правління Національного банку України від 16 грудня 2002 року № 508 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9.
40. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17.
41. Про затвердження Класифікатора іноземних валют: Постанова Правління Національного банку України від 4 лютого 1998 року № 34 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 7.
42. Угода Міжнародного валютного фонду від 22 липня 1944 року // Правова система «Інфодиск» (на CD-диску). – 2007. – № 9.
43. Про приєднання України до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів: Закон України від 26 листопада 2003 року № 1341-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14.
44. Фінанси (теоретичні основи): Підручник / М.В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін. Під керів. і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В.Б. Захожая. – 2-ге вид, випр. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.
45. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 10 серпня 2005 року № 281 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 36.
46. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40.

47. Капаєва Л.М. Лях М.С. Фінансове право: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
48. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – 4-те вид., допов. – К.: МАУП, 2007. – 568 с.
49. Кононенко І.В. Основи біржового права: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2007. – 576 с.
50. Про затвердження Положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 6 серпня 2003 року № 325 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 35.
51. Про затвердження Інструкції про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України: Постанова Правління Національного банку України від 12 липень 2000 року № 283 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 30.
52. Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 12 грудня 2002 року № 502 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 2.
53. Про затвердження Положення про застосування іноземної валюти в страховій діяльності: Постанова Правління Національного банку України від 11 квітня 2000 року № 135 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18.
54. Про затвердження Правил здійснення переказів іноземної валюти за дорученням та на користь фізичних осіб: Постанова Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року № 486 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44.
55. Постанова Правління Національного банку України: Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України (№ 520 від 29 грудня 2000 року) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4.

56. Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями: Постанова Правління Національного банку України від 30 грудня 2003 року № 597 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 5.
57. Про затвердження Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон: Постанова Правління Національного банку України від 16 березня 1999 року № 122 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44.
58. Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України» індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними і фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України: Постанова Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року № 485 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45.
59. Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу: Постанова Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року № 483 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45.
60. Про затвердження Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій: Постанова Правління Національного банку України від 17 червня 2004 року № 266 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 29.
61. Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України та внесення змін до нормативно-правового акта Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року № 484 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45.
62. Про затвердження Положення про порядок надання небанківським фінансовим установам, національному оператору поштового зв'язку генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: Постанова Правління Національного банку

України від 9 серпня 2002 року № 297 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36.

63. Про затвердження Положення про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів: Постанова Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 496 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48.
64. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-В // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 9.
65. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-В // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51.
66. Митний кодекс України (від 11 липня 2002 року). – К.: Кондор, 2007. – 207 с.
67. Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 8 лютого 2000 року № 49 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14.
68. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4 грудня 1990 року № 509-ХІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 6.
69. Про затвердження Положення про міністерство транспорту та зв'язку України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2006 року № 789 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 23.
70. Кримінальний кодекс України (від 5 квітня 2001 року). – К.: Сірін, 2007. – 149 с.
71. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіційний текст (станом на 2 вересня 2007 року). – К.: Кондор, 2007. – 307 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Вишне夫斯基 А.А. Банковское право. Краткий курс лекций. – М.: Статут, 2002. – 270 с.
2. Заверуха І.Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. закладів. – Л.: Астролябія, 2002. – 222 с.

3. Карманов Є.В. Банківське право України. – К.: Консум, 2002. – 463 с.
4. Качан О.О. Банківське право: Навч. посібник. – К.: школа, 2004. – 320 с.
5. Ковальчук А.Т. Банки. Кредит. Фінанси: законодавчо-правовий вимір. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 260 с.
6. Ковальчук А.Т. Грошово-кредитні відносини у правовому вимірі // банківська справа. – 2003. – № 3. – с. 29-42.
7. Костюченко О.А. Банківське право: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: МАУП, 2000. – 240 с.
8. Костюченко О.А. Банківське право: Навчальний посібник для вузів. – 2-ге вид.- К.: А.С.К., 2001. – 570 с.
9. Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності. – К.: Криниця, 2003. – 320 с.
10. Міщенко В.І. Кротюк В.Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. – К.: Знання, 2004. – 372 с.
11. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 104 с.
12. Половко С.М. Поняття та визначення валютних операцій за законодавством України // Науковий вісник: збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. – 2003. – № 1. – с. 242-246.